

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ДУБІНІН ВІКТОР ВЛАСОВИЧ

УДК: 1(091)

**ІНТЕРЕСИ НАРОДУ ЯК ПРЕДМЕТ
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософії історії

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Науковий консультант –

Бех Володимир Павлович,

доктор філософських наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ПРИРОДА ІНТЕРЕСІВ НАРОДУ	14
1.1. Поняття народу	15
1.2. Поняття інтересу.....	57
1.3. Інтереси народу як соціальне явище	79
Висновки до першого розділу.....	101
РОЗДІЛ 2 СУТНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ НАРОДУ	104
2.1. Інтереси народу як протиріччя.....	105
2.2. Атрибутивні властивості інтересів народу та його субетносів	133
2.3 Раціональні та ірраціональні способи розв’язання протиріч	149
Висновки до другого розділу	166
РОЗДІЛ 3 ЗМІСТ ІНТЕРЕСІВ НАРОДУ	168
3.1. Субстратний рівень інтересів народу	168
3.2. Діяльнісний рівень інтересів народу	187
3.3. Динаміка становлення та розвитку субстратних і діяльнісних рівнів інтересів народу	209
Висновки до третього розділу.....	223
РОЗДІЛ 4 ФОРМИ ПІЗНАННЯ, ВИРАЖЕННЯ І ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ НАРОДУ	224
4.1. Історико-філософський досвід пізнання інтересів народу	224
4.2. Класифікація форм вираження і захисту інтересів народу	236
4.3. Динаміка перетворених форм вираження і захисту інтересів народу	248
Висновки до четвертого розділу	262

РОЗДІЛ 5 МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕРЕСІВ НАРОДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СВІТУ	263
5.1. Вплив глобалізаційного процесу на трансформацію інтересів народу ..	263
5.2. Специфіка механізмів функціонування та реалізації інтересів народу в різних соціально-політичних системах	275
5.3. Державне управління та місцеве самоврядування як інструменти інтеграції інтересів народів Європи	317
Висновки до п'ятого розділу	331
РОЗДІЛ 6 ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	332
6.1. Формування та розвиток інтересів українського народу	332
6.2. Специфіка механізмів вираження і захисту інтересів українського народу	364
6.3. Держава і громадянське суспільство як суб'єкти саморегуляції інтересів народу України	376
Висновки до шостого розділу	402
ВИСНОВКИ	404
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	410
ДОДАТКИ.....	436

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційного дослідження викликана, по-перше, біфуркацією сучасного суспільного розвитку, коли інтереси можновладців та народу надто розходяться, і, по-друге, відсутністю наукових розробок проблем народу та його інтересів. Не можна сказати, що мислителі минулих епох не розглядали інтереси народу [147, с. 89; 10, с. 6].

Навпаки, одні в праксіологічних розділах своїх філософських вчень зверталися до можновладців з проханням поліпшити долю народу, інші – закликали народ до збройної боротьби за волю. Але в будь-якому випадку вони керувалися моністичними філософськими уявленнями, які корисні в межах чотирьох стін і втрачають свою дієздатність на більш широкому просторі.

Все це свідчить про те, що в попередній соціально-філософській думці:

- не надавалося достатньої уваги розробці онтологічних аспектів поняття народу та його інтересів;
- не розроблялися проблеми розвитку народу як природної, суспільної та духовної спільноти;
- залишалося поза увагою філософів поняття пасіонарності як джерела та рушійної сили розвитку народу;
- не враховувалося значення літосфери, атмосфери, гідросфери та інших структурних елементів народу як природної спільноти;
- не зверталось уваги на те, що народ як суспільне явище є ансамблем всіх попередніх етнічних спільнот: роду, племені, союзу племен, нації;
- не помічали, що народ є протиріччям і його внутрішні суперечності розгортаються між цілим «народ» та частиною «певний субетнос у складі народу», між частинами «субетносами» у складі цілого «народу»;
- не розглядалися на теоретико-методологічному рівні проблеми інтересу народу, взагалі, та інтереси українського народу, зокрема;

- не аналізували на цьому рівні інтерес в системі таких категорій, як: потреби, ідеали, цілі та цінності;

- не звертали уваги на функціональну місію інтересу як регулятора та детермінатора в життєдіяльності народу.

У попередній соціально-філософській думці висловлювалися тези, що:

- інтерес – це «чарівник» (Гельвецій), не розкриваючи змісту цього афористичного положення;

- ідея завжди осоромляла себе, коли втрачала зв'язок з інтересом (Маркс, Енгельс), але положення це всебічно не обґрунтовувалося.

Методологічний аспект інтересів народу був обмежений моністичним філософським ставленням до їх природи, сутності та змісту. Тому їх аналіз був не повний, не послідовний і, відповідно, закінчувався політичними гаслами до знищення ворогів народу і встановлення свого панування.

У гносеологічному плані інтереси народу розглядалися переважно з боку суб'єктивно-ідеалістичної філософії, у відповідності з якою до народу ставилися як до пасивної, інертної маси, не здатної до самодіяльності. Тому вирішальна роль у суспільно-історичному процесі належала пасіонарним особистостям, проводирям мас, вождям. Але всесвітньо-історичний досвід переконує, що існують більш конструктивні шляхи до вираження і захисту інтересів народу.

Звідси випливає необхідність у пошуку нового підходу до здійснення соціально-філософського аналізу інтересів народу, як найважливішого аспекту теорії сучасного суспільно-історичного процесу і, зокрема, особливостей переходу України до якісно нового етапу суспільного розвитку. Основоположні завдання економічних і політичних реформ не будуть успішно розв'язані без цілеспрямованого осмислення повсякденних інтересів народу у його ставленні до природи, суспільства та духовності.

Стан наукової розробки теми. Інтереси народу представляють як багатогранна проблема. Деякі її аспекти знайшли відображення у філософській та соціологічній літературі. Серед сучасних українських філософів та політологів цієї теми активно торкаються В.Ананьїн, В.Андрущенко, В.Бех, О.Білорус,

В.Богайчук, О.Бондаренко, В.Борденюк, В.Вілков, В.Волович, Г.Воловченко, В.Воронкова, Ф.Гекман, Е.Герасимова, Г.Горак, М.Горlach, В.Горський, В.Гошовський, К.Грабчак, Л.Губерський, Я.Дашкевич, А.Дегтяренко, І.Дзюбо, Р.Додонов, В.Жадько, В.Жолдоков, В.Євтух, О.Єфімець, В.Заблоцький, А.Заїченко, В.Іванишин, В.Кампо, О.Картунов, Л.Костюк, В.Кремень, В.Крисаченко, І.Курас, О.Лаута, К.Левківський, І.Ліпич, Е.Макаренко, Ю.Манелюк, А.Матвійчук, О.Маруховська, В.Мельник, М.Молчанов, І.Надольний, С.Небрат, О.Нельга, Г.Нестеренко, Є.Нестеренко, В.Нікітюк, О.Новокова, С.Новосад, С.Овчаренко, Н.Олех, І.Оніщенко, А.Осипов, Т.Павлова, І.Предборська, І.Побочий, А.Пономарьов, Б.Попов, В.Попов, І.Похило, Л.Радченко, О.Рудакевич, З.Самчук, Ю.Сидоренко, І.Скловський, Л.Спицька, М.Степико, А.Третяк, К.Трима, В.Трипольський, В.Халамендик, І.Чайка, О.Чувардинський, В.Шевчук, Л.Шкляр, М.Шульга, П.Ющенко, В.Янко та інші. Варто також зазначити, що чимало закордонних авторів активно вивчали етнічні процеси у другій половині ХХ століття і значної уваги надавали цій проблемі. Серед них О.Айзикович, Б.Андерсон, Г.Ареф'єва, Г.Батіщев, Ю.Бромлей, Л.Буєва, Ст.Васильєв, Л.Гумільов, А.Гусейнов, В.Дьомін, А.Здравомислов, Н.Козлова, П.Копнін, В.Лавриненко, М.Михайлов, В.Межуєв, Ю.Плетніков, Р.Подольний, О.Ракітов, Е.Сміт, В.Стьопін, В.Столяров, А.Тарасенко, В.Тішков, В.Толстих, А.Уледов, І.Фролов, М.Чебоксаров, І.Чебоксарова, Л.Яценко та інші. Цим проблемам в колишньому СРСР були присвячені кандидатські дисертації І.Бардіна, М.Жалдака, М.Кравчук, В.Позняк та інших.

На фоні великої кількості наукових публікацій поза увагою і досі залишаються питання дослідження ролі інтересів народу, не розробленими залишаються поняття народу як етнічної спільноти та субстанції суспільно-історичного процесу, субстратний та діяльнісний рівні інтересів народу, динаміка становлення та розвитку інтересів народу та ін. Цими обставинами зумовлений вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими темами, програмами. Дисертація виконувалась у рамках науково-дослідних держбюджетних робіт за

пріоритетними напрямками розвитку філософських знань, що проводились в Донбаській державній машинобудівній академії на замовлення Міністерства освіти і науки України: «Етнічне і соціальне: філософський аналіз» (Звіт про НДР/ДДМА, №0299 0043); «Філософія етносу» (Звіт про НДР/ДДМА №0203 002584), а також у держбюджетному дослідженні «Діалектика політичної діяльності та політичних відносин розроблялась тема «Роль інтересів народу в становленні та розвитку політичної системи суспільства» (Звіт про НДР/ДДМА № 0207 004447).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Донбаської державної машинобудівної академії (протокол №8 від 26 лютого 2009 р.).

Мета дослідження полягає у концептуалізації саморозгортання інтересів народу на субстанційному рівні з урахуванням цивілізаційного, формаційного, інтеграційного та глобалізаційного підходів.

Для досягнення поставленої мети у дисертації визначені методологічні, теоретичні і праксіологічні **завдання**:

До методологічних завдань дослідження належить:

- обґрунтування положення про недостатність використання моністичних, дуалістичних та пантеїстичних шляхів, форм, принципів, методів та засобів розкриття плюралістичної природи народу та його інтересів;
- доведення тези про необхідну співзвучність методологічних засобів із особливостями теоретичного осмислення предмета дослідження, а саме інтересів народу як багатовекторного явища.

Теоретичні завдання дослідження полягають у:

- розробці підвалин теорії народу та його інтересів як ансамблю природних, соціальних та духовних субстанційних аспектів етнічних спільнот;
- аналізі явища народу як провідного суб'єкта суспільно-історичного процесу, оскільки всі члени суспільства (окремі особи, групи людей, політичні партії і т. ін.) намагаються виразити та захистити інтереси народу, будучи його складовими частинами;

– відтворення саморозгортання інтересів народу як діяльнісного процесу, спрямованого на розв’язання протиріч двоякого змісту: по-перше, протиріч між субстанційними (природним, соціальним та духовним) та атрибутивними (потребами, ідеалами, цілями та цінностями) властивостями народу; по-друге, протиріч між народом та його субетнічними спільнотами стосовно співвідношення субстанційних та атрибутивних характеристик.

Праксіологічні завдання дослідження полягають у:

– розробці пропозицій стосовно пізнання, вираження, реалізації і захисту інтересів народу, пов’язаних із збереженням природних, соціальних та духовних субстанційних факторів розвитку українського народу;

– обґрунтуванні необхідності розробки на державному рівні ефективної етнічної політики України, спрямованої на розумне споживання енергоресурсів, збереження та розвиток духовних надбань українського народу та його субетнічних спільнот, що відповідають загальнолюдським критеріям і, зокрема, стандартам Європейського Союзу.

Об’єкт дослідження – суспільно-історичний процес, провідним суб’єктом якого виступає народ як природна, суспільна та духовна спільнота зі своїми потребами, ідеалами, цілями, цінностями та інтересами.

Предмет дослідження становлять інтереси народу, їх природа, сутність, зміст, форми вираження та самовираження, механізми реалізації.

Методологічна основа дослідження визначається підходом, який спирається на принципи об’єктивності та цілісності, а також комплекс загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. Зокрема, в роботі застосовано: діалектичний метод, завдяки якому проаналізовано явище інтересів народу у всіх його взаємозв’язках; метод системного аналізу, який забезпечив розгляд предмету дослідження в його цілісності, а також дав можливість виявити специфічні його елементи та обґрунтувати закономірне саморозгортання предмету дослідження у ході суспільно-історичної практики; порівняльний метод, який дозволив здійснити

аналіз впливу окремих складових явища на становлення його цілісності під впливом літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери, соціосфери і ноосфери; історичний метод, який допоміг висвітлити етапи становлення й специфіку саморозгортання інтересів народу в умовах української дійсності; структурно-функціональний метод, що дав можливість дослідити архітекtonіку інтересів народу та специфіку їх прояву у конкретно-історичних умовах; герменевтичний метод, що забезпечив проникнення у сутність і зміст інтересів народу, визначення їх залежності від природних і соціальних чинників, що детермінує ментальність, «національний характер» і «національну свідомість» будь-якого народу; аналітико-прогностичний метод, на основі якого зроблені основні висновки та узагальнення процесу формування та розвитку, теоретичні та практичні рекомендації у справі розробки на державному рівні ефективної етнічної політики України, спрямованої на розумне споживання енергоресурсів, збереження та розвиток духовних надбань українського народу та його субетнічних спільнот, що відповідають загальнолюдським цінностям і, зокрема, цінностям Європейського Союзу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації здійснено теоретичне дослідження інтересів народу як цілісного явища, що здатне до саморозгортання і сталої детермінації поведінки суб'єкта культурно-історичного процесу. Зокрема, зосереджена увага на висвітленні таких положень, що виносяться на публічний захист:

– здійснено генетичний аналіз явища «народ» і обґрунтована авторська позиція щодо його місця у родовому явищі – етносі, що має природне, суспільне та духовне походження, притаманні тільки йому форми власності та господарювання, управління, спільну мову, специфічні культурно-історичні традиції, єдиний світогляд, інтелектуально-психологічний склад, своєрідні уявлення про свободу та неповторну ментальність, а також його позицію серед інших етнічних спільнот – рід, плем'я, союз племен, нація, що становлять видові різноманітності етносу;

– показано, що народ є особлива природна, суспільна та духовна етнічна спільність, яка має притаманні виключно їй історичні форми власності та господарювання, управління, мову, культурно-історичні традиції, ментальність тощо і не стоїть осторонь історичного розвитку передуючих етнічних угруповань, а тим більше не складає їх арифметичну суму, а є самобутнім ансамблем попередніх етнічних спільнот;

– розроблено плюралістичну модель народу як органічного сполучення природного, суспільного та духовного факторів: природний аспект народу подається як субстратне поєднання літосфери, гідросфери, атмосфери та біосфери; суспільний аспект аналізується як функціональна взаємодія до складових частин якого віднесено форми власності та господарювання, розподіл праці, участь в управлінні справами суспільства; духовний фактор становлення народу подано в органічному поєднанні історичних типів його світогляду та форм суспільної свідомості, пасіонарних та компліментарних рис характеру і поведінки, його волі у державотворчій та іншій продуктивній діяльності;

– сформульовано плюралістичне соціально-філософське визначення поняття інтересу як відношення, протиріччя, регулятора та детермінатора пошуку і вибору раціональних та ірраціональних шляхів, принципів, форм, методів та засобів розв'язання проблем між потребами, ідеалами, цілями, цінностями та умовами життєдіяльності певного суб'єкта історичної дії;

– доведено, що сутність інтересів народу полягає у регуляції та детермінації, пошуку і вибору раціональних та ірраціональних шляхів, принципів, форм, методів та засобів розв'язання протиріч між: а) народом, як субстанцією суспільно-історичного процесу та оточуючим природним, суспільним і духовним середовищем; б) народом та його субетнічними складовими частинами; в) субетнічними спільнотами у складі народу; г) народом та його сусіднім оточенням;

– наголошено на тому, що кожний субетнос у складі народу переслідуючи власні егоїстичні та корпоративні інтереси, не може їх задовольнити, не розв'язуючи проблем розвитку народу як цілісної системи, яка

у своєму розвитку підкоряється закону етногенезу, складовими елементами якого є природогенез, соціогенез та ноогенез;

– показано, що зміст інтересів народу полягає в наявності субстратного та діяльнісного рівнів: субстратні інтереси народу – це суперечності між народом та його субетнічними складовими частинами стосовно об'єктивованих та суб'єктивованих факторів його життєдіяльності; діяльнісні інтереси народу полягають у розгортанні суперечностей між об'єктивованими та суб'єктивованими предметами, явищами і процесами через призму законів суспільного розвитку, зокрема, закону етногенезу;

– розкрито поняття «форми пізнання інтересів народу», які становлять собою відображення в різновидах підсвідомого/ментального, свідомості і надсвідомості народу його природного, суспільного та духовного буття. Серед форм пізнання інтересів народу розглядаються історичні типи світогляду – міфологія, релігія, наука та філософія;

– наголошено на класифікації форм вираження і захисту інтересів народу за субстратним і діяльнісним критеріями; до обслуговуючої інфраструктури інтересів народу віднесено різноманітні формально зафіксовані політичні структури, що становлять зовнішню до народу сукупність державних і недержавних форм управління справами суспільства, а також неформальні громадські організації громадянського суспільства, що діють у середовищі життєсфери народу;

– розглянуто механізми самореалізації інтересів народу як органічне поєднання шляхів, принципів, форм, методів та засобів втілення в життя потреб, ідеалів, цілей та цінностей народу; у функціонуванні таких механізмів у якості складових задіяні, у різних субстанційних і функціональних пропорціях, елементи літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери, соціосфери і ноосфери; до стихійно діючих віднесені ті з них, у яких превалюють елементи літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери, а до цілераціональнодіючих – соціосфери і ноосфери.

Практичне значення дослідження. Визначення місця і ролі інтересів народу серед інших етнічних спільностей як субстанцій соціально-історичного процесу приводить до конструктивно-методологічних узагальнень, якими можна скористатися у вирішенні теоретичних і практичних проблем сучасного етапу суспільного розвитку. Запропонована система характеристик структури і динаміки розвитку інтересів народу може бути продуктивно використана у вирішенні проблем їх активізації в економічній, соціальній, політичній та ідеологічній сферах, підвищенні рівня управління етнічними процесами в суспільному житті. Націленість висновків дослідження на світоглядно-виховну і суспільно-прогностичну функції передбачає їх використання в теорії та практиці прийняття й реалізації управлінських рішень на загальнодержавному, регіональному й місцевому рівнях, в оцінці ефективності нововведень, боротьбі з механізмом гальмування суспільних процесів, а також у виховній роботі. Конкретні пропозиції, сформульовані внаслідок дослідження, можуть бути використані в розробці стратегії й тактики реалізації завдань сучасного етапу етнічного розвитку України. Серед них прийняття законів, стимулюючих зацікавленість широких народних мас в гармонійному розвитку українського суспільства. Отримані висновки можуть бути також використані в підготовці навчальних посібників, при читанні спецкурсів з джерел і рушійних сил історичного процесу, проблем пов'язаних із зростанням ролі народу в суспільному розвитку на сучасному етапі.

Апробація результатів дослідження здійснена під час обговорення на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на низці міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, а саме: Міжнародній конференції з проблем стародавньої грецької філософії «VIII Арістотелівські читання» (Маріуполь, 1998); Міжнародній науково-практичній конференції «Україна-Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва» (Маріуполь, 1999); III-VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах

Півдня України» (Запоріжжя, 2000, 2001, 2003, 2005, 2007); «X Харківських міжнародних Сковородинівських читаннях» (Харків, 2003); Других Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читаннях «Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти» (Ірпінь, 2004); Міжнародній науковій конференції «Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції: Теоретичні та методичні засади розвитку» (Київ-Суми, 2004); щорічній Всеукраїнській науково-практичній конференції «Корпоративна культура організацій XXI ст.» (Краматорськ, 2003, 2006); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Соціокультурна інтеграція в контексті викликів XXI століття» (Київ, 2007).

Публікації. Основні ідеї та результати дослідження викладено у 32 публікаціях, з них: 2 – одноосібні монографії, 21 – статті, що опубліковані у фахових виданнях ВАК України з філософських наук, 9 – публікації в інших виданнях та тези конференцій.

Кандидатська дисертація на тему: «Общественно-экономическая формация в исследовании современных зарубежных марксистов» була захищена у 1977 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовувалися.

Структура дисертації зумовлена характером проблематики, постановкою мети та завдань дослідження. Дисертація складається із вступу, шести розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (256 позицій) та додатків (9). Загальний обсяг дисертації становить 447 сторінок, основна частина дисертації – 409 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПРИРОДА ІНТЕРЕСІВ НАРОДУ

Місце і роль інтересу в житті суспільства ще не отримало всебічного осмислення. У філософській літературі радянської доби інтерес розглядався переважно як соціальне явище, що має об'єктивну і суб'єктивну природу, як категорія матеріалістичного розуміння історії [107, с. 1-23]. Однак невиправдано мало уваги приділялося інтересу як етнічній категорії, атрибутивній характеристиці народу. Не в останню чергу це було пов'язано, на наш погляд, з труднощами соціалістичного будівництва в нашій країні та інших країнах світу. Якщо в сталінській концепції соціалізму інтересу як об'єктивному суспільному відношенню не знаходилось місця, то в умовах так званого «застою» інтерес вже розглядався як соціальне явище безвідносно до будь-якого суб'єкта. Щоправда, і в ті часи знаходились вчені-суспільствознавці, котрі ставили питання про необхідність переходу від розмов про інтерес взагалі до вивчення інтересів певних соціальних суб'єктів [122, с. 49-55; 159, с. 148-149].

У сучасних умовах тенденція диференційованого підходу до дослідження певних етнічних інтересів стала проявлятися все більш наполегливо. І це цілком зрозуміло, оскільки оновлення суспільного життя в суверенних республіках колишнього СРСР передбачає не уніфікацію, а виявлення і осмислення різноманітних інтересів різних етнічних спільнот з метою їх гармонізації та реалізації. Здійснюються спроби пізнання, формування і управління суспільними процесами крізь призму інтересів і за допомогою інтересів.

В історії соціально-філософської думки помітне місце займає питання про інтерес у його зв'язку з особистістю, народом і суспільством. Філософи помічали, що зміст історії становить діяльність людей і особливо видатних осіб, різноманітних етнічних угруповань. Звичайно, зверталася увага на те, що серед чинників, які визначають зміст і мету їх діяльності, особливе місце займають інтереси. Філософи різних часів і народів замислювались над проблемою

інтересу, вели дослідження сутності, змісту, виду, співвідношення, усвідомлення інтересів тощо. Накопичений в історії філософії досвід – це не «мертвий капітал» минулих епох, а арсенал ідей, які ніколи не втрачають свого значення, якими і сьогодні варто користуватися в наукових розвідках.

У першому розділі представленої дисертації показуються здобутки автора в контексті світової філософської думки стосовно формування поняття інтересу взагалі, поняття інтересів народу як етнічного явища та філософських вимірів інтересів народу.

1.1. Поняття народу

Історичний процес є послідовність подій, явищ і процесів в природі, суспільстві та духовності, які каузально пов'язані між собою. Правда, в недалекому минулому (в радянські часи) поняття «історичний процес» трактувалося переважно в історико-суспільному аспекті [159, с. 51]. Було це не випадково, оскільки домінувала в ту добу на радянському просторі моністична марксистсько-ленінська філософія, яка незважаючи на спроби піднятися на крилах діалектики, не зуміла подолати своєї однобічності.

З позицій діалектики та філософського плюралізму автор захищає положення про потрійну онтологічну сутність народу: природну, суспільну та духовну [73, с. 316-320; 88, с. 41-54; 93, с. 446-449; 96, с. 30-46].

Доречно зазначити, що у поглядах на народ як природну, суспільну і духовну спільність, яка об'єднана певною територією, відповідними формами власності та господарювання, управління, культурно-історичними традиціями, ментальністю, мовою, світоглядом, потребами, ідеалами, цілями, інтересами та цінностями, ми не одинокі. На потрійну сутність етнічних спільнот звертав увагу, наприклад, Ю.Бойко, коли писав: «Загально визначаючи народність і націю, можна було б сказати, що це духовно-біологічно-соціальна (підкреслено нами – В.Д.) **рідновидість** людства [19, с. 21]». У контексті сказаного доцільно

говорити про «природно-історичний процес», «соціально-історичний процес» та «духовно-історичний процес», в лоні яких розгортається історична діяльність народу.

Етнічна історія є насамперед продовження історії біосфери. І якою б мозаїчною не була етнічна історія будь-якого географічного регіону, згідно з відомим російським етнологом Л.М.Гумільовим, вона являє собою переплетіння природних процесів трьох типів. По-перше, це процеси адаптації кожного етносу до певного ландшафту, в якому вони знаходяться. При цьому втрата адаптивних навичків незворотна, оскільки спрощується і ландшафт і культура етносу. По-друге, етногенез, який починається зі спалаху пасіонарності, яка творить новий стереотип поведінки і виявляється в наступній її вартості, що завжди пов'язано з певними подіями. По-третє, процес етнічних контактів, тобто взаємодій етносів між собою не завжди нейтральний, але закономірний з точки зору біопопулярності етносфери. При цьому ідеал, як далекий прогноз, або бажана мета, формуюча психологічну доміную не тільки на персональному, але й на популяційному (субетнічному) рівні, може змінювати полярність чи знак [56, с. 49].

Природно-історичний процес відбувається у просторі і часі. У цьому зв'язку можна говорити про етнічно-історичний простір і етнічно-історичний час. Різноманітність історичного часу в межах одного етногенезу залежить від залучення двох причин: по-перше, величини й напрямку зміни пасіонарного напруження, яке може зростати чи знижуватись, і, по-друге, контактів із дружніми або ворожими сусідами. Проблема контактів на рівні етносів відносно проста: або етноси співіснують поруч, допомагаючи один одному у веденні натурального чи простого товарного господарства, тут має місце симбіоз; або невеличка група чужого етносу укорінюється в середовище аборигенів і знаходиться у відносній ізоляції – ксенія; або прибулий етнос узурпує провідні позиції в місцевому етносі, чи захоплює цілі професії – химера. Інколи ж слабкопасіонарний етнос розчиняється шляхом змішування шлюбів – тоді відбувається асиміляція етнічних спільнот. Але це відбувається дуже рідко і

завжди болісно для обох компонентів. Та і така слабка пасіонарність асимільованого етносу знаменує його повну безпорадність, що можливо лише на субпасіонарному рівні – нижче гомеостазу [56, с. 223].

Соціально-історичний процес є органічна єдність упорядкованості та хаосу, необхідності та випадковості, прогресу і регресу. Більше того, має сенс думка Л.М.Гумільова про те, що народи, які зійшли з історичної арени, не жили заради нас. Вони мали власні цілі, ставили завдання, які цікавили їх, керувалися принципами поведінки, відмінними від інших, і гинули відповідно за законами природного та соціального буття, тієї діалектики, де життя і смерть – ланки одного ланцюга [56, с. 37].

З природною та соціальною історією етносу пов'язана його духовність як сукупність професійних, моральних, філософських, політичних, естетичних та інших поглядів, уявлень та переконань стосовно оточуючого світу. Духовно-історичний процес має певні розгалуження, оскільки кожне духовне явище має свою історію. Міфологія, релігія, наука, філософія – історичні типи світогляду та головні структурні елементи духовності мають історію відповідно до певних суб'єктів. Вони складають певну ідеологічну систему, що покликана об'єднувати або роз'єднувати певні етноси.

У духовно-історичному процесі є періоди, які характеризуються тим, що розвиток певно не посувається вперед, а, навпаки, всі величні культурні творення руйнувалися. Після цього, на жаль, доводилось починати все з початку, щоб за допомогою хоча б, наприклад, збережених залишків величних скарбниць, ціною нової величезної затрати сил і часу, злочинів і страждань знову досягти такого рівня культури, який вже давно було досягнуто [37, с. 58].

Таким чином, проблема історичного процесу заслуговує на особливу увагу. По-перше, етнічні спільноти виникають, формуються, досягають розвитку і занепаду саме в історії. По-друге, народ творить історію і в першу чергу суспільну. Хоча історія природи існує незалежно від народу, але з того часу як виникає народ, він своєю діяльністю впливає на природу, користуючись її ландшафтом і надрами і разом з тим творить другу природу, яка не завжди

гармонує з «першою». По-третє, сутність народу складна. Як природна спільність він органічно пов'язаний з біосферою, як соціальна і духовна спільність він є елементом ноосфери. Тому ми маємо сенс говорити про історичну діяльність народу. По-четверте, ми не будемо без потреби торкатися тієї сфери, котра стосується історії природи. Діяльність народу обертається головним чином в орбіті соціальної історії яка має два періоди: до виникнення писемності та після виникнення писемності. Діяльність народу пов'язана саме з другим періодом соціально-історичного процесу, який підрозділяється, як помітив Г.Гегель, на три види: першопочаткову, рефлекторну та філософську історії. По-п'яте, наше дослідження пов'язане з філософським осмисленням історії. Ми прагнемо довести, що народ становить природно-соціально-духовну субстанцію історичного процесу. І в цьому зв'язку є сенс говорити про субстанційну природу народу, розпочинаючи з категорії «субстанція».

Оскільки поняття субстанції відкрито і відпрацьовано в історії філософії було б соромно не скористатися ним в нашому дослідженні. Спершу, варто звернути увагу на те, що ставлення до цієї філософської категорії ніколи не було однозначним. Одні мислителі вважали її безкорисною. Так, Ф.Бекон говорив, що такі поняття як «субстанція», «якість», «дія», «страждання», «буття» та інші не можна називати гарними [27, с. 14]. Другі, користуються нею, починаючи від Аристотеля, і досягають певних успіхів. Треті, як наприклад Дж.Локк, розглядають цю категорію як беззмістовну і разом з тим користуються нею.

Які ж у нас є підстави до того, щоб користуватися цією категорією в дослідженні інтересів народу? По-перше, вважаємо що категорія субстанції позначає саме те, що становить основу історичного процесу. По-друге, субстанція – не якась нерухома першооснова, а, навпаки, вона рухлива внаслідок своєї суперечливості. Розглянемо детальніше ці якості субстанції. Що ми називаємо субстанцією взагалі? Субстанція – це основа всього існуючого. Сказати так – значить ще не визначити те, що, власне, характерне для субстанції. Субстанція, за Дж.Локком, є загальна основа бога, духів і тіла, які є її різноманітними модифікаціями [152, с. 223]. Субстанцією слід називати тільки

те, вважав Б.Спіноза, що є вічним, незалежним від усякої вищої причини, те, що існує само собою і в силу необхідності. Ця єдина неподільна субстанція не тільки наділена нескінченною силою досконалостей, але й видозмінюється нескінченно [138, с. 223]. Із приведених висловлювань всесвітньо відомих філософів яскраво видно, що субстанція – це така основа, яка становить активну, діючу сторону того чи того явища або процесу. В цьому відношенні вона рельєфно відрізняється від матерії, яка є об'єктивною реальністю. Тобто субстанція є суб'єкт, а матерія – об'єкт.

Згідно з Г.Ляйбніцем, «кожна наука має своїм предметом субстанцію [142, с. 103]». Він нараховує, принаймні, дві точки зору на природу субстанції. Відповідно до першої точки зору, кожна субстанція, включаючи душу і навіть самого Бога, є тілесне. Інакше кажучи, вона складається із матерії, або протяжної маси. Інші вважають, що існують і безтілесні субстанції, що людські душі безтілесні, що Бог – це душа або найвища світова сила, навіть, якщо бажаєте, причина самої матерії [142, с. 103]. Субстанція може виникати тільки шляхом творення і зникати тільки шляхом знищення. Неможливо поділити субстанцію на дві, або з двох зробити одну і, отже, кількість субстанцій не може ні збільшуватися, ні зменшуватися природним шляхом, хоча вони часто підлягають перетворенням. Окрім того, кожна субстанція є неначе земний світ і дзеркало Бога або всього універсаму, який кожна субстанція висловлює по-своєму. Універсум помножується у стільки разів, скільки існує субстанцій [142, с. 132]. Субстанція має свою природу і складається із сукупності всіх властивостей, які становлять основу будь-якого матеріального чи духовного предмету. Кожна субстанція є в деякому роді особливий світ, незалежний від усього іншого, крім Бога [142, с. 138]. До загальних властивостей субстанції належать: рух, мінливість, простір, час та сталість.

Загальновизнаним в історії філософії є те, що субстанція – це поняття, що, позначає основу, творчу силу всього існуючого. Погляди філософів розходилися швидше не в загальному визнанні цієї категорії, а в її конкретному використанні. Так, Г.Гегель вважав, що «духовний світ є субстанційний світ [37, с. 51]».

Відмовляючи фізичному світові в субстанційності, Г.Гегель вважав, що субстанція є, по-перше, духовне начало, по-друге, – розумне начало і, по-третє, – діяльнісне начало. Не поділяючи гегелівської думки стосовно того, що фізичний світ не має субстанційного начала, гадаємо, що Г.Гегелю вдалося мітко підкреслити багатий методологічний потенціал категорії субстанції.

Субстанційна якість є внутрішнє необхідне відношення, ця гегелівська думка отримала глибокий розвиток у філософських поглядах К.Маркса, який писав що субстанційна тільки внутрішня необхідність [160, с. 234]. Як необхідне внутрішнє відношення, субстанція є нескінчена сутність, яка виявляється в кінцевих речах. Субстанціальне відношення є відношення нескінченного і дискретного, сутності та явища, загального і окремого тощо. Безмежність субстанції, однак, відносна. Вона нескінчена в межах тільки даної групи явищ, сутністю яких вона постає.

На тотожність субстанції і предмета з його діями і функцією звертав увагу Б.Спіноза. У значно повному і всебічному вигляді цю ідею розвинув К.Маркс. Він вважав, що дія є «вищою функцією» предмета або явища. Тому спосіб дії, руху або існування предмета чи явища співпадає з їхньою сутністю. Термін «субстанція» позначає дійовий початок. Здібність діяти – властива кожній субстанції і із неї завжди народжується деякий рух. І тому, сама тілесна субстанція (рівно як і духовна) ніколи не перестає діяти [160, с. 241].

Субстанція має певні властивості. До них, перш за все, належать такі властивості як загальність, суттєвість, активність. При всіх розбіжностях в означенні субстанції ні у кого не викликає сумніву те, що субстанція відбиває загальність. У «Філософському енциклопедичному словнику» міститься означення категорії субстанції як об'єктивної реальності, як матерії в аспекті єдності всіх форм її руху, як граничної основи, завдяки якій чуттєва різноманітність і мінливість властивостей зводиться до чогось постійного, відносно нерухомого і самостійно існуючого [240, с. 660].

Не можна сказати, що наведене означення субстанції є найдосконалішим, оскільки виконане в контексті моністичної філософії. Незважаючи на це, воно

дало поштовх суперечливим означенням цієї категорії в книгах з матеріалістичної філософії, де в одному місці субстанція трактується як «найглибша сутність буття», як єдина основа всіх матеріальних утворень, завдяки якій вони «органічно пов'язані між собою, переходять одне в одне і в своїй сукупності утворюють цілісну систему», а в іншому місці однієї і тієї ж роботи субстанція позначається дещо по-другому: субстанція – це особливий вид матерії, якому властива найпростіша форма організації і яка складає основу всіх інших видів матерії. Такі означення субстанції зводять її до першооснови, яка єдина для всіх матеріальних утворень, але в них ні слова не говориться про те, рухома чи нерухома ця першооснова. Не витримує критики, на наш погляд, позиція, згідно з якою субстанція зводиться до якогось матеріального предмету. По-перше, субстанція не може розглядатися тільки як матеріальний предмет, а по-друге, – зображатися як нерухома першооснова. Таке поняття субстанції дуже нагадує платонівські «ідеї», які знаходяться в «наднебесі» нерухомо і разом з тим становлять першооснову всіх рухомих предметів, явищ, процесів. Отже, в питаннях субстанції деякі мислителі зайшли в глухий кут, зробивши поняття субстанції неконструктивним, мертвим. Вихід із положення вбачається в тому, що до субстанції треба ставитися як до суперечливої основи, тобто протиріччя.

Субстанція – не єдиний термін, яким позначають основу всього існуючого. Деякі філософи цю першооснову називають терміном «монада» [222, с. 246], Секст Емпірик, наприклад, ототожнював поняття «субстанція» і «монада» [212, с. 354]. Ляйбніц вважав, що монада – найпростіша духовна основа всього існуючого, що її слід розглядати як субстанціальний елемент. Як пише Ламетрі, монади у Ляйбніца прості, незмінні, неподільні, тверді та індивідуальні, які завжди мають однакові форму й масу [138; с. 26, 150].

Звичайно, думка Ляйбніца про співвідношення субстанції і монади заслуговує на увагу. Слід зазначити, що Ляйбніц розмірковував над тим, що субстанції можна розглядати як безмежні і обмежені, що останньою субстанцією всього існуючого є Бог. Але як бути з обмеженими субстанціями? І скільки їх? Поділяючи в цілому субстанційний світ на матеріальний і духовний, він

прийшов до висновку, що останнім неподільним елементом усього існуючого є монада. Але якщо в XVIII сторіччі цей погляд був останнім словом прогресивної філософської думки, то на початку XXI сторіччя це виглядає анахронізмом. Справа в тому, що сучасні наукові дослідження свідчать, що неподільних і нерухомих мікроелементів не існує. Тому поняття «субстанція», «монада» та інші мають відносний смисл і масштаби їх використання залежать від мети, завдань, об'єкту і предмету дослідження. Ці категорії мають право на існування в певних умовах, в певній системі каузальних зв'язків і відносин. Так, субстанцією історичного процесу в певних умовах варто розглядати людину, групу людей, клас, націю, народ і людство.

Завдяки суперечливій природі всі речі, явища і процеси мають субстанційні закони, які поділяються на два види: закони розвитку і закони функціонування. Звичайно, кожний закон – це форма загальності в природі, суспільстві і мисленні. Але не кожний закон є субстанціальним, а тільки головні закони, які віддзеркалюють такі загальні риси, на основі яких можливо пояснити всі факти даної предметної області. Решта (неголовних) законів – це залежні від головних закони, вони становлять їхнє доповнення. Найбільш характерною рисою субстанційного закону є поєднання принципу головного протиріччя і розвитку. Закони розвитку народу розкриваються через низку категорій, таких як: територія, власність, спосіб господарювання, форми влади, мови, свідомості (мається на увазі філософія, етика, естетика, наука, релігія, політика, право, психологія тощо).

Розглянувши категорії «історичний процес», «природно-історичний процес», «суспільно-історичний процес», «духовно-історичний процес», а також категорію «субстанція», перейдемо до з'ясування понять «субстанційний підхід» та «народ як провідна субстанція історичного процесу».

Необхідність застосування субстанційного аналізу до розробки теорії народу диктується рядом чинників. Насамперед, йдеться про те, що визначити сутність предмету – значить визначити його субстанцію як причину самої себе. Субстанція є вираження і приближення до абсолютного значення предмета, яке

конкретизується і поглиблюється сумою відносних істин. Субстанційне визначення сутності народу є визначення способу його дії. І оскільки спосіб дії або функціонування є в той же час і способом взаємодії, то дія є причина самої себе. Отже, в субстанційнім визначенні сутності предмета досягається також єдність сутності і причинності. А якщо зрозумілі сутність і причина явища, то предмет визначено всебічно, цілісно. І з цього боку розгляд загальних ознак субстанції є шлях до розкриття сутності речей вчення про народ і його інтереси.

Особливу увагу привертають до себе положення Д.Дідро про те, що людина складається із двох різних субстанцій (тілесної та духовної), що рух атомів породжує субстанцію, що якби субстанція була безтілесна, то її носії не мали б ні почуттів, ні сприйняття, ні задоволення, ні гіркоти [62, с. 13]. З цих положень Д.Дідро логічно випливають два висновки, які мають методологічне значення для нашого дослідження. По-перше, народ можна розглядати як субстанцію історичного процесу. По-друге, рухомість народу як субстанції детермінується її природними, соціальними і духовними сторонами. По-третє, субстанція є протиріччя, яке породжує її рухомість. Нарешті, народ характеризується почуттями і розумом, працездатністю, потребами, інтересами, ідеалами, цінностями і цілями.

Загальновизнаним в історії філософії є те, що субстанція – це поняття, яке позначає основу, творчу силу всього існуючого. Погляди філософів розходилися скоріше, не в загальному визнанні цієї категорії, а в її конкретному використанні. Так Г.Гегель вважав, що «духовний світ є субстанційний світ» [37, с. 51]. Відмовляючи фізичному світові в субстанціональності, Г.Гегель вважав, по-перше, що субстанція – це духовне начало, по-друге, розумне начало і, по-третє, діяльнісне начало. Не поділяючи, гегелівської думки відносно того, що фізичний світ не має субстанціального начала, гадаємо, що врешті-решт, Г.Гегелю вдалося мітко підкреслити багатий методологічний потенціал категорії субстанції.

Г.Гегель робить спробу порівняти державу і народ у субстанційному плані. У цьому порівнянні він приходять до висновку, що держава становить субстанцію народу, тобто держава є основа історичного розвитку народу. На

жаль, з Г.Гегелем не можна погодитись в тому що стосується держави як субстанції народу. Вважаємо, що у співвідношенні народу і держави субстанцією слід розглядати народ, а держава, яку він формує і утримує, є його атрибут. Врешті-решт, виникнення і розвиток держави детермінується життєдіяльністю народу. Детальніше цю проблему ми розглянемо в подальшому. Тепер підкреслимо лише те, що будучи атрибутом народу як субстанції історичного процесу, держава найчастіше виконує волю певних прошарків народу і ніколи повністю не задовольняє інтереси всього народу. Тому, що народ сам по собі є протиріччя. У цьому зв'язку і Г.Гегель не без підстав розділяв у своїх поглядах народи на всесвітньо-історичні і не всесвітньо-історичні. За Г.Гегелем, історію творять не взагалі народи, а саме всесвітньо-історичні народи [37, с. 29].

Специфіку народу як субстанції історичного процесу можна досягнути шляхом порівняльного аналізу з іншими соціальними спільностями. Оскільки ми тепер розглядаємо соціальний аспект народу, то й порівнювати його будемо із соціальними утвореннями і, насамперед, класом. Пошук специфіки народу у порівнянні з іншими соціальними спільностями і явищами був предметом не одного покоління філософів. У порівнянні з класом як особливою цілісністю людей народ являє собою єдине ціле. Народ тому і єдиний, що володіє єдиною волею, – підкреслював Т.Гоббс [45, с. 348]; «єдиною релігійною формацією душі», – продовжує М.О.Бердяєв [11, с. 9]. На предмет цілісності народу існує безліч поглядів. І в кожному із них є певна доля істини. Згідно з марксизмом, цілісність народу детермінується в кінцевому підрахунку єдністю економічного ладу. Сутність народу за влучним зауваженням Г.Гегеля, є те, чим виявляються його дії [37, с. 71]. Діяльність народу є реалізація його духу, який не вмирає, бо належить всесвітній історії. Всесвітньо-історичним народ стає тоді, коли в його головному елементі, головній меті покладено загальний принцип у вигляді моральної та політичної організації [37, с. 72].

Було б невірно трактувати народ як монолітне явище, в якому немає відмінностей, протилежностей і протиріч. Поділ народу на класи, верстви, нації тощо, які в свою чергу диференціюються на підгрупи за економічними,

політичними і духовними критерієм, свідчить про те, що при певних умовах відмінності, якими характеризується народ, переростають у протилежності.

Характерною ознакою народу є наявність в ньому діалектичної єдності якісних і кількісних історичних перетворень, а кількісна його характеристика є не що інше як збільшення або зменшення чисельності робітників, селян, інтелігенції та інших прошарків трудящих. В певних історичних умовах має місце органічна єдність якісних і кількісних характеристик народу. Їх міра є просторово-часовий інтервал, в межах якого кількісні перетворення не приводять до порушення суттєвих змін якості народу. Але кількісні перетворення рано чи пізно закінчуються «стрибком» у нову якість із знаком плюс чи мінус. «Стрибки» народу, пов'язані насамперед, з розвитком народу як головної виробничої сили суспільства. «Стрибки» можуть бути різноманітними і їх критерії ми знаходимо в територіальному, економічному, політичному, історико-культурному та інших чинниках. «Стрибки» є корінні перетворення в процесі саморозвитку народу.

Як всяка субстанція народ утримує в собі своє заперечення, не кажучи вже про те, що він виникає як заперечення тих субстанційних одиниць соціального розвитку, які йому передували. Народ є заперечення не-народу не тільки в позитивному, а й у негативному плані. Що стосується самозаперечення народу, то воно детермінується суперечливою природою самої об'єктивної реальності, в умовах якої розгортається життєдіяльність народу. Наприклад, зміна форм власності, засобів виробництва, державного ладу і т.ін. – все це зумовлено, врешті-решт, саморозвитком і самозапереченням народу як субстанції історичного процесу. Процес виникнення, функціонування і розвитку народу характеризується циклічністю й ритмічністю, що пояснюється розгортанням суперечливої природи народу не відразу, а певними частинами, порціями, до того ж зигзагоподібно і немов по спіралі. У виникненні пасіонарності, компліментарності і різноманіття фаз етногенезу простежується самозаперечлива природа етносу взагалі, і народу зокрема.

Народ уявляє собою діалектичне сполучення одиничного, особливого й загального. Народ як субстанція є загальне по відношенню до таких його частин

як робітники, селяни, інтелігенція, молодь тощо, котрі становлять його особливі утворення. Окрема людини, виражаючи або охороняючи його інтереси, є одиничне. Окрема людина як одиничне в сутності своїй багатша не тільки загального, але й особливого, тому що в ній органічно переплітаються протиріччя загального, особливого й одиничного.

Народ як субстанція – багатогранне і багатоперспективне явище. Ця його різнобарвна палітра розкривається в системі причинно-наслідкових зв'язків і відносин. Вона має як необхідний, так і випадковий характер. Будучи двома протилежностями, взаємовиключними сторонами об'єктивних зв'язків, необхідні і випадкові дії народу в той же час непорушно пов'язані одне з одним, взаємозумовлені, існують тільки в органічній єдності необхідних і спонукальних мотивів, вчинків і дій народу.

Різноманітний процес функціонування і розвитку народу утримує у собі діалектичний зв'язок можливих і дійсних подій. Об'єктивно в дійсних подіях і вчинках народу міститься те, що відповідає збереженню, повноцінному існуванню і вільному розвитку його як суб'єкта суспільних відносин. В цьому плані його самоствердження необхідно включає у себе співпрацю з одними народами і боротьбу проти інших. Суспільне самоствердження народу виявляється як історичний процес, в ході якого здійснюється зміст даного відношення.

Народ як субстанція має певний зміст і певну форму. Зміст його становить певний спосіб самоствердження шляхом захисту територіального, економічного, політичного і духовного простору. Формою народу як особливої соціальної спільності виступають зв'язки та відносини, які забезпечують певну будову, просторове розміщення і часову послідовність складових його елементів. Єдність змісту й форми народу носить суперечливий характер, який виявляється, зокрема, в тому що зміст є більш рухомою, більш активною стороною життєдіяльності народу, в той час як форма більш стала, інертна, консервативна. Протиріччя між змістом і формою народу простежуються як в структурі способу виробництва, так і у взаємодії базових і надбудовних утворень. Форма існування

народу в процесі його розвитку знаходить відносну самостійність, яка міститься у внутрішній спадковості окремих елементів, ступенів і проявів. Проявом відносної самостійності форми народу є відставання її від розвитку змістовних процесів, а також те, що один і той самий зміст втілюється в різні форми. Так, кооперація, як спосіб розв'язання протиріч між потребами і умовами народу, є колективне об'єднання трудящих в галузі виробництва, споживання, обміну і розподілу. Як форма об'єднання народу вона може мати різний зміст, виступаючи в якості виробничої, постачальної, збутової та кредитної операцій.

Не можна залишити поза увагою питання відносно сутності і явища народу, які мають об'єктивний характер. Кажучи про розвиток суттєвої сторони життєдіяльності народу, слід в цьому зв'язку особливо підкреслити гносеологічний висновок про те, що «сутність» речей або «субстанція» відносна: «...не тільки явища минулі, рухливі і текучі, віддалені лише умовними межами, але й сутності речей також [145, с. 227]». Між іншим, сутність не є щось таке, що раз і назавжди дане не тільки з точки зору її невичерпності, але й з точки зору її мінливості в процесі розвитку. Внаслідок діалектичної природи сутність і явище ніколи безпосередньо не співпадають. Більше того, явище не тільки виявляє сутність безпосередньо, але в ряді випадків виявляє сутність спотворено, тобто створює видимість того, чого немає. Наприклад, людям, які здійснили Жовтневу революцію здавалось, що вони одним цим актом вступили в царство свободи. Учасникам колективізації здавалось, що вони створили найвищу форму організації селянської праці.

Положення про те, що народ виступає суб'єктом і об'єктом історичного процесу, є досягнення філософської думки XIX сторіччя. Воно сформувалось перш за все в працях французьких істориків епохи реставрації [233, с. 301]. Однак, скільки-небудь послідовного дослідження діалектики об'єктивного і суб'єктивного в розвитку народу не робилось. Частіше за все, погляди вчених-суспільствознавців були спрямовані на дослідження об'єктивних і суб'єктивних умов і чинників взагалі, або стосовно умов якої-небудь конкретної історичної реальності.

Підхід автора до аналізу ролі об'єктивного і суб'єктивного в розвитку народу переслідує декілька цілей: по-перше, збагатити наукові уявлення про суперечливу природу і джерело пасіонарності народу як субстанції історичного процесу, по-друге, обґрунтувати тезу про те, що народ є суб'єкт і об'єкт суспільного розвитку і, по-третє, підкреслити, що в конкретних історичних умовах суб'єктом історичного процесу виступає не народ взагалі, а його певні соціальні структури: класи, еліти, а також видатні особи.

Почнемо із об'єктивного і суб'єктивного як надто широких філософських категорій. В своїй органічній єдності вони застосовуються тільки до суспільства, яке на відміну від природи є об'єктивною цілісністю і саморегульованою системою. Якщо об'єктивне в природі є все, що виникає і розвивається незалежно від людини і людства, то об'єктивне в суспільному розвитку є сукупність суспільних відносин і предметний світ, утворений людьми і існуючий незалежно від суспільної свідомості.

Конкретизацією категорії «об'єктивне» виступають такі поняття як – «об'єкт», «об'єктивні умови», «об'єктивний фактор». Не можна однозначно, статично визначити «об'єкт», бо він змінює свою історичну форму і є співвідносним із «суб'єктом». «Суб'єкт і об'єкт – писав П.В.Копнін, – співвідносні категорії. Говорити про одну із них не виявляючи відношення до іншої, неможливо [47, с. 69]». «Об'єкт» є тією частиною об'єктивного, на яку спрямована дія соціального суб'єкта з якою він пов'язаний і безпосередньо взаємодіє. «Об'єктивні умови» – це ще не власні зв'язки і відносини, в рамках яких здійснюється діяльність народу, бо крім соціальних зв'язків і відносин вони вміщують у собі географічні, кліматичні, тобто природні умови в широкому значенні слова. Тому відповідно до суспільного розвитку пропонуємо користуватись поняттям «суспільні об'єктивні умови», серцевину яких складає суспільне буття як матеріальний процес життєдіяльності людей. До суспільних об'єктивних умов відноситься також і певний рівень розвитку науки, мистецтва, духовної культури взагалі, яка створена зусиллями багатьох поколінь і існує як об'єктивна реальність по відношенню до свідомості нині живучих генерацій.

Маємо сенс погодитися з А.М.Бугреєвим в тому, що «суспільним об'єктивним фактором» виступає та частина суспільних об'єктивних умов, яка безпосередньо і в вирішальній мірі впливає на хід суспільного розвитку і з'являється виразом природно-історичного процесу [25, с. 15-16]. Це, насамперед, продуктивні сили і виробничі відносини у їх органічній сукупності.

Поняття «суб'єктивне» застосовується винятково до суспільства, бо є проявом діяльності різних соціальних суб'єктів, в тому числі й народу. В своїй життєдіяльності люди вступають в певні відносини. Відомо, що відносини між людьми поділяються на матеріальні й духовні. Якщо перші являють собою «об'єктивне», то другі – «суб'єктивне». До суб'єктивного відносяться почуття, настрої, спонукання, моральні, художні ідеали і принципи; теоретичні і політичні програми, заяви окремих осіб, керівників партій держав і т. ін.

Конкретизацією «суб'єктивного» виступають такі категорії як «суб'єкт», «суб'єктивні умови» і «суб'єктивний фактор». В якості «суб'єкта» виступає певне діяльнісне начало в системі «суб'єкт-об'єкт». Суб'єкт – носій дій, який переслідує певну мету. Виробнича діяльність становить вихідний пункт і основу теорії народу. Тому люди, чия практична діяльність зумовлює історичний розвиток, відносяться до категорії «суб'єкт». В цьому значенні народ є основа і суб'єкт усього суспільного розвитку. Люди завжди так чи інакше, свідомо чи несвідомо творять історію. Не тільки духовне життя, але й матеріальне життя являють собою продукт життєдіяльності народу при певних природних і суспільних умовах.

В якості суб'єктивних умов ми розглядаємо: міру свідомості, дисциплінованості і організованості соціальних суб'єктів, в тому числі й народу, наявність у суспільних суб'єктів обґрунтованої програми дій, здатність соціального суб'єкта до позитивних соціальних дій. Разом із суспільними об'єктивними умовами суб'єктивні умови створюють певні можливості для цілеспрямованої діяльності людей, народу.

Суб'єктивний фактор в розвитку народу – його колективний розум, колективна воля, енергія і організованість, які необхідні для розв'язання певних

історичних завдань, свідома діяльність людей, класів, партій як субстанціальних елементів народу. В цьому зв'язку необхідно звернути увагу на нетотожність понять народу, людського й суб'єктивного фактору. Було б помилково, на наш погляд, до сфери суб'єктивного фактору віднести всю діяльність народу як головної продуктивної сили. Адже матеріально-виробнича діяльність людей входить до того, що ми називаємо об'єктивними умовами розвитку суспільства.

Ми не виключаємо наявності суб'єктивного фактору в усіх сферах суспільного розвитку. При цьому суб'єктивний фактор може мати не тільки позитивну, але й негативну спрямованість, становлячись гальмом суспільного розвитку.

Виявивши загальні і особливі риси об'єктивного і суб'єктивного в суспільному розвитку, звернемо увагу на їх відносний характер, на взаємопроникнення цих протилежностей в життєдіяльності народу. Відомо, що в аналізі революційної ситуації В.І.Ленін розглядаючи її об'єктивні сторони, відносив до них і зміни в свідомості народу; виразом яких було те, що «низи» уже більше не хотіли жити по-старому. Чому політичну свідомість народу можна віднести до об'єктивних умов суспільного розвитку? Тому, що зміни в свідомості відбуваються та існують уже незалежно від «волі не тільки окремих груп і партій, але і окремих класів [144, с. 218-219]».

Поняття «народ» ми розглядаємо як синтетичне і різнобарвне. В умовах плюралістичного мислення кожна грань цього багатозмістовного поняття має право на існування. З позицій демографічного підходу народ – це все населення будь-якої країни чи регіону. Етнографічний підхід дозволяє розглядати народ як певний етнос, який у свою чергу може мати мікро-, мезо- і макродиференціацію. Скажімо, українець є мікроетнічне явище, український народ – мезоетнічне, а слов'янський народ – макроетнічне явище. З позиції соціології народ – певна соціальна спільнота: селяни, робітники, підприємці, інженерно-технічні працівники, освітяни, лікарі тощо. З політичних позицій народ – це більша частина населення, яка зайнята фізичною та розумовою працею і виконує рішення елітних груп та політичних лідерів. З класових позицій народ є

більшість суспільства, яка експлуатується меншістю. З боку націоналізму народ становить складову частину нації. Народ можна розглядати також як моноетнічну та поліетнічну спільність. У певному розумінні кожна точка зору має право на існування, оскільки несе в собі долю істини.

Але нас цікавить поняття народу з боку філософії, сутність якої полягає у пошуку першоджерел і рушійних сил розвитку всього існуючого. Отже, нас цікавить, чи є народ особливою етнічною спільнотою і чи виконує він у суспільному житті певну субстанційну функцію? Для більш-менш повної відповіді на поставлене питання треба з'ясувати, що таке етнос, оскільки народ є його різновидом.

Термін «етнос» у перекладі з грецької мови означає «плем'я», «народ». Тривалий час цьому терміну не надавалося особливої уваги. Лише у другій половині XIX століття етнічна термінологія з'являється у світовій літературі. У вітчизняній літературі термін «етнос» вживається на початку XX століття. Перша його ґрунтовна характеристика була дана в 20-х роках XX століття російським етнологом С.М.Широкогоровим, який розглядав етнос як окремий вид людей, біологічною функцією котрого є війна [23, с. 9].

У подальшому розвитку російської етнологічної та етнографічної думки сформувалися дві етнічні концепції у Москві та Петербурзі.

Відомий московський етнолог Ю.В.Бромлей дотримується положення, у відповідності з яким етнос є суспільна одиниця, «тип суспільної групи, особлива форма колективного існування людей». Формування етносу зумовлене територією, яка сприяє самовідтворенню етносу. Однак територія не є строго обов'язковим фактором наступного відтворення етносу [23, с. 12]. Значно більшого значення Ю.В.Бромлей надає мові, яку розглядає в якості умови його формування, або підсумком етногенезу. Нарівні з мовою досить важливе значення для сталого функціонування етносу мають специфічні елементи матеріальної та духовної культури: звичаї, обряди, народне мистецтво, норми поведінки тощо. Ю.В.Бромлей особливо наголошує на тому, що етнос не є просто сумою ознак, а становить цілісне утворення, основну системоутворюючу

роль якого можуть виконувати різноманітні його компоненти. В одних випадках головна роль у цьому відношенні належить мові, в інших – господарчо-побутовим особливостям, у третіх – характерним рисам поведінки тощо. Наступним системоутворюючим фактором Ю.В.Бромлей називає етнічну самосвідомість, зовнішнім проявом якої є самоназва (етнонім) [23, с. 13].

До етнічної концептуальної парадигми Ю.В.Бромлея належить поняття етнікосу як частини етносу, що знаходиться за межами материнського етносу. Після цього він підкреслює найтісніший зв'язок власне етнічних явищ з соціально-економічними, якими вони в остаточному підрахунку і зумовлені. Далі вводиться і розкривається поняття соціального організму. Підкреслюється, що етнікос цілком або більшою частиною входить до складу одного «соціального організму» як основного осередку історичного процесу. Після цього з'являється поняття етносоціального організму в дусі марксистської концепції класової структури суспільства і суспільно-економічної формації. «Цей фактор, – повідомляє Ю.В.Бромлей, – покладено в основу історико-стадійної типології спільностей, прийнятій у нашій суспільствознавчій літературі: плем'я характерне для первісної епохи, народність – для рабовласницької та феодальної епох і нація – для епохи капіталізму і соціалізму (при цьому маються на увазі розрізнення народностей на рабовласницькі та феодальні, а нації – на капіталістичні та соціалістичні)» [23, с. 17].

Ю.В.Бромлей розрізняє етноси у вузькому значенні слова – як спільності, які визначаються перш за все мовою, культурою і самосвідомістю, і етносом у широкому значенні слова – як етносоціальні утворення та організми [23, с. 25, 31]. Згідно з Ю.В.Бромлеєм, визначну роль у розвитку етносу відіграє врешті соціально-економічне підґрунтя [23, с.18, 25]. Етнічне у вузькому значенні слова концентрується в культурі і психіці, включаючи і самосвідомість. Саме від цих речей залежить головним чином етнічна ідентифікація людини (наприклад, вважає вона себе греком, мадяром, українцем, сингалом тощо) [23, с. 18].

У межах класово-формаційного підходу до етногенезу склались уявлення про те, що етнічним утворенням передують безетнічний період. Виникнення

етнічних спільностей сягає періоду розвинутого первісного (безкласового) суспільства, тобто часів появи родової організації та екзогамії [23, с. 19-20].

За Л.М.Гумильовим, знаним петербурзьким істориком та етнологом, етнічна історія тісно пов'язана з біосферою, а етногенез, відповідно, з природними законами.

З природною історією етносу пов'язана його духовність, історія, мислення.

Ідеологічна система, як релігійна, так і атеїстична, яку створили люди на ранній фазі етногенезу перетворюється в символ, завдяки якому члени етносу відчують себе частинками реальної цілісності. Символ стає індикатором етносу, а його сподівання – частиною стереотипу поведінки. Усі природні детермінанти приваблюють символ з силою прямо пропорційною до широті суб'єкта (персони чи колективу), на який вони впливають. А оскільки потреби в несуперечливому світогляді і в позитивній компліментарності входять до складу потреб людини, то символи як прояви культури несуть відповідне навантаження в етнічній історії. Вони свідчать людям про цінності, які треба відстоювати або розповсюджувати, і, навпаки, заперечення символу означає вихід із етносу або розкол етнічного поля, після чого на місці одного етносу виникають два – три етноси, об'єднаних єдиною державною владою, але чужих один одному [56, с. 49, 223, 236].

Отже, історичний процес є процес виникнення, розвитку, функціонування і перетворення етносів.

Етнічні концепції знаних російських етнологів Ю.В.Бромлея та Л.М.Гумильова враховують природні, суспільні і духовні фактори виникнення функціонування і розвитку етносу. Однак концепція Л.М.Гумильова перебільшує роль і значення біосферного фактору і разом з тим принижує роль діяльності людей, соціально-політичні та культурні основи етносу. Концепція Ю.В.Бромлея, навпаки, перебільшує роль і значення соціосферного фактору і принижує роль природних явищ в етногенезі.

Є науковці, які у прагненні подолати недоліки наведених концепцій розглядають етнос як суспільно-природне утворення, а його видові прояви (рід,

плем'я, нація, народ) – як явища соціальні, продукт всесвітньої історії [236, с. 369]. Але і цей підхід недостатньо переконливий, оскільки родові поняття «етнос» розглядається як суспільно-природне явище, а його видові прояви як виключно соціальні. Є ще такий варіант поняття етносу, коли етнос розглядають як суспільно-природне утворення, але не тотожне таким історичним спільностям як рід, плем'я тощо. Пояснюється така точка зору тим, що хоча історичні спільності людей виникають на основі певних етнічних спільнот, проте вони є продуктом історії, соціально-культурними утвореннями [155, с. 207].

Інші автори, наприклад, Л.Є.Шкляр, ставляться до етносу, по-перше, як до явища, що має систему ознак, а, по-друге, аналізують роль і значення психічних, мовних, державницьких ознак етносу. Л.Є.Шкляр вважає, що теорія етногенезу має, по-перше, враховувати максимальну сукупність і природно-соціальних і природно-історичних факторів і, по-друге, звертатися до аналізу того, що можна назвати соціально-поселенською структурою етносу, яка визначає систему його життєзабезпечення, відтворення і розвиток. Він зосереджує увагу переважно на етнокультурних явищах етнічних процесів, особливого значення надаючи теоретичним проблемам етнічної самосвідомості [253, с. 8-12].

Ми має свою точку зору на сутність народу, яка розкривається в таких ключових поняттях: «народ як природна етнічна спільнота», «народ як соціальна етнічна спільнота» і «народ як духовна етнічна спільнота». Положення «народ як природна етнічна спільнота» означає, що народ своїми коріннями пов'язаний із літосферним, гідросферним, атмосферним та біосферним оточенням. Автор спирається на здогадки античних мислителів Фалеса, Анаксимандра, Анаксимена, Геракліта та інших стосовно того, що людина своїм походженням і життям зобов'язана воді, повітрю, теплу (вогню) та іншим стихіям. Суттєву підтримку теза про «народ як природну етнічну спільноту» знаходить в концепції географічного детермінізму, яка була досить поширеною у XVIII-XIX століттях (Ш.Монтеск'є, Г.Гегель та ін.). Більше того, думки про те, що існування людства забезпечується саме наявністю енергоресурсів в природі, все

більше і більше набувають значення в ХХІ столітті, коли екологічна небезпека стає реальною загрозою людству.

Положення про те, що «народ є соціальна етнічна спільнота» свідчить про те, що народ виникає на певному етапі розвитку людини та її етнічних спільнот. Формування та розвиток народу відбувається під безпосереднім та опосередкованим впливом різноманітних явищ та процесів суспільного життя і, передусім, економічних, політичних, релігійних, науково-технічних, літературно-мистецьких та інших суспільних детермінізмів.

Поняття «народ як духовна етнічна спільнота» свідчить про те, що народ виникає і розвивається на певному етапі духовного освоєння світу. При цьому варто підкреслити, що народу властивий високий рівень духовного ставлення до навколишнього середовища. У розумінні духовного автор виходить з того, що духовне є органічним сполученням професійних, філософських, політичних, релігійних, моральних, естетичних та психологічних знань і переконань. Більше того, духовне становить органічний сплав раціональної та ірраціональної інформації в житті людини. Ірраціональна інформація має емоційно чуттєвий, вольовий та трансцендентний, тобто надчуттєвий і надрозумовий характер. У духовному викристалізовується ментальність та компліментарність як особливий психічний стан, світовідчуття та світогляд окремої людини, або певної етнічної спільноти.

Поняття етносу є родовим щодо понять «рід», «плем'я», «союз племен», «нація» і «народ». Кожному із них притаманні спільні характеристики і разом з тим вони мають такі риси, завдяки яким відрізняються одне від одного.

Рід є найпершою і найстарішою видовою формою етносу. Але його намагаються відкинути як дещо застаріле, або не суттєве. Так, Ю.В.Бромлей вважає, що не рід, а плем'я є першою етнічною спільністю людей. Але більшість вчених виходить з того, що його не можна відкинути із наукового обігу, як дещо застаріле. Він існує не тільки на макрорівні у вигляді сімейних зв'язків і відносин, а й на макрорівні, коли говорять, подібно А.Тойнбі, про людський рід [230, с. 80-81], людство в цілому. Як етнічна спільнота рід складається із людей,

які мають спільне походження. За територіальною ознакою, як повідомляють історики, археологи, етнографи та інші фахівці, рід не має постійної території. Він веде кочовий спосіб життя. З позиції форм власності рід має одну, тільки йому властиву колективно-родову форму власності. За способом ведення виробничої діяльності рід має один спосіб виробництва у зв'язку з нерозвиненістю розподілу праці. У світоглядному вимірі рід характеризується міфологічним бачення світу. Рід як етнічна одиниця у лінгвістичному відношенні має одну мову. Культурно-історичні традиції етносу на рівні родової організації тільки формуються і відрізняються виконанням певних ритуалів, родових культів, обрядів, що мають за мету розвиток самосвідомості, тобто усвідомлення кожним своєї належності до роду. Нарешті, інтенсивність властивостей етносу більш розвинена, на наш погляд, у роді.

Плем'я становить союз декількох родів і як етнічна одиниця має певну територію, певні форми власності, способи господарювання, організації та управління, мову, світогляд, культурно-історичні традиції, самосвідомість. За багатьма якісними утвореннями плем'я також має суттєві відмінності. По-перше, воно є багатоякісним утворенням. В силу закону екзогамії роди з необхідністю об'єднувались у племена і виробляли закон ендогамії. По-друге, плем'я в територіальному відношенні ще не має постійної території. Воно змінює свій ландшафт внаслідок розпаду, завоювання іншими племенами, переселення у пошуках енергоносіїв. По-третє, в племені закладені підвалини приватної власності, які розвиваються шляхом подальшого розподілу праці. По-четверте, за способами господарювання плем'я характеризується розгалуженою системою завдяки розподілу праці. Виникає ринковий обмін продуктами виробництва. По-п'яте, племінна система управління заснована на інституті ради старійшин, які призначали військових і громадських вождів. Розмежування владних структур зароджується в племінній системі управління. По-шосте, плем'я є багатомовним етнічним утворенням. Однак, мови не настільки відрізняються, щоб люди не розуміли одне одного. Поступово мова найчисленнішого роду стає панівною. По-сьоме, світогляд, безумовно, збагатив

родові міфологічні уявлення про світ. З'являються племінні форми світогляду. По-восьме, об'єднання родів у племена збагатило родові обряди та ритуали, дало імпульс племінним звичаям, По-дев'яте, інтенсивність етнічних властивостей в племені виявлена сильніше, ніж у вищих етнічних формах.

Нація є особливою етнічною спільнотою. Основу національного формату за Е.Смітом, становлять такі явища: 1) історичні терени або рідний край з відносно компактною територією; 2) територіально об'єднане й суспільно згуртоване, якщо не однорідне, населення; 3) уніфікована економіка з єдиною професійною системою та мобільністю робочої сили в межах всього простору; 4) єдина, спільна й своєрідна громадська культура, бажано з однією мовою; 5) набір характерних міфів, колективна пам'ять з уніфікованою історією; і 6) однакові права та обов'язки для всіх членів, разом з активною участю громадян у побудові самостійного і незалежного й суверенного суспільства [218, с. 107].

Нація становить таку етнічну спільність, яка за структурними компонентами тотожна народу. Але між ними є певна відмінність. Вона полягає в наступному. У територіальному відношенні нація має і не має постійної території, чого не можна сказати про народ: без постійної території народу немає. Відносно форм власності народ приваблює більшою різноманітністю. У ньому є все те, що властиве нації в соціальному плані: загальна, приватна і змішані форми власності, державна власність, власність політичних партій, суспільно – політичних організацій та рухів. Але властива ще міжнаціональна форма власності, чого не можна сказати про націю. Способи виробництва нації та народу відрізняються тим, що перші обмежені досвідом родоплемінних та, власне, національних форм. Народ привносить в них дещо нове. Тут мають місце співіснування способів виробництва не тільки етнічних спільностей, які їм передували, але й таких форм, які властиві виключно народу. Йдеться про міжнаціональні та міжнародні форми способів виробництва.

Стосовно співвідношення понять «нація» і «народ» треба знову підкреслити, що по-перше, між ними існує певна тотожність. В політиці,

публіцистиці, літературі, історії дуже часто говорять про націю як народ і про народ як націю. Справа в тому, що «народ» і «нація» поліетнічні спільності, тобто вони складаються із таких субетнічних спільностей, які їм передували: рід, плем'я. В історико-генетичному плані «старим» націям передували родоплемінні спільності. «Молоді» нації складаються із різноманітних і кількісно невеликих спільностей, які на протязі певного історичного періоду шляхом асиміляції набули якісно нового менталітету. Прикладом може слугувати «американська нація», тобто «американський народ» Сполучених Штатів Америки. По-друге, «нація» і «народ» в певному соціологічному і політичному контексті мають суттєві відмінності. Це стосується, передусім, того, що в такому співвідношенні «нація» розглядається як моноетнічне, а «народ» – поліетнічне утворення.

Як ми вже зазначили, у перекладі з давньогрецької мови «етнос» є народ, народний. У перекладі з латинської «нація» є також народ, народний. Вже етимологічний зміст понять «етнос» і «нація» свідчить про їхню спорідненість. Власне, вони означають одне і те ж саме: народ. Цього, можливо, було б достатньо, якби суспільне життя не було різнобарвним і суперечливим. Оскільки це так, то істина також є багатогранною і монополюючою нею ніхто не володіє. Тому не можна відкинути інші варіанти тлумачення цих понять. В них є певна конструктивність. Вони дозволяють більш всебічно духовно оволодівати складним світом суспільних зв'язків і відносин.

Народ і нація – політизовані етнічні спільності. Відмінність їх знаходиться в тому, що політична система нації моноетнічна, а політична система народу – поліетнічна. У мовному відношенні нація характеризується однією мовою. Народ становить багатомовну етнічну спільність, оскільки у світі практично не існує мононаціональних спільнот, за рідким винятком (Японія, Фінляндія, Польща). В якості державної мови того чи того народу є мова корінної нації. У світоглядному відношенні народ містить у собі плюралізм світоглядів. Нації, як правило, виступають носіями моністичного світогляду. Однак, нації, які знаходяться в певній етнічній єдності з іншими націями, так чи інакше відчувають на собі їх вплив. Культурно-історичні звичаї народу насичені

досвідом передуючих етнічних спільнот. Що стосується інтенсивності вираження етнічних властивостей, то в народі найбільш яскраво вираженим з'являється колорит головної нації. Отже, народ і нація, як етнічні спільноти мають поряд із загальними рисами також і суттєві відмінності. Тому не можна не погодитись з М.О.Бердяєвим, що народ не є нація [11, с. 48].

Так у якому ж співвідношенні знаходиться народ і нація? Не дивлячись на те, що на це питання ми вже намагались дати інформацію, але вичерпної відповіді, мабуть, ми не досягнемо. Але спробуємо до розв'язання цього питання підійти ще з іншого боку, а саме: з боку походження нації і народу. В цьому контексті пропонуємо таку гіпотезу. Суть її зводиться до того, що витoki народу та нації знаходяться в родоплемінній спільності. Це означає, що, можливо, від неї пішли дві лінії розвитку. Перша полягає в тому, що племінна спільність зберігає свою цілісність і самобутність, збагачуючись такими інститутами суспільного життя, як власність, сім'я, держава і перетворюється в націю. Друга лінія розвитку родоплемінної спільності привела до виникнення народу, тобто нової етнічної спільності на фундаменті об'єднання декількох племен, через союз племен і, звичайно, приватну власність, сім'ю та державу. Отже, народ і нація виникають у період розпаду первісного ладу, утворюючи дві гілки в етнічному просторі людства.

В Україні популярна концепція політичної нації, що формується переважно на основі спільності політичних інтересів.

Разом з тим серед українських суспільствознавців має місце й інша концепція. Сутність її полягає в тому, що поняття спільностей як суб'єктів історії інтегрується поняттям народ. «Народ – центральне поняття соціальної філософії, що позначає об'єднану в державу широку спільність людей – нації, класи, етнічні групи, соціальні верстви. Поняття народу ширше за поняття нації, бо включає й інші поняття, а реальний, наприклад, український народ складається з ряду націй. Народ головний суб'єкт суспільно-історичного розвитку [237, с. 417]».

Окремо треба сказати про поняття «народність» і «національність». У суспільствознавчій літературі радянського періоду склалось спрощене уявлення

про те, що народність – це спільність яка передує нації. Чи можна так говорити, якщо саме слово «народність» похідне від слова «народ»? Більше того «народ» – іменник, а «народність» – прикметник. Тому нелогічно, щоб народність передувала народу. Адже, коли ми говоримо про народність, то мається на увазі, що ми вже обізнані з поняттям народ. Подібну ситуацію вже обговорювали античні автори і Аристотель зокрема, глузував над тими, хто говорив про «курносість» не знаючи, що таке «ніс». Тому неможливо, щоб «народність» чи «національність» передували «народу» та «нації». У кращому випадку народність можна розглядати як певну етнічну спільність, яка формується і має тенденцію до перетворення в народ. В інших випадках термін «народність» характеризує те, що відноситься до народу. Наприклад, народне мистецтво, народний артист і т.ін. Поняттям «національність» визначається належність людей до певної нації. Національність також у генетичному форматі не може передувати виникненню нації.

Є ще один варіант тлумачення співвідношення категорій «народ», «народність», «нація», «етнос» тощо. Суть його знаходиться в тому, що приведені поняття вживаються, по-перше, як синоніми і, по-друге, як уточнюючі та поглиблюючі одне одного. Так, у М.С.Грушевського поняття «український народ» позначає все населення України, а поняття «українська народність» близьке за змістом до поняття «український народ» і «український етнос». М.С.Грушевський пише, наприклад, про український народ і його етнічний тип. З контексту видно, що український народ – це все населення України, а етнічний тип, є український етнос, тобто українська нація [53, с. 12-13].

Поняття «етнос» і «людство» є безмежно широкими, що вміщують ознаки всіх етнічних спільностей. У цьому їх тотожність. Відмінність простежується в тому, що поняття «людство» з'явилося внаслідок діалектичного самозаперечення поняття «етнос». Воно є тим поєднуючим матеріалом, який дозволяє етнічним спільнотам бути єдиним. Підвалинами цієї єдності, за В.С.Соловйовим, виступають: по-перше, зв'язки, або єдність походження; по-друге, як саме глибоке і головне народного характеру; по-третє, всесвітня історія як вираження

єдності і вселюдськості; по-четверте, світо-господарські зв'язки [173, с. 504]. Але окрім етносу людство охоплює ще й раси. У науковій літературі раси розглядаються, з одного боку, як природні утворення, форми тіла, колір шкіри яких детермінується географічними та кліматичними умовами, а з іншої, – як психологічні утворення. Г. Лебон дотримується, наприклад, тої точки зору, що раса – це склад душі певної частини людства [140, с. 12, 18]. Більшість учених дотримується першої точки зору, хоча й ураховують духовний фактор. Варто зазначити, що раси та етноси взаємопов'язані, взаємопронизують одне одного. Скажімо, європеїдна раса складається із декількох етнічних спільнот, наприклад, германський та слов'янський етнос, які мають певні економічні, політичні та інші зв'язки і відносини. Разом з тим вони відрізняються формами власності та господарювання, політичного устрою та іншими видовими ознаками.

Тепер розглянемо по черзі співвідношення понять «народ» і «рід», «народ» і «плем'я», «народ» і «нація» і, врешті-решт, «народ» і «людство».

Поняття «рід» не можна викинути із наукового аналізу етнічних спільностей, як дещо застаріле, віджите. Рід існує не тільки на мікрорівні у вигляді сімейних зв'язків і відносин, а й на макрорівні, коли говорять, подібно А.Тойнбі, про людський рід.

Тотожність понять «народ» і «рід» (у мікрорівневому значенні) простежується в тому, що ці етнічні спільності живуть на певній території, мають певні форми власності, займаються певним способом господарювання, володіють мовою, мають певний світогляд, культурно-історичні традиції, самосвідомість.

Відмінність між названими етнічними спільностями полягає в тому, що вони містять у собі різні компоненти. Рід складається із людей, які мають своє походження від одних прабатьків. Народ же складається із таких етнічних спільностей як рід, плем'я, нація. У відношенні до роду він виглядає, так би мовити, метаетнічним утворенням.

За територіальною ознакою, як повідомляють історики, археологи, етнографи та інші фахівці рід не має постійної території. На відміну від народу, територіальна цілісність якого не викликає сумніву, рід веде кочовий спосіб життя.

З позицій власності, рід має одну, тільки йому властиву колективно-родову форму власності, в той час як народ має багато форм власності. Головними формами народної власності виступають загальна і приватна, сімейна, племінна, класова, національна і змішані форми власності за природною і соціальною ознаками.

За способом ведення виробничої діяльності рід має один спосіб виробництва у зв'язку з нерозвиненістю розподілу праці. Народ характеризується плюралізмом способів виробництва у зв'язку з глибокою і широкою розгалуженістю праці. Шляхом переліку можна назвати сільський і міський, землеробський і чабанський, фізичний та інтелектуальний способи виробництва, які в свою чергу поділяються як за критерієм організації праці, так і за суб'єктами праці. Основними способами господарювання в народі вважаються приватновласницький і колективний. Існує ще низка змішаних способів виробництва.

У світоглядному плані рід характеризується міфологічним баченням світу. Сюди належить фетишизм, анімізм, тотемізм, магія тощо. У свідомості народу мають місце й інші історичні типи світогляду: релігія і філософія і ціла система наукових уявлень.

У лінгвістичному відношенні рід має одну мову, в той час як народ є носієм плюралізму мов. Однак, мова титульної етнічної спільності приймається за державну мову, тобто мову міжетнічного спілкування на території даної поліетнічної спільності.

Культурно-історичні традиції роду тільки формуються і відрізняються виконанням певних ритуалів, родових культів, обрядів, що мають за мету розвинення самосвідомості, розуміння своєї приналежності до роду, котрий має глибоке коріння, сильних прабатьків, які захищають і охороняють усіх і кожного.

Що стосується народу, то його культурно-історичні звичаї складаються із звичаїв, правил і традицій племен та націй.

Нарешті, інтенсивність властивостей більш розвинена, на наш погляд, у роді. В народі вона ослаблена і розмита різноманітністю етнічних спільностей, як його складових частин.

Народ і плем'я тотожні в тому, що мають певну територію, певні форми власності, способи господарювання, управління, мову, світогляд, культурно-історичні традиції, самосвідомість. За всіма названими параметрами ці етнічні спільності мають також суттєві відмінності.

По-перше, плем'я є багатоякісне етнічне утворення із декількох родів. Ми поділяємо думки, згідно з якими в силу закону екзогамії роди з необхідності об'єднувались у племена і виробляли, у свою чергу, закон ендогамії. Народ же є така етнічна спільність, котра в своєму якісному і кількісному будівництві перевершує плем'я і навіть союз племен. Останні в знятому вигляді присутні в народі.

По-друге, в територіальному відношенні плем'я ще не має постійної території. Воно міняє свою територію внаслідок розпаду, завоювання іншими племенами, переселення. Народ же є територіально сталим утворенням. Хоча його кордони і підлягають яким-небудь перетворенням, але головне його місце знаходження залишається незмінним.

По-третє, плем'я уступає народу в тому, що воно має переважно родову і племінну форми власності. В племені закладені підвалини приватної власності шляхом подальшого розподілу праці. Народ як етнічна спільність, що виникає на ґрунті родоплемінної власності, має розвинені загальні і приватні форми власності на енергоджерела, предмети споживання і засоби виробництва.

По-четверте, за способами господарювання плем'я характеризується розгалуженою системою завдяки розподілу праці. З'являються приватна власність внаслідок додаткового продукту. Виникає ринковий обмін продуктами виробництва. Народ в цьому відношенні розвиває до більш зрілих форм

родоплемінні способи виробництва. Йде вдосконалення знарядь праці і виробничих відносин, змінюється людина як мікроетнічна одиниця.

По-п'яте, племінна система управління була заснована на інституті ради старійшин, які призначали військових і громадських вождів. Розподіл влади, який знаходився в зародку в племінній системі управління, здобув розвиток у такій атрибутивній властивості народу як державна влада. Вона розподіляється на законодавчу, виконавчу і судову.

По-шосте, плем'я є багатомовним етнічним утворенням. Однак, ці мови не настільки відрізняються, щоб люди не розуміли один одного. Народ же характеризується таким мовним плюралізмом, коли складаючи його роди, племена і нації, не розуміють один одного без перекладача. Мова корінної етнічної спільності вважається державною мовою.

По-сьоме, племінний світогляд зберігає родову основу. Перехід до вищої форми спільності, безумовно, збагатив родові міфологічні уявлення про світ. З'являються племінні форми світовідчуття.

По-восьме, об'єднання родів у племена збагатило родові обряди і ритуали, дало імпульс племінним звичаям. В культурно-історичному плані народ спирається на вищі зразки родоплемінних і національних традицій. Тут має місце спадкоємність.

По-дев'яте, інтенсивність етнічних властивостей у племені виявлена сильніше, ніж у народі. В останньому вона виражена слабкіше в силу множинності родів, племен, націй, як складових частин народу в органічній єдності своїй.

Нація є особлива етнічна спільність, котра за системними компонентами нічим не відрізняється від народу. Територія, форма власності, спосіб господарювання, державність, світогляд, мова, культурно-історичні традиції – все це є атрибутом народу і нації. В чому ж знаходиться їх відмінність?

У територіальному відношенні нація має і не має постійної території, чого не можна сказати про народ: без постійної території народ не існує. Скажімо, українець, який проживає в Канаді, США чи інших країнах є представником

української нації. Також і єврей, який переселився з України в США залишається представником єврейської нації, але не українського народу. Інакше кажучи, територія для народу як етнічної спільності має більше значення, ніж для нації. Але для нації властива тяга до завоювання нових територій, експансіоністська політика.

У відношенні форм власності народ приваблює більшою різноманітністю. В ньому є все те, що властиве нації: загальна, приватна і змішані форми власності, державна власність, власність політичних партій, суспільно-політичних організацій і рухів. Але народу властива ще міжнаціональна форма власності, чого не можна сказати про націю.

Засоби виробництва нації і народу відрізняються тим, що перші обмежені досвідом родоплемінної і власне національної форм. Народ привносить в них дещо нове. Тут має місце співіснування засобів виробництва не тільки етнічних спільностей, які їм передували, але і таких форм, які властиві виключно народу. Йдеться, про міжнаціональні, міжнародні форми засобів виробництва.

Народ і нація – це політизовані етнічні спільності. Відмінність, однак, знаходиться в тому, що політична система нації є моноетнічна, а політична система народу – поліетнічна.

У мовному відношенні нація характеризується однією мовою. Народ – багатомовна етнічна спільність, оскільки в світі практично не існує мононаціональних спільностей. В якості державної мови того чи іншого народу приймається мова корінної нації.

У світоглядному відношенні народ містить в собі плюралізм світоглядів. В народі дивовижним способом поєднуються народні вірування і науково-філософські вчення. Нації, як правило, виступають носіями моністичного світогляду. Однак, нації, які знаходяться в певній етнічній єдності з іншими націями, так чи інакше відчують на собі їхній вплив.

Культурно-історичні звичаї народу насичені досвідом попередніх етнічних спільностей. При цьому варто звернути увагу на те, що звичаї родів і племен

існують у народі в знятому вигляді, в той час як національні звичаї мають моністичний статус.

Що стосується інтенсивності етнічних властивостей, то в народі найбільш яскраво вираженим з'являється колорит головної нації, тобто нації, яка становить основу народу. Таким чином, народ і нація як етнічні спільності мають поряд із загальними рисами і суттєві відмінності, котрі випливають із кількісних і якісних складаючих їх компонентів. Саме відсутність значних рельєфних розпізнавальних властивостей народу і націй є, на наш погляд, головною причиною того, що в існуючій філософській, етнографічній і етнополітичній літературі немає загальноприйнятого поняття нації, яке б суттєво відрізнялось би від поняття «народ».

І дійсно, поняття «народ» і «нація» часто розглядаються як поняття-синоніми. Так, засновник класичної німецької філософії І.Кант писав: «Під словом народ розуміють об'єднану в цій чи тій місцевості групу людей, оскільки вони становлять одне ціле. Ця група або частина її, яка з огляду на спільне походження визначає себе об'єднаною в одне громадянське ціле, називається нацією [117, с. 362]». Як свідчать ці слова, І.Кант не відрізняє поняття «народ» і «нація». Це до того, що процеси утворення народу і нації, по-перше, йдуть паралельно, а, по-друге, часом одну і ту саму етнічну спільність називають народом і нацією.

Разом з тим, як глибокий мислитель. Кант не міг не помітити, що народ – це об'єднана група людей і в зв'язку з цим становить одне ціле. Нація – це, частина народу, яка внаслідок спільного походження визнає себе нацією. Кант звертає особливу увагу на такі атрибутивні характеристики народу як самовизначення, яке притаманне вільному народу. Самовизначення тісно пов'язане з поняттям самосвідомості. Адже самовизначити себе означає, перш за все, усвідомити свою тотожність і відмінність від інших етнічних формувань.

І.Г.Гердер у своїх працях з філософії історії головною визначальною рисою нації вважав мову. Іншими особливостями нації він вважав спільність етнічного

походження. Особливого значення Гердер надає єдиному національному характеру.

Психологічно-історичну теорію нації започаткував Г.Гегель. Націю він розглядав як спільноту людей, об'єднаних спільністю походження духу, душі, волі, самосвідомості, товариствості. Завданням кожної нації є вихід на «сцену історії» з метою боротьби за світове панування. Для здійснення свого призначення нація має створити свою власну національну державу. Треба зауважити, що Гегель також не вбачав суттєвої різниці між поняттями «народ» і «нація». В сучасних умовах, наприклад, в Організації Об'єднаних Націй поняття «нація» визначається як «сукупність громадян однієї держави». В даному визначенні увага зосереджена на тому, що нація є політизованою етнічною спільністю. Можливо, для ООН як міжнародної політичної організації цього достатньо. Але це не означає, що приведені означення нації є повним, всеохоплюючим. Воно свідчить про те, що загально прийнятої теорії нації немає. Згідно з одними поглядами, нації виникають як просте продовження і ускладнення родоплемінних зв'язків і відносин. Правознавці пов'язують походження нації з державою. Психологи у визначенні поняття «нація» вважають найхарактернішою її рисою виключно несвідому психічну єдність, тобто те, що етнологи називають компліментарністю. Така точка зору має право на існування, оскільки дещо реальне в житті націй вона відображає. Але компліментарність, як уже з'ясували, з'являється не тільки між представниками однієї нації. Є міркування про те, що нація характеризується, перш за все, загальністю долі. Марксистське вирішення питання про націю знаходиться в тому, що нація виникає як нове соціально-історичне явище в період подолання феодальної роздробленості суспільства і закріплення політичної централізації на ґрунті капіталістичних економічних зв'язків. Однак, така трактовка поняття «нація», по суті справи, є не історичною. Викликають серйозні заперечення посилення на В.І.Леніна, що нація є неминучий продукт і неминуча форма буржуазної епохи суспільного розвитку [24, с. 75]. Не історичність подібних думок знаходиться в тому, що в них не просліджується генетичність зв'язків

нації з до-національними етнічними спільностями. Немає сумніву в тому, що для переходу від феодалізму до капіталізму потрібні були національні ідеї. Немає сумніву також в тому, що національні ідеї необхідні і в наш перехідний час від «розвинутого соціалізму» до «демократичного суспільства». Але саме це і свідчить про те, що національності виникають тоді, коли нації існують.

Для нації величезну роль відіграє спільність духу, духовне життя. Але хіба для роду і племені, не кажучи вже про народ, духовність не має величезного значення?!

Інколи можна почути, що характерною ознакою нації є національна самосвідомість. Але і ця ознака є загальною для всіх етнічних спільностей.

Окремо треба сказати про поняття «народність» і «національність». В літературі радянського періоду склалось спрощене уявлення про те, що народність це спільність, яка передує нації. В такому розумінні народність слідує за племенем (або союзом племен) і передує нації. Слід з'ясувати, як це робиться? Якщо безпосередньо, то місце народу знаходиться між ними, тобто між народністю і нацією. Але саме слово «народність» похідне від слова «народ». Вже ця обставина наводить на думку, що неможливо щоб народність виникла раніше народу. По суті справи, в філософсько-історичній літературі мало місце ототожнення понять «народ» і «народність». І ця тенденція зберігається. Про народ говориться, як про: 1) все населення певної держави; 2) різноманітних форм етнічних спільностей (плем'я, народність, нація); 3) соціальні спільності, які включають в себе на різних етапах історії ті класи і верстви, котрі об'єктивно здатні приймати участь у вирішенні завдань прогресивного розвитку суспільства. А в статтях про народність розкривається процес формування народу [169, с. 28].

Поняттям «національність» визначається приналежність людини до тієї чи тієї етнічної спільності: нації, національної групи або етнічної групи [169, с. 37]. Таке визначення «національності», як ми гадаємо, страждає розсипчастістю, невизначеністю. Вважаємо, що «національність» позначає не що інше, як приналежність людини тільки до певної нації, подібно до того як «народність» свідчить про належність певної етнічної спільності до народу.

Похідним від поняття «нації» і «національності» є поняття «націоналізм». Слід зазначити, що термін «націоналізм» вперше ввів у науковий обіг І. Гердер, а своїм походженням цей термін пов'язаний з Великою Французькою революцією, її гаслами, а саме терміном «Братство», який до революції мав багато значень, головними з яких були «спільність», «громада». Саме під час революції він почав швидко набувати іншого значення, а саме «відданість нації». Тоді нація була вперше офіційно визнана як найвища цінність. Роль націоналізму зводилась виключно до формування нації, як народність до формування народу. Націоналізм проповідував рівність націй і народів, повагу до їхніх прав і свобод, демонстрував толерантність до них. Термін «націоналізм» не мав жодного негативного навантаження. Це був, так би мовити, «гуманний націоналізм». Але вже і в цей час виникають й інші типи, наприклад, так званий «якобінський» або «революційний націоналізм». Цей тип «націоналізму» сів недовіру й підозру до інших народів і демонстрував нетерпимість до будь-якої опозиції.

Поняття «людство» в «Большой Советской Энциклопедии» і в «Философском энциклопедическом словаре» не зустрічається. Немає його і в «Філософському словнику» 1986 року видання. В книзі «Межнациональные отношения. Термины и определения» людство визначається як рід людський, сукупна спільність людей всіх рас і етносів, що мешкають на планеті Земля, все народонаселення планети [169, с. 101]. Людство є об'єктивна реальність, біологічний вид, соціально-економічна єдність. Ідея єдності людства та народів зародилась вперше в руслі релігійного мислення, згодом знайшла віддзеркалення в фізичній антропології і дарвінізмі, які установили приналежність всіх народів до загального виду.

Скрізь призму поняття «людство» стає все більш очевидна суттєва спільність всіх народів. Долі народів переплетені. Вищі потреби, інтереси і цінності народів вимагають об'єднання зусиль усього світового товариства в розв'язанні глобальних проблем. Відбувається значне прискорення інтегративних процесів у сучасному світі.

На наш погляд, поняття «людство» є абстракція значно вищого порядку в порівнянні з «народом» і, навіть, «етносом». Мається на увазі те, що поняття «людство» охоплює не тільки поняття «етнос», але і таке поняття, яке ми рідко вживаємо, але воно від цього не перестає існувати. Йдеться про поняття «раса», яке характеризується сукупністю популяцій, тобто територіальних груп людей, об'єднаних геолого-біологічними та шлюбними зв'язками.

Поняття «етнос» і «людство» є безмежно широкими категоріями, вміщуваними в себе головні ознаки всіх етнічних спільностей. В цьому їх тотожність. Різниця простежується в тому, що поняття «людство» з'явилося внаслідок діалектичного заперечення і самозаперечення поняття «етнос» в ході усвідомлення складних шляхів і тенденцій розвитку етнічних спільностей. Отже, поняття «етнос», на наш погляд, через ряд заперечень («рід», «плем'я», «нація» і «народ») повторює себе в понятті «людство» як родовому понятті. Категорія «людство» є тим зв'язуючим матеріалом, який дозволяє етнічним спільностям бути не просто нагромадженням численних одиниць, а чимось дійсно єдиним. «Якщо народ є дійсний факт, а не абстраговане поняття, якщо внутрішній органічний характер зв'язку, поєднуючий народи одного з одним у всесвітній історії є також дійсний факт, то таким же фактом треба визнати і людство в його цілісності, бо дійсні і живі органи можуть бути тільки органами дійсного і живого тіла, а ніяк не абстрагованого поняття [220, с. 504]». Як бачимо, поняття «людство» відображує факт єдності всіх етнічних спільностей.

Але нас цікавить, насамперед, тотожність і відмінність понять «народ» і «людство». Тотожність їх знаходиться в тому, що людство характеризується всіма ознаками, котрі властиві народу. Разом з тим людство перевершує народ в усіх відношеннях подібно до того, як народ перевершує етнічні спільності, які йому передували: в територіальному відношенні людству належить вся планета, форми власності і способи господарювання, котрі мають місце в найрозвинених і найвідсталіх кутках Землі і властиві, врешті-решт, усьому людству. Йому властиві всі форми управління відомі на Землі: державні і недержавні, політичні і неполітичні. В мовному відношенні людство перевершує всякий інший народ

кількісно і якісно. Світогляд людства різноманітніший у порівнянні зі світоглядом окремого народу і навіть союзу декількох народів. Людство є носієм культурно-історичних традицій всіх етносів і рас, в той час як народ є носієм культурно-історичних традицій декількох етнічних об'єднань якоїсь певної раси. Людство – не атрибут етносу, а субстанція самого високого порядку.

Пізнання етнічних і расових спільностей веде до пізнання загального родового начала, яке має назву «людство». Людство є сукупність (при чому, органічна) етнічних і расових спільностей. Етнічні і расові спільності органічно пов'язані між собою. Так, всі європейські народи об'єднані не тільки за етнічною, але і за расовою ознакою. В кінцевому рахунку поняття «людство» інтегрує в собі все, що властиве людині взагалі як соціо-біологічно-духовному організму.

Говорячи про соціальну сутність народу, варто звернути увагу на співвідношення народу й народних мас.

Термін «маса» означає велику кількість, крупне накопичення чогось: напіврідку, безформну речовину, мішанину. Термін «маса» в соціологічному значенні слова вживався уже мислителями IV ст. до н.е. У Аристотеля поняття «народна маса» несе, без сумніву, соціологічне навантаження, коли він говорить про частини держави і форми державного устрою [7; с. 491-493, 496]. Більш широке розповсюдження термін «маса» в науці про суспільство отримав в XVII-XVIII сторіччях. Існує низка соціальних і гносеологічних причин проникнення терміна «маса» в суспільні науки. До соціальних причин можна віднести, по-перше, бурхливий розвиток продуктивних сил, по-друге, прискорення суспільного розвитку, швидку зміну суспільно-економічних формацій, по-третє, зростання ролі різних народів в суспільному розвитку на певних етапах історичного процесу (греків, римлян, германців, слов'янських та інших народів), по-четверте, вихід на арену самостійної історичної, боротьби різних класів і соціальних верств (рабів, селян, пролетарських мас, інтелігенції). До гносеологічних причин вживання терміну «маса» в науках про суспільство і суспільний розвиток відносяться, по-перше, стрімкий розвиток природознавства

і техніки, особливо в XV-XIX сторіччях, по-друге, абсолютизація, тобто перенесення законів механістичного руху матерії на соціальну. Звідси виходили, навіть, пропозиції замінити, наприклад, поняття «природа» поняттям «машина», спроби ототожнення поняття «людина» з поняттям «машина». В епоху панування механістичного детермінізму розповсюджується поняття «маса людей», яким позначають «натовп», у якого немає єдиної волі і єдиної дії. І тільки тоді «маса людей» перетворюється в народ, – писав Т.Гоббс, – коли воля одної якоїсь людини або узгоджена воля більшої частини населення вважається волею всіх. Ця маса стає одним лицем. Тоді вона наділяється волею і може вершити дії, виходячи із власної волі, а саме: повелівати, видавати закони, здобувати, переносити права тощо. В таких випадках «масу» називають народом [45, с. 347].

Мають глибокий інтерес міркування Ортеги-і-Гассета про те, що всякий народ є динамічна єдність меншин і маси, де меншини – це особи особливого, спеціального гатунку, а маси – множина людей без особливих достоїнств. Маса в такому випадку є не те ж саме, що робітники, селяни тощо. Маса – це середня, заурядна людина.

На позиціях тотожності понять «народ» і «маса людей» знаходився М.О.Бакунін. Згідно з М.О.Бакуніним, в жодному розвиненому суспільстві вся маса людей поділяється на три головні категорії: 1) величезна більшість маси, зовсім неорганізована і гноблена, але не гнобляча; 2) досить значна меншість, охоплююча всі державні прошарки, меншість в різній мірі гнобляча і гноблена, притиснююча і притиснута разом; 3) нарешті, найбільш незначна меншість експлуататорів і гнобителів верховно-урядовий прошарок [9, с. 163-164].

Класики марксизму використовували термін «маса» лише в певному контексті, в значенні «народні маси», «народні низи», маючи на увазі верстви і групи гноблених трудящих. В.І.Ленін користувався терміном «маса» як соціологічним поняттям в розумінні «вся маса трудящих», яка становить більшість населення («весь народ»), а не тільки робітничий клас [144, с. 99-100].

Термін «народні маси» часто зустрічається в творах істориків часів французької реставрації [233, с. 85, 184]. У них термін «маса» також вживається в соціологічному, соціально-політичному розумінні.

Маса – це загальна соціальна ознака людини без індивідуальності, яка нічим не відрізняє себе від безособистого загального типу [191, с. 120-121]. «Масова людина» є людина-річ, людина-об'єкт, людина-знаряддя, людина-інструмент. «Маса» в цьому значенні слова є збірне поняття. Поділ людей на масу і вибрану меншину означає поділ за культурологічною, інтелектуально-психологічною ознакою. Відверто кажучи, в кожному народі можна знайти «масу» і «вибрану меншину».

Тому і серед робітників, які раніше вважались типовою «масою», сьогодні нерідко зустрічаються характери виключні за якістю [191, с. 122].

Звертає на себе увагу те, що Ортега-і-Гассет не користується поняттям «народ». Він поділяє населення на «меншини» і «маси», які відрізняються не в кількісному, а головним чином в якісному значенні. Здається, Ортега-і-Гассет знаходився на позиціях біологічного детермінізму. Можливо, він поділяв погляди В.Парето відносно того, що провідну роль у суспільному житті відіграє людська психіка, із якої випливають теорії ідеологів, соціальної стратифікації і зміни правлячих еліт. Соціальну гетерогенність Ортега-і-Гассет пояснює наявністю певних біопсихологічних якостей індивідів. Інакше кажучи, творчі меншини, які маніпулюють масами, це пасіонарні особистості, а «маса» – це неактивне, нетворче біопсихічне становище більшості населення.

Не поділяючи в цілому перелічені погляди Ортега-і-Гассета, в яких простежується абсолютизація біопсихологічного фактору в суспільному житті, разом з тим ми не відмовляємо їм у праві на існування. У розумних межах співіснування біологічного і соціального, психічного і економічного ми розглядаємо «народ» в якості особливого синтезу біопсихологічного, соціально-економічного та інших сторін існування людей. «Народ» – тотожність, тобто єдність, гармонійність всіх головних перемінних, із яких він історично склався.

Ці природні та соціальні частини «народу» ми називаємо «масами» в соціальному значенні слова.

Соціологічне поняття «маса» використовується скрізь, де мова йде про діяльність великої кількості людей. В цьому випадку воно має яскраво виявлений кількісний характер. В якості ознак «маси», які відрізняють її від інших соціальних утворень, вказують на статичний характер, стохастичну природу і гетерогенність складу. Використовуючи термін «маса» деякі науковці мають на увазі нечітку множину, яка характеризується аморфністю, відсутністю чітких кордонів [119, с. 24-25]. Однак, з цим не можна безапеляційно погодитися. Адже народні маси настільки невизначені настільки і визначенні в кількісному і якісному відношенні, що можна говорити про їхні кордони. Наприклад, селянські маси, солдатські маси, студентські маси класифікуються за досить певними критеріями, що дозволяє більш або менш чітко окреслити їхні рамки.

Ми вважаємо, що поняття «народні маси» позначає певні частини народу, які складають певні класи, соціальні прошарки і групи, які виробляють і відтворюють матеріальні і духовні умови суспільного життя. Поняття «народ» і «народні маси» співпадають, якщо під народом розуміти всіх трудящих.

Як же співвідносяться поняття «народ» і «народні маси»? Якби вони виражали одне і те ж саме, тоді ми сказали б, що маємо справу зі словами синонімами. Якщо ж це не одне і те ж саме, тоді треба пояснити, чим вони відрізняється одне від одного.

Істина знаходиться, мабуть, в тому, що поняття «народ» і «народні маси» тотожні і разом з тим містять у собі відмінність. Коли ми говоримо про народні маси взагалі, ми не можемо про них сказати нічого більше, як про народ взагалі. Адже, коли ми говоримо про народ, маємо на увазі масу людей. І коли ми розглядаємо народні маси, ми також розуміємо, що йдеться про множину людей. Відмінність між поняттями «народ» і «народні маси» розкривається з позицій діалектики частини і цілого, виду й роду. Дійсно, який би народ не був предметом нашої уваги, ми завжди бачимо, що він складається із певних частин, диференційованих за класовою, релігійною та іншою ознакою. Так, уже

Аристотель, виходячи із професійної ознаки різновидами народу вважав землеробів, ремісників, підприємців, моряків. В деяких місцях кожна із цих професійних груп буває дуже численною. До перелічених підрозділів народу Аристотель відносить поденників, котрі мають мізерні засоби до життя і неспроможні користуватися дозвіллям [7, с. 495-496]. Якщо візьмемо, для прикладу, український народ, то, як й усякий інший народ, він за територіальною ознакою складається із східних і західних, південних і північних українців. За професійною ознакою – із робітників, селян, різних прошарків інтелігенції, фермерів, орендарів та інших. За національною ознакою український народ складається із українців, росіян, білорусів, євреїв та інших. Сказане яскраво свідчить про те, що народ як ціле складається із частин, які знаходяться в глибокому взаємозв'язку. Пізнання цілого починається з пізнання його частин. Пізнання народних мас є ключиком до пізнання народу взагалі. У порівнянні з народом як цілим народні маси являють собою більш рухому, динамічну і, отже, більш змістовну частину народу. «Народні маси» є видове поняття проиняте властивостями родового поняття «народ». Це означає, що поняття «народні маси» є похідним від поняття «народ» і що всі ознаки, властиві поняттю «народ» цілком і повністю стосуються поняття «народні маси». Видова відмінність виявляється тоді, коли йдеться про конкретні маси трудящих, скажімо, шахтарські, селянські, студентські тощо. Ключовим поняттям в сполученні «народ-народні маси», безумовно, є поняття «народ» як головне, субстанційне, доленосне.

Варто ще звернути увагу на проблему етнічної інтенсивності. Саме інтенсивністю своїх властивостей один етнос відрізняється від іншого. В етнографічній літературі розроблено категоріальний апарат, розкриваючий систему етнічних спільностей по цьому критерію. Мікроетнічною одиницею в ній виступає сім'я, далі за зменшенням міри інтенсивності етнічних властивостей знаходяться субетноси (рід, плем'я, нація, народ) і, нарешті, метаетноси як сукупність або конгломерат декількох етносів, які володіють етнічними

властивостями меншої інтенсивності. Кожна окрема людина може входити одночасно в декілька етнічних спільностей різних рівнів.

Існують ще так звані етнографічні утворення, які підрозділяються на: по-перше, історико-етнографічні спільності; по-друге, однофакторні історико-культурні ареали, по-третє, соціально-культурні регіони. В якості однофакторності в історико-культурних ареалах виступають мова або релігія. Соціально-культурні регіони – це синтез історико-етнографічних і соціально-економічних спільностей. Вони утворюють складну мережу як просторове спорудження культури всього людства.

Усі вище перелічені різновиди етнічних спільностей є динамічними системами. Вони доступні змінам у часі, трансформаціям одного виду цих спільностей в інші. Згідно з Ю.В.Бромлеем і Р.Г.Подольним, вирішальною ознакою етнічних спільностей є самосвідомість. З позицій цього критерію вони підрозділяють етнічні спільності на етнографо-лінгвістичні, тобто такі, коли народи відносяться до однієї етнічної групи, але не усвідомлюють цього і металінгвістичні спільності, які мають загальну самосвідомість [24, с. 34].

Класифікація суспільних спільностей ведеться не тільки за етнічною ознакою. Вона може здійснюватися і за змішаним критерієм. Так, М.І.Чебоксаров і І.О.Чебоксарова пишуть про «національно-політичні спільності» і «етнополітичні спільності» [248, с. 7].

Таким чином, в етнографічній і етнологічній літературі склалися дві концепції побудови теорії народу. Перша характеризується тим, що в якості критерію людських спільностей і об'єднань приймається природний чинник (Л.М.Гумільов). З цієї позиції історичний процес розглядається як взаємозв'язок, взаємодія природних спільностей людей. Друга концепція в якості критерію людських спільностей бере соціальний чинник (Ю.В.Бромлей, Р.Г.Подольний, М.Г.Чебоксаров та ін.), де перевага подається соціальним спільностям звичайно, ці дві концепції мають право на існування, оскільки стосуються двох протилежних сторін всякої людської спільності. Справді, ми не знайдемо «чистих» природних і «чистих» соціальних спільностей. Головні

спільності людей – рід, плем'я, нація і народ мають природну, соціальну і духовну структури. Критерієм природної структури є біологічний, кровноспоріднений зв'язок, а критерієм соціальної структури в широкому розумінні слова є економічний, політичний, релігійний, моральний і т.ін.

Природне, соціальне та духовне в розвитку народу – це такі відмінності, які в певних умовах переростають у свої протилежності. Коли таке буває? Це буває тоді, коли, відбувається взаємоперехід одного в одного як умова існування народу. Таке має місце в розподілі праці, який ми розглядаємо, як рису історичного розвитку певного етносу. Рід, плем'я, нація і народ, тобто кожна спільність людей, є одночасно і природна, і соціальна, і духовна. Ми маємо тут тотожність. Разом з тим всяка тотожність містить у собі і відмінність.

Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити певні висновки.

По-перше, історичний процес має складну структуру, головними течіями якого виступають природні, суспільні і духовні процеси.

По-друге, головними суб'єктами історичного процесу являються етноси і раси, які мають відповідно природні, суспільні та духовні ознаки.

По-третє, однією із головних рушійних сил історичного процесу на сучасному етапі є народ, який займає особливе місце в історичному процесі, хоча рід, плем'я, нація також в певних історичних умовах відіграють субстанціальну роль.

По-четверте, субстанційна функція народу детермінується передуючими етнічними спільностями, які увійшли складовими частинами до народу. Тому варто зазначити, що народ не механічно об'єднує передуючі етнічні спільноти, а акумулює їхні форми, власності, господарювання, управління, мови, культурно-історичні традиції і створює якісно нові у відповідності з потребами, інтересами, ідеалами, цілями та цінностями своєї субстанційності.

1.2. Поняття інтересу

Усвідомлення інтересів багато в чому залежить від того, з яких позицій до них підходити. В історії філософії достатньо виразно склались моністичний, дуалістичний, пантеїстичний та інші підходи до з'ясування природи інтересів. Згідно з моністичною філософією в якості першооснови та рушійної сили розвитку всього існуючого приймається одне і тільки одне начало. Саме в руслі моністичного напрямку в філософії склалися матеріалістичні та ідеалістичні філософські вчення. І вся історія філософії розвивалася головним чином як історія єдності та боротьби матеріалізму та ідеалізму. У контексті моністичної філософської традиції сформувалися гносеологічний, аксіологічний, мотиваційний та діяльнісний підходи до з'ясування питання про походження інтересу.

В інтересах міститься момент пізнання тих умов, які сприймаються як недостатні, неадекватні. В інтересах віддзеркалюються нерівності, протистояння людини з людиною, одних етнічних спільностей з іншими.

Пізнавальна функція інтересу полягає в тому, що про те, що нас приваблює кажуть: «цікава книжка», «цікава лекція», «цікавий фільм» і т.ін. Інтерес є те, що має значення, що важливо для нас. Якщо якийсь предмет викликає інтерес, то це не що інше як те, що збуджує до якихось дій, зрушень у свідомості, у прийнятті відповідальних рішень. Інтерес – важливий стимул розвитку наукового пізнання. Теорія пізнання є ареною боротьби інтересів. Особливо це стосується суспільних наук.

Гносеологічний аспект інтересу свідчить про те, що він є елементом суб'єктивного, що він є ідеальним збудником подій суспільного життя.

Чимало цікавих думок на рахунок інтересу висловив Дж.Локк. Всі люди схильні до помилок, – писав він – і відчують спокусу помилятися під впливом пристрасті або інтересу [152, с. 198]. Найчастіше люди користуються своїм розумом в тій мірі, в якій це відповідає їх настрою, інтересу або пристрасті [152, с. 204]. Якщо ж інтереси або пристрасть приваблює думку людей до якої-небудь теми, то і про неї вони міркують на свій лад: краще або гірше, але це відповідає їхнім звичаям, і це краще із того, що вони знають [152, с. 214]. Забобони

викликаються вихованням, приналежністю до якоїсь партії, модою, інтересом [152, с. 223]. Якщо ж люди не спираються на достовірні істини і сприймають їх в тій чи тій галузі знання на віру, під впливом схильності, без належного дослідження і самої бездоганної перевірки, то вони ставлять самі собі пастку і, наскільки це залежить від них, віддають свій розум у владу помилок і оману [152, с. 227]. Всякий, хто замінює в собі схильність віддаватись самодовільному бігу думок, не збуджених ні пристрастю, ні інтересом повинен в кожному подібному випадку намагатися з усією пильністю і старанням зупинити їх і ніколи не заохочувати душу до таких пустих занять [152, с. 228]. Інтерес і пристрасть осліплюють. Звичка аргументувати однобічно, навіть на шкоду своїм переконанням, затмарює розум і поступово лишає його здатності ясно розлічити між істиною і неістиною [152, с. 257].

Із роздумів Дж.Локка стосовно інтересу та його значення в житті людей можна зробити певні висновки. По-перше, інтерес є те, що можна назвати пошуком і вибором альтернатив. Саме тут люди найчастіше помиляються і виною всьому вважають інтерес. По-друге, люди активно користуються своїм розумом, коли відчувають альтернативу, яка відповідає їхньому настрою, пристрасті. По-третє, під впливом інтересу люди віддають свій розум у владу помилок і оману. По-четверте, інтерес, обмежений морально-психологічною сферою і не керований розумом, не завжди приводить до істини. По-п'яте, пошук і вибір аргументований тільки морально-психологічними міркуваннями затмарює розум і поступово лишає його здатності робити правильний вибір між істиною і неістиною.

Відомий французький просвітник Д.Дідро писав, що міркування або порівняння двох предметів припускає деякий інтерес до їх порівняння. Цей інтерес впливає із бажання бути щасливим, джерелом якого служить фізична чутливість [61, с. 368]. Живий інтерес, – писав він – не вселити в байдужі голови [61, с. 397]. Заслуговує на особливу увагу ставлення Д.Дідро до тези К.А.Гельвеція «інтерес – це криниця тонких і великих ідей [61, с. 399]». Д.Дідро підкреслював, що це дійсно так, якщо розуміти слово

«інтерес» в самому широкому значенні. Про яке ж значення слова «інтерес» йде мова? Йдеться про випадок, бажання, мотив, виховання [61, с. 423]. Саме так: «тонкі і великі ідеї з'являються в процесі пошуку і вибору альтернатив. Синонімом інтересу є мотив. І у кожного свій особливий мотив, тобто інтерес», підкреслював Д.Дідро [61, с. 421].

Низку думок відносно гносеологічного підходу до категорії «інтерес» висловлював І.Кант. Він писав, що судження, до якого причетний інтерес, дуже упереджене і не є чисте судження [117, с. 205]. Всякий інтерес псується судженням смаку і заважає його неупередженості [117, с. 225].

Особливою оригінальністю відзначається гносеологічний підхід до поняття «інтерес» Ю.Хабермаса. Інтерес він поділяє на три види. До першого виду відносяться «технічний» пізнавальний інтерес, характерний для природознавства і технічних наук, тобто «науково-технічна раціональність», яка має за мету оволодіння «навколишньою природою». До другого виду пізнавального інтересу належить «практичний» інтерес, тобто пізнання «міжлюдської інтерекції», в сфері якої виробляються ідеали і цілі, які визначають найбільш загальний напрямок використання і розвитку науки і техніки. І, нарешті, третій вид становить «визвольний» тобто «емансипаційний» інтерес, що віддзеркалює прагнення людини до визволення від всяких форм «відчуження» і поневолення, які виникають, за Ю.Хабермасом, у зв'язку з перенесенням технічних засобів і методів на сферу власне людських взаємовідносин [219, с. 364-365].

На гносеологічному підході до інтересу наголошує А.Г.Здравомислов. Інтерес, пише він, є вихідний момент окремого явища, окремої події, певної послідовності подій, основа ідеології, важливий стимул розвитку наукового пізнання [111, с. 79]. Разом з тим, інтерес – основа системи цінностей, культури. Культура є арена взаємодії, боротьби інтересів [111, с. 80]. Інтереси відкривають шлях до пізнання природи. Через інтерес просліджується зв'язок людини із зовнішнім світом. Звичайно, інтереси дають інформацію і про внутрішній світ людини, того чи того етнічного суб'єкта. Егоїстичний інтерес є причина всіх бід і благ. Інтерес – це зв'язок між людиною і світом речей, цінностей, соціальних

відносин [111, с. 81]. Інтерес об'єднує різноманітні етнічні спільності в дещо єдине і в той же час відокремлює їх від інших спільностей з іншими характеристиками етнічного середовища [111, с. 86]. Інтерес є об'єктивною основою соціальної психології і ідеології. Інтереси – це сурова реальність, з якою необхідно рахуватися. Це більш важливо, ніж загальні принципи, ідеї, декларації, гасла, заклики до моральної свідомості. Тільки інтереси, які спираються на потреби, можуть розглядатися в якості реальної сили, бо там де є інтереси, там маються в наявності, або в процесі становлення і засоби їх реалізації. Пізнаючи інтереси, підкреслює А.Г.Здравомислов, ми пізнаємо причини соціальних діянь соціальних суб'єктів [111, с. 86, 97]. Інтерес – складне і багатопланове суспільне відношення. Він знаходиться в тісному органічному зв'язку з потребами та ідеалами. В міру задоволення одних потреб і виникнення інших потреб інтереси не спрощуються, а ускладнюються, становляться більш багатограними [111, с. 151].

Заслуговує на увагу розв'язання співвідношення ідеалу і інтересу в міркуваннях А.Г.Здравомислова. Ідеал розв'язує протиріччя в свідомості, в образі майбутнього становища, де всі інтереси немов би зрівноважені, збалансовані, де немає різких конфліктів і протиріч. Ідеал й інтерес, – на думку А.Г.Здравомислова, – не одне і те ж саме. Ідеал – це мета і процес її досягнення. Ідеал – це заклик до майбутнього. Ідеал виконує функцію морального критерія поведінки людей і виступає ціннісним, критерієм їх взаємовідносин. Ідеал є образ, приклад, джерело, причина мотивації діяльності. В цьому плані ідеал доповнює інтереси, інтегрує і узагальнює їх. Ідеал – це продукт, результат або фантазії, уяви, або теоретичного, наукового аналізу тенденцій історичного розвитку. Ідеали вбирають в себе різнопланові духовні інтереси. Між ідеалами та інтересами немає повного збігання. Ідеал можна засвоїти лише теоретично за допомогою теоретичної діяльності [111, с. 150-155].

Гносеологічний підхід, таким чином, має суб'єктивну і об'єктивну структури. Зрозуміло, що коли йдеться про суб'єкт гносеологічного аспекту інтересу, мається на увазі той, хто керується почуттями, настроєм, певними

мотивами, ідеями, ідеалами і т.ін. в процесі пізнання. Об'єктом же інтересу в цьому плані виступає те, на що спрямована пізнавальна активність суб'єкта, в тому числі й народа. В гносеологічному плані інтерес, дійсно, є «криницею тонких і великих ідей». В розвиток цієї думки можна сказати, що, дійсно, інтерес являє собою пошук і вибір ідей, які мають або повинні мати величезне доленосне значення для етнічних суб'єктів. Пошук і вибір шляхетних всенародних ідей це завжди актуально. І це, звичайно, дуже важливо для сучасного українського суспільства, яке знаходиться в глибокій кризі.

Цінність – це об'єктивна значимість багатогранних компонентів дійсності, зміст яких визначається потребами та інтересами етнічних суб'єктів. До сфери цінностей відносяться не тільки матеріальні предмети, а й духовні прагнення, ідеали, принципи, норми моралі. В світі цінностей відбувається ускладнення стимулів поведінки людини і причин соціальної дії. Ціннісний підхід, як вважає А.Г.Здравомислов, є необхідний міст від теорії до практики, проміжна ланка між ними [111, с. 160-163].

В якості аксіологічного явища інтерес, за Д.Дідро, замінює організованість [61, с. 415]. Але що таке організованість? «Організованість, – згідно з В.І.Вернадським, – не є механізм. Різко відрізняється організованість від механізму тим, що знаходиться безпосередньо в становленні, в рухливості всіх її найдрібніших матеріальних і енергетичних частинок [30, с. 15]». В цьому розумінні інтерес є динамічне явище. Інтереси притаманні високорозвиненим організмам. А останні настільки рухливі, що тільки інтереси здатні підтримати динамічну рівновагу. Точніше кажучи, потреби, ідеали, інтереси, та цінності – ось головні діяльнісні атрибутивні риси всякого живого організму, якими є етнічні суб'єкти і які в своїй сукупності утворюють рівновагу, рухливість організму навколо її стабільної середини.

Інтерес дуже часто спонукає людей не помічати, або, точніше, заплющувати очі на вади тих, від кого залежить їх добробут, заробіток тощо. Так, коли автор цієї тези, а саме К.А.Гельвецій, побував в Англії, де зустрів теплий прийом з боку англійських літераторів і знаті він писав, що англійський

народ є найкращий із усіх народів. І, навпаки, коли книга К.А.Гельвеція «Про розум» не зустріла на його батьківщині похвал і почестей, на які розраховував автор, це зробило жорстоким його серце. І ось він вже бачить на своїй батьківщині саму порочну, розбещену націю. Це ж саме стосується і суверенів. Інтерес відкриває государю очі на достойність своїх підлеглих. Але коли лихо минає, він вже не помічає їх. Д.Дідро говорить про випадки, коли поруч з героїзмом і добродією, государі нагороджували порок і низість, не помічаючи різниці між надзвичайною особистістю і яким-небудь нахабником [61, с. 497].

На аксіологічний аспект інтересу звертав увагу І.Кант. Розглядаючи інтерес і його місце в суспільному житті, він писав, що для того, щоб речі і особи були проникнуті духом, потрібно, щоб вони збуджували інтерес [117, с. 467]. Вплив на людей можна мати через їхні інтереси [117, с. 519-520]. Найвищий інтерес передбачається моральним добром. Інтерес є задоволення, яке ми пов'язуємо з уявленням про існування предмету. Всякий інтерес полягає в задоволенні [117, с. 204, 210].

В сучасній західній теорії інтересу провідним є аксіологічний підхід. Він виник в 20 рр. ХХ сторіччя в межах натуралізму і прагматизму. З позицій цього підходу інтерес розуміється чисто психологічно, а саме як бажання, привабливості, схильності, симпатія, любов або, навпаки, огида, антипатія, ненависть, які відчуються людьми. В цьому значенні інтерес розглядається як відношення до когось, до чогось. Випадок, інтерес, бажання, виховання – однопорядкові поняття. Можна погодитись із А.Г.Здравосмісловим в тому, що цінності – це інтереси, які відокремились в ході розвитку самої історії, завдяки розподілу праці. Справа в тому, що інтерес діє не тільки через соціальне замовлення, але і через оцінки. Система цінностей в широкому розумінні слова – це внутрішній стрижень культури. Система цінностей – це дійова сторона суспільної свідомості [111, с. 168-170]. В світі цінностей відбувається ускладнення стимулів поведінки людини і причин соціальних дій. Вибір вищих цінностей і боротьба за їх здійснення можливі лише в умовах свободи. Інтерес в

цьому аспекті є реалізація вибору, реалізація мети, задоволення потреб. Таким чином, аксіологічний підхід відкриває або вказує ще на одну, суттєву рису інтересу. Цінність є відношення, яке свідчить, що те і те має або не має значення для етнічного суб'єкта. В цьому плані інтерес полягав в тому, що він, по-перше, організує або дезорганізує людей, по-друге, спонукає закривати або не закривати очі на вади можновладних осіб, по-третє, погоджуватись або не погоджуватись з тим, що думки можновладних осіб задають тон суспільній думці.

В українській філософській і в особливості політологічній думці знайшов поширення мотиваційний підхід до поняття «інтересів». Так, автори одного із навчальних посібників з політології пишуть, що «інтерес – це об'єктивно зумовлений мотив діяльності суб'єкта (окремої людини, суспільної спільності, суспільства в цілому), націлений на досягнення певної мети [201, с. 41]». Як бачимо в цьому означенні інтересу йдеться про те, що інтерес є досить універсальне поняття, яке має різнобарвний зміст. У філософській літературі мотиви розглядаються як «спонуки людської діяльності, зумовлені об'єктивними потребами. Мотиви безпосередньо передують конкретній поведінці людини і органічно пов'язані з нею [201, с. 402-403]». Йдеться також про те, від чого залежать мотиви, а саме про життєвий досвід людини, її переконання, моральні, естетичні і політичні почуття. В цьому контексті звертається увага на функції мотивів: спонукальну, спрямовуючу та смислоутворюючу. Мотиви виявляються у конкретних вчинках і поведінці людей. Вони передбачають не лише задоволення тієї чи іншої потреби, а й вибір засобів для цього. Зміст поняття «мотиви» має психологічний, соціальний і морально-естетичний аспекти. Загалом поняття «мотиви» має передусім суб'єктивний характер. І якщо поняття «інтерес» розглянути через поняття «мотиви», то ми будемо знаходитись в лоні суб'єктивної філософської орієнтації. Більш детально про зв'язок мотивів та інтересів йдеться у нашій монографії [78, с. 77].

Гадаємо, що інтерес недостатньо розглядати тільки як мотив. Він є дещо більше, аніж мотив поведінки. Якщо інтерес викликається необхідністю задовольнити певні потреби, то це вже діяльність, тобто процес пошуку і вибору

шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між потребами та умовами життєдіяльності певних суб'єктів. Мотив же є лише те, що характеризує суб'єкта діяльності.

Діяльнісний підхід характеризується пошуком і вибором шляхів, форм, методів і засобів змінення і перетворення навколишнього середовища.

Діяльнісний підхід до інтересу достатньо рельєфно простежується в поглядах Г.Гегеля, котрий говорить про інтерес як джерело і причину діяльності людей [37, с. 23]. Не можна заперечувати цілковиту відсутність діяльнісного підходу до інтересу з боку інших мислителів. Діяльність, наприклад, за Д.Дідро, характеризується тим, що обставини, звичаї, інтереси потребують від людей терпіння і стримання [61, с. 348]. Люди та їхні виробничі об'єднання в процесі діяльності турбуються, перш за все, за свої власні інтереси. У діяльнісному процесі людина повинна спочатку бути задоволена метою своєї діяльності її виконанням. Інтерес є здійснення певної мети. В процесі ж економічної діяльності виробники і споживачі мають різні інтереси і можуть вступати в зіткнення одного з одним.

Г.Гегель поділяв інтереси на головні і другорядні. Найголовніший інтерес полягає в тому, щоб реалізувати свою свободу. В цьому власне знаходиться сенс діяльності вільної людини. Йдеться про діяльність спрямовану на пошук і вибір шляхів, форм, методів і засобів реалізації своєї свободи. В цьому значенні інтерес відіграє велику роль в житті людей. Відсутність інтересу, за Г.Гегелем, свідчить про фізичну і духовну смерть. Вона настає тоді, коли згасають протилежності, коли людина притупилася, коли вона всього досягла, коли її життєвість і діяльність зникають [37, с. 206, 418].

У своєму житті люди керуються теоретичними і політичними інтересами, які, на думку Г.Гегеля, в певних умовах несумісні. Інтерес до політики, писав він, часто-густо, перешкоджає виникненню ідеальних теоретичних інтересів, які витісняються гоміном практичного життя. Велика людина не має власних інтересів. Якщо вона займає високу державну посаду, то їй належить піклуватися про справи та інтереси народу. Між іншим, народу також належить зробити

вибір стосовно того, кому він довіряє пілкуватися за його благо і тільки із цього рішення народу виникає право на правління державою. Буває, що народ помиляється і вчиться на власних помилках. Дуже корисною школою навчання народних мас Г.Гегель вважав публічні станові збори, участь в яких дозволяє народу краще розуміти, в чому полягають його істинні інтереси. Публічність – величезний формуючий засіб для державних інтересів [38, с. 325, 351, 478].

Діяльнісний підхід простежується також в дослідженнях сучасних філософів і соціологів. А.Г.Здравомислов пише про інтерес як причину соціальних подій і людської поведінки, розглядає його як, «життєві домагання соціальних груп, що змушують діяти ці групи в певному напрямку [111, с. 88, 93-94]». Категорія інтересу, підкреслює Ю.К.Плетніков, поряд з іншими категоріями соціальної філософії «віддзеркалює загальні начала й моменти людської діяльності [53, с.95]». Більш детально діяльнісний підхід до проблеми походження інтересів розглядається в наших публікаціях [69, с. 37-38; 70, с. 83-85; 71, с. 36-43; 93, с. 446-449].

Діяльнісний підхід, як мені здається, є більш конструктивний, оскільки охоплює і пізнавальний, і мотиваційний, і ціннісний аспекти і дозволяє, поперх того, розглядати інтерес як соціальне відношення, що простежується у взаємозв'язках не тільки поміж людей, але і у відношенні людей до природи. Цей підхід, інакше кажучи, містить у собі в знятому вигляді і гносеологічний, і аксеологічний й мотиваційний підходи. Таким чином, діяльнісний підхід є, насамперед, реалізація пошуку і вибору шляхів, форм, методів і засобів досягнення свободи, здійснення своєї свободи. Діяльнісний підхід розкриває процес заінтересованих дій, коли люди, здійснюючи свої інтереси, вступають у взаємовідносини одного з одним. Це головні аргументи на користь того, що в подальшому ми будемо керуватися діяльнісним підходом у дослідженні проблем інтересів народу.

З'ясувавши різноманітні підходи до категорії «інтерес», розглянемо тепер її субстанційну природу. В поглядах на природу інтересу достатньо чітко визначилось декілька напрямків. По-перше, інтерес є явище виключно

суб'єктивне, яке має духовний характер. До цього напрямку можна віднести Дж.Локка, К.А.Гельвеція, Т.В.Ковалевського, В.І.Приписнова, В.Д.Резанова та ін. По-друге, інтерес є явище, насамперед, тільки об'єктивне, а суб'єктивне є лише відображення інтересу у свідомості людей і не входить до його структури. До прихильників цього напрямку можна віднести К.Маркса, В.І.Леніна, І.М.Гака, Р.Д.Грінкевича, В.С.Морозова, Д.І.Чеснокова та ін. По-третє, інтерес містить в собі як об'єктивне, так і суб'єктивне начала. При цьому він являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного в діяльності. На цих позиціях знаходяться А.Г.Здравомислов, Т.А.Кулієв, В.Г.Нестеров та ін. По-четверте, існує два ряди інтересів: один із них представлений об'єктивними інтересами, а другий – суб'єктивними. На цьому напрямку знаходяться В.М.Дьомін, В.М.Лавріненко, Б.В.Князєв та ін. [226, с. 15-31].

Варто сказати, що названі напрямки мають право на існування, тому що кожний із них несе в собі долю істини. Щодо мене, то я розглядаю інтерес як зв'язок і відношення між етнічними суб'єктами, якими можуть бути як окремі особи, так і великі спільності людей. Особливість інтересу як зв'язку полягає в тому, що він є своєрідною сполучною ланкою між потребами суб'єкта та умовами його існування. Оскільки потреби можуть бути матеріальними і духовними, постільки їх зв'язок може бути таким же. Все визначається конкретною ситуацією. Інтерес завжди конкретний.

Інтерес як відношення існує, головним чином, на рівні соціальної та духовної форм руху. При цьому необхідно зазначити, що не всяке відношення, також як і не всякий зв'язок, є інтерес.

В сутності своїй інтерес є протиріччя. За влучним зауваженням Г.Гегеля, інтерес у суспільному житті існує лише там, де мають місце протилежності. Інтерес є протиріччя, в якому знаходяться етнічні суб'єкти і протиріччя в самому суб'єкті. Іншими словами, інтерес є протиріччя між потребами та умовами існування суспільного суб'єкта і протиріччя в самій його сутності. В першому випадку мова йде про інтерес як протиріччя між суб'єктом і умовами його

існування. У другому випадку йдеться про інтерес як процес ствердження і заперечення, самопобудови і саморуйнування суспільного суб'єкта.

Отже, як зв'язок і відношення, інтерес має дві форми існування: внутрішню і зовнішню. Переважна більшість тих, хто пише про інтерес, обмежуються зовнішньою стороною проблеми. І лише дехто із них звертає увагу на внутрішню, більш драматичну сторону, коли говорять про те, що інтерес є процес самоствердження етнічного суб'єкту. Так, згідно з В.М.Лавріненко, соціальне самоствердження є забезпечення умов збереження, розвитку і закріплення соціального становища суб'єктів, будь-то клас, нація, народ в цілому [137, с. 20-21]. Самоствердження і самопожертвування є діалектичними протилежностями інтересу. Провідною стороною в цій суперечливій єдності виступає самоствердження. Адже самопожертвування здійснюється, заради самоствердження, всебічного розвитку суб'єкту, котрий, однак, приносить в жертву лише деякі свої якості, щоб зберегти свою цілісність або придбати перспективні вищі якості. Це, безперечно, хворобливий процес. І він приймає ще більш драматичний характер, коли жертвують стратегічними цінностями заради щохвилинних гараздів. Так, індустріалізація і колективізація, які проводились у 20-тих – на початку 30-х років командно-адміністративними насильницькими методами, привели до тимчасових успіхів і погіршанню в майбутньому відносин між робітничим класом і селянством, усіма верствами населення. Внаслідок ще більше загострилась продовольча та інші проблеми суспільного розвитку.

На думку О.І.Ракітова, поняття «інтерес», як багатозначне і альтернативне, належить до так званих пакетних понять [207, с. 28]. Пакетні поняття становлять потреби, інтереси, цінності, цілі, стимули тощо. О.І.Ракітов звертає увагу на те, що пакетні поняття «перевертаються». Так, потреби, перетворені в інтереси, «обертаються» в цінності. При перетворенні потреб в інтереси, на перший план виступають ті характеристики спонукань діяльності, в яких виявляється відношення до соціальних інститутів. Потреби, інтереси, цілі, що виникли та сформувались, входять до ціннісної парадигми певної епохи. У свою чергу

можна сказати, що цінність мають тільки ті речі, що складають систему потреб, інтересів окремої особи, певної етнічної спільності.

Автори навчального посібника для студентів вузів під назвою «Філософія» (авт. кол. под рук. Ю.В.Осичнюка и В.С.Зубова) розглядають інтерес як соціальний феномен, притаманний людині і який являє собою вираження об'єктивної залежності життєдіяльності людей від соціальних умов життя [235, с. 156]. Зміст інтересу, за їх уявленням, детермінується тою мірою, в якій соціальні умови життя забезпечують або не забезпечують задоволення потреб. Через інтереси здійснюється взаємозв'язок між людьми.

Автори зазначеного посібника звертають увагу також на те, що усвідомлення людьми відношення до природних і соціальних умов життя крізь призму інтересів виражається в цілях, які виникають внаслідок усвідомлення життєдіяльності в цілому, стають ідеальними збуджувальними імпульсами активної діяльності людини. Все, що робить людина, вона робить реалізуючи ті чи інші цілі. Цілеполягання і реалізація цілей приймає значення відносно самостійної сфери діяльності, сфери, яка, з одного боку, є наслідком попередньої життєдіяльності, а з іншого – його передумовою. В цьому процесі розробка, реалізація і відтворення цілей становить особливу соціальну потребу [235, с. 156-157]. Таким чином, автори навчального посібника «Філософія», звертають увагу на змістовний і функціональний аспекти поняття «інтерес».

Інтерес можна визначити як безмежну, невизначену та фундаментальну субстанцію яка породжує нескінчену різноманітність всього видимого та невидимого світу в усій його різнобарвності та суперечливості. У певному значенні інтерес можна порівняти з анаксимандрівським апейроном. Повіdomляють, що Анаксимандр Мілетський (бл. 610 – 546 до н.е.) вперше увів у коло філософських проблем поняття «архе», тобто першооснови, субстанції всього сущого і в якості «архе» приймав апейрон. Поява поняття апейрона була значним кроком уперед у визначенні субстанції на відміну від ототожнення першооснови з якоюсь однією конкретною речовиною (водою, повітрям, вогнем, тощо). Стосовно природи апейрона погляди Анаксимандра до нас у повному

обсязі не дійшли. Існують лише здогадки [17, с. 45-49]. Вважалося, що йдеться про щось матеріальне, речовинне. Одні вбачали в апейроні мігму, тобто суміш землі, води, повітря та вогню. Інші доводили, що це – метаксія, тобто щось посереднє між вогнем та повітрям. Згідно з Аристотелем, Анаксимандр мав на увазі, говорячи про апейрон, щось безмежне та байдуже до всіх стихій. Були спроби розглянути апейрон як подвійне начало: генетичне та субстанційне. У генетичному аспекті апейрон уявляли чимось безмежним та вічним, що здатне давати життя усім іншим стихіям. Оскільки всі стихії – земля, вода, повітря, вогонь та інші – перетворюються одне в одне, то з цього випливає положення про те, що у них є щось спільне, об'єднуюче їх в одне ціле і разом з тим не ототожнює з будь-якою стихією. Оце спільне і позначалося терміном «апейрон». Воно безмежне не тільки в зовнішньо часово-просторовому вимірі, а й внутрішньо. Апейрон «не знає старості». Він «безсмертний та незнищений», знаходиться у вічній активності та вічному русі. Рух притаманий апейрону як його атрибутивна властивість.

Користуючись методом аналогії ми можемо сказати, що поняття інтересу ставиться до понять «потреби», «ідеали», «цілі» та «цінності» так само як апейрон – до понять «земля», «вода», «повітря», «вогонь» та ін. Інтереси становлять зв'язуючу ланку між потребами, ідеалами, цілями та цінностями певного суб'єкта, зокрема, народу. Отже, за функціональним критерієм інтерес можна розглядати як сполучник, зв'язуючу ланку, місток між атрибутивними якостями суб'єктів. В той же час він також становить атрибутивну ознаку будь-якого суб'єкта.

Суперечлива ситуація, в якій постійно знаходиться етнічний суб'єкт, спонукає його вести постійний пошук, здійснювати певний вибір, займати певну життєву позицію. Із сказаного випливає, що сутність інтересу заключається у виборі суб'єктом певних засобів, певної позиції. Вибір означає не що інше, як діяльність по розв'язанню протиріч. Вибір є одночасно процес затвердження і руйнування життєвих умов існування суб'єкта. Інтерес в тому і полягає, що суб'єкт прагне здобути собі максимум користі, задоволення і щастя, навіть якщо

при цьому він страждає і дещо втрачає. Однак, ми не зводимо інтерес тільки до користі, безпосередньої вигоди, тверезому розрахунку. В інтересах переломлюється також все багатство об'єктивного світу, встановлюються зв'язки між людьми і світом речей, соціальних відносин, існуючих як об'єктивна реальність. Інтерес як відношення простежується в діяльності, є її двигуном.

Якщо інтерес, згідно з К.Марксом і Ф.Енгельсом, є відношення, яке «зціплює одного з одним членів громадянського суспільства [103, с. 134]», а згідно з Г.Гегелем, пристрасть, котра є не що інше як діяльність [37, с. 23-24], то яку ж роль виконує інтерес у процесі діяльності і в чому специфіка інтересу як відношення?

Вважаємо, що специфіка інтересу як відношення і діяльності полягає в пошуку і виборі шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між потребами та умовами життєдіяльності етнічного суб'єкта. При цьому не слід випускати із виду подвійну природу інтересу: внутрішню і зовнішню. Зовнішня сторона інтересу полягає в розв'язанні протиріччя між зовнішніми потребами і умовами життєдіяльності етнічного суб'єкта. Внутрішня сторона інтересу етнічного суб'єкта знаходиться у виборі шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між внутрішніми потребами і умовами його життєдіяльності. Питання про пріоритет внутрішньої і зовнішньої сторін інтересу вирішується конкретно історично. Врешті-решт, зовнішня сторона детермінується внутрішньою. І перед тим, як вирішувати зовнішнє протиріччя, людина вирішує його внутрішньо, тобто інтелектуально, морально-психологічно. Дехто може заперечити, що поняття «пошук» і «вибір» не є філософськими і навіть не соціологічними, а психологічними і гносеологічними. Але з такими зауваженнями не можна погодись, бо це співзвучно тому напрямку в пізнанні природи інтересу, яке зводить його виключно до суб'єктивного явища. При такому підході залишається в тіні саме джерело інтересу і можна подумати, що інтерес існує тільки в думках і почуттях. Неважко здогадатися, до чого ведуть подібні міркування, В них втрачається із виду той факт, що джерелом почуттів з'являються, врешті-решт, об'єктивні події, явища, процеси. Зрозуміло, в усьому,

що стосується людини, її ставлення до зовнішнього світу завжди має місце момент суб'єктивності і поняття «пошук» і «вибір» не є виключенням. Однак, суб'єктивне є не що інше, як зворушливе і осмислене об'єктивне. Тому пошук і вибір – це сторони, моменти життєдіяльності людей як об'єктивного процесу, існуючого, в кінцевому підрахунку, незалежно від бажання і волі етнічних суб'єктів.

Заслуговує на увагу наступне визначення інтересу: інтерес є властиве людям ставлення, що виражає позитивну або негативну спрямованість її активності, діяльності, історичної творчості на пошук, вибір, використання або створення шляхів, засобів, способів, норм, соціальних інститутів, здатних задовольнити людські потреби. Інтереси разом з потребами та цінностями, спонукаючи суб'єкта (особистість, клас, групу, історичну спільність, націю, товариство та ін.) до дії, виступають рушійною силою історичного процесу [113, с. 339].

Автор поділяє вищенаведене визначення інтересу. Разом з тим до сказаного ми додаємо положення про те, що інтерес є функціонально-координаційна діяльність, яка спрямована на пошук і вибір раціональних та іраціональних шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між потребами, ідеалами, цілями, цінностями та умовами життєдіяльності певного суб'єкту історичного процесу [92, с. 77-93].

Розглядаючи поняття інтересу, ми підійшли до висновку, що в суспільному розвитку серед численних об'єктивних законів існує і закон інтересу. Закон інтересу ми розглядаємо як внутрішній, суттєвий, необхідний, повторювальний зв'язок або відношення у пошуках і виборі шляхів, форм, методів і засобів, якими користується етнічний суб'єкт з метою розв'язання протиріч між потребами та умовами своєї життєдіяльності. Думка про те, що в суспільному розвитку існує закон інтересу була вперше сформульована понад 200 років тому К.А.Гельвецієм, котрий писав: «Якщо фізичний світ підлеглий закону руху, то світ духовний не менш підлеглий закону інтересу [40, с. 34]». На землі інтерес є всесильний чарівник, який змінює в очах усіх істот вид всякого предмету.

Звичайно, формула К.А.Гельвеція не може бути прийнята без заперечень і виправлень. Вони стосуються, передусім, того, що рух – це спосіб існування не тільки фізичного світу, але й духовних процесів. По-друге, суспільне життя складається не тільки із духовної сфери, але й матеріального виробництва. Потретьє, не можна погодитися з К.А.Гельвецієм в тому, що інтерес знаходиться виключно в духовно-суб'єктивній сфері суспільного розвитку.

Як на нашу думку, закон інтересу характеризується, перш за все, об'єктивністю. По-друге, він характеризується універсальністю, повторюваністю, вираженням необхідних, суттєвих зв'язків і відносин між окремими людьми, етнічними групами, верствами, класами і т.ін. Разом з тим інтерес несе в собі об'єктивну інформацію про властивості взаємодіючих природних і соціальних суб'єктів. Інтерес як закон («а закон є відношення») [145, с. 157] пронизує всяку діяльність, споживання, виробництво, обмін, розподіл та перерозподіл.

Закон інтересу є одним із шаблів пізнання єдності, зв'язку, взаємозалежності і діяльності особистостей, етнічних груп, націй, народу. Про інтереси сперечаються, про них гадають, їх вивчають. Існують, принаймні, три точки зору щодо змістовності інтересів. Одні дію закону інтересу пояснюють творчою активністю «світового розуму», втіленого в життєдіяльність людей. Другі вважають, що інтереси є породження почуттів, думок, волі етнічних суб'єктів. Треті розглядають закон інтересу як домінанту етнічних суб'єктів діяльності, яка детермінує свободу людини і в свою чергу залежить від неї. Йдеться, по-перше, про те, що реалізація інтересу відкриває перспективи вільному розвитку суб'єктів, в тому числі і народів. По-друге, саме свобода є умовою реалізації інтересів етнічних суб'єктів, досягнення поставлених цілей і ідеалів.

Специфіка закону інтересу полягає в його класифікації на інтереси розвитку, функціонування і гальмування. Інтереси розвитку пов'язані саме з тим, що джерелом всякого розвитку є протиріччя. Взаємопротяжіння і взаємовідштовхнення, взаємопроникнення і взаємовиключення альтернативних

протилежних шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між умовами, цілями, ідеалами і умовами існування етнічних суб'єктів веде до удосконалення системи суспільних зв'язків і відносин, її оновленню. Інтереси функціонування виникають та існують як момент розвитку. Але вони не призводять до безпосередньо якісних перетворень існуючої системи зв'язків і відносин у суспільному розвитку, в розвитку народу. Інтереси гальмування мають діаметрально протилежну спрямованість відносно інтересів розвитку і навіть функціонування. До них належать, передусім, інтереси антинародних елементів, тобто людей зайнятих кримінальною діяльністю. Із цього, однак, ми не робимо висновків, що функція гальмування притаманна виключно інтересам антинародних сил. Не треба забувати про органічну цілісність процесів розвитку, функціонування і гальмування, які простежуються в життєдіяльності як окремих осіб, так і класів, націй, народів. Не можна випускати із виду відносну самостійність процесів розвитку, функціонування і гальмування. Те, що для однієї етнічної групи становить розвиток, для другої виступає простим функціонуванням, для третьої – гальмуванням. У взаємопов'язаному і взаємообумовленому світі все відносно. Більше того, в життєдіяльності одного і того ж етнічного суб'єкту ми помічаємо інтереси і розвитку, і функціонування, і гальмування.

Закону інтересу належить особливе місце в системі законів суспільного розвитку. Особливість його полягає в тому, що він проходить червоною стрічкою крізь усі соціальні закони. Адже не дарма Г.Гегель підкреслював, що нічого не діється без інтересу. І справді, щоб відбулися зрушення у розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, в політиці, моралі, ідеології взагалі потрібно, щоб у цьому хтось був заінтересований. Оскільки інтерес є не що інше як пошук і вибір шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між потребами, цілями, ідеалами та умовами людської життєдіяльності, то закон інтересу можна віднести до фундаментальних, найвищих законів суспільного розвитку.

З'ясувавши різноманітні підходи до визначення поняття інтересу з боку моністичної форми філософського світогляду, яка переважала в історії філософії

від глибокої давнини до кінця ХХ століття, автор має бажання висловити і свої власні уявлення про природу інтересу. Ми вважаємо, що аналіз будь-якого іншомовного терміну треба розпочинати з його перекладу на українську мову. Слово «інтерес» походить від латинського «interest», що означає приймати участь, мати пай, долю, частину чогось, бути прилученим чи прилучатися до чого-небудь. Врешті-решт, термін «інтерес» позначає те, що має важливе значення. Як бачимо, термін «інтерес» є багатозначним. Тому і підходити до нього варто не з позицій одного якогось моністичного боку, а з позицій багатозначності, яка позначається терміном «pluralis», що в перекладі означає множинний. Плюралістична філософія є одною із історичних форм класичної і некласичної філософії, яка виникла і формувалася у боротьбі з монізмом, дуалізмом, деїзмом та пантеїзмом. Гадаємо, що у майбутньому ця форма філософії має розвинутися і принести людству чимало наукових та філософських відкриттів, оскільки в якості першооснови та рушійної сили розвитку всього існуючого приймається безліч начал як матеріальних, так і духовних у їх різноманітних сполученнях.

У контексті вищезазначеного автор визначає інтерес як діяльність певного суб'єкта по розв'язанню протиріч двоякого змісту: по-перше, протиріч між атрибутивними властивостями (потребами, ідеалами, цілями та цінностями) суб'єкта і природними, суспільними та духовними умовами його життєдіяльності; по-друге, протиріч між суб'єктом та іншими історичними суб'єктами (первинними і вторинними) щодо природи, суспільства та духовності, керуючись своїми атрибутивними властивостями і раціональними та ірраціональними шляхами, принципами, формами, методами та засобами. У руслі плюралістичного підходу інтерес має складну об'єкт-суб'єктну природу. В якості об'єкта інтересу виступають, по-перше, предмети, явища і процеси оточуючого середовища і, по-друге, інші суб'єкти первинного та вторинного походження. Суб'єкти первинного походження – це люди, їхні етнічні та расові спільноти. До суб'єктів вторинного походження належать різноманітні

об'єднання людей за економічною, політичною, релігійною, художньою, спортивною та іншими формами діяльності.

Атрибутивними властивостями носія інтересу ми розглядаємо потреби, ідеали, цілі, цінності і, звичайно, інтереси, які знаходяться не в однолінійній, а в багатовимірній залежності. Наведене положення, можливо, проголошується вперше в українській філософській думці. Тому варто на ньому зупинитися детальніше.

Потреба, як ми зазначали, є атрибутивна властивість будь-якого живого організму і виявляє себе у активному ставленні до зовнішнього середовища. Будь-яка потреба – це є стан невдоволеності, турботи, який виникає із необхідності поновлення розтрачених життєвих сил. Варто зазначити, що існує широка палітра потреб від фізіологічних до соціальних [111, с. 14, 21].

У цьому значенні в якості потреб можуть виступати такі атрибутивні якості людини, які виникають і розвиваються як потреби вищого ґатунку. Йдеться про потреби, які пов'язані з розробкою певних ідеалів, постановкою та досягненням певної мети, створенням матеріальних та духовних цінностей.

Друга атрибутивна властивість суб'єкта є ідеал. Ідеали виникають як предмети і явища, яких в природі немає і вони не можуть бути безпосереднім предметом потреб. Ідеали виникають і формуються як потреби майбутнього і тісно пов'язані з атрибутивною властивістю соціальних суб'єктів ставити певну мету. Мета є не що інше як діяльність, яка спрямована на те, щоб ідеал втілити в життя, щоб ідеальне стало, врешті-решт, матеріальним.

Цінність є поняття інтегративне. Воно стосується всього, що має певне значення в життєдіяльності суб'єкта. Йдеться про потреби, ідеали, цілі та інтереси в їхній універсальності, органічному сполученні.

Говорячи про органічний взаємозв'язок атрибутивних властивостей того чи іншого суб'єкта, ми поділяємо погляди О.І.Ракітова стосовно того, що поняття потреб, ідеалів, цілей, цінностей та інтересів можна розглядати в якості пакетних понять в тому значенні, що вони знаходяться в певній тотожності та відмінності, і разом з тим доповнюють та підсилюють одне одного. Можна

сказати, що в сучасному ставленні до співвідношення атрибутивних якостей певного суб'єкта, ми можемо говорити про парадигму потреб, до якої входять ідеали, цілі, цінності та інтереси. Парадигма ідеалів також охоплює потреби, цілі, цінності та інтереси. Парадигма цілей охоплює потреби, ідеали, цінності та інтереси. Парадигма цінностей складається з потреб, ідеалів, цілей та інтересів. Нарешті, парадигма інтересів об'єднує потреби, ідеали, цілі та цінності.

Отже, пакетні поняття – це такі поняття, до складу яких входять близькі за змістом і значенням поняття. В даному випадку йдеться про потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси. Кожне із цих понять можна класифікувати з такими критеріями, як: матеріальні, духовні та функціональні; зовнішні та внутрішні; об'єктивні та суб'єктивні; природні, суспільні та духовні. Саме ця обставина детермінує їхню здатність переходити одного в одне: потреби можуть трансформуватися в ідеали, цілі, цінності та інтереси; ідеали – в потреби, цілі, цінності та інтереси і т.д. і т.п.

Чим же користується суб'єкт в процесі розв'язання протиріч, переслідуючи свої інтереси? Здобувач вважає, що в подібних ситуаціях варто користуватися як раціональними, так і ірраціональними шляхами, принципами, формами, методами і засобами. Говорячи про раціональні шляхи, принципи, форми, методи і засоби розв'язання протиріч, мають на увазі три рівня раціональної інформації: філософський, загальнонауковий та специфічний. Філософський рівень розв'язання протиріч в процесі вираження і захисту інтересів, перш за все, пов'язаний із головними законами діалектики: гармонії та взаємо виключення протилежностей, переходу кількості в якість та заперечення заперечення. Загальнонауковий рівень шляхів, принципів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч розкривається в тій методології, якою користуються всі природознавці та суспільствознавці. Йдеться про описання предметів, явищ і процесів, їх вимірювання, зважування, порівняння, аналіз та синтез тощо. Нарешті, розв'язання протиріч в процесі вираження і захисту інтересів супроводжується використанням специфічних шляхів, принципів, форм, методів і засобів,

пов'язаних із конкретними науково-технічними, економічними, політичними та іншими конкретно-історичними обставинами.

До ірраціональних шляхів, принципів, форм, методів і засобів, якими користуються при розв'язанні протиріч, пов'язаних з інтересами, належить інформація, яка має, з одного боку, емоційно-чуттєвий, а з іншого, трансцендентний характер. Емоційно-чуттєві шляхи, принципи, форми та засоби формуються на рівні буденної та міфологічної, а також морально-естетичної свідомості. Трансцендентні шляхи, принципи, форми, методи і засоби мають надчуттєвий і надрозумовий характер. Оскільки їх емоційно чи раціонально визначити неможливо, то залишається тільки сприймати інформацію про них на віру і сподіватися на мудрість Творця.

Підводячи підсумок всьому сказаному в главі «Поняття інтересу», підкреслимо наступне:

1. Серед різноманітних підходів до з'ясування питань про визначення поняття «інтерес», його походження та сутність, які пов'язанні з моністичною, дуалістичною, деїстичною, пантеїстичною та плюралістичною формами філософії, ми надаємо переважного значення плюралістичній формі філософії, оскільки вона утримує в собі всі передуючі форми в знятому вигляді і разом з тим має своє власне обличчя.

2. Ми розглядаємо категорію «інтерес» через категорію «діяльність», яку трактуємо в плюралістичному сенсі, оскільки плюралістична філософія більше, ніж інші, відповідає вимогам діалектики, а саме: всебічності, глибині та послідовності. Іншими словами, йдеться про діяльність в матеріальному, духовному і функціональному значеннях.

3. Інтерес є багатовекторний процес, оскільки в ньому розв'язується певна система протиріч: а) суб'єкта з самим собою; б) у ставленні суб'єкта до навколишнього середовища: природи, суспільства і духовності; в) у відносинах суб'єкта з іншими суб'єктами суспільно-історичного процесу як первинними, так і вторинними.

4. При розв'язанні протиріч використовується цілий спектр раціональних та ірраціональних шляхів, принципів, методів та засобів, які також мають плюралістичний характер.

1.3. Інтереси народу як соціальне явище

Інтереси народу, незважаючи на те, що їх намагалися і намагаються виразити і захистити безліч генерацій мислителів усіх часів і народів, залишаються «білою плямою» в соціальній філософії. Так, трапляється, що про інтереси говорять ті та тоді, коли їм в певний час це корисно. Коли ж необхідність проходить, про інтереси народу не згадують, їх забувають, а потім знову в слушний момент до них повертаються. Отже, інтереси народу – це чарівне джерело, яке дає натхнення філософам, політикам, поетам, письменникам та ін. Але, якщо говорити про інтереси народу відповідально, то їх треба серйозно вивчати [86, с. 77-96; 891, с. 44-54; 95, с. 271-282]. У цьому напрямі в українській філософській думці є певні розвідки, розпочинаючи з часів Київської Русі і по сьогоднішній день. На жаль, рішучих, кардинальних змін в нашому суспільстві ще не відбулося. Але серед різних верств народу є світлі голови, які прагнуть безкорисно виразити і захистити інтереси народу. На жаль, це ще нікому не вдалося і не вдасться здійснити в повному обсязі, оскільки сам народ є протиріччя, а його інтереси полягають у тому, щоб розв'язувати їх.

Проблема виникнення інтересів народу має три аспекти: природний, соціальний і духовний. Інакше кажучи, інтереси народу можна ділити на природні, соціальні та духовні. Етнічні інтереси стосуються інтересів не тільки народу як цілого, але й етнічних складових частин народу: родів (сімейств), племен, націй, національних меншин у багатогранному їх вимірі. Мається на увазі, що етнічні спільності не існують ізольовано у складі народу, а знаходяться в органічному сполученні [70, с. 83-85].

З іншого боку народ має складну соціальну структуру, яка є невід'ємною ознакою кожної етнічної спільності. Елементами соціальної структури народу виступають робітники, селяни, воїни, правителі, підприємці, інтелігенція та ін. Кожна соціальна структура має свою специфіку і може, навіть, диференціюватись. Наприклад, за професійно-виробничою ознакою народ поділяється на промисловий і сільськогосподарський і т. ін.

Природне, соціальне і духовне у складі народу ми розглядаємо як протилежності. Разом з тим природна, соціальна і духовна структури народу також мають свої протилежності. Це стосується як родів і сімей, так і націй. Скажімо, у складі українського народу є багато націй, національних меншин і безліч сімей. І в певних природних, соціальних, й духовних умовах вони вступають у відносини як протилежності. Це ж стосується і соціальної структури народу, в якій робітники, селяни, інтелігенція та інші соціальні верстви складаються із різноманітних етносів: родів, племен, націй. Вони мають не тільки загальні, але й особливі ознаки, притаманні кожній етнічній одиниці.

Наразі нас цікавить проблема виникнення інтересів народу. І не тільки взагалі, а й зокрема. Треба поставити питання й відповісти на нього: які інтереси виникають раніше природні, соціальні чи духовні? Це питання не просте. Якщо поміркувати, то дійдемо до висновку, що природні інтереси – первинні, вихідні, соціальні інтереси – вторинні, а духовні – третинні, похідні. Справа в тому, що етнічні інтереси пов'язані з природою, тобто фізіологічною, психологічною, розумовою побудовою народу, а соціальні – з відношеннями між людьми, які ґрунтуються на їхній природі.

Разом з тим варто зазначити, що на виникнення, формування та розвиток інтересів народу суттєво впливають такі етнічні якості, як пасіонарність, компліментарність та закон етногенезу. У дослідженні цього процесу ми скористалися поняттями та термінами теорії етногенезу Л.М.Гумільова [56, с. 517-572].

Категорія «пасіонарність» стосується поведінки етносу, його здатності до надпруги, яка детермінується хімічною і біологічною формами руху. Оскільки

пасіонарність – це поведінка етносу, ми маємо підстави говорити про пасіонарні інтереси народу. Останні означають не що інше, як пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів і засобів підвищення або зниження рівня енергетичного напруження етнічної системи. Цілком зрозуміло, що історично першими етнічні інтереси виникають у роді, тобто у спільності пов'язаній кровною спорідненістю. Про пасіонарні інтереси можна сказати ще так, що це діяльність етносу, спрямована на розв'язання протиріч між потребами і умовами їх існування. Географічні широти, клімат, форми господарювання, культурні традиції існують і як умови, і як потреби.

Етнічні інтереси народу мають позитивну або негативну компліментарність. Йдеться про те, що інтереси можуть викликати почуття підсвідомої симпатії або антипатії. Завдяки цій ознаці інтереси в межах одного етнічного утворення, а ми, перш за все, маємо на увазі народ, діляться на «свої» і «чужі». Компліментарні інтереси народу – всебічні інтереси етносу, які викликають взаємну симпатію або антипатію. Компліментарні інтереси – це явище природне. Звичайно, можна ігнорувати етнічні симпатії, або антипатії, але як бути з етнічними контактами і конфліктами, червоною стрічкою в яких проходять етнічні інтереси. Позитивні компліментарні інтереси – це підсвідома орієнтація на прийняття других етносів і навколишнього середовища таким, яким воно є. Але в цьому варіанті можливі пошуки і вибір шляхів, форм, методів і засобів з намаганням перебудувати структуру об'єкта. Тобто тут мають місце інтереси нетерпимості, які можуть привести до химери, або, ще гірше, до геноциду.

Етнічні спільності в своєму існуванні проходять певні фази виникнення, розвитку, розквіту і затухання під впливом ентропійного процесу і втрати пасіонарності. Інакше кажучи, етнічні інтереси підлеглі закону етногенезу, який у всіх народів йде по одній схемі: становлення, піднесення, «перегрів» або акматична фаза, надлом, інерційна фаза, фаза обскурації. Звичайно, кожний період або фаза виникають внаслідок внутрішніх процесів розвитку етносів і кожна фаза має свої особливі інтереси, які загалом можна поділити на інтереси,

які протидіють процесам розвитку і функціонування, або навпаки, прискорюють їх.

В контексті вищесказаного можна говорити про інтереси пасіонарного поштовху, тобто інтереси мікромутації, які викликають появу пасіонарної ознаки в популяції і яка приводить до появи нових етнічних систем в тих чи тих регіонах. Оскільки пасіонарні поштовхи час від часу відбуваються на всій поверхні Землі в залежності від різноманітних історико-географічних ситуацій, то інтереси пасіонарного поштовху пов'язані з пошуком і вибором саме таких ситуацій. Оскільки пасіонарний генофонд передається по материнській лінії, то інтереси пасіонарного поштовху не в останню чергу залежать від пошуку і вибору жінок, а також установа законів ендо- і екзогамії.

Період пасіонарного «перегріву» характеризується підвищеною активністю будь-якої етнічної і суперетнічної системи. Він дає позитивні наслідки лише при наявності культурної домінації. Інтереси етносу спрямовані на те, щоб мати одну доміную. Однак боротьба інтересів різноманітних етнічних угруповань в рамках єдиного етносу (народу) може привести до того, що їх буде два або більше. У таких випадках різнонаправленні домінуюти накладаються одна на одну і гасять пасіонарні поривання. У фазі пасіонарного підвищення етноси не можуть і не хочуть жити в покої. В акматичній фазі етноси знаходяться на підйомі, тобто вони молоді і еластичні. Їх інтереси спрямовані на ускладнення і збільшення зв'язків і відносин як у межах певного етносу, так і за його межами. Тут всі заважають один одному і, як наслідок, має місце не гармонія, а дисгармонія інтересів.

Фаза надлому – це період, коли після енергетичного «перегріву» система йде до спрощення. Над щиро патріотичними інтересами батьків і дідів беруть верх егоїстичні інтереси їх синів і онуків. Останні прагнуть жити тільки для себе і за рахунок накопиченого пращурами надбання. Врешті-решт, вони гублять і надбання і своє життя, і своє потомство, якому вони залишають в спадщину тільки безвихідність історичної долі. І в цей тяжкий для етносу час йде боротьба інтересів за збереження того, що ще не згоріло в полум'ї надлому. В цю епоху

етнос або суперетнос живе інерцією булого зльоту і кристалізує її в пам'ятниках мистецтва, літератури і науки.

Надлом – фаза досить виразна. Характерною її ознакою є те, що пасіонарне напруження етнічної системи починає стихійно падати, знижуватися. Відбувається це, як завжди, шляхом вбивства видатних діячів політики, ідеології та інших. Залишаються тільки зрадники, які переходять на бік переможця. Розпочатий надлом помічають, перш за все, далекоглядні сучасники з патріотичними інтересами.

Інерційна фаза в розвитку етнічних систем виникає внаслідок внутрішнього катаклізму, який може завершитися його розпадом. Якщо ж етнос не розвалився внаслідок несвоєчасної переорієнтації інтересів з багатьох домінант на одну, а саме – домінанту розвитку, і зберігає, здорове ядро і відповідно здорові інтереси, тоді виконуються продумані і виважені інтереси. Інерційна фаза в розвитку етнічних інтересів йде слідом за фазою надлому. Низьке і стабільне пасіонарне напруження дає можливість консолідувати інтереси всіх уцілілих сил і укріпити економічні й політичні позиції етнічної системи. Працьовиті робітники, бережливі селяни, старанні чиновники, хоробрі воїни в умовах твердої влади і сталої системи, здійснюють плани, які в епоху «розквіту» здавались мріями. Інерційна фаза характеризується низьким стабільним напруженням інтересів. Етнічні системи мають не однакові інтереси. Звідки ж з'являється різноманіття їх інтересів? Це залежить, по-перше, від міри складності системи і, по друге, від «віку» етносу. Етнічні інтереси, як і люди, народжуються, старіють і розпадаються на частини, які потім утворюють нові комбінації. Народження нової системи етнічних інтересів – результат енергетичного імпульсу, кінець її – наслідок затухання його інерції. Інтереси, як і їх носії, – люди, які входять в стару систему, при зміні її новою не вмирають, а просто перетворюються, не становлячись ні краще, ні гірше.

Фаза обскурації, хоча і неминуча в долі кожної етнічної системи, але протікає в кожному етносі по своєму. Оскільки обскурація – це небезпечний етап в розвитку етносу не тільки з причин природної старості, але й тому, що при

різкому зниженні пасіонарності, знаходячись в оточенні ворожих суперетнічних систем, є небезпека бути поглинутими ними, інтереси саморозвитку вимагають боротьби проти культурного впливу сусідів і протидій утворенню химери. В фазі обскурації відбувається швидка втрата пасіонарності етнічної системи. Це проявляється в тому, що інтереси особистостей з високою пасіонарністю скорочуються, а інтереси субпасіонарієв не протидіють ні охороні, ні руйнуванню. Процес може бути затриманий усуненням із популяції субпасіонарієв, які вибились на ключові позиції (посади).

Окрім етнічних інтересів пасіонарності, компліментарності та інтересів, пов'язаних з фазами розвитку етносів існують ще інтереси, які виникають у межах етнічних антисистем. Йдеться про те, що позитивна етнічна система може переходити в антисистему. Антисистеми виникають не при будь-якому етнічному контакті. Кінець зіткнення етносів часто трагічний, залежить головним чином від двох причин, про які йшлося в третьому параграфі першого розділу. Зараз ми маємо нагоду наголосити на тому, що в поєднанні або змішанні двох чи декількох етносів виникає безліч інтересів. Це – інтереси етнічної ксенії, симбіозу і химери.

Інтереси етнічної ксенії – це стійке поєднання інтересів двох етносів, в якому один «гість» – вкраплений в тіло іншого, мешкаючий ізольовано і заповнюючий вільну екологічну нішу, не порушує системи етнічних інтересів «господаря» і займає в її ієрархії місце одного із субетносів. Звичайно, з ускладненням структури етносу ускладнюється і система його інтересів. Обов'язковою умовою для сталості інтересів «ксенії» є етнічна сумісність складаючих її елементів, тобто приналежність їх до системи інтересів одного етносу.

Симбіозні інтереси виникають внаслідок сполучення двох або більше етносів, в якому кожний із етносів займає свою екологічну нішу в одному і тому географічному регіоні, свій ландшафт.

Етноси, які утворюють симбіоз, просторово не пересікаються і їх інтереси не викликають суттєвих деформацій.

Менш стійкою етнічною системою є химера. Етнічні інтереси химери виникають тоді, коли пасіонарне напруження спадає і наближається до нормального рівня – гомеостазу. Тоді інтереси вихідних етносів не зливаються в нову систему інтересів, а анігілюються, тобто зникають. Це однаково відноситься і до переможців і до переможених. Химера формує такі інтереси, які руйнують всякі стереотипи, що прискорює пониження пасіонарного напруження системи. Це особливо характерно для останніх фаз етногенезу. Химера як антиетнос не має патріотичних інтересів. Виникаючи на кордоні двох-трьох оригінальних суперетносів, химера протиставляє їм свої інтереси, які заперечують будь-які традиції і постійно замінюють їх обновлюючою «новизною». Оскільки у химери немає патріотичних інтересів, це робить її сприйнятливою до негативних інтересів, навіть тоді, коли вихідні етноси і не мали інтересів щодо заперечливого ставлення до природи. Тому химери – поживне середовище для виникнення антисистем. Химерні інтереси виникають із інтересів різних людей, відколотих від своїх етносів. Можливо, цим пояснюється те, що химера є утворення хижацьке, її інтереси існують доти, доки вона не розгубить усіх своїх багатств, накопичених минулими етносами, які живуть нарізно або в симбіозі. Химера висмокчує пасіонарність із навколишнього етнічного середовища, як вампір, зупиняючи пульс етногенезу.

В філософській і соціологічній літературі радянської доби проблема інтересів взагалі і в особливості їх виникнення розглядалася головним чином у соціальному плані. У ті роки склалося однозначне уявлення, з яким не можна не погодитися, що вихідним поняттям по відношенню до поняття «інтерес» є категорія «потреби» [111, с. 14-15]. Останні виникають на рівні біологічної форми руху і виражають регулюючі функції живого організму. До них належать потреби в мові, їжі, сну, диханні, розмноженні, тощо. Задоволення таких потреб – не що інше, як приведення стану організму у відповідність до вимог його життєдіяльності.

Основою виникнення потреб є праця. Але йдеться про таку працю, яка вже звільнилася від своєї примітивної форми. Словом, трудова діяльність, поділ

праці, спілкування – ось ті матеріальні передумови, які визначили виникнення, функціонування, розвиток соціальних інтересів. Збільшення кількості населення стало передумовою виникнення масових інтересів, а, отже, і загальних інтересів роду, племені, нації, народу, людства. Інакше кажучи, інтереси виникають разом із виникненням суспільного життя як системи органічних зв'язків і відносин між людьми. Йдеться про протилежні відношення між чоловіками і жінками, батьками і дітьми з приводу виробництва і відтворення матеріальних умов життя і безпосередньо самого життя. Крім цього, як уже було з'ясовано, протилежні інтереси між людьми і їх об'єднаннями визначались географічними і демографічними особливостями, що пов'язано з необхідністю земель, річок, лісів тощо.

Разом з поділом праці виникає і протиріччя між інтересами окремої людини і загальним інтересом всього народу. Загальний інтерес існує в якості взаємної залежності індивідів і етнічних утворень, між якими поділена праця. Поділ праці дає нам також ілюстрацію того, що поки існує розрив між приватним і загальним інтересом, поки поділ діяльності відбувається не добровільно, а примусово, власна діяльність людини стає для неї чужою, протилежною йому силою, яка пригнічує його. Справа в тому, що як тільки виникає поділ праці, кожен отримує своє певне коло діяльності, яке йому часто нав'язується і із якого він не може вийти, якщо не боїться лишитися засобів до життя. Таке підневольне закріплення соціальної діяльності, перетворення власного продукту діяльності в речовинну силу, яка виходить з-під контролю людей і йде врозріз з їхніми очікуваннями і зводить нанівець їхні розрахунки, – все це є одним із моментів історичного процесу [165, с. 31-32]. Виникнення народу і його інтересів пов'язано з подальшим розвитком промисловості і обміну, що благодійно відбивалося на поділі праці між різними галузями виробництва: землеробством, ремеслом і безліччю їх різновидностей. Населення тепер поділялось за родом своїх занять на достатньо сталі групи. Ці соціальні групи за професійною ознакою склалися в надрах вже родової етнічної спільності. Кожна із них мала

нові спільні інтереси, для яких не було місця в середині родової організації суспільного життя [104, с. 114].

Народ як особлива етнічна спільність створювала для захисту своїх інтересів державу, яка підривала родовий устрій суспільства шляхом утворення публічної влади і поділом людей не за родинною ознакою, а за проживанням на одній території.

Формування соціальних інтересів народу можна розглядати з різних позицій. В історії філософії найбільш типовими були культурологічній і цивілізаційній позиції осмислення історії. Суть культурологічного аналізу полягає в тому, що виникнення, функціонування і розвиток народу пояснюється виключно рівнем культури. Основою культури, як завжди, приймається якесь духовне начало. Так, приймаючи за основу культури релігію, О.Шпенглер ділив всесвітню історію на ряд епох: єгипетську, індійську, вавілонську, китайську, греко-римську, західноєвропейську, культуру майя, російсько-сибірську культуру тощо.

Дуже різноманітна і складна картина історичного процесу становлення і розвитку народу виявляється з позицій цивілізаційного аналізу. В сучасній літературі, де кожен філософ намагається дати своє самобутнє означення цивілізації, немає, зрозуміло, єдності в тому, яка головна ознака цивілізації: чи релігія, чи філософія, наука, техніка, політика і т.ін. А.Д.Тойнбі, наприклад, вважає, що основу цивілізації становить культура, яка ґрунтується на певній релігії або на сполученні різних релігійних течій. Кожна цивілізація в своєму розвитку проходить стадії виникнення, росту, надлому, розкладу і загибелі. Їх змінює інша цивілізація. Рухомою силою розвитку цивілізації є «творча меншість», яка більш або менш вдало відповідає на різні історичні «виклики» і яка захоплює разом з собою «інертну більшість» [230, с. 259-260].

Вищою ознакою цивілізованості є, по-перше, рівень обробки предметів природи. Так, народ майя, створив одну з найстародавніших цивілізацій Америки, яка існувала на території південно-східної Мексики, Гондурасу і Гватемали. Її основу становила ольмекська культура, відмітними ознаками якої

було підсічно-вогне землеробство, розвинуте ремісне виробництво. Сучасними цивілізованими народами вважаються ті, які створили саму високу матеріально-технічну базу промисловості і сільського господарства, охорони здоров'я і освіти. Крім того, ці народи мають також такий державний лад, який забезпечує високі політично-правові відносини в суспільстві.

Відкритий марксизмом формаційний аналіз всесвітньої історії має також ряд переваг. Вони виражаються в тому, що в своєму розвитку народ створює певні суспільно-економічні відносини.

При цьому сам народ виникає на певному етапі всесвітньої історії. Період цей пов'язаний з процесами утворення класового суспільства. Первісному суспільству властива така картина світу, яка характеризується не тільки різноманітністю і конкретною спрямованістю, а й відносною єдністю, згуртованістю і універсальністю інтересів. Це суспільство базувалося на нерозвиненому виробництві матеріальних умов життя людей. Тут люди живуть мисливством і рибальством, вівчарством або землеробством. На цій стадії поділ праці розвинений ще дуже слабо і обмежується подальшим розширенням існуючого природно виникненого поділу праці. Етнічна і соціальна структури, рівно як і структура інтересів, обмежені відносинами, які мали дуже часто рабовласницький характер. «Рабство, яке в утаєному вигляді існувало в сім'ї, розвивається лише поступово, разом з ростом населення і потреб і з розширенням зовнішніх зносин у вигляді війни, так і у вигляді мінової торгівлі [165, с. 20]». В цілому первісне суспільство внаслідок неоднорідності і нерозвинутості суттєвих сил природних і соціальних спільностей являє собою певну структуру етнічних інтересів, характерними рисами яких були: нерозвиненість, неподільність, примітивізм, заземленність.

Осмисленню всенародних інтересів передувало осмислення загальнородових, загальноплемінних і національних інтересів. Люди таким чином накопичували досвід осмислення загальних інтересів. Не в останню чергу з необхідністю пошуку і вибору шляхів, форм, методів і засобів розв'язання

протиріч між загальними потребами і умовами існування етнічних спільностей поєднується глибокий поділ праці, відокремлення розумової праці від фізичної.

Об'єктом загальнонародних інтересів античного суспільства виступають, перш за все, відношення власності. Засноване на общинній і державній власності, це суспільство виникає завдяки об'єднанню декількох племен в одне. Поруч з общиною власністю виникає і приватна власність на підставі підлеглості общинній формі власності. Поділ праці вже має більш розвинений характер і приводить до протилежності інтересів міста і села. Згодом виникають протилежності між державами, із яких одні представляють міські, а інші – сільські інтереси. В середині міст також виникає протилежність інтересів. Рабство залишалось основою всього виробництва. Тут вже в зародку установлені ті відношення, які згодом одержують розвиток: з одного боку, концентрація приватної власності, з іншого – перетворення мілких селян в пролетаріїв, які внаслідок проміжного положення між імущими громадянами і рабами отримують право самостійного розвитку.

В епоху панування приватновласницьких інтересів загальний інтерес проте не випускався із виду. Особливою популярністю користувався демократичний лад, який досяг відомого розквіту вже в античності. Його притягальна сила полягала в тому, що інтереси суспільства обговорювалися і вирішувалися народом. Окремі громадяни радяться, висловлюють свою думку, голосують на тій підставі, що державний лад і суспільні справи з'являються їхніми інтересами їхніми справами. Однак, така збіжність особистого і державного інтересів можлива тоді, коли воля представників народу є дійсно волею народу, а не якогось класу або прошарку. Необхідно помітити, що в сучасному світі відбувається певна трансформація: внаслідок класових битв народних мас за своє визволення панівні класи поступаються своїми інтересами, йдуть на розумний компроміс з народом, що дозволяє повніше і глибше задовольняти інтереси трудящих, підвищити їхній життєвий рівень, зняти накал боротьби.

З поглибленням поділу праці виникає і поділ суспільства. Приватновласницькі історичні епохи характеризуються повсюдним

розчленуванням суспільства на різні класи і верстви. Соціальна структура народу отримує пріоритетний розвиток у порівнянні з природною. Якщо для античних часів вихідним пунктом було місто і його невелика округа, то для середньовічного часу вихідним пунктом було село. Феодальна власність ґрунтувалась на відомій спільності, якій протистояли в якості безпосереднього виробничого класу не раби, як в античному світі, а кріпосні селяни. Разом з розвитком феодалізму виникає антагонізм між містом і селом. Ієрархічна структура землеволодіння і пов'язана з нею система озброєних дружин давала дворянству владу над кріпаками. Ця феодальна структура власності та інтересів, як і антична, проти поневоленого виробничого класу. Різні були лише форми, методи і засоби експлуатації, бо були різні умови виробництва і суспільного життя.

Буржуазна епоха відрізняється від попередніх епох тим, що тут класові інтереси спростилися, з них було знято "покривало" загальних інтересів: суспільство все більше і більше розколювалося на два великих класи, які стояли один проти одного [166, с. 425]. Треба сказати, що інтерес буржуазії відіграв в історії достатньо революційну роль. Буржуазія повсюди, де досягала панування, безжалісно рвала феодальні путі і не залишала між ними і патріархальними відносинами ніякого іншого зв'язку, крім своїх інтересів. «Незалежні, пов'язані майже тільки союзними відносинами, області з різними інтересами, законами, урядами і таможеним мито виявились об'єднаними в одну націю, з одним урядом, з одним законодавством, з одним національним класовим інтересом, з одним таможеним кордоном [166, с. 428]».

Пролетарський рух як самостійний рух більшості народився в епоху буржуазних відносин. Буржуазія настільки захоплювалась погонею за своїми егоїстичними інтересами, що змушена була зупинитися, щоб утримати пролетаріат, не дати йому спуститися до такого становища, «коли вона сама повинна його кормити, замість того, щоб кормитися за його рахунок [166, с. 435]». Сучасній буржуазії в певному розумінні вдалося зробити реалістичні висновки і відійти від тієї межі, за якою починається її катастрофа.

Якщо буржуазія доімперіалістичного періоду протиставляла свій класовий інтерес інтересам усього народу, тобто загальнолюдському інтересу, то в нинішній час вона пристосовується, реалізує свій інтерес з урахуванням вселюдського. Справа в тому, що всякий новий клас, котрий ставить себе на місце пануючого до нього, вже для досягнення своєї мети вимушений видавати свій інтерес за загальний інтерес всіх членів суспільства, тобто, висловлюючись більш абстрактно, надавати своїм думкам форму всезагальності, зображувати їх як єдино розумні і загальнозначимі. Відбувається це тому, що спочатку його інтерес, дійсно пов'язаний більше, або менше з загальним інтересом усієї решти непануючих класів, не встиг ще під натиском відносин, існуючих до цієї пори, розвинути в особливий інтерес особливого класу [165, с. 47].

Інтереси пролетаріату виникають і розвиваються одночасово з виникненням і розвитком його класової боротьби, в ході якої він проходить різні ступені розвитку. Організація пролетаріату в клас примусила буржуазію визнати його окремі класові інтереси. В свою чергу буржуазія веде безперервну боротьбу спочатку проти аристократії, пізніше проти тих частин буржуазії, інтереси якої приходять в протиріччя з прогресом промисловості, і постійно проти буржуазії всіх зарубіжних країн. В усіх цих битвах вона вимушена звертатися до пролетаріату, гукаючи його на допомогу, і втягуючи його таким чином в політичний рух. Вона, отже, сама передає пролетаріату елементи своєї власної політичної і загальної освіти, тобто зброю боротьби проти самої себе. Пролетаріат організується в ході цих битв у самостійний клас, формуючи свою політичну партію, яка виражає і захищає його класові інтереси. Внаслідок цього буржуазія вимушена визнати окремі інтереси робітників у законодавчому порядку [165, с. 76-77].

Суспільний прогрес, ступені якого становлять приватновласницькі формації, йде в напрямку всебічного розвитку людини і, отже, народу. Однак, в силу неоднорідності і нерівності фізичних і розумових сил, кмітливості, мужності і хоробрості на ключові позиції в певні періоди виходять найбільш сильні пасіонарні особистості і народи. Вони очолюють рух, становляться на

чолі суспільного прогресу, підкорюючи його своїм егоїстичним інтересам. Не можна сказати, що у рабоволодіння, феодалізму і капіталізму не було і немає альтернативи. Вона, зрозуміло, існує завжди. Альтернатива полягає в тому, насамперед, щоб удосконалювати, оновлювати, реформувати застарілі суспільні зв'язки і відносини. Нове завжди породжувало надію на свободу і незалежність від вікових устоїв і традицій, які стримують подальший прогресивний розвиток суспільства. Приваблювало також і бажання піднятися над усіма, підкорити собі інших (природу, тварин і людей). Передумови до цього вже були в первісних формах організації праці і управління справами суспільства. Не винятково першими експлуататорами становились вожді, старійшини, духовні особи, інші видатні представники родів і племен.

Перехід від первісного суспільства до експлуаторських форм означав прискорення суспільного розвитку. Рух прискорювався тому, що експлуатація, по суті справи, нікого не влаштовувала, бо ніхто не почував себе щасливо. Рабоволодіння, феодалізм і капіталізм – це ступені суспільного прогресу із знаком плюс або мінус. Шлях в майбутнє був не тільки насильницьким, але й ненасильницьким. Інтереси в цьому зв'язку були мирними і немирними, гуманними й негуманними. І все-таки шлях насилля не обійшли. Гадаємо, що насильство обійти абсолютно неможливо. Його можна скоротити, пом'якшувати, але абсолютно виключити неможливо. Насилля є протилежність ненасиллю. Це – діалектичні протилежності, які, по-перше, природні, по-друге, об'єктивні і, по-третє, необхідні. Насилля проявляється в різних формах: економічній, політичній, моральній та інших. Насилля – єдиний ефективний засіб примусити всіх працювати, самий простий, швидкодіючий засіб досягнення успіху в оволодінні силами природи; воно є тим знаряддям, за допомогою якого суспільний рух прокладає собі шлях [37, с. 189]. Елементи насилля вже були достатньо розвинені в первісному суспільстві, наприклад, у формі рабства. Словом, насилля як процес підкорення своїй волі і владі навколишні природу і суспільство є історичною необхідністю. За допомогою насилля проторює собі шлях розвиток. Коли ж насилля як форма розвитку вступало в конфлікт із

змістовними процесами розвитку, тоді воно відгадувалось як гальмо, як пута. Від первісної, головним чином ненасильницької форми суспільного розвитку суспільство пішло насильницьким.

Вступ людства на шлях приватновласницького розвитку, безсумнівно, прискорив всесвітньо-історичний процес, привів до утворення народу як особливої етнічної спільності. Почали з'являтися численні народи. В рух прийшло все, що могло викликати інтерес. Інтерес цей "притягується то красою, свободою і багатством, то енергією, завдяки якій навіть пороку вдається придбати значення. То ми бачимо, як рух багатоосяжної маси загальних інтересів ускладнюється і ця багатоосяжна маса загальних інтересів приноситься в жертву безкінцево складним мілким відносинам і розповсюджується, то завдяки величезній затраті сил досягаються дрібні результати, а із того, що здається незначним, випливають дивовижні наслідки – всюду топчуться різноманітні елементи, залучаючи нас до своїх інтересів, і коли одне зникає, інше одразу займає його місце [37, с. 69]. В певному значенні можна сказати, що історія людства є історія виникнення, функціонування і розвитку інтересів етнічних спільностей. Процес цей не підлягає ніякому загальному плану. Застарілі інтереси ніколи не зникають повністю а по-первах підпорядковуються новим, здійснюючи час від часу спроби реставрації і, як правило, безуспішні. Звідси виходить, що, навіть, у межах однієї і тієї етнічної спільності індивіди проходять цілковито різний розвиток, і що більш ранній інтерес ще довго, по традиції, має владу в обличчі відокремленої ілюзорної спільності, яка, в остаточному підрахунку може бути зламана тільки шляхом революції [165, с. 73].

Із культурологічного, цивілізаційного і формаційного напрямків дослідження соціальних інтересів народу найбільш розвиненим у вітчизняній літературі з'явився формаційний напрямок, який відіграв не тільки позитивну, але й негативну роль у суспільствознавстві. Його позитивна функція полягає в тому, що всебічно й глибоко були розкриті соціальні інтереси народу і його ворогів у суспільному житті. З цих позицій був відкритий новий шлях до суспільного ідеалу – комунізм. Але комуністична ідея, згідно з К.Марксом,

кожного разу посоромлювала себе, коли вона відокремлювалась від інтересів народу. Характерними рисами комуністичного будівництва були: абсолютизація колективної власності, рівності, свободи і т.ін. Але народ бажає не тільки цього. Він також бажає і приватної власності, і нерівності і обмеження свободи. Разом з тим комунізм є гуманізм, і якщо це так, то мають право на існування всі форми власності, світогляду і т.ін., які не мають антинародного змісту. Дійсно, комунізм – це протиріччя. Даремно його зображували як несуперечливий процес.

Процеси виникнення, розвитку, оновлення інтересів народу йдуть суперечливо. І ще гірше те, що інтереси народу часто підмінюються інтересами ворогуючих за лідерство особистостями або політичними партіями. За рідким винятком інтереси останніх співпадають з інтересами народу.

Сучасна цивілізація, безсумнівно, є продуктом діяльності народів, втіленням їх корінних інтересів. Однак, історичні події з'являються як результат реалізації інтересів не тільки народів, а й їх антиподів. Врешті-решт, в історії здобувається результат, який ніколи повністю не співпадає з інтересами тих чи тих етнічних спільностей. Боротьба протилежних інтересів завершується, як правило, таким наслідком, якого жодна із протилежних сторін не передбачала в усіх подробицях. Чи думала, наприклад, буржуазія, що в кінці ХХ сторіччя їй прийдеться йти на всілякі компроміси не тільки зі своїм народом, але й трудівниками всього світу з метою збереження життя на Землі як умови свого процвітання. Словом, забезпечення людини права на життя стало домінантою інтересів не тільки народів, а й їх антиподів.

Виникнення і розвиток інтересів народу детермінується не тільки природними, соціальними та духовними обставинами життєдіяльності народу, а й такими його суґубо внутрішніми аспектами як діяльність і власність, які безпосередньо пов'язані з потребами розшуку продуктивних сил і виробничих відносин, а також суб'єктивними та об'єктивними факторами всебічного суспільного розвитку.

В цьому плані зупинимося на проблемі співвідношення інтересів і діяльності, інтересів і власності. Вибір такого кола проблем пояснюється тим,

що, по-перше, між названими поняттями існують тісні зв'язки і, по-друге, їх неможливо обійти мовчанням. Що це дійсно так, можна дійти висновку, коли знайомишся з визначенням потреб в працях деяких авторів. Так, А.Г.Здравомислов дає таке визначення цьому поняттю: «Потреба є властивість усього живого, яка виражає первісну, вихідну форму його активного, відбіркового ставлення до умов зовнішнього середовища [111, с. 13-14]». В цьому визначенні знаходить вираження думка про біологічні передумови первісних потреб людини. Але це зовсім не значить, що автор не помічає глибокої відмінності між біологічним і соціальним в природі потреб. Він прагне підкреслити об'єктивний, базисний характер потреб, без задоволення яких «неможливе існування ні біологічного ні соціального організму [111, с. 15]». Разом з тим в цьому визначенні потреб говориться і про те, що цілком може бути віднесене і до інтересу йдеться про інтереси як вихідну форму «активного, відбіркового ставлення до умов зовнішнього середовища».

М.М.Михайлов у визначенні поняття потреб виходить із діалектики об'єктивного та суб'єктивного і дає більш вузьке його тлумачення. Він розглядає потребу як «становище суб'єкта, що складається на підставі протиріччя між тим, що необхідно (або тим, що здається необхідним), і яке спонукає його до діяльності з метою усунення даного протиріччя [175, с. 30]». В цьому визначенні, як бачимо, акцент зміщується на активність, внутрішньо притаманну суб'єкту, яка спонукає його до діяльності, що підкреслює об'єктивний характер активності суб'єкту. М.М.Михайлов вбачає, в потребі таке становище, яке спонукає суб'єкта до дій по усуненню протиріччя між тим, що маємо і тим, що необхідно.

На думку В.В.Столярова, потребу правильніше буде охарактеризувати, як щось таке що породжує і випробовує активне діяння певного суб'єкта. «Потреба – це відношення залежності людини від умов буття, яке, однак, містить у собі і ключ до свободи, незалежності, це праця, революційне перетворююча діяльність, яка відкриває в історичній перспективі шлях до все більш нового і всебічного задоволення потреб людини [186, с. 289]».

Якщо узагальнити приведені визначення потреби, можна сказати, що потреба виражає активне відбіркове відношення (А.Г.Здравомислов), потреба є становище, що спонукає до діяльності по усуненню протиріч (М.М.Михайлов), потреба є революційне перетворююча діяльність (В.В.Столяров), і у знятому вигляді містить в собі інтерес. Приведені точки зору свідчать про тісний органічний зв'язок потреб та інтересів. Справді, інтереси народу багатограні як на суттєвому, так і на феноменологічному рівнях. В різних ситуаціях вони виступають як відношення і зв'язки, коли виражають потреби людей, і як властивість, коли характеризують людину як природну істоту.

Діяльність є структурним моментом інтересу як умова, засіб, можливість. Інтерес містить в собі, насамперед, відбіркове ставлення народу до об'єктивної можливості суспільного розвитку, відношення до тих об'єктів котрі породжуються в процесі реалізації цих можливостей. Всяка реалізація суб'єктом об'єктивної можливості включається в суспільні відносини. У відносинах людей до об'єктивних можливостей певною мірою проявляється їх ставлення до представників своєї етнічної спільності. Тому реалізація інтересів є не тільки вплив на навколишній світ і породження в ньому тих чи тих змін, але і суспільний акт самозаперечення і самоствердження. Інтерес як етнічне співвідношення саморозвитку і самоствердження є важливий момент сутності народу. Інтерес висвітлює, робить дійсно людськими всю сукупність суспільних відносин. У розкритті інтересів етнічного суб'єкту саме і пізнається його сутність як діяльнісного учасника історичного процесу.

Інтерес не є єдиним стимулом діяльності. Але серед всієї сукупності стимулів він відіграє особливу роль, виступаючи інтегруючим, організуючим началом всієї системи стимулювання, в той час як потреба виступає вихідним пунктом цієї системи. Інтереси в найбільшій мірі орієнтовані на необхідні засоби і умови існування народу. Особливість інтересу як пошуку і вибору шляхів, форм, методів і засобів діяльності полягає в тому, що реалізований інтерес свідчить про задоволення певної потреби. Однак, не всяка задоволена потреба означає реалізацію інтересів суб'єкта. Одна справа, виявити, в чому об'єктивно

терпить нужду народ. І зовсім інша справа, визначити що необхідно зробити для задоволення нужд народу. Інтереси завжди відповідають певним потребам. Якщо потреба виражає необхідність тих чи тих дій, спрямованих на забезпечення існування народу, то інтерес є пошук і вибір заходів, здійснення яких веде до задоволення потреб і разом з тим – до реалізації даної необхідності. Можна сказати, що потреба виражає відношення етнічної необхідності, інтерес же виражає відношення, в межах якого реалізується потреба. Остання становить основу інтересу. Інтерес виникає тому, що виникає потреба, на здійснення якої він спрямований.

В інтересі як суспільному відношенні виражено діалектичне протиріччя між потребами етнічних спільностей і умовами їх задоволення. Виражаючи оптимальний в даних умовах спосіб задоволення потреби, інтерес є виявлення соціальної активності народу в певному напрямку. В цьому значенні сама діяльність стає моментом реалізації інтересу. Організм, в якому гасне всяка життєдіяльність, вмирає і його інтереси залишаються нереалізованими. Але на відміну від потреб інтереси мають відносну самостійність і передаються від покоління до покоління.

Джерелом розвитку інтересів народу є внутрішнє протиріччя в тому значенні, якому відповідає протиріччя між різними сторонами потреб і умов життєдіяльності. Визначальній ролі суттєвих сил народу у їх ставленні до його потреб відповідає визначальна роль виробництва по відношенню до споживання. Кожна особлива діяльність відповідає особливому інтересу, який може бути дійсним або ілюзорним. Звичайно, народ усвідомлює так чи інакше, необхідність задоволення своїх потреб. Однак, реалії суспільного буття такі, що задовольнити всі відразу інтереси нікому не вдається. Практичне здійснення інтересів, тобто прояв сил задоволення потреб, самоствердження і самореалізації людей є критерієм того, які інтереси з'являються дійсними, а які ілюзорними. Тільки дійсний зміст предметно чуттєвої діяльності відповідає дійсному змісту інтересу.

Говорячи про інтерес, К.Маркс писав, що «його зміст, як і його форма та засоби здійснення, задаються суспільними умовами, незалежними від індивідів

[163, с. 99]». Сукупність суспільних умов існування народу складає його становище, яке визначає зміст його інтересів, тобто зміст майбутньої діяльності. Тому, «якщо повстає клас, в якому зосереджуються революційні інтереси суспільства, то він знаходить безпосередньо в своєму власному положенні зміст і матеріал для своєї революційної діяльності, він приймає заходи, які продиктовані потребами боротьби, а наслідки його власних дій штовхають його далі [161, с. 16]». Інтерес – це майбутня діяльність етнічної спільноти, котру в «собі», в можливості утримує потік теперішнього руху духовних й матеріальних елементів, які утворюють зміст життєвого положення... зміст сучасного громадянського життя [164, с. 125].

Економічні інтереси як безпосередній прояву економічних відносин являють собою певний спосіб задоволення економічних потреб. Сутність і зміст економічних інтересів народу, як серцевина суспільного буття, може бути зрозуміла лише шляхом аналізу всієї системи існуючих суспільних відносин. В кожній ланці суспільних виробничих відносин з характерними для них економічними інтересами суб'єктів реалізується так чи інакше, прямо чи побічно відношення власності. Останні є фундаментальними, базовими в системі інтересів суспільства. Можна сміливо стверджувати в цьому зв'язку, що суспільний прогрес визначається інтересами власників засобів виробництва. Тільки людина як власник виступає творцем історії, має чітко вираженні конструктивні інтереси. Народ як творець всіх матеріальних і духовних цінностей і позбавлений прав власності на них протягом тривалого часу використовується і використовується панівними класами і верствами в цілях боротьби за їхні інтереси. Коли народ висовує і осмислює свої життєві інтереси, експлуататори прикладають всіх зусиль, щоб збити його з пантелику, підкорити своїм власним інтересам.

Переборюючи помилки і оману, розкриваючи дезінформацію і дезорганізацію з боку експлуататорів усіляких мастей, народ бореться за свої інтереси. Життя свідчить, що процес цей йде суперечливо, зигзагоподібно. Про це красномовно доводить, принаймні, семидесятилітній досвід українського

народу, котрий тільки тепер, по суті справи, стає власником землі, заводів, фабрик і своєї долі. На своєму гіркому досвіді ми переконуємося в тому, що зовсім не одне і теж – революційний акт завоювання і проголошення народу власником і реальне ставлення робітників і селян в якості власників, господарів заводів, фабрик і землі. Зведення інтересів народу до інтересів розвитку тільки продуктивних сил веде до ототожнення поняття народу з поняттям продуктивних сил суспільства, що в умовах тоталітаризму виразилось в підлеглості інтересів народу інтересам бюрократії. Тому розвиток продуктивних сил в інтересах народу стримувався, згортався. Підкреслимо ще раз, що ототожнення інтересів народу з інтересами розвитку продуктивних сил приводить до негативних наслідків.

На наш погляд, людина лише частково є продуктивною силою суспільства. Найвище призначення людини у виробництві – це керівна функція. Вона – власник засобів виробництва. І тому виступає метою виробництва. Пошук механізмів, перетворення людей із елементів продуктивних сил у всебічно розвинених суб'єктів виробництва неодмінно приводить до проблеми балансу інтересів всіх членів суспільства як рівноцінних і вільних власників засобів виробництва фактично, а не формально. Тільки фактичне володіння правом господаря, правом власника (приватного чи колективного) виводить суспільство із загальної кризи. Володіння, розпорядження і правління певною власністю є вихідний пункт управління інтересами колективу і суспільства. Тільки люди, володіючи власністю, можуть послідовно проводити лінію на сполучення оплати праці і соціального розвитку в залежності від кінцевих результатів. Тільки люди, які володіють власністю, з розумінням будуть ставитися до системи оплати праці, націленої на підсилення заінтересованості трудящих у виконанні робіт з меншою кількістю зайнятих. Тільки власники не допустять зрівнялівки, забезпечать диференційовану оплату праці, не обмежуючи її якою-небудь максимальною межею. Володарі засобів виробництва здійснюють якісний підхід до організації праці у відповідності з вимогами науково-технічного прогресу, широко застосовують його прогресивні форми.

Нема нічого більш складного і заплутаного ніж ув'язка об'єктивних і суб'єктивних інтересів. Механізм її настільки крихкий і ледве відчутний, що люди дуже рідко переживають хвилини цього щасливого збігання. Тому потребується величезна витримка, самовладання і колосальна працездатність, щоб не помилитися, не зійти з істинного шляху, не стати жертвою ілюзорних інтересів. Інтереси народу перетворюються у спонукальну силу історичного процесу лише в міру усвідомлення державними органами цих інтересів і можливості перевести зміст об'єктивних інтересів народу на мову політичних і агітаційних закликів, законодавчих актів, наукових робіт, творів літератури і мистецтва. Отже, необхідна величезна робота по подоланню величезної дистанції, яка розділяє об'єктивний зміст інтересів народу та їх усвідомлення народними масами. На кожній сесії Верховної Ради України, місцевих органів самоврядування приймаються законодавчі і виконавчі документи, вивчаючи які ми отримуємо уявлення про міру вираженості в них об'єктивних інтересів народу і про заходи щодо розвитку соціальної активності народу. Тим паче, процес цей йде суперечливо. Демонтаж тоталітарної системи, перехід економіки на нові шляхи господарювання, розвиток демократії і гласності, формування нових ідеологічних і моральних пріоритетів супроводжується зусиллями консервативних сил зупинити суспільні перетворення, повернути назад до тоталітаризму. До сказаного слід додати, що існує ще певний розрив між словом і ділом, між рішеннями, які приймаються вищими органами народної влади і буденною життєдіяльністю народу. Виникає замкнене коло: або народ не може усвідомити свої об'єктивні інтереси, або держава не може виразити те, що народ усвідомлює. Разом з тим, здоровим глуздом, психологією своєю народ схоплює певну частину своїх об'єктивних інтересів. І ці інтереси держава покликана обґрунтувати і захистити. Особливу роль в цьому процесі покликані відіграти політичні партії, які змагаються між собою в тому, щоб глибше і далше інших побачити і зрозуміти об'єктивні інтереси народу. Змагання виграє той, хто зробить більш глибокий аналіз і реалістичний прогноз етнічного розвитку народу.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи все вищесказане, варто підкреслити наступне:

1. Процеси виникнення, функціонування і розвитку інтересів народу ми розглядаємо як складну і суперечливу систему зв'язків і відносин індивідів, груп, різних природних, соціальних і духовних спільностей, утворюючих народ. Особливого значення в цій системі мають процеси пасіонарності, компліментарності та закон етногенезу.

2. Інтереси народу виникають, власне, тоді, коли з'являється народ як субстанція історичного процесу. Вони стосуються його території, форм власності, способу виробництва, держави тощо.

3. Інтереси народу формуються, перш за все, стихійно, тобто самим народом у процесі повсякденного його природного, соціального і духовного розвитку і, по-друге, свідомо в творчості «друзів народу», тобто вождів і політичних партій.

4. Треба сказати, що тут немає абсолютно стихійних і абсолютно свідомих інтересів. В остаточному рахунку, інтереси, які утворюються в процесі життєдіяльності самого народу і усвідомленні ним, є вирішальними і визначальними в суспільному розвитку. Справа ідеологів і політичних партій і, звичайно, держави – виражати і захищати природні, соціальні та духовні інтереси народу в протиборстві з його ворогами.

5. Аналіз інтересів народу в соціально-філософському аспекті виводить нас за межі абстрактно-теоретичних побудов, сприяє збагаченню, приросту знань у галузі теорії інтересів народу.

6. Інтереси народу багатогранні. Своїми гранями вони єднаються зо всіма сторонами людської життєдіяльності як у сфері матеріального і духовного виробництва, так і в сфері відтворення самої людини.

7. Єдність об'єктивних і суб'єктивних (усвідомлених) інтересів народу носить суперечливий характер. З одного боку, об'єктивні інтереси народу не

можуть бути абсолютно усвідомленими, з іншого – теоретичне вираження інтересів народу не завжди відповідає тому, що народ усвідомлює. Органічна єдність теорії й практики в розумінні і реалізації інтересів народу знімає розлад, веде шляхом суспільного прогресу.

8. Подолання тупикових ситуацій знаходиться на шляхах пізнання об'єктивних інтересів народу, побудови відповідно до їхніх інтересів і тактики політичних партій, які користуються довірою у народу і, звичайно, державних органів. Необхідна постійна орієнтація на інтереси народу, всяка підтримка. Процесів, що ведуть до подолання відчуженості народу від головних засобів виробництва, ствердження реального народовладдя в усіх справах, свідомої дисципліни і організованості людей праці як реальних господарів країни. Необхідна всяка розбудова умов для вільного розвитку кожного й усіх не на словах, а на ділі.

9. Отже, інтереси народу за субстанційним критерієм становлять собою процес розв'язання протиріч між народом та його природним, суспільним та духовним оточенням. За атрибутивною ознакою інтереси народу поділяються на інтереси щодо вираження і захисту потреб, ідеалів, цілей та цінностей народу. За критерієм співвідношення роду і виду (у вертикальній площині) існують протиріччя між народом та його складовими субетнічними спільнотами, які можна класифікувати за субстанційним та атрибутивним критеріями. За критерієм співвідношення цілого та частини (у горизонтальній площині) інтереси народу підрозділяються на інтереси народу та його різноманітних економічних, політичних, релігійних, мистецьких, наукових, спортивних та інших спільнот. За функціональним критерієм інтереси народу розгортаються як регуляторно-координаційна діяльність по розв'язанню субстанційних та атрибутивних інтересів між різноманітними сполученнями субетнічних спільнот у складі народу як органічного поєднання всіх його етнічних спільнот. Існують ще інтереси, які спрямовані на захист народу як етнічної системи від інтересів ворожих етнічних систем, щоб не бути поглинутими ними. Більше того, існують також суперетнічні інтереси народу, які можна диференціювати, по-перше, за

єдиною етнічною ознакою, наприклад, слов'янський суперетнос. По-друге, за змішаним критерієм існує європейський суперетнос. Також мають право на існування мегаетнічні інтереси народу, коли йдеться, скажімо, про християнський етнос, до складу якого входять народи різних етнічностей та рас. Найвищий рівень інтересів народу становлять загальнолюдські інтереси.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ НАРОДУ

Розглянувши інтереси народу головним чином на феноменологічному рівні, варто поставити питання про їх сутність. В історії філософії склалося чимало підходів до з'ясування сутності інтересів. З позицій моністичної філософії сутність інтересів народу вбачається або в матеріальній, або в духовній його складовій частині. З позицій дуалістичної філософії сутність інтересів народу складається з двох носіїв – матеріального, стосовно матеріальних інтересів, та духовного, стосовно духовних інтересів. З позицій пантеїстичної філософії сутність інтересів народу полягає в тотожності матеріальних і духовних інтересів. З позицій плюралістичної історичної форми філософії сутність інтересів народу множинна. Тобто тут має місце безліч як матеріальних, так і духовних її носіїв. Йдеться про безліч як раціональних, так й ірраціональних рушійних сил, способів розв'язання протиріч у стосінках між різноманітними структурами у межах народу та між народом як цілим і субетнічною спільнотою як частиною цілого.

Широку палітру граней сутності як філософської категорії накреслив Арістотель, якого, на наш погляд, варто розглядати як прихильника плюралістичної філософії, якого до плюралізму вела діалектика. Арістотель розглядав сутність як мету виникнення, як можливість та дійсність, як матерію і форму, як початок та причину, як першооснову, тобто перше серед існуючого, як останній субстрат, як межу тіла, як те, що складається із протилежностей. Сутність, за Арістотелем, може бути загальною та одиничною, першою, минущою, чистою, чуттєво-сприйнятливою [6, с. 218-219]. Звичайно, до Арістотеля варто прислухатися, але на жаль, об'єм нашого дослідження не дозволяє скористатися арістотелівською палітрою граней категорії сутності в повному обсязі. Із перелічених граней сутності зосередимо увагу на такому її аспекті як протиріччя.

Отже, в дисертації спочатку розкривається авторське бачення інтересів народу як протиріччя, а потім розглядаються атрибутивні властивості інтересів народу та субетносів в контексті їх суперечливих зв'язків і відносин. При цьому підкреслюється можливість використання як раціональних, так і ірраціональних методологічних засад.

2.1. Інтереси народу як протиріччя

Інтереси народу мають певну сутність і певну феноменологію [98, с. 131-138]. Відносно співвідношення сутності і явища як субстанційних характеристик інтересів народу існує, принаймні, три точки зору. Згідно з першою, феноменологія інтересів існує лише у внутрішньому уявленні людей і не має сутності. За другою точкою зору, інтереси народу визначаються такими, що мають явище і сутність, але остання існує відокремлено від явища у надчуттєвому світі ідей. Третя точка зору полягає в тому, що сутність і явище в інтересах народу існують як об'єктивні моменти універсального зв'язку всесвіту, де сутність і явище знаходяться у суперечливій єдності. Ця суперечливість постає джерелом і рушійною силою розвитку взагалі та інтересів зокрема. Явище свідчить про розвиток сутності. Але воно більш мальовниче, різноманітне і здається розвивається скоріше за сутність. Сутність же ховається за явищем, виявляє відносну тривалість і постійність. Вона розвивається відносно повільно і непомітно. Сутність не є чимось раз і назавжди даним не тільки з точки зору її невичерпності, але і з точки зору її мінливості в процесі розвитку. Сутність інтересу безпосередньо пов'язана з явищем, але при певних умовах явище виявляє сутність перевернуто, створюючи видимість того, чого не має насправді. Внаслідок цього інтереси стають перед нами в чуттєвому досвіді не такими, якими вони з'являються в дійсності. Людям, які здійснили Жовтневу революцію здавалось, що вони вступили в царство свободи. Учасникам колективізації здавалось, що вони створюють найвищу форму селянської праці, відповідну до

корінних інтересів трудового селянства. Ця видимість є в дійсності чисто суб'єктивне явище. Вона виникає внаслідок помилок, перекручень у суспільному розвитку. Отже, видимість – це окремий бік явища, який не віддзеркалює всієї сутності, але сприймається за сутність. Видимість або кажимість – це тільки один із моментів сутності, який чуттєво сприймається.

Було б невірною розглядати інтереси народу, як такі, що не містять в собі ніяких відмінностей, протилежностей і протиріч. Навпаки, поруч із загальнонародними різні субетноси мають ще свої специфічні інтереси [95, с. 271-232]. Розподіл народу за етнічною ознакою свідчить про те, що при певних умовах відмінності переростають у протилежності. Інтереси різних етнічних груп становляться протилежними в умовах, коли спосіб розв'язання тих чи тих проблем приймає явно альтернативний характер, коли, наприклад, демократичним методам протиставляють бюрократичні, гуманізму – насильницькі. Варто зауважити, що протиріччя існують не тільки між інтересами народу та його антиподів в значенні криміногенних груп, але і в середині самого народу. Ці протиріччя свідчать про те, що суперечності виникають в об'єктивній реальності між потребами та умовами існування народу. Як ми вже зазначили, інтерес – це суперечлива об'єктивна позиція суб'єкту, яка складається із актів самоствердження і самопожертвування. Правда, є й інші думки. Так, деякі автори розглядають інтерес як «позицію, лінію поведінки соціального суб'єкту в даній історично скрутній ситуації, яка виражає, по-перше, його відношення до об'єктивних можливостей і тенденцій суспільного розвитку; по-друге, його спрямованість на самоствердження. Інтерес є єдність цих протилежностей [167, с. 296]». В такій трактовці інтересу його протилежностями виступають, з одного боку, об'єктивні можливості і тенденції суспільного розвитку, а з іншого – самоствердження суб'єкту. Вважаємо, що діалектичною протилежністю самоствердження етнічного суб'єкту не можна розглядати власне те, що відноситься до умов, в яких розгортається процес самоствердження. Діалектичною протилежністю самоствердження, на наш погляд, є самопожертвування, самозаперечення, самознищення. Інтерес є, таким чином,

суспільне відношення, яке являє собою об'єктивну позицію, лінію поведінки етнічного суб'єкта в даній конкретно-історичній ситуації, яка виражає його спрямованість на самоствердження за допомогою самопожертвування. Інтерес – це єдність і боротьба в позиції, лінії поведінки, коли акт самоствердження виражає об'єктивне відношення суб'єкта.

Тотожність інтересів народу полягає в тому, що інтереси народу як цілого акумулюють інтереси всіх його складових частин (родів, племен, націй і різноманітних етнічних мобільних груп) стосовно природи, суспільства та духовності. Так, інтереси європейського народу становлять ансамбль інтересів європейських країн стосовно літосферних, гідросферних, атмосферних, біосферних, соціосферних та ноосферних явищ і процесів, в середовищі яких він перебуває.

Відмінність інтересів народу полягає в тому, що інтереси його складових частин різняться в залежності від природних, суспільних та духовних умов, в яких вони знаходяться. В понятті “відмінність інтересів народу” фіксується те, що, незважаючи на єдність, субетнічні частини народу мають свої специфічні інтереси, які проявляються в залишках родових, племінних та національних форм власності, господарювання, управління культурно-історичних традицій. Відмінність інтересів народу як протиріччя складають субетнічні його складові, плюс природні, суспільні та духовні предмети, явища і процеси, а також атрибутивні властивості субетнічних елементів народу.

Протилежностями інтересів народу як протиріччя виступають ті відмінності складових його частин, які взаємоперетинаються і взаємовиключають одне одного. Знов-таки мова йде про трійцю: субетноси, субстанційні та атрибутивні властивості субетносів.

Протиріччя є реальний процес гармонії та взаємовиключення протилежностей в інтересах народу. Інтереси народу становлять собою процес розв'язання низки протиріч між: 1) складовими частинами народу; 2) народом та природою; 3) народом та суспільством; 4) народом та духовністю як субстанційним явищем; 5) своїми атрибутивними властивостями.

Зупинимось на цих аспектах інтересів народу як протиріччя більш детально. По-перше, розглянемо процес розв'язання суперечностей між народом як цілим та його складовими частинами. Суперечності торкаються майже всіх субстанційних властивостей етнічних спільнот, а саме: території; форм власності та господарювання; форм політичної влади та державного управління; культурно-історичних традицій, мови тощо.

Звернемо увагу на суперечності між народом як цілим та цього складовими частинами. Протиріччя полягає тут в тому, що народ як ціле інакше не існує як в гармонійному поєднанні всіх його складових частин. Гармонійне поєднання є не механічна сума, а така система зв'язків і відносин складових частин народу, яка забезпечує всебічний розвиток як в цілому народі, так і окремих його субетнічних спільнот. Гармонійне поєднання пов'язується з намаганнями цілого підпорядкувати собі і в певному значенні позбавити певного суверенітету своїх складових частин. Субетнічні спільноти у складі народу також спрямовують свої зусилля на підпорядкування цілого своїм інтересам шляхом захоплення будь-яким чином ключових посад в управлінні справами народу та суспільства в цілому. Ці змагання між субетнічними спільнотами та народом в цілому торкаються, скажімо, території.

Територіальні інтереси – це пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч, пов'язаних з захистом своєї споконвічної землі, її надр, лісів, степів, повітряного і водного басейнів, флори і фауни. Якщо народ має територіальні інтереси, то, мабуть, територія відіграє якусь значну роль в його житті. Тому логічно спочатку сказати про те, яку ж роль відіграє територіальний простір в житті народу.

Питання про вплив території, географічного середовища на звичаї, моральні норми, спосіб життя, форми правління, культурно-історичні традиції розглядалося вже античними філософами і істориками. Більш широкий розвиток воно одержало в працях Ш.Монтеск'є, Г.Гегеля та інших. Так, Ш.Монтеск'є підкреслював, що країни, де переважають пасовища, бувають слабко заселені, тому що дають заняття лише незначній кількості людей; орні землі потребують

більшої кількості працівників і ще незрівнянно більшої – виноградники [177, с. 513]. Кількість народу дуже часто зумовлюється кліматичними умовами [177, с. 515]. Ш.Монтеск'є пише, що закони, звичаї, традиції того чи того народу пристосовані до якої-небудь певної території [177, с. 590]. Легкість здобування засобів до життя і в особливості рибна їжа в якості головного продукту харчування є причиною скупчення людей в портових містах [177, с. 513]. На особливу роль клімату в промисловому розвитку народів вказує і видатний бізнесмен ХХ сторіччя Г.Форд. Зокрема він пише: «Північний помірний пояс ніколи не зможе конкурувати з тропіками у продуктах тропічних країн. Наша країна (мається на увазі США – В.Д.) ніколи не вступить у змагання зі Сходом у виробництві чаю або з Півднем у виробництві гуму [243, с. 190]».

Г.Гегель також закликав людей поважно ставитися до природи. Її значення не слід ні перебільшувати, ні зменшувати. Природа є той ґрунт, на якому відбувається духовний розвиток народу. Народ – син цього ґрунту. Природний чинник становить основу життєдіяльності народу [37, с. 76]. В країнах із жарким та холодним кліматом неможливий вільний розвиток народу. Істинною ареною для всесвітньої історії з'являється помірний клімат. Там, де земля розчленована, рослини, тварини, і соціальні види індивідуалізуються. Якби у Франції існували німецькі ліси, писав Г.Гегель, то не було б Французької революції [37, с. 82]. Незважаючи на деякі крайнощі в міркуваннях Г.Гегеля відносно ролі географічного середовища в розвитку народу, до його думок варто прислухатися. Так, він говорить про те, що перед тим, як розмірковувати про народ, необхідно звернути увагу на певні моменти, які мають місце в природі. Найвність річок і морів забезпечує лагідні шляхи сполучення для народів. Середземне море є серце стародавнього світу, оскільки воно обумовлює і оживляє його. Без цього моря не можна собі уявити всесвітню історію, подібно до того, як Рим або Афіни – без форуму, куди все збігалось [37, с. 85]. Території, на яких селились народи, Гегель поділяв на такі головні частини: 1) безводне плоскогір'я з його великими степами і рівнинами; 2) низовини, які перерізуються і зрошуються великими річками; 3) узбережні країни, які безпосередньо межують з морем [37, с. 83-85].

Таким чином, роль територіального, географічного, кліматичного, біологічного, екологічного фактора не можна не враховувати при розгляданні атрибутів народу. Тим паче, що вони становлять невід'ємну частину їх субстанційних інтересів.

Територія, яка належить тому чи іншому народу, має якісні і кількісні характеристики. В якісному відношенні земля, повітряний і водний басейни, флора і фауна, надра землі унікальні і неповторні. Наприклад, якісну територію українського народу складають її плодючі землі, басейни рік, головним чином Дніпра, північні води Чорного моря. Територія України – це Карпати, Крим, Донбас, Полісся тощо. Кількісну сторону території того чи іншого народу складає певне число рік, озер, морів, гір, родючих земель, пустель, боліт тощо. З боку інтересів народ, звичайно, нічого не бажає втрачати, а тільки придбавати. Територіальні інтереси в своїй кількісній мінливості в певній мірі врівноважені. Ця міра полягає в тому, що геологічні, кліматичні та інші територіальні чинники не спричиняють якісної зміни її обличчю. Однак є небезпека того, що людський чинник може суттєво вплинути на природу, ландшафт, біологічне поле народу. Наприклад, Чорнобильська катастрофа, яка викликала радіаційне забруднення навколишнього середовища, стала результатом злочинної необережності, формального ставлення до природи. Чорнобильське лихо стосується не тільки територіальних інтересів українського народу, але й усього людства. І не тільки територіальних, воно торкнулось цілої низки інтересів і, перш за все, інтересів, пов'язаних з генофондом українського етносу, рівно як і всього людства.

Різкі стрибки в розвитку територіальних інтересів народу в сучасному світі практично неможливі. Справа в тому, що вони здатні викликати міжнародні конфлікти і війни. Оскільки територіальний поділ кордонів, який склався в Європі після другої світової війни і в цілому світі закріплено міжнародними нормами, домовленостями і конвенціями, то розширення території будь-якого народу безперспективне, аморальне і протиправне. Розвиток народу в територіальному відношенні може йти тільки шляхом якісного природокористування в своїх кордонах.

Ландшафтний формат народу характеризується тим, що він, по-перше, матеріальний, по-друге, об'єктивний і, по-третє, окультурнений, тобто включений в орбіту людської життєдіяльності. Відмінність територіального простору знаходиться в різноманітності, яка притаманна не тільки зовнішній його стороні, а й внутрішній. Відмінностями проникнуті всі літосферні, гідросферні, атмосферні та біосферні частини територій. Сказане, власне, стосується і територіальних інтересів. Протилежні територіальні інтереси виникають тоді, коли вони стосуються таких протилежностей, як суша і море, гори і рівнини, родючі землі і пустелі.

Протиріччя між протилежними частинами території виникають об'єктивно і розвиваються незалежно від свідомості народу. Те, що пов'язано з протилежностями територіальних інтересів – це вже протилежності територіального порядку між людьми. Розв'язання територіальних протиріч в одних випадках приводить до розвитку, в інших – до стагнації і застою, в третіх – до загибелі. Що мається на увазі? В першому випадку мається на увазі те, що територіальні проблеми розв'язуються шляхом урахування всіх заінтересованих сторін, в другому – протиріччя не розв'язуються, а тільки накопичуються, в третьому – протиріччя розв'язуються шляхом встановлення «світового панування» однієї нації над іншими.

Розвиток територіального аспекту інтересів народу містить у собі заперечення. Воно характеризується тим, що водний басейн з'являється запереченням земельного масиву, повітряний басейн є запереченням водного і т. ін. Разом з тим кожна сфера територіального фактору містить в собі своє самозаперечення, що означає перетворення свого у своє інше. Самозаперечення є процес перетворення суші в море природним шляхом. Але ми маємо чимало прикладів, коли люди в своїх інтересах «дуже активно» втручаються в природний процес і в кінцевому підрахунку завдають шкоди не тільки самій природі, але й собі як її частині. Маються на увазі так звані «штучні моря». В розвитку географічного, біологічного середовища народу важливо не втрачати із виду процеси спадкоємності, повторюваності тощо. В природі це відбувається

незалежно від свідомості людей. В той же час використання людьми природних багатств свого краю вимагає особливої обережності, щоб не завдати шкоди біологічним основам існування живих організмів. В розвитку територіального атрибуту народу і відповідно його територіальних інтересів має місце певна циклічність, ритмічність. Це простежується в періодичній зміні ландшафтів, кліматичних поясів, що особливо помітно там, де народ займає величезну територію. Територіальні інтереси народу переживають періоди підйому і спаду. Тут має місце парадокс, коли ландшафт спрощується, надра Землі спорожняються, а інтереси народу ускладнюються, оскільки виникають все нові та нові проблеми, пов'язані з енергоносіями життєзабезпечення.

В розвитку територіального чинника мають місце такі протилежності, як причина і наслідок. Йдеться про те, що природні копалини виступають однією із причин процвітання того чи іншого народу. Багатства рік, озер, морів, лісів та ін. в численних випадках визначають ступінь історичного розвитку того чи того народу. Близькість морів, наявність портів, сприятливий клімат – все це причини, які визначають певні позитивні наслідки у фізичному, біологічному, моральному, релігійному, естетичному розвитку людей. Всі ці явища, звичайно, визначають цілу палітру інтересів.

Територія, яку займає певний народ, єдина. Але в той же час вона становить собою і дещо особливе, оскільки є частиною земної кулі, на якій мешкають інші народи.

Що ж з'єднує численні частини однієї і тієї території в одне ціле? Перш за все, вони взаємопов'язані устроєм самої планети, на якій ми живемо, і Сонячної системи, в котрій ми знаходимося. Далі, господарські зв'язки між частинами народу, що мешкає в певних межах земного простору, є сполученням необхідних і випадкових зв'язків і відносин. Зрозуміло, процеси, які відбуваються в надрах тієї ділянки Землі, на якій живе певний народ, є необхідними і входять до орбіти його територіальних інтересів. Територіальні інтереси можуть бути і випадковими, коли йдеться про явища, які виникли несподівано, хоча і об'єктивно. У цьому зв'язку, як не згадати Демокріта, який мав рацію, коли

говорив, що випадковості в природі немає, що випадковістю ми називаємо те, чого ми не чекали, чого ми не розуміємо, що ми несподівано для себе відкрили.

Територіальна цілісність за своєю формою уявляє собою те, що знаходиться на її поверхні. Зміст же території міститься в її надрах. Наявність вугілля, нафти, газу, золота та інших корисних копалин детермінує зміст територіальних інтересів народу. Територія містить у собі можливість і дійсність до її розширення або звуження. Розширення можливе або шляхом відкриття і освоєння нових, нікому не належних земель, повітряних і водних басейнів, або шляхом завоювання чужої території, і поневолення інших народів, які знаходяться на нижчих щаблях розвитку. Альтернативою можливості є дійсність. Вона позначає те, що уже є, чого втрачати не можна і чим треба вміло користуватися. Сутність території є те, що становить її основу. Це може бути ліс, степ, ріки, озера тощо. Сюди належить також те, що складає головну статтю прибутку: море, річки, ліс, степ тощо, і все, що з ними пов'язане. Зовнішня сторона сутності територіального чинника проглядається в кількісному, випадковому, можливому боці, тобто в тому, в чому сутність відкривається. Територіальний чинник відіграє суттєву роль у розвитку народу. Часто назва території стає визначальною в назві того чи іншого народу. Викликають часом здивування спроби деяких політичних сил посягнути на землі якого-небудь народу тільки тому, що вони знаходяться у тісних економічних і культурно-історичних стосунках. Зокрема, це стосується Криму як автономної частини України не тільки за рішенням українського керівництва, але і за міжнародними правовими нормами. У межах територіальної єдності певного народу виникають гострі ситуації стосовно територіально-адміністративного поділу суспільства. Така ситуація має місце, скажімо, в Криму, де більш-менш компактно проживали кримські татари, яких штучно розпорозили на території колишнього Радянського Союзу і тепер в умовах суверенної України кримські татари прагнуть повернутися на свою історичну землю, якою опанували українці, росіяни, євреї, греки та інші. Зрозуміло, що протиріччя між субетнічними

спільнотами та українським народом як цілим на Кримському півострові стосуються не тільки території.

Протиріччя між народом як цілим та субетнічними спільнотами як його складовими частинами стосуються також форм власності та господарювання.

Ця група інтересів стосується родових, племінних, національних, народних, а також міжнародних суб'єктів власності і способів виробництва. Власність є відношення між людьми. Власність є належність яких-небудь об'єктів (перш за все спосіб виробництва) певному суб'єкту (роду, племені, нації, народу, окремій людині чи групі людей). Відомі такі історичні форми власності: загальна (общинна, колективна), особиста, приватна. Йдеться про соціальний критерій власності. Але слід урахувати і етнічний критерій власності, а саме: власність родова, племінна, національна, народна, а також змішані форми власності: міжплемінна, міжнаціональна, міжнародна.

Загальна форма власності характеризується тим, що кожний член общини має право на долю виробленої продукції незалежно від того, приймав він участь у виробництві чи ні. Поруч із загальною розвинулась особиста форма власності. Засоби виробництва належали всьому роду, але в процесі виробництва закріплювалися за окремими особами. На цьому принципі і була заснована особиста форма власності в межах родової, тобто колективної форми власності. З розвитком продуктивних сил і виробничих відносин загальна форма власності з часом починає витіснятися уособленою власністю окремих приватних господарств, внаслідок чого родові зв'язки поступово порушуються і поступаються сусідським формам власності. З'являються ранні форми експлуатації і у відповідності з цим відбувається зародження приватної власності, додаткового продукту, починають складатися, класи і держава [196, с. 6-11].

Викликають підвищений інтерес питання стосовно джерел виникнення приватної власності. Оскільки джерелом всякого розвитку є протиріччя, проблема полягає в тому, щоб позначити конкретне джерело розвитку. В даному випадку йдеться про протиріччя між людьми і природою з одного боку, і між

родами і сім'ями з іншого. Чим вище підіймалось технічне забезпечення людини в її боротьбі з природою, чим більше вона була здатна виробити, тим менше необхідності залишалось у спільній діяльності родичів. Це штовхало до перетворення колективного господарства і колективної власності, родової общини в приватне господарство окремих сімей [196, с. 162]. Поява окремих сімей, які вели своє господарство, супроводжувалась виникненням окремої, уособленої від родової, сімейної власності. Інститут приватної власності виникає внаслідок розподілу праці, заняття кожним якою-небудь корисною працею і продажем на ринку результатів своєї праці. Становлення приватної власності проходило у гострій боротьбі з традиціями общинного родового колективізму. Розвиток приватної власності гальмувався зберіганням общинної власності на землю, яка була головною умовою і загальним засобом праці [196, с. 173].

Фахівці з проблем первісного суспільства помічають три етапи становлення власності: 1) відокремлення в родах власності великих сімей, приватної по відношенню до зовнішнього світу, але колективної, групової по відношенню до самої сімейної общини; 2) відокремлення так званої окремої власності глав великих сімейств, які відособляються уже по відношенню до групової власності великосімейного колективу; 3) виділення власності малих сімей, які надовго становляться головними носіями приватновласницьких відносин. Важливим чинником у розвитку приватної власності стали грабіжницькі війни [196, с. 185]. Останні були важливою умовою виникнення і розвитку класів і держави в процесі формування народу як субстанції історичного процесу. Неминучим наслідком появи регулярного додаткового продукту і приватної власності з'явилося виникнення соціально-економічної диференціації.

Всяка власність має плюси і мінуси. Надзвичайно точні характеристики загальної і приватної форм власності дав Аристотель. Він виходив із того, що «власність повинна бути загальною тільки у відносному значенні, а взагалі – приватною [7, с. 410]». Маючи приватну власність, людина в одних випадках дає користуватися нею своїм друзям, в інших – може подати її в загальне

користування. Краще, коли власність приватна, а користування – загальне. Аргументація Аристотеля на користь приватної власності знаходиться, по-перше, в тому, що її володар відчуває естетичну насолоду, усвідомлюючи, що дещо належить тобі; по-друге, приватна власність формує і розвиває егоїзм, тобто почуття поваги до самого себе, що укорінено в нас природою; по-третє, без приватної власності неможливо здійснювати моральні вчинки по наданню послуг і допомоги друзям, знайомим і товаришам.

Загальна власність також має свої переваги. Вони знаходяться у тому, що загальна власність на відміну від приватної не роз'єднує людей, а, навпроти, об'єднує їх. Разом з тим, загальна власність не розвиває достоїнств приватної власності. В умовах «спільності майна для благодійної щедрості, очевидно, не буде місця. І ніхто не виявиться спроможним проявити її на ділі, оскільки щедрість виявляється саме при можливості розпоряджатися своїм добром [7, с. 411]».

Цікаві роздуми про природу власності знаходимо у Дж.Локка. На питання, де знаходяться витoki загальної і приватної власності, він відповідав так: загальна власність дарована людям Богом, а приватна власність є результатом трудової діяльності людей. Власність виникає тоді, коли що-небудь завдяки праці здобувається із природного середовища, в якому воно було загальним. Регулятором власності виступають здорові потреби людей. Основою власності є праця, яка пов'язана з переробкою природної речовини. Саме праця спочатку дає право на власність [153, с. 280, 286].

Суттєвою ознакою народу як субстанції історичного процесу є спосіб виробництва. Треба сказати, що спосіб виробництва як конкретно-історична єдність продуктивних сил і виробничих відносин характеризує, перш за все, соціальні аспекти діяльності народу, спрямованої на створення необхідних умов його життя. Спосіб виробництва слід відрізнити від технологічного способу виробництва, що віддзеркалює техніко-організаційний аспект цієї діяльності. Спосіб виробництва обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси суспільного життя.

Чим же відрізняється спосіб виробництва народу від способів виробництва родів і племен? Насамперед, спосіб виробництва народу відрізняється якісно і кількісно від способу виробництва роду, племені та нації. В чому це просліджується? Перш за все, в кількості населення зайнятого в домінуючому способі виробництва. Це означає, що не тільки про кількість населення йде мова, але і про кількість способів виробництва, серед яких один вважається пануючим. В родовій організації є один, тобто родовий спосіб виробництва. В племінній організації існує вже декілька способів виробництва відповідно до кількості родів, об'єднаних у плем'я. Союз декількох племен породжує союз декількох способів виробництва. В житті відбувалось об'єднання і однотипних родових і племінних способів виробництва. Якщо це чабанські племена, то головним способом виробництва була чабанська організація виробництва, для землеробських племен – землеробство, для мисливських – мисливство, для риболовецьких – риболовство і т.ін. Для народу характерно поєднання багатьох видів виробництва: землеробство, чабанство, мисливство, а також торгівля, військова справа, та інші види праці, пов'язані з ринковою економікою.

Головний спосіб виробництва народу характеризується такими властивостями, які проходять червоною стрічкою через всі способи виробництва родів і племен. Таких властивостей чимало. Їх можна розглядати з таких критеріїв, як формація і цивілізація. З позицій формаційного критерію такими властивостями ми вважаємо наявність певних продуктивних сил і виробничих відносин, базису і надбудови. З позицій цивілізаційного критерію – наявність, по-перше, певного рівня розвитку науки і техніки, по-друге, певної форми економічних відносин (ринкових або неринкових) і, по-третє, певної форми державного устрою. Ринкова економіка і приватна власність – ось ті критерії в галузі матеріального буття, які суттєво відрізняють народ від передуючих етнічних спільностей людей.

Як же співвідносяться між собою ринкова економіка і приватна власність? Їх тотожність знаходиться в тому, що вони складають матеріальну основу життєдіяльності народу як субстанції історичного процесу. Їх відмінність

полягає в тому, що ринок є форма власності як відношення між людьми з приводу засобів виробництва. Приватновласницькі відношення становлять момент не тільки обміну і розподілу, але і виробництва, і споживання. Зрозуміло, що виробництво і споживання народу не байдуже до ринку. В умовах ринку все, що виробляється, націлене на обмін і розподіл за законами ринку. Вони впливають із самого процесу купівлі-продажу, головне значення якого полягає в тому, щоб дорожче продати і дешевше купити. Хоча в умовах ринку діє і другий альтернативний закон: висока якість і низькі ціни. Прибуток належить, як пише Г.Форд, трьом групам: підприємству, робітникам, суспільству. Квітує підприємство постачає прибуток усім трьом учасникам: організатору, виробнику і покупцю [243, с. 113]. Ринкова економіка має своєю метою не здобуття якомога більшої кількості грошей, а того, щоб гроші вели до покращення життя [243, с. 156]. Ринок – не є ідеальне становище народу. Ринок як торгівля починається з надання взаємних послуг. Люди несуть на ринок свої лишки тим, хто їх не має. Торгівля, тобто ринок зникнуть тоді, коли всі народи на земній кулі зможуть утримувати самі себе [243, с. 191]. Конкуренції, як супутника ринку, не буде в безринкових суспільних відносинах. Чим скоріше ми повернемося до системи, заснованої на природних здібностях, і зовсім відмовимося від системи «тягни, що можна», тим скоріше ми забезпечимо самоповажання народів і міжнародний мир. Спроби оволодіти світовою торгівлею можуть викликати світову війну, але ніколи не приведуть до економічного розквіту. Настане день, писав Г.Форд, коли навіть міжнародні фінансові кола зрозуміють це [243, с. 192]. Як бачимо, навіть такий маститий бізнесмен ХХ сторіччя, підходить вельми історично до проблеми ринку і не закриває очі на його межі.

Стосовно етнічної власності, то вона поділяється на приватну, колективні і змішану, як більш поширені, універсальні форми. Але тут є винятки із правила. Йдеться про те, що у первісний період виникнення та розвитку людства домінувала колективна, тобто родова форма його життєдіяльності. І лише тоді, коли колективне ведення господарства давало прибутків значно більше, ніж було потрібно для прожиткового мінімуму, з'являється приватна власність, яка значно

скоротила можливості колективної власності, зачинила двері для ледарів та дармоїдів і змусила всіх здорових членів роду сумлінно працювати. Окрім родинної форми власності в період розпаду первісного суспільства виникає сімейна форма власності. З подальшим етнічним розвитком людства стосунки щодо форм власності ускладнюються. Виникають рабовласницькі форми власності, коли вирішальним предметом власності виступає людина, яка попадає чи то у боргове рабство, чи у полонене рабство, коли переможці полонених воїнів не вбивали, а перетворювали у знаряддя праці. У феодальному суспільстві головним предметом власності розглядається земля і тут панує сільськогосподарський спосіб виробництва. У подальшому розвитку людства, у зв'язку з виникненням міст і набуття ними пріоритетного значення у порівнянні з селом, виникає буржуазний спосіб виробництва (від терміну «буржуа», яким позначається мешканець міста). Говорячи інакше, з'являється промисловий спосіб виробництва, який є домінуючим і у сьогоденні, оскільки сільське господарство у більшості випадків залежить від літосферних, гідросферних та атмосферних явищ, є ризикованим і знаходиться на дотації у буржуазного (тобто промислового) способу виробництва. У сучасному глобалізаційному та інформаційному світі існує безліч етнічних форм власності, які класифікуються за приватним, колективним та змішаним критерієм.

Стосовно форм управління та державного устрою народу та його субетнічних частин існує також низка протиріч. Управління само по собі є протиріччя, оскільки передбачає наявність того, хто здійснює управління і того, ким управляють. Управління є процес підпорядкування одного суб'єкта волі іншого суб'єкта. Тотожність процесу управління полягає в тому, що управляючий і підпорядкований суб'єкти становлять єдиний процес, в якому сторони взаємно залежні. Разом з тим між ними є відмінності, які простежуються за атрибутивними властивостями суб'єктів: віковою, статевою, професійною, територіальною тощо. Управлінський процес складається з протилежностей, у якості яких виступають різноманітні суб'єкти історичного процесу. Управлінський процес може позначатися на володарюванні майном, землею,

думками, почуттями, волею одних суб'єктів іншими. Цей процес характеризується тим, що протилежні сторони управлінського процесу одна одну заперечують і разом з тим передбачають існування одна одної.

Управління набуває сталих форм вже в епоху матріархату, тобто домінування родового устрою, де управлінські функції належали жіноцтву внаслідок нерозвиненості продуктивних сил і взагалі зв'язків і відносин людей з природою, навколишнім оточенням та між собою. У родовій етнічній спільності функції управління виконувала жінка, яка вшановувалася як першооснова роду. Перехід до патріархату внаслідок виникнення приватної власності привів до створення родово-племінних форм управління – ради старійшин. Союз декількох племен привів до вищої форми управління – держави, функції управління якої вже стосувалися всього етнічного населення певної території.

Можна сказати, що форми управління племенами вже є політичними. Тут ще немає держави, як вищої політичної організації, але вже існують таємні союзи. Це були союзи головним чином багатих людей, оскільки вступ до них був обумовлений значними натуральними або грошовими внесками, улаштуванням банкетів і т. ін. За гроші здобувались і суспільні ранги в союзі, а інколи, як наприклад, подекуди в Малайзії, – навіть і посада його голови [196, с. 187]. Таємні союзи звільняли своїх членів з-під влади родової громади, захищали їхню власність і впливове становище, тероризували всіх незадоволених. Таємні союзи в країнах Західної Африки узурпували прерогативи родоплемінних органів і перетворилися в міцні міжродові і міжплемінні організації, привласнювали собі функції охорони суспільного порядку, відправлення суду, вирішення питань війни й миру.

Наступна форма, яка безпосередньо передувала появі держави, була військова демократія. Військова демократія – це форма влади, яка викликана потребами ведення загарбницьких і оборонних війн. Вона утримує в собі зародок класової диктатури. Влада військового проводиря трималась не на священій традиції особистого авторитету, а на реальній могутності – багатстві, пануванні над рабами, бідняками, залежними обциниками, силі військової дружини. Його

дружина, в яку, поруч із родичами і одноплемінниками, входили особисто віддані йому чужосторонці, навіть вибрані раби. Дружина була приватним об'єднанням, згуртованих не родоплемінними зв'язками, а тільки спільністю військово-грабіжницьких інтересів і вірністю своєму проводирю. Спираючись на неї, останній мав можливість переступати звичаї племені і нав'язувати йому свою волю. В міру переходу верховної влади від зборів військових начальників до верховного військового проводиря з його найближчими родичами і приспівниками військова демократія переростала у позбавлене останніх залишків первісного народовладдя військово-ієрархічне правління.

До первісних демократичних установ можна віднести: народні збори, раду старійшин, всезагальне обрання племінного вождя [196, с. 195]. Військову демократію знали суспільства біблійних євреїв, стародавніх греків, етрусків, римлян, скіфів, сарматів, кельтів, германців, норманів, доісламських арабів і, звичайно, українців періоду Київської Русі. Конкретні механізми становлення державної влади, як вищої політичної форми були різні, але при всіх обставинах суть процесу полягала в тому, що органи влади все більше відривались від родоплемінної організації і перетворювались у самостійні органи панування і пригнічення, спрямовані проти власного народу.

З виникненням відкритої класової диктатури завершилось становлення державності, або політичного устрою суспільства. Головні ознаки держави такі: 1) публічна влада, яка співпадає безпосередньо з волею народу, яка володіє апаратом примусу. Військовий проводир великого союзу племен перетворюється в правителя князя, короля, царя тощо. Його наближенні становляться радниками і намісниками. Дружина перетворюється у військо, за допомогою якого держава здійснює свої головні функції придушення опору експлуатованих мас і ведення війн; 2) суд як особливий орган державної влади з його немінучим додатком – тюрмами. Судочинство велось як самим правителем, так і його помічниками і намісниками; 3) особливі загони озброєних людей, тобто армія для ведення оборонних і грабіжницьких війн; 4) особливі загони чиновників для збору

податків і внесків, штрафів і т. ін; 5) форми ідеологічного впливу на народ: мораль, мистецтво, наука, філософія, релігія тощо.

З виникненням держави населення стало ділитися не за родоплемінною, а за територіальною ознакою. Виникли округи, волості і т.ін., які не співпадали з родоплемінними одиницями. Щоправда, на перших порах розподіл населення за територіальною ознакою був неповним і непослідовним. Так, згідно з ранньосередньовічним «варварським» узаконенням кожна людина судилася згідно зі своїм племінним правом [196, с. 196].

Виникнення держави було критерієм, який дозволяв відрізнити вже виникненні ранні держави від додержавних утворень. Виникнення держави було ще і тією межею, яка відокремлювала сусідську первісну або протоселянську, від власне сусідської, або селянської громади. З виникненням держави самостійною одиницею соціального розвитку стає саме держава, а община перетворилася в суборганізм, який користувався самоврядуванням під егідою верховної політичної влади.

Державний устрій ніколи не робився окремими суб'єктами. Його мета – загальний інтерес. Це начебто відповідало інтересам усіх: заможних і незаможних, знатних і незнатних, багатих і бідних, корінних мешканців і пришлих. Це нібито відповідало потребам, інтересам і цінностям усіх. І держава нібито прагне усіх захистити, всім допомогти, всіх шанувати. І дійсно державний устрій є в певній мірі показник того, на якій щаблі розвитку знаходиться народ, атрибутивною ознакою якого є ця держава.

Про народний суверенітет, про самовираження народу, можна говорити лише тоді, коли він є самостійним по відношенню до зовнішнього світу і коли він має власну державу, писав Г.Гегель. Народний суверенітет Г.Гегель не протиставляє існуючому суверенітету монарха. Народ, взятий без свого монарха і безпосередньо, і необхідно пов'язаного саме з цим розчленуванням цілого, є безформна маса, яка вже не є державна і не володіє більше жодним із визначень [38, с. 320]. Г.Гегель був прихильником легітимної монархії. І з ним можна погодитися в тому значенні, що без монарха, тобто в сучасному розумінні слова,

президента або прем'єр-міністра, або канцлера, не має в світі жодної країни. І держава для народу є такою ж суттєвою ознакою як і інші ознаки, скажімо, територія, мова тощо. Відсутність однієї із суттєвих атрибутивних властивостей викликають сумнів щодо суверенітету народу.

Г.Гегель не без підстав твердить, що народ без держави не знає, чого він хоче [38, с. 340]. Звичайно, мова йде не про окрему людину. Йдеться про народ як органічну цілісність, етнічну спільність. Інтереси народу, звичайно, виявляють і формулюють окремі люди, для яких державний інтерес стає власним і які внаслідок глибокого пізнання і розуміння, займають державні посади і становлять його волю і розум. Без державно-політичного устрою народ є безформна маса, рух і дії якої саме тому бувають стихійні, нерозумні, дикі і жахливі [38, с. 344]. З Г.Гегелем можна погодитись, але не цілком. Справа в тому, що іноді й держава задає народному руху такі форми, які інакше не назовеш як дикі і жахливі. Так, тоталітарна держава використовує всі засоби для поневолення свого і чужого народів.

Таким чином, політичні інтереси народу формуються тоді, коли, по-перше, з'являється сам народ як особлива етнічна спільність і, по-друге, з'являється політика як система таких відносин і зв'язків між етнічними суб'єктами, зміст яких полягає в пануванні і підкоренні. Головним органом вираження і захисту інтересів народу є держава. Вона наслідує найбільш прогресивні і стійкі елементи передуючих їй управлінських організацій. Держава виникає внаслідок появи, функціонування і розвитку народу. Вона ж і суттєво впливає на вибір шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між потребами і умовами життєдіяльності народу. Тому політичні інтереси народу зводяться, врешті-решт, до того, щоб знайти такий державний устрій, який максимально сприяв би розв'язанню всіх внутрішніх і зовнішніх проблем мирним шляхом і політичними методами. Народ зацікавлений в тому, щоб всі гілки влади знаходились у гармонійному сполученні, тобто не гальмували суспільний процес, а сприяли його всебічному розвитку в інтересах, насамперед, народу взагалі, кожної його субетнічної спільності і людини, зокрема.

У сфері світогляду та культурно-історичних традицій народу має місце тотожність і відмінність. Їх тотожність полягає в тому, що вони об'єднуються звичаями корінного етносу, до якого адаптуються як передуючі етнічні спільноти у складі народу, так і нові етнічності внаслідок міграції. Культурно-історичні традиції мають широке поле: це, по-перше, предмети, явища і процеси матеріальної культури, які пов'язані з виготовленням знарядь праці, предметів житла, побуту, виготовлення речей харчування. По-друге, до культурно-історичних традицій належать також предмети духовної культури, тобто міфологія, релігія, наука, філософія, а також твори мистецтва у вигляді предметів живопису, скульптури, поезії, музики, пісенної творчості. Треба зазначити, що поліетнічний народ толерантно ставиться до культурно-історичних традицій субетнічних своїх спільнот. Разом з тим в сфері культурно-історичних традицій мають місце потилені звичаї. Вони більш помітні.

Світогляд – це форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності; визначає й сприймає своє місце й призначення в ньому. Поділяючи це визначення світогляду, ми вважаємо, що воно цілком справедливе і у відношенні до народу. Головними типами світогляду, в яких народ осмислює своє існування, є міфологія, релігія і філософія. Сказати, що міфологія і релігія є антинауковими формами світогляду, а філософія – виключно наукова було б невірною і далеким від істини. Справа в тому, що в усіх формах суспільного світогляду є елементи науковості і фантастики, оскільки всі вони з'явилися як форми духовного освоєння світу. Це – по-перше По-друге, прийнято класифікувати світогляд таким чином, що історично першою його формою вважається міфологія, другою – релігія, третьою – філософія. В історико-генетичному плані воно можливо так і є. Але сьогодення свідчить про те, що з виникненням філософії, міфологія і релігія не зникають і навіть не існують як залишки, пережитки минулих епох. Навпаки, вони отримують, як кажуть «нове дихання» в умовах, коли раціональність переживає кризу. Відроджуються і публікуються численним тиражем міфологічні та релігійні уявлення різних народів.

Не можна сказати, що в цьому немає нічого прогресивного. Прогресивна сторона цього процесу полягає в тому, що народ не бажає забувати основи своєї духовності незалежно від того, багато чи мало в них «науковості». Вони становлять духовну скарбницю народного генію, що найважливіше. Більше того, як ми вже помітили, в кожній формі світогляду є раціональні зерна, в яких відображається мудрість народу.

Словом, інтереси народу вимагають не відмовлятися від жодної форми світогляду. Подібно до того, як народ базується на гармонійному поєднанні всіх попередніх субстанційних начал (рід, плем'я, нація), так і його світогляд базується на тих формах світогляду, які йому передували.

Історично першою формою духовного освоєння світу з'явилась міфологія. Її складовими частинами є казки, легенди, перекази, тощо. Для міфології властиве уособлення сил природи і суспільства. Міфологія – це форма духовного освоєння світу.

Взагалі, міфологія, релігія, філософія – це форми протесту, пізнання, захисту, планування, прогнозування, передбачення. Уявлення про те, що міфологія – світогляд епохи первісного суспільства є, принаймні, застарілим. Міфологія, також як релігія і філософія, своєчасна завжди. Міф становить елемент суспільної свідомості всіх народів і часів. Елементи міфа присутні в кожній формі суспільної свідомості. На міфах базувалася теорія пролетарської революції і побудови комунізму в окремо взятій країні. До розряду міфів належить вчення про світову пролетарську революцію. До речі треба віддати належне В.І.Леніну, який був, можливо, першим із більшовиків, хто зрозумів, що вчення про світову пролетарську революцію є міф, казка, білосніжна мрія. Саме В.І.Ленін запропонував і всіляко здійснював план нової економічної політики, на шляхах гармонійного поєднання всього розумного, чого досягло людство у формах, методах та засобах суспільного розвитку. Але ленінський реалізм поступився сталінській, а потім хрущовській і горбачовській міфології. Достатньо нагадати головні міфи названих «революційних вождів»: побудова соціалізму і комунізму в одній, окремо взятій країні; нинішнє покоління

радянських людей буде жити в комунізмі; кожній сім'ї до 2000 року окрему квартиру або дім тощо. В інтересах народу не забувати своїх «героїв-міфотворців» і робити належні висновки.

Звичайно, можна окремо говорити про відмінності головних форм світогляду народу, але справа не в цьому. Нам було важливо підкреслити, що, по-перше, корисна кожна форма світогляду, тому що вона є продуктом духовної діяльності саме народу і передуючих йому етнічних утворень; по-друге, кожна форма світогляду вчить своїми специфічними засобами та методами як треба жити, яких цінностей дотримуватися, щоб життя окремої людини і народу в цілому кращало; по-третє, форми народного світогляду мають величезне значення і тому їх не слід відкидати, оскільки раціональне і містичне йдуть поруч; по-четверте, саме народу притаманне таке спокійне ставлення до всіх форм світогляду, якими б альтернативними вони себе не презентували. Справді, більшість людей на землі знаходиться в орбіті релігійно-міфологічного світогляду.

Разом з тим саме ця більшість виробляє і володіє певним філософським світоглядом, який, звичайно, не співпадає з офіційним і елітарним. Різниця між ними полягає в тому, що офіційна філософська думка висловлює і захищає інтереси владних структур у суспільстві. Елітна філософська думка віддзеркалює філософські уявлення про світ і місце того чи іншого народу в історичному процесі з вершин свого професійного бачення, розуміння, і осмислення. У світоглядних формах народ захищає свою територіальну цілісність, свій політичний суверенітет, свою мову, свої культурно-історичні традиції. Ось чому світоглядні інтереси народу ми розглядаємо як його атрибутивні якості.

До духовних якостей народу слід віднести мову. Під мовними інтересами як форми самовираження народу ми розуміємо мову, тобто засіб спілкування між безліччю осіб, які відносяться до різних родів, племен, союзів племен, націй і національних меншин, які в своїй органічній єдності становлять народ. Проблема мови є одна із складових проблем народного життя. Подібно до того, як у одного і того ж народу існує безліч способів виробництва, таким же чином він має

справу і з плюралізмом мов. Мова є найбільш надійним засобом визначення належності індивіду до того чи іншого роду, племені, нації. Але, оскільки народ як субстанція історичного процесу, створює свою державу і затверджує тим свій суверенітет, то рано чи пізно виникає питання про державну мову. Власне, мова є характерною ознакою держави. Немає нічого дивного в тому, що в російській імперії державною мовою була мова головної етнічної спільності, саме російської нації. Така ж ситуація склалася і в СРСР, ядром якого була «велика Русь», єдиною мовою державного спілкування була російська мова. Таким же чином треба визнати за істину, що мовою державного спілкування в Україні має бути мова головної етнічної спільності – української нації, в Молдовії – молдовської, в Беларусі – беларуської тощо.

Таким чином, мова є однією з найхарактерніших ознак народу як субстанції історичного процесу та держави.

Особливе значення мають етичні та естетичні інтереси народу.

Під «етичними та естетичними інтересами народу» ми розуміємо все, що стосується моралі і художнього ставлення до дійсності. Ми не будемо вдаватися до теоретичних подробиць проблем етики та естетики. В полі нашого зору знаходиться питання про те, чому пошук і вибір моральних і художніх форм поведінки і ставлення до природи і людей мають життєве значення для народу, становлять духовну спадщину народу?

Розпочнемо з того, що етичне та естетичне ставлення до дійсності є формою духовного освоєння світу. Етичне та естетичне становлять вагому частину змісту і форм міфологічних, релігійних і філософських систем.

Моральні й художні принципи, правила, перш за все, консервують статус кво. Міфологія і релігія пропагують певні моральні норми. Візьмемо, скажімо, юдаїзм, християнство чи буддизм. Мова йде про десять заповідей [211, с. 241], Нагорну проповідь Христа [211, с. 1085], моральні вимоги в кармічній діяльності. Ці моральні кодекси становлять загальнолюдські цінності.

Питання про те: потрібна чи не потрібна моральна діяльність народу не викликає сумніву. Звичайно, вона потрібна. Але про яку мораль йдеться? Яка

мораль потрібна народу? Тут, певно, погляди людей можуть розійтись. Чому? Тому, що мораль утверджує те, що вигідно людям, що виправдовує ті чи ті дії, той чи той спосіб життя. Ми не помилимося, якщо скажемо, що є моральні особливості у кожній складовій частини народу. Є мораль особи, мораль певної групи, певного класу, певного роду, племені, нації. А в цій моралі є не тільки відмінності, але й протилежності, які викликають протиріччя. Інтереси багатих і бідних, робітників і селян, різних верств народу відрізняються і, часом навіть дуже. Це ж стосується і художніх принципів. Критеріями прекрасного чи бридкого можуть бути і утилітарні критерії, і моральні, і політичні, і релігійні тощо. Тому ми не помилимося якщо скажемо, що в народі, як особливій етнічній спільності, існує плюралізм моральних і художніх норм і, відповідно, критеріїв. Не завжди те, що корисне окремій особі, групі людей, нації чи класу корисне і народу в цілому. На це варто наголосити, тому що в історії існувало і існує чимало прикладів, коли моральні і художні норми і принципи тої чи тої нації, того чи того класу приймалися за найвищі норми і принципи, тобто за загальнолюдські. На цій підставі виник націоналізм, як своєрідне абсолютизування моральних положень грецької, римської, французької чи германської нації. На цій підставі склався пролетарський інтернаціоналізм, коли все, що відповідало інтересам найбідніших верств народу, приймалося за загальнонародні моральні та художні цінності. Тут, на жаль, нічого не відбувається без перекручень та абсолютизувань. І, ще більш небезпечно, коли підмінюють загальнолюдські моральні і художні цінності національними чи класовими. Так, В.І.Ленін казав, виступаючи перед молоддю в 1920 році, що те, що корисне робітничому класу, те і моральне [147, с. 310-311].

В.І.Ленін підкреслював: «Для нас нравственность подчинена интересам классовой борьбы пролетариата [147, с. 310]». Приведене положення яскраво ілюструє те, що, по-перше, мораль виправдовує інтереси, а, по-друге, мораль пролетаріата – це найвища мораль. Саме вона пропагує, стверджує комунізм. Приведене положення В.І.Леніна свідчить про те, що мораль і художні смаки неоднакові у різноманітних етнічних угруповань, які входять до складу народу.

По-друге, тут має місце спроба підпорядкувати мораль народу моралі однієї його частини, хоча і найбільш бідних верств народу. Це, звичайно, приваблює і звучить неначе переконливо, але небезпечно. І ми тепер не на словах, а насправді переконуємося в тому, що загальнолюдська мораль є вищою і більш об'єктивною і справедливою, ніж мораль пролетарська.

Те саме ми помічаємо, коли говоримо про художні цінності, тобто в широкому розумінні, культурні цінності. Художнє виховання, згідно з В.І.Леніним, повинно бути спрямоване на те, щоб мистецтво було пройняте духом класової боротьби пролетаріату за встановлення своєї диктатури, тобто за скасування диктатури буржуазії, за знищення класів, за усунення всякої експлуатації людини людиною [147, с. 336]. Треба віддати належне В.І.Леніну в тому, що він справедливо вважав, що пролетарська культура повинна спиратися на досвід передуючих етичних і естетичних напрямків. Але при цьому він неправомірно ігнорував те, що в країні диктатури пролетаріату не залишилось місця альтернативній концепції моралі чи мистецтва. Таким чином знищувалась всяка протилежність пролетарській моралі і мистецтву. Руйнувалась діалектика розвитку, про яку так багато і яскраво говорив і писав сам В.І.Ленін. Ще раз підкреслимо, що усунення навіть однієї веде до смерті і другої протилежності.

На цьому фоні зростає значимість християнської моралі, яка закликає любити, благословляти проклинаючих вас, боготворити, молитись за ображаючих вас [211, с. 1085].

Таким чином, моральні та художні інтереси народу вищі за всякі інші чи класові, чи національні. Це, по-перше. По-друге, моральні і художні інтереси народу універсальні і не закривають простір моральній і художній творчості субетнічних утворень, складаючих в своїй органічній єдності народ. Моральні та художні норми і принципи народу протилежні тільки його антиподам, тобто не-народу зі знаком мінус. Йдеться про тих, хто живе не своєю суспільно-корисною працею і руйнує народні моральні й художні цінності.

Народ є така етнічна спільність, характерною ознакою якої є плюралізм форм власності, політичних органів тощо. Це стосується і сім'ї. Вона становить

один із атрибутів народу. Сім'я ґрунтується на союзі і родинних зв'язках між чоловіком і жінкою, батьками й дітьми, які живуть разом і ведуть загальне господарство і продовжують рід. Сім'я виникає в період розпаду матріархату і родового ладу.

Більшість вчених вважає, що першою історичною формою суспільного регулювання між особами обох статей був екзогамний дуальнородовий груповий шлюб, при якому всі члени одного роду мали право і повинні були вступати в шлюб з усіма членами певного роду. Відомі різноманітні форми сім'ї: 1) аванкулативна, коли дієдатна частина її складається із дядків за материнською лінією та їх племінників; 2) братерська, коли дієдатна частина її складається із ближчих братів; 3) материнська сім'я, для якої характерне загальне господарство, єдиний виробничий колектив. У руках жінок знаходиться вся повнота влади; 4) моногамна сім'я – сім'я, яка ґрунтується на міцному подружжі; 5) парна сім'я – одна із перших форм сім'ї. Вона мала деякі господарські функції, однак не була відокремленою, протистоячою родовій общині економічним осередком. Чоловік і жінка на протязі всього життя залишались пов'язаними кожний зі своїм родом, не мали загальної власності, діти належали тільки матері та її роду. Парний шлюб легко розривався по бажанню кожної із сторін і поповнювався залишками групових шлюбних відносин; 6) патріархальна сім'я – старовина форма шлюбу, коли батько виступає в ролі гаранта сім'ї; 7) первісно егалітарна сім'я – така форма сім'ї, коли відносини між подружжями будуються на рівноправній основі. Знайдена в стародавні часи ця форма сім'ї, на наш погляд, має величезне майбутнє, бо ніде люди так не прагнуть рівноправ'я, як у сімейному житті.

Аналіз первісних форм сім'ї свідчить про те, що сім'я, як особливий осередок суспільства, виникає в надрах роду. Вона з'явилась внаслідок розвитку роду. Вона ж стала однією із причин його занепаду.

Заслуговують на увагу міркування Г.Гегеля, який розглядав сім'ю як моральну і правову категорію. Мета шлюбу, за Г.Гегелем, має моральний характер і законодавство повинно всіма засобами перешкодити розлученню [38,

с. 218]. Г.Гегель заперечував шлюбні відносини між кровними родичами, аргументуючи це не тільки моральними підвалинами суспільства, але й істинними природними почуттями. Він справедливо вважав, що те, що уже поєднане, не може бути поєднане шлюбом. Те, чому слід поєднатися, повинно бути попередньо розділеним [38, с. 219]. Близькість, знайомство, звичка до сумісної діяльності не повинні існувати до шлюбу. Вони повинні здійснитися в шлюбі. І це здійснення має тим більшу цінність, чим воно багатше і чим нечисленні його частини. Відношення любові стає предметним між жінкою і чоловіком, в їхніх дітях. В дитині перед нами стає їхня любов. З того часу як існує сім'я, її розширення приводить до утворення народу. Отже, народу властиво мати не одну форму сім'ї. Тут виявляється вплив досвіду звичаїв, традицій різних родів, племен, націй щодо сімейно-шлюбних відносин. Народу властивий широкий погляд на цю проблему. Народ як особлива етнічна спільність руйнує екзогамні кордони, тобто не заперечує міжнаціональні сімейно-шлюбні відносини. Народ відкриває для їх розвитку більше простору. Як етнічна спільність, народ веде пошук і вибір прогресивних шляхів, форм, методів і засобів розвитку сім'ї як головного свого осередку.

У стосунках із суспільством народ знаходиться у цікавому положенні. Суспільство є сукупність зв'язків і відносин між людьми в процесі їхньої життєдіяльності. Суспільство може складатися не тільки з етносів, але й рас. Треба зазначити, що критерієм поділу людей на раси є переважно природна, точніше, кліматична ознака, хоча є й інші критерії, скажімо, за духовною ознакою. Разом з тим суспільство може класифікуватися за монітичною, дуалістичною та плюралістичною спільнотою за расовою ознакою. В умовах монітичної расової структури визначальною рисою суспільства може бути етнічна ознака. Суспільство в цьому аспекті може бути моноетнічним, дуаетнічним або поліетнічним. у цьому зв'язку протиріччя інтересів народу можуть або спрощуватися в моноетнічних, або ускладнюватися в поліетнічних суспільствах. Так, в поліетнічних суспільствах, які переважають у світі, протиріччя інтересів народу мають декілька рівнів: 1) протиріччя інтересів між

народом та його складовими етнічними спільнотами; 2) протиріччя інтересів між етнічними спільнотами у складі народу. Більш небезпечними виступають протиріччя між народом як цілим та етнічними спільнотами як його частинами. Менш загрозливими виступають протиріччя між етнічними спільнотами, які легко розв'язуються під егідою корінних, загальних інтересів поліетнічного народу.

До суперечливості інтересів народу належить також ставлення народу до духовної спадщини минувшини. Адже духовне минуле нині існує як об'єктивна реальність у творах з міфології, релігії, науки та філософії, а також художньої творчості. І ця духовна спадщина уявляє собою суперечливе явище, оскільки її творцями були люди різних епох і народів. Деякі із них колись гнобили наших пращурів, намагались знищити, або поневолити нас. І тут знов-таки дає про себе знати народна мудрість, спираючись на яку ми не зловживаємо нашою пам'яттю і сприймаємо розумне і світле створене у середовищі ворогів нашого народу.

Інтереси народу як протиріччя варто розглядати і на рівні атрибутивних властивостей народу. До останніх окрім інтересів належать потреби, ідеали, цілі та цінності. По-перше, всі названі властивості тотожні в тому значенні, що стосується народу і відображають його різноманітні аспекти. По-друге, інтереси, як і інші атрибутивні властивості народу, належать до так званих пакетних понять, оскільки близькі за змістом і мовчазно приймають участь у розв'язанні близьких за змістом проблем. Так, при розв'язанні проблем пов'язаних із задоволенням певних проблем участь й ідеали, цілі, цінності і, звичайно, інтереси. Говорячи про ідеали, ми так чи інакше торкаємося потреб, інтересів, цілей та цінностей, оскільки ідеали можуть бути предметом перерахованих атрибутивних властивостей народу.

Отже, все, що вище було сказано, буде спрямовано на те, щоб захистити положення про те, що інтереси народу становлять собою процес розв'язання низки протиріч між: 1) складовими частинами народу; 2) народом та природою; 3) народом та суспільством; 4) народом та духовністю як об'єктивним явищем; 5) своїми атрибутивними властивостями.

2.2. Атрибутивні властивості інтересів народу та його субетносів

Народ є природна, суспільна та духовна спільність людей, яка мешкає на певній території, має певні форми власності, господарювання, управління, притаманну йому мову, культурно-історичні традиції, менталітет тощо [95, с. 271-282]. Самовираження субстанційної природи народу відбувається через його інтереси. Перефразуючи відомий вислів, можна сказати: розкрий свої інтереси, і я скажу, хто ти.

Інтерес взагалі є діяльність певного суб'єкта, яка спрямована на пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів та засобів розв'язання протиріч між потребами, цілями, цінностями та умовами його життєдіяльності. Якщо виводити часткове визначення із загального, то можна сказати так: інтереси народу – це діяльність народу, яка спрямована на пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між потребами, цілями, ідеалами та умовами його життєдіяльності. До інтересів народу треба ще віднести пошук і вибір шляхів, форм, методів і засобів його самореалізації, самовираження і самоствердження. Вони представляють певну систему, специфіка якої ґрунтується на їх поєднанні з іншими атрибутивними характеристиками народу, до яких належать територіальні, економічні, політичні, світоглядні, мовні, етичні і естетичні, сімейні та інші інтереси. Зупинемося коротко на кожній групі інтересів.

По-перше, в цій главі автор розглядає і захищає положення про те, що народ є провідною субстанцією суспільно-історичного процесу і відповідно його інтереси також мають провідний субстанційний характер. По-друге, сутність народу полягає не тільки в монолітній сталості, а й у рухливості зв'язків і відносин між атрибутивними властивостями субетнічних спільнот, а також їх ставленні до народу. Мова йде також про ставлення народу та його субетнічних елементів до умов своєї життєдіяльності (природи, суспільства, духовності). Отже, маємо справу зі складною ситуацією, коли природа, суспільство та духовність розглядаються як атрибутивні властивості народу і разом з тим як

умови розвитку народу та його субетнічних складових частин. По-третє, атрибутивні властивості народу можна поділити на дві частини: 1) за субстратною ознакою – природні, суспільні та духовні; 2) за способом існування – потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси. По-четверте, атрибутивні властивості народу поділяються на загальні та особливі, оскільки йдеться про народ як ціле (загальне) і складові субетнічні спільноти народі (одиничне). По-п'яте, автор захищає положення про те, що в життєдіяльності народу має місце неоднозначне ставлення субетносів до умов свого існування, що тут має місце багатовекторність атрибутивних властивостей народу та його складових етнічних спільнот. По-шосте, в дисертації захищається положення про те, що потреби, ідеали, цілі та цінності поділяються на первинні та вторинні, в той час як інтереси існують завжди.

Отже, розглянемо спочатку положення про те, що інтереси народу мають провідний субстанційний характер в суспільно-історичному процесі. Зазначимо, що поняття народу як провідної субстанції суспільно-історичного процесу ми вже розглянули в другій главі першого розділу. Наразі сфокусуємо увагу на тому, що інтереси народу також мають провідний субстанційний характер, оскільки вони являються атрибутивною властивістю народу, тобто виступають в певному значенні як співвідношення частини і цілого, одиничного, особливого та загального.

Одиничне і загальне як філософські категорії існують у зв'язку з поняттям особливого. В категорії одиничного фіксуються «окремі речі та явища, які характеризуються відповідними просторовими й часовими межами, відповідною якістю [239, с. 459]». Розглядаючи інтереси народу в контексті категорій одиничного, особливого і загального треба зазначити, що інтереси одної етнічної спільноти у складі народу існують як діалектична протилежність і міра загального, як спосіб існування загального. В категорії загального «фіксується об'єктивно існуюча тотожність між предметами, явищами та процесами в межах конкретної якісної визначеності [239, с. 459]». В контексті нашого дослідження в інтересах народу фіксуються об'єктивно існуюча тотожність між інтересами

якісно визначених спільнот. У категорії особливого «відображається момент діалектичної єдності загального і одиничного, особливе виступає як конкретний вияв загального. В особливому додається однобічність як одиничного, так і загального [239, с. 459]». Треба зазначити, що інтереси народу як ціле не становлять собою арифметичну суму інтересів всіх окремих субетнічних спільнот. Інтереси одиничних етнічних спільнот мають безліч зв'язків з інтересами субетнічних спільнот інших народів. Наприклад, інтереси росіян, білорусів, євреїв та інших субетнічних спільнот українського народу мають безліч зв'язків з етнічними спільнотами Росії, Білорусі, Ізраїлю та ін. країн.

Загальні інтереси – є вираження всієї сукупності етнічних спільностей. Загальність, однаковість, однорідність інтересів може означати те, що їх носії знаходяться в однаковому відношенні до засобів виробництва, що пов'язано з однаковим способом економічного забезпечення умов їх соціального існування. Вищим проявом загальних інтересів є загальнолюдські інтереси, тобто такі інтереси, які пронизують життєдіяльність усіх людей праці. До особливих інтересів ми відносимо такі інтереси, які становлять цілісну єдність загальних і одиничних інтересів. Якщо останні можна розглядати як інтереси окремого представника народу, а загальні інтереси – як інтереси народу, то інтереси певної етносоціальної спільності (класу чи нації у складі інтересів народу є особливими. Діалектика загального, особливого і одиничного інтересу така, що «інтереси суспільного розвитку вище інтересів пролетаріату. Інтереси усього робітничого руху в цілому вищі інтересів окремого прошарку робітників або окремих моментів руху... [143, с. 220]». Якщо інтереси окремої людини можуть бути представлені як дещо одиничне, а інтереси якого-небудь класу, націй, суспільної верстви – як особливе, то інтереси народу – як загальне. Однак, в сутності своїй інтереси окремої людини за змістом багатші інтересу загальнолюдського, бо інтереси одиничного містять в собі багатство не тільки загального, але й особливого.

Умови переходу від тоталітарного до гуманного й демократичного суспільства означають скасування диктату загальних інтересів і відкривають

простір вільному розвитку інтересів окремих осіб, окремої людини. Інтереси народу означають суперечливу органічну сукупність одиничних, особливих і загальних інтересів, коли пріоритетний розвиток одержують інтереси трудової людини, а, отже, і загальнолюдські інтереси.

Багатогранність і багатоаспектність інтересів народу розкривається в систему причинно-наслідкових зв'язків і відносин. Справа в тому, що інтереси соціальних і етнічних спільностей мають певну причинну залежність від їх потреб, цілей, цінностей і умов життєдіяльності. Вони є, насамперед, елементом їхнього суспільного буття і у відомому значенні причиною тих чи тих подій. Здається, цю обставину мають на увазі, коли визначають інтерес як реальну причину соціальних дій, подій, звершень [167, с. 213], як «те, що примушує людину діяти, приводить в рух соціальні сили [162, с. 181]».

Причинно-наслідковий зв'язок інтересів народу як діяльності, спрямованої на пошук і вибір оптимальних шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між потребами, цілями, цінностями, з одного боку, і умовами його існування, з другого, може мати необхідний і випадковий характер. Необхідність в даному разі виражає те, що пошук і вибір шляхів, форм, методів і засобів розвитку зумовлені внутрішніми потребами життєдіяльності народу. Прийняття християнства в Київській Русі, наприклад, було зумовлено внутрішніми потребами, насамперед, об'єднання слов'янських племен Придніпров'я та Придністров'я в єдиний народ з єдиним богом. Однак, можна сперечатися на рахунок того, випадковий чи не випадковий вибір київським князем Володимиром православного, а не католицького варіанту християнства? Як на мене, то цей вибір можна вважати і випадковим і не випадковим. Тут мав місце збіг принаймні, двох альтернатив. Вибір випав на православне християнство, яке більше відповідало духовному складу слов'янських племен північного Причорномор'я.

Інтереси народу, на нашу думку, становлять собою процес розв'язання протиріч між його субстанційними властивостями. Йдеться про протиріччя народу, пов'язаних з його субстратними ознаками та протиріччями за способом

існування. У першому випадку маються на увазі його природні, суспільні та духовні властивості. У другому – протиріччя між потребами, ідеалами, цілями, цінностями та інтересами.

Зупинимося на атрибутивних якостях інтересів народу з боку його субстратної будови, що складається з літосферних, гідросферних, атмосферних, та біосферних факторів, які детермінують тілесну будову як окремої людини, так і народу в цілому. Йдеться про роль природи у виникненні, функціонуванні та розвитку народу як цілого та його субетнічних частин.

Як же співвідноситься ціле зі своїми частинами? Частина і ціле – філософські категорії, «які відображають відношення між сукупністю предметів чи їх сторін, елементів і зв'язків, що їх об'єднує й приводить до появи у цієї сукупності нових властивостей та закономірностей, не притаманних предметам сторін, елементам у їхній розчленованості [239, с. 759]». Сказане свідчить про те, що народ є не арифметична сума своїх субетнічних частин (різноманітних родоплемінних, національних спільнот), а становить нову етнічну спільність, яка якісно і кількісно перевершує своїх складових субетнічних частин. Разом з тим якість народу визначається саме тими субетнічними частинами, які входять до його складу. Народ становить нове органічне ціле, яке отримує здатність до саморозвитку від складаючих його частин і перш за все титульного етносу – частіше за все – нації. Більше того, взаємозалежність складаючих народ субетнічних частин постає в ньому «не як лінійний причинний ряд, а як системна причинність: кожний елемент зв'язку є умовою іншого і зумовлюється ним [239, с. 759]». Діалектика частини і цілого в інтересах народу полягає у тому, що сутність інтересів народу пов'язана з сутністю складаючих його частин, а сутність частин знаходиться в органічній єдності з сутністю цілого.

У ставленні до природи народ є її частина. У широкому значенні природа є все, що нас оточує. У цьому розумінні складовими частинами природи виступають і суспільство і духовність. У вузькому значенні природа є видима і невидима реальність, яка існує до і незалежно від людини і людства. У цьому контексті природа, суспільство і духовність мають бути відокремленими одне від

одного. Якщо природа становить певну систему зв'язків і відносин між її складовими – літосферою, гідросферою та біосферою, то суспільство розглядається нами як система зв'язків і відносин між людьми з приводу створення і відтворення матеріальних та духовних умов життєдіяльності людей, а також впливу людини на людину в цьому процесі.

Інтереси народу становлять собою протиріччя у ставленні до природи як видимого, так і невидимого світу, який існував і існує до людини і відіграє вирішальну роль у її розвитку. В інтересах народу простежується його прагнення зберегти і знищити, зруйнувати і зростити природу. Таке ставлення до природи є атрибутивною ознакою будь-якої етнічної спільноти у складі народу як цілого. У відносинах народу з природою народ становить частину її як цілого. Тому народу та його субетнічним елементам треба жити у природному ритмі у злагоді з природою і не намагатися її підпорядкувати своїм надмірним амбіціям.

Про природу у вузькому значенні можна сказати ще так: природа є система зв'язків і відносин між різноманітними явищами і процесами механічного, фізичного, хімічного та біологічного ґатунку, які виникають, функціонують і розвиваються до і незалежно від людини і людства. Суспільство у більш специфічному значенні охоплює всі сфери життєдіяльності людей, окрім духовної.

Народ є природне явище у тому значенні, що він народжується за законами природи в певних природних умовах і живиться плодами флори та фауни. Природні, якщо мати на увазі планету Земля, кілька мільярдів років. Люди ж з'явилися в природі нещодавно і є її наймолодшими мешканцями у порівнянні з іншими формами життя.

Отже, народ як природне явище є така спільність людей, яка виникла внаслідок певних літосферних, гідросферних, атмосферних, біосферних та інших умов. Саме ці умови з'явилися відповідними причинами, джерелами та факторами, які сприяли його виникненню, розвитку, функціонуванню, старінню та відмиранню народу. Гідросфера – це усі річки, моря, озера, водоймища Землі. Наявність питної води сильно впливає на розміщення міст, сіл, на розвиток

промисловості, сільського господарства тощо. Уся гідросфера формує клімат на Землі, а останній впливає на розселення та розвиток народів. Про те, що вода, вологість має суттєве значення в житті людини говорили античні мислителі, зокрема Фалес із Мілета.

Не менш важливе значення в житті людини та людства, відповідно й народу, має повітря. Про це також свідчить історія філософії, посилаючись на повідомлення про Анаксемена із того міста Мілета, який приймав в якості першооснови всього суцього повітря [18, с. 45]. Народ як природне явище знаходиться під значним впливом біологічного та географічного середовища, які тісно пов'язанні між собою. Якщо розглядати біологічні відмінності народу, то це, насамперед, родина, тобто належність людини до тої чи іншої етнічної чи расової спільноти, яка цілковито пов'язана з географічним середовищем у своєму походженні. Але формування та розвиток людини у ХХ, та особливо у ХХІ столітті знаходиться під значним впливом ноосфери та її суттєвої ознаки – інформаційних явищ та процесів.

Деякі народи завжди бажали підкорити собі інші народи, заволодіти їхнім майном та родючими землями. А це формувало насильницьку войовничу рису таких народів і відповідні інтереси. Ті ж спільноти людей, які мешкали на родючих землях, обробляли їх і ставилися до землі, як до матері, завжди були миролюбними та свободолюбивими. Вони завжди самовіданно захищали себе, бо смерть для них була краще, ніж неволя. Отже, ми бачимо з історії розвитку народів, що навколишнє середовище – літосфера, гідросфера, атмосфера та біосфера – активно впливали на формування будь-якого народу. Завдяки різноманіттю ландшафту існує величезна кількість етнічних спільнот.

Дуже важливу роль у формуванні народу відіграють кровно-родинні відносини і зв'язки. Бо саме у людей з кровними зв'язками формуються спільні звичаї, традиції, культура, мова і відповідні інтереси.

Природа потребує взаємин: у неї потрібно брати, але треба і щось віддавати. У нашу епоху, як ніколи раніше, треба розвивати беззавітне почуття любові до природи як до рівноправного партнера.

Отже, йдеться про процес гармонії та взаємовиключення протилежностей: природи та народу. А чи можна розглядати природу та народ як протилежності? Протилежності – такі явища, які одне одного передбачають і одне одного знищують. Але природа існувала до людини і на певній фазі свого розвитку породила людину як своє і разом з тим інше. Можна порівняти ставлення народу до природи зі ставленням дітей до батьків. Але й таке порівняння не адекватне сутті протиріччя між природою та народом. А можливо можна провести аналогію: природа породила народ, як батьки дітей. Але й така аналогія не адекватна сутті протиріччя між природою та народом, тому що природа породила рослин та тварин раніше народу. Виходить, що природа і народ – не рівнозначні протилежності, оскільки людина і, відповідно, народ веде боротьбу не тільки з природою, як цілим, а й, зокрема, з її частинами – літосферою, гідросферою, атмосферою, біосферою. Врешті-решт, протиріччя між природою і людиною досягає апогею в організмі самої людини. І тут це протиріччя набуває нової якості, яке в філософському та релігійному світогляді набуває нової якості, яке і філософському та релігійному світогляді розглядається як протиріччя тіла та душі. Тіло – це природа, душа – людина. Гармонія та взаємовиключення тіла та душі можна розглядати як мікрорівневу ілюстрацію до суперечності природи та народу. Подібно до того, як окрема людина ставиться до свого тілесного здоров'я, так і народ ставиться до природи як до явищ і процесів, що забезпечують його добробут, здоров'я та щастя.

Перейдемо до суспільства як субстратної ознаки народу. Взагалі субстрат – «загальна, єдина (переважно пасивна) основа спільності або подібності однорідних явищ [217, с. 643]». Що в суспільстві становить субстрат? Основою спільності розрізнених суспільних явищ та процесів є: по-перше, матеріальне та духовне виробництво; по-друге, політичні та державні органи управління та самоуправління; по-третє, культурно-історичні традиції. Їх суперечливість простежується у взаємодії таких протилежностей як матеріальне та духовне виробництво; центральних органів управління та місцевого самоврядування; загальнонародних та субетнічних культурно-історичних традицій. Саме

необхідність розв'язання цих протиріч детермінує виникнення, функціонування та розвиток інтересів народу [90, с. 167-179].

Інтереси народу не існують інакше, як в органічній єдності якісних і кількісних характеристик, які стосуються етнічних його властивостей. У відомому положенні К.Маркса і Ф.Енгельса про те, що «разом з обґрунтованістю історичного діяння буде, отже, зростати і обсяг маси, справою якої воно є [164, с. 90]» доповненому ленінським положенням, що «чим глибше перетворення, яке ми хочемо здійснити, тим більше треба підняти інтерес до нього і свідоме ставлення, переконати в цій необхідності нові і нові мільйони і десятки мільйонів [149, с. 148]», помічена якісна і кількісна характеристика народу та його інтересів.

Якість інтересів народу – це така їх визначеність, яка характеризується унікальністю, несхожістю інтересів народу з інтересами інших етнічних суб'єктів: роду, племені, нації. Дуже часто інтереси народу ототожнюють з національними інтересами. Слід зауважити, що це помилково не тільки в теоретичному плані, а й у політичному. Якість інтересів нації – це моністичність, а народу – плюралістичність в усіх сферах суспільного життя.

У кількісному відношенні інтереси народу також перевершують інтереси передуючих йому етнічних спільностей. Хоча народ і не становить арифметичну суму етнічних спільностей, які його утворюють, це не заперечує того положення, що інтереси народу багатовимірні як за матеріальним, так і духовним критерієм.

Якість інтересів народу детермінується об'єктивною необхідністю історичних перетворень, а кількісна характеристика є не що інше, як збільшення кількості етнічних і соціальних груп, класів, верств, які вступають на шлях реалізації своїх об'єктивних інтересів. Якість інтересів народу складається із різноманітності шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між потребами та умовами його існування в територіальній, економічній, політичній і духовній сферах, завдяки якому вони відрізняються від інтересів суспільства взагалі і своїх антиподів, зокрема.

В певних історичних умовах має місце єдність якісних і кількісних характеристик інтересів народу. Їх міра – це просторово-часовий інтервал, в межах якого якісні і кількісні характеристики не виходять за межі достатності і об'єктивності. Інакше кажучи, міра – це інтервал, в межах якого кількісні перетворення народу в процесі його діяльності не викликають якісних змін. Який же механізм переходу інтересів народу, від застарілих до якісно нових? Що мається на увазі, коли говорять про старі інтереси народу? Вважаємо, що старі інтереси – це такі позиції пошуку і вибору лінії поведінки народу, що детермінувались об'єктивними реаліями, які вже зійшли з історичної арени. Так, можна говорити про інтереси народу епохи тоталітаризму, як про старі. Механізм же їх оновлення починається з перегляду старого механізму і пошуку і вибору нового. Найчастіше, це починається з перебудови мислення, розв'язання протиріч на емоційнопсихологічному і вольовому рівнях. Оновлення інтересів народу становить момент оновлення його діяльності взагалі і особливо в таких галузях як виробництво, споживання, розподіл і обмін.

Перехід інтересів народу від старої якості до нової є не що інше як стрибок. В суспільному житті він характеризується тривалістю. Так, перехід інтересів періоду тоталітаризму до демократичних інтересів має здійснитися на протязі багатьох років. Корінна перебудова всіх сфер суспільного життя означає, що тоталітарний суспільний лад не відповідає історичному вибору народу. І спроби його реставрування не одержують в народі підтримки, тому що йому потрібен справді демократичний гуманний і правовий лад. Такий суспільний лад, в якому пріоритети будуть на боці народу, який буде допомагати самоствердженню всіх і кожного, хто живе своєю працею, бореться за справедливість і суспільний прогрес.

Як всякий історичний процес, інтерес утримує в собі своє заперечення, тобто скасування того, що не відповідає новим історичним умовам. Саме запереченість як процес появи іншого, але свого в розвитку інтересів народу детермінується суперечливою природою самої об'єктивної реальності, в надрах якої розгортається життєдіяльність людей, різних етнічних спільностей. Те, що

інтерес існує в процесі життєдіяльності, пов'язано з тим, що люди завжди мають певні інтереси. Детерміновані матеріальними умовами життєдіяльності, інтереси людей в своєму розвитку повторюються неначе пройдені етапи, знаходяться в спадкоємному зв'язку з інтересами поколінь минулих епох. Сьогодні інтереси народу сягають коріннями в минуле. Можна сміливо сказати, що нинішні інтереси етнічних спільностей містять в собі безліч таких інтересів, які виникли не сьогодні і, навіть, не вчора. Між періодом виникнення і періодом реалізації інтересів існує певний просторово-часовий інтервал. Наприклад, ідеї про правову державу знаходяться вже в соціально-політичних поглядах античних мислителів. Однак, їхня реалізація спостерігається тільки в ХХ сторіччі.

Процес виникнення, функціонування, розвитку і відмирання інтересів характеризується циклічністю і ритмічністю в своєму розгортанні. Це пояснюється тим, що внаслідок суперечливої природи інтересів реалізуються вони не одразу, а певними порціями, частинами, зигзагоподібно і немов по спіралі. Інтереси сьогоденних поколінь в певній мірі повторюють інтереси людей минулих століть. Достатньо послатися на процес приватизації, який свідчить про начебто повернення до періоду панування приватновласницьких інтересів.

Багатогранний процес функціонування і розвитку народу містить в собі діалектичний зв'язок можливих і дійсних інтересів. К.Маркс писав, що «слід бачити різницю між фразами та ілюзіями партій і їх дійсною природою, їх дійсними інтересами [162, с. 145]». Можливість виникнення нових інтересів становить момент розвитку їх дійсних інтересів. Останні існують як здійсненні інтереси і вихідний пункт нових можливих інтересів.

Дійсні інтереси етнічних спільностей треба шукати у їхньому ставленні до умов суспільного буття. Об'єктивно в цих інтересах знаходиться те, що відповідає збереженню, повноцінному існуванню і вільному розвитку суб'єктів суспільного життя. В цьому плані їх самоствердження за необхідністю включає в себе співпрацю з одними етнічними суб'єктами і боротьбу проти інших. Так, розпад Радянського Союзу обернувся «парадом» суверенітетів, або, точніше, боротьбою етнічних спільностей за свободу і незалежність. Розрив старих

економічних зв'язків потребує пошуку і вибору нових зв'язків, що ускладнює і без того нелегке становище народу.

Можливі інтереси – це такі інтереси, які ще не існують, але можуть здійснитися, стати дійсністю при певних умовах. Не викликає сумніву, що інтереси інтеграції народів колишнього СРСР рано чи пізно стануть реальністю, коли знайдуть політичний статус всенародного інтересу.

Розвиток інтересів народу здійснюється за об'єктивними законами суспільного розвитку. Пізнаючи їх, люди пізнають ті можливі інтереси, які породжуються їх діями, і відповідно будують свою практичну діяльність. Так, законотворча діяльність народних депутатів спрямована на створення таких правових гарантій, які б виключили в майбутньому рецидиві культа особи, застою, спроб антиконституційних державних переворотів і повернення до тоталітаризму. Зрозуміло, що такі активні дії, націлені на розвиток суспільства, можливі тільки на засадах глибокого пізнання об'єктивних законів, специфіки соціальної детермінації, об'єктивних інтересів народу.

У сфері державного управління протиріччя інтересів народу простежуються у тому, що будь-яка субетнічна спільнота прагне до захоплення ключових позицій в цьому апараті управління справами суспільства. Інакше кажучи, тут існують проблеми між управлінськими інтересами титульного етносу та складовими частинами народу, а також народу в цілому і титульної нації, зокрема. Як завжди, титульна нація намагається свої інтереси видавати за інтерес всього народу в поліетнічному суспільстві. І в певному значенні – це небезпечно. Розбіжності між інтересами цілого і його частинами не можна ні об'їхати, ні обійти. Вони мають розв'язуватися конструктивно, виважено і толерантно.

Суттєвою субстратною складовою частиною інтересів народу є духовність як об'єктивне явище, що виникає в якості ідеального відображення буття людей в їхній свідомості, але, кристалізуючись в певних світоглядних формах, набуває в подальшому розвитку об'єктивного значення.

Духовність є система раціональних та ірраціональних професійних, моральних, естетичних, міфологічних, релігійних, наукових, філософських та інших інформаційних зв'язків і відносин між людьми з приводу ставлення до природи, суспільства і самої себе.

Духовність минулих епох для людей ХХІ століття виступає як об'єктивна реальність, якою опановують в процесі освіти та самоосвіти. До духовних субстратних явищ належить світогляд і його історичні типи та форми. Інтереси народу формуються також під впливом протиріч між раціональними та ірраціональними історичними типами і формами духовного освоєння світу, скажімо, релігії та науки, моністичної та плюралістичної філософії та ін.

Мова народу також становить собою протиріччя, тобто гармонію і взаємовиключення різноманітних мов та діалектів. Разом з тим вона складається не шляхом знищення або арифметичного зібрання мов та діалектів субетнічних спільнот. Мова певного народу знаходиться у єдності та боротьби з народами близького та далекого зарубіжжя, а також у стосунках асиміляції та дисиміляції з мовами та діалектами передуючих етнічних спільнот, які увійшли до складу народу у вигляді субетносів.

Інтереси народу становлять собою процес розв'язання протиріч між такими формами життєдіяльності народу як потреби, ідеали, цілі та цінності. Ці атрибутивні якості народу підрозділяються на внутрішні та зовнішні, минулі, сьогоденні та майбутні, матеріальні та духовні, стратегічні та тактичні, раціональні та ірраціональні. Тобто, йдеться про атрибутивні характеристики народу, які мають різноманітне навантаження.

До сказаного можна ще додати таку класифікацію потреб, ідеалів, цінностей та інтересів, яка торкається проблем праці, творчості, пізнання, духовності, моралі, мистецтва, фізичного виховання тощо.

Переліченні протилежності атрибутивних властивостей народу існують щоденно і щогодини. Зупинимося коротко на деяких із них, щоб довести що інтереси народу полягають саме в розв'язанні протиріч між його атрибутивними

властивостями. Розглянемо, для прикладу протиріччя між матеріальними та духовними, раціональними та ірраціональними потребами.

Матеріальні потреби можуть класифікуватися за такими ознаками, як предмети харчування, одягу, житла, виробництва, форми та шляхи транспортування, сполучення тощо. У свою чергу можна класифікувати духовні потреби, керуючись тим філософським положенням, що духовні потреби стосуються однак, які пов'язані із переробкою, або вихованням природного матеріалу з метою створення предметів духовного споживання. Йдеться про твори міфології, мистецтва, релігії, науки, філософії тощо. У цьому контексті можна спостерігати суперечності, які виникли ще в глибоку давнину. Йдеться про розв'язання протиріч між матеріальними та духовними потребами. Звичайно, у більшості випадків перевагу мають матеріальні потреби, бо перш ніж займатися наукою, політикою, мистецтвом та іншими формами духовної діяльності потрібно забезпечити матеріальні умови свого існування. Інша справа, що в подальшому, займаючись професійно політикою, людина забезпечує собі і матеріальні умови свого існування.

Стосовно детального співвідношення предметів матеріального і духовного споживання в народі мають місце різні варіанти розв'язання існуючих тут протиріч, коли предмети духовної культури набувають пріоритети в умовах задоволення матеріального постачання.

Потреби ще класифікуються за критерієм раціонального та ірраціонального. Але мова йде не про те, щоб поділити раз і назавжди потреби на розумні та нерозумні. До речі, в колишньому СРСР були прагнення до всебічного обліку всіх наслідків розвитку тої чи іншої потреби, формування культури розумного споживання. Але раз і назавжди сформульоване розмежування потреб на розумні та нерозумні не витримало критики, оскільки будь-яка потреба, що в певних умовах вважалася розумною, за їх межами перетворюється в абсурдну та шкідливу. Тим паче, якщо вона буде протиставлена іншим потребам і якщо буде порушена міра в її розвитку та задоволені [111, с. 57].

Стосовно протиріч в розвитку ідеалів. Тут також можуть бути протиріччя між матеріальними та духовними ідеалами. Можна створювати ідеальні моделі машин, верстатів, обладнання, будівель, житла, засобів зв'язку, транспорту тощо. Створюються також ідеальні твори в галузі науки, мистецтва, релігії, філософії тощо. Місце та роль інтересів у вирішенні проблем співвідношення матеріальних та духовних ідеалів полягає у пошуку та виборі найбільш оптимальних варіантів їх реалізації, класифікації, виробництва. Йдеться також про теоретичний аналіз питань стосовно підпорядкованості та порівняльності.

Ціль чи мета як атрибутивна ознака народу також стосується як матеріальних і духовних предметів, явищ та процесів, а також різноманітних варіантів їх сполучення. Цілі можуть стосуватися як певних об'єктів, так і часово-просторових параметрів життєдіяльності народу та його субетнічних складових частин. У цьому зв'язку цілі класифікуються на стратегічні та тактичні, а у залежності від сфери діяльності – на економічні, політичні, релігійні, науково-технічні, історичні, філософські, світоглядні тощо. Інтереси у цій площині полягають у тому, щоб згрупувати цілі у певні блоки, встановити між ними підпорядкованість, порівняльність, пріоритети тощо.

До атрибутивних властивостей за способом життєдіяльності належать цінності, які також різноманітні за матеріальним та духовним критерієм. Але такий поділ робиться з позицій дуалістичного філософського аналізу. З позицій же плюралістичного підходу цінності поділяються не тільки на безліч матеріальних та духовних, але і змішаних. І в кожному мить певні цінності відіграють визначальну роль. Інтереси, знов-таки, знаходяться в органічному зв'язку з цінностями. З точки зору життєдіяльності народу є первинні потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси. Вони стосуються перш за все умов життєдіяльності, а саме предметів та явищ літосфери (корисні копалини), гідросфери (чиста вода), атмосфери (незабруднена, озонове повітря), біосфери (збереження флори та фауни). До вторинних потреб, ідеалів, цілей, цінностей належать духовні предмети, явища та процеси, які виникають і розвиваються як підпорядковані першим. Більше того вони спочатку вмонтовані у структуру

первинних атрибутивних якостей народу. І оскільки внаслідок виникнення приватної власності, сім'ї та держави, відокремлення розумової праці від фізичної виникають групи людей, які професійно займаються проблемами духовних потреб, ідеалів, цілей та цінностей. Інакше кажучи, інтереси як атрибутивна властивість існує і на рівні первинних і на рівні вторинних потреб, ідеалів, цілей та цінностей.

Таким чином, підводячи підсумки роздумам відносно субстанціональної природи інтересів народу, ми з'ясували, що інтереси становлять його фундаментальну властивість, форму самовираження. Вони об'єктивні за змістом, і суб'єктивні за формою. Інтереси народу багатомірні за критеріями системності, структурності і функціональності. Що власне мається на увазі? Мова йде про те, системність інтересів народу означає безліч зв'язків і відносин між етнічними і соціальними спільностями, складаючими народ. Територіальні, економічні, політичні та інші інтереси народу з позицій їх структури виглядають як пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів і засобів їх вираження і захисту. Вираження і захист територіальних і економічних інтересів приймає політичну, правову, релігійну, морально-художню та інші форми. Засоби вираження і захисту інтересів народу також мають різні ідеологічні форми.

Шляхи вираження і захисту територіальних, економічних і політичних інтересів народу можуть бути не тільки ідеологічними, але й збройними. Стосовно функції інтересів народу то вона багатомірна. Інтересами народу живе і дихає майже все суспільство. Інтереси народу детермінують економічні порядки, визначають форми держави, культурно-історичні і сімейно-побутові традиції.

В інтересах народу так чи інакше простежуються механізми розвитку, функціонування і гальмування, які складаються помимо волі людей і разом з їхньою участю одночасово. В суспільному розвитку йде боротьба інтересів. Кожна етнічна спільність прагне видати свій егоїстичний інтерес за інтерес всього народу. «Одним вигідно підтримувати старі порядки, – писав

Г.В.Плеханов, – вони відстоюють їх усіма залежними від них засобами. Для інших старі порядки стали вже шкідливі та ненависні, вони нападають на них з усією силою, яку вони мають в розпорядженні. І це ще не все. Інтереси новаторів також далеко не завжди однакові: одним важливі одні реформи, іншим – інші. Суперечки виникають в самому таборі реформаторів, боротьба ускладнюється [199, с. 177]».

Виникає питання: як же обладнати країну, щоб інтереси трудящих мали пріоритетний розвиток? Відповідь, гадаю, полягає в тому, щоб забезпечити гармонізацію інтересів всіх етнічних утворень суспільства, рішуче розмежуватися з інтересами антинародних елементів і підпорядкувати законності їх дійсні інтереси. Разом з цим необхідна невтомна боротьба за оновлення суспільства, визволення його від економічних, політичних і духовних форм суспільного життя, які не відповідають інтересам народу. Народ повинен знати, бачити і відчувати щоденно, що його інтереси є найвищий закон суспільного розвитку, бо інтереси народу тотожні в певному розумінні слова інтересам всього суспільства, простежуються у виробництві, торгівлі, політиці, законотворчості, науці та мистецтві. На жаль, загальні інтереси народу виявляються занадто слабкими і уразливими відносно приватних інтересів. Як писав Т.Гоббс, люди найчастіше зайняті своїми приватними справами і завжди знаходяться у необізнаності відносно своїх загальних інтересів [44, с. 708]. У таких умовах потрібна висока мудрість і відповідальність народу. І, зокрема, тих кому народ довірив виражати і захищати його загальні інтереси. Інтереси різних загонів народу повинні бути збалансовані таким чином, щоб не було втрачено його єдності, цілісності і життєстійкості.

2.3 Раціональні та ірраціональні способи розв'язання протиріч

Інтереси народу становлять собою протиріччя стосовно раціональних та ірраціональних способів розв'язання проблем між народом та оточуючим

середовищем (літосферою, атмосферою, біосферою), між народом та його субетнічними елементами, а також між самими субетнічними елементами [91, с. 77-93]. У контексті раціональних принципів, шляхів, форм, методів та засобів розв'язання протиріч дисертант розглядає три методологічних рівня: філософський, загальнонауковий та спеціальний. На філософському методологічному рівні йдеться про закони діалектики та їх категоріальний апарат, яким користуються при розв'язанні питань стосовно першооснов і рушійних сил розвитку всього існуючого. Загальнонаукова методологія пов'язана із загальнонауковими законами, категоріями, методами аналізу явищ та процесів, що стосується, скажімо, природи, суспільства та духовності. До спеціальної методології належить комплекс принципів, шляхів, форм, методів та засобів, які стосуються спеціальних процесів, скажімо, обробки металу тиском, зварювального виробництва, економічних, політичних та інших явищ.

Існує чимало ірраціональних способів розв'язання протиріч між народом та природою, народом та субетнічними спільнотами, а також між етнічними субетнічними спільнотами у межах народу. Ірраціональні способи розв'язання протиріч поділяються на емоційно-чуттєві та трансцендентні. Емоційно-чуттєві принципи, шляхи, форми, методи та засоби використовуються на рівні несвідомого, буденної свідомості, в міфології, психології та морально-естетичному вихованні. Трансцендентні способи розв'язання протиріч пов'язані, як правило, з національними та світовими релігіями, де в якості першооснови та рушійної сили всього існуючого приймається надчуттєве та надрозумове Духовне Начало – Бог.

Розглянемо послідовно раціональні та ірраціональні принципи, шляхи, форми, методи та засоби розв'язання протиріч, які знаходяться в орбіті інтересів народу.

Серед раціональних та ірраціональних способів розв'язання протиріч у стосунках народу із оточуючим середовищем та субетнічними спільнотами цілком слушно звернути увагу на філософські виміри інтересів народу. У цьому зв'язку дисертант захищає положення про те, що філософські виміри інтересів

народу можна і потрібно робити у відповідності з моністичною, дуалістичною, деїстичною, пантеїстичною та плюралістичною формами філософії, керуючись, по-перше, суб'єктивним критерієм і, по-друге, критерієм походження та сутності інтересів народу.

Зупинимось коротко на особливостях названих вимірів. По-перше, за критерієм походження та сутності інтересів народу.

Моністична концепція інтересів народу є філософське вчення, у відповідності з яким першооснову і рушійну силу розвитку інтересів народу становить одне і тільки одне начало. У свою чергу моністична концепція інтересів народу підрозділюється на матеріалістичну та ідеалістичну. Матеріалістична концепція інтересів народу полягає в тому, що серед інтересів народу в якості основи і рушійної сили приймаються матеріальні інтереси. Це означає, що життєзабезпечення народу визначається лише матеріальними умовами, тобто літосферними, гідросферними, атмосферними та біосферними предметами та явищами.

Ідеалістична концепція інтересів народу також становить філософське вчення, у відповідності з яким в якості основи і рушійної сили приймаються духовні інтереси. Це означає, що життєдіяльність народу детермінується лише забезпеченням духовних умов існування народу, а саме від соціосфери та ноосфери.

Дуалістична концепція інтересів народу полягає у тому, що визначається рівноправність матеріальних і духовних інтересів, в тому значенні, що у стосунках з предметами та явищами природи (літосфера, гідросфера, атмосфера та біосфера) мають місце матеріальні інтереси, а у соціальних та ноосферних стосунках мають місце тільки духовні інтереси.

Деїстична концепція інтересів народу будується на таких уявленнях, у відповідності з якими інтереси народу запрограмував Творець, який надав людям «свободу волі» і не втручається щоденно і догодинно у їхні справи. Деїстична концепція інтересів виходить з того, що інтереси є інтереси від Бога та інтереси

від людей і, відповідно, народу, мудрість якого полягає в тому, щоб будувати свою життєдіяльність у відповідності з божественними інтересами.

Пантеїстична концепція інтересів народу полягає в тому, що божественні та народні інтереси тотожні, але пріоритет належить першим, оскільки їх носієм є Творець всього суцього. Пантеїстична концепція інтересів народу схиляється до ідеалістично-моністичного варіанту.

Плюралістична концепція інтересів народу за походженням та сутністю полягає в тому, що існує безліч як матеріальних, так і духовних інтересів. І всі вони мають право на існування. Йдеться про класифікацію матеріальних інтересів на літосферні, гідросферні, атмосферні та біосферні, які в свою чергу підрозділюються на більш детальні. Духовні інтереси також мають широке розгалуження. До них належать соціосферні та ноосферні інтереси. Соціосферні інтереси підрозділяються на економічні, політичні, правові, етичні та естетичні. Ноосферні інтереси діляться на міфологічні, релігійні, наукові та філософські.

Тепер перейдемо до більш поглибленого виміру інтересів народу.

Моністична концепція інтересів народу за суб'єктною ознакою полягає у тому, що в суспільстві існують інтереси народу як етнічної цілості. Дуалістична концепція інтересів народу виходить з того, що існують інтереси двох частин народу, скажімо, сільського та міського.

Плюралістична концепція інтересів народу полягає в тому, що існує безліч інтересів народу з урахуванням його поділу на різноманітні субетнічні частини.

Далі зробимо більш поглиблений філософський вимір інтересів народу. Але нас постійно супроводжує питання: Навіщо це робити і кому це потрібно? Гадаємо, що це потрібно, перш за все для того, щоб мати діалектичний погляд на інтереси народу. По-друге, це потрібне науковцям, політичним та державним діячам при розробці стратегічних та тактичних програм розвитку пвної країни.

Треба зазначити, що кожна концепція інтересів народу має певні плюси та мінуси. До плюсів моністичної концепції інтересів народу треба віднести те, що вона вказує на одну єдину основу і рушійну силу, від якої залежить вся система інтересів народу та спосіб її життєдіяльності. До мінусів моністичної концепції

інтересів народу належить її однобічність, яка веде до помилок в будь-якій сфері людської діяльності, особливо в політичній. У відповідності з моністичною концепцією інтересів народу з суб'єктно-етнічного боку суспільство має бути моноетнічним і, відповідно, моноетнічними мають бути інтереси народу. А це небезпечно, оскільки не існує, за рідким винятком, моноетнічного народу.

З боку походження та сутності інтересів народу моністична матеріалістична концепція має таку позитивну ознаку, яка пов'язана з визнанням визначної ролі матеріальних інтересів у житті народу. Позитивний момент моністичної ідеалістичної концепції інтересів народу пов'язується із визнанням провідної ролі духовних інтересів у житті народу. Недолік моністичної як матеріалістичної так ідеалістичної концепції інтересів народу полягає у перебільшенні ролі, з одного боку, тільки матеріальних, а, з іншого, тільки духовних інтересів.

Дуалістична концепція інтересів народу за суб'єктивним критерієм також має певний плюс, який полягає у тому, що в ній визнаються як автономні та незалежні інтереси двох етнічних одиниць в суспільстві. Разом з тим вона має і певний недолік, у відповідності з яким немає об'єднуючої етнічної одиниці у суспільстві. Звідси виникає питання: в якому суспільстві за етнічною ознакою ми живемо?

З боку історико-філософського критерія дуалістична концепція інтересів народу також має певні плюси та мінуси. Плюси цієї концепції полягають у визначенні матеріальних і духовних інтересів як автономних та незалежних. Мінуси її впливають із того, що матеріальні та духовні інтереси не взаємопов'язані між собою.

Діїстична концепція інтересів народу з боку суб'єктивного фактора визнає автономність і суверенітет інтересів народу після творення їх Богом. Позитивна сторона цієї концепції полягає в тому, що джерелом виникнення і розвитку інтересів народу визнається Бог. Народ же є носієм інтересів після того як Бог, створивши світ та самих людей, дав їм наказ жити за своїм розумом та розсудом.

Мінус цієї концепції полягає у тому, що народ в ній розглядається як інертна маса, мудрість якої зводить до того, щоб постійно прислухатися до Бога.

Пантеїстичний вимір інтересів народу за суб'єктивною ознакою характеризується тим, що інтереси Бога та інтереси народу єдині. Оскільки Бог – Творець всього сущого, то відповідно Він запрограмував свої інтереси повсюдно. Народні інтереси – це інтереси Бога, а інтереси Бога – це інтереси народу. Позитивний бік цієї концепції за суб'єктивним критерієм полягає в тому, що вона освячує інтереси народу. Негативний момент цього вчення полягає в тому, що інтереси народу мають підкорятися божественним інтересам, які від імені Творця представляє церква. А святі отці інколи зловживають своїм положенням.

Пантеїстична концепція за історико-філософським критерієм інтересів народу полягає в ототожненні матеріальних і духовних інтересів, як природних і божественних. Це вчення долає недоліки моністичної та дуалістичної концепцій інтересів народу, долаючи розрив, з одного боку, і протиставлення, з іншого, матеріальних та духовних інтересів, проголошуючи їх єдність, тотожність. Недолік пантеїстичної концепції інтересів народу пов'язується із зведенням їх до замкненого кола «Бог – народ», в якому народ є заручником інтересів Творця. У цій концепції народ втрачає свій суверенітет і виступає виконавцем божественного провидіння.

Плюралістична концепція інтересів народу за суб'єктивним критерієм становить собою вчення, у відповідності з яким існує стільки інтересів народу, скільки субетносів входять до його складу. За історико-філософським критерієм плюси і мінуси цієї концепції полягають у тому, що у безліччі субетнічних спільнот може зчезнути головна етнічна спільнота, яка є її домінантою.

Плюси цієї концепції у тому, що визначається право на існування безлічі субетнічних спільнот з різноманітними матеріальними та духовними інтересами.

Де ж вихід? Кожна концепція має плюси та мінуси. Яким же принципом керуватися? На боці якої концепції знаходиться істина? Вважаю, що ми не помилимося, коли, по-перше, не будемо абсолютно відкидати будь-яку концепцію інтересів народу; по-друге, будемо враховувати їх плюси та мінуси;

по-третє, будемо виходити із того, що істина завжди конкретна, тобто в певних історичних умовах має величезне значення або моністична, або дуалістична, або деїстична, або плюралістична концепція інтересів народу.

Аналізуючи таке потужне явище як народ не можна обмежитись однобічними принципами. Тут варто керуватися плюралістичним принципом, у відповідності з яким в суспільно-історичному розвитку мають місце безліч основ і рушійних сил, які детермінують і суттєво впливають на розвиток і саморозвиток народу та його субетносів. Але в даному випадку нас цікавлять питання щодо способів розв'язання протиріч. Як впливають монізм, дуалізм, деїзм, пантеїзм та плюралізм на способи розв'язання протиріч у стосунках: 1) народу з формами його буття (природними, суспільним та духовними); 2) народу з його субетнічними складовими спільнотами; 3) між субетнічними спільнотами. Нас цікавить, що народ буде мати, керуючись цими принципами? Що дає скажімо, моністичний принцип у розв'язанні протиріч між народом та формами його буття? Які тут можуть бути протиріччя? З одного боку, можливо було б краще якби народу не було, оскільки народ є така частина природи, яка прагне якщо не знищити природу взагалі, то підпорядкувати її в цілому і в деталях. Йдеться про стосунки частини і цілого. З позицій монізму тут ми маємо справу з однобічним підходом. З поглядів матеріалістичної філософії частина має підпорядковуватися цілому. Ціле має пріоритет над частиною. З позицій дуалістичної філософії і природа і народ мають розглядатися як рівноправні субстанції всесвітньо-історичного процесу. За деїстичною філософією народ і природа створені Богом і в подальшому існують як незалежні одне від одного. З позицій пантеїстичної філософії природа і народ складають єдиний організм в тому значенні, що народ є природне утворення, а природа утримує в собі народ. Нарешті, з позицій плюралістичної філософії відкривається широка палітра зв'язків і відносин між складовими частинами природи та народу.

Дещо подібне ми помічаємо, коли розглядаємо народ у його протиріччі із суспільством. З позицій моністичної філософії народ становить також частину суспільства, хоча й значну його частину. І, звичайно, тут мають місце зовсім інші

критерії, у порівнянні народу з природою. Якщо народ становить собою і природне і духовне явище, то у порівнянні народу і суспільства на перший план виступають суцільно суспільні критерії, оскільки ці явища рівні між собою в якості природних утворень. Разом з тим народ і суспільство становлять собою надприродні явища, які різняться між собою головним чином духовними характеристиками: розвиненістю інтелектуального потенціалу.

Суспільство підрозділюється за формами діяльності на економічну, політичну, наукову, художню, спортивну та інші сфери. Зі свого боку народ як складова частина суспільства є суб'єктом діяльності в цих сферах. Інакше кажучи, народ як населення складає передумову суспільства, структуроутворюючий елемент цього поняття тобто суб'єкт. Суспільство ж є певна система зв'язків і відносин, яка створюється між людьми в процесі їхньої життєдіяльності. Але окрім народу як етнічної спільноти до складу суспільних зв'язків і відносин прилучаються ще й раси, хоча й народ може підрозділюватися за расовою ознакою на білий, чорний, жовтий та бурий.

З позицій моністичної філософії щось одне має домінувати: або природа або народ, народ або суспільство, народ або расова чи етнічна структура суспільства. В субетнічній структурі народу має домінувати титульний етнос.

З позицій дуалістичної філософії дозволяється рівноправне домінування двох, але не більше начал: природа і народ, або природа і раса, або народ і суспільство, або раса і суспільство, або титульний етнос і ще один найбільш численний субетнос. Усі інші етнічні складові частини до уваги не приймаються. З позицій деїстичної філософії важливо тільки те, що визнається творення світу Богом, в тому числі й народу. У подальшому розвиток етнічної структури народу детермінується власне людськими якостями.

Розповсюдження пантеїстичного принципу на будову всесвіту і місця народу в ньому приводить до такого світогляду, у відповідності з яким природа і народ, суспільство і народ існують в гармонійній єдності: одне від одного залежить і одне на одного впливає, тобто протилежності перетинаються.

З позицій плюралістичного принципу існує безліч взаємозв'язків і взаємовпливів позитивного і негативного гатунку, близьких і далеких, минулих і сьогоденних, які не можна не враховувати, якщо ми бажаємо хоча б трохи уявляти собі майбутнє народу як природного, суспільного та духовного явища.

Стосовно раціональної методології передусім ми надаємо пріоритетного значення в нашому дослідженні філософській методології. Йдеться про діалектику як вчення, яке розкриває розвиток в його найбільш повному, глибокому, послідовному і всебічному вигляді. Саме діалектика руйнує китайські мури, які будують представники антиплюралістичної, зокрема, моністичної філософії.

Закони діалектики поділяються на основні та неосновні. Основні закони саме і характеризуються універсальністю, в той час як неосновні закони діалектики діють в локальних, обмежених умовах. До основних законів діалектики належать: закон гармонії та взаємовиключення протилежностей, переходу кількості в якість, заперечення заперечення. Перший із названих головних законів діалектики розкриває джерело розвитку природи, суспільства духовності, в тому числі й народу.

Поняття «джерела розвитку народу» позначає наявність протилежностей у природному, суспільному та духовному становленні етносів, які в своїй гармонійній єдності та боротьбі детермінують виникнення, функціонування та розвиток інтересів народу.

До природних джерел виникнення і розвитку народу належить чимало факторів. Звернемо увагу, головним чином, на пасіонарність. Категорія пасіонарність характеризує рівень генетичної активності народу, яка зумовлена гармонією та взаємовиключенням біологічної та хімічної активності народу. Мається на увазі ефект зайвини біохімічної енергії живої речовини. Але цього недостатньо. Тут має місце збіг множини обставин, які носять системний характер. Маються на увазі географічні широти, клімат, форми господарювання, культурні традиції, котрі існують і як умови, і як перепони, які пасіонарний імпульс ламає. Саме біологічна та хімічна форми руху всесвіту породжують як

окремих людей, так і рівні їх спільності. Звичайно, в першу чергу такими спільностями з'являються роди, тобто зв'язки і відносини між людьми за кровною спорідненістю. Іншими етносами, які виникли внаслідок еволюційного розвитку людства, з'явилися племена, нації, народи.

Вплив зовнішнього середовища є одним з найважливіших факторів розвитку будь-якого народу, бо саме цей вплив сприяв формуванню здібностей, необхідних для виживання та співіснування з навколишнім оточенням, навколишньою природою. Якщо розглянути, наприклад, спосіб існування народів, які мешкають на узбережжі океану, та народів, які крім безкрайніх степів нічого не бачили, то ми помічаємо, що для перших океан це життя, без нього цей етнос приречений на загибель, оскільки океан є джерелом їжі, одягу, знарядь праці. Для інших океан – це пустий звук, бо вони навіть не чули про нього, їхній спосіб існування заснований, скажімо, на чабанстві, постійному кочуванні по безкрайньому степу. Так, різні географічні та кліматичні умови сприяли формуванню у народів різного світогляду, світосприйняття. Це простежується в етнічній міфології та історії. У народів, які мешкають у тропічних екваторіальних широтах, де багато сонця, найголовнішим божеством є бог Сонця; для народів, які мешкають на родючих землях – бог Землі та плідороддя; для островітян та народів прибережної зони – бог Моря. Отже, народ як природне явище є така спільність людей, що виникла і розвивається внаслідок певних літосферних, гідросферних, атмосферних, біосферних та інших умов. І по сьогоднішня явища і процеси, які відбуваються в цих природних сферах суттєво, а в кінцевому підрахунку вирішально впливають на становлення і розвиток народів.

До механізмів розвитку народу належить закон етногенезу. Етногенез у всіх народів йде за одною схемою: фаза піднесення, акматична фаза, фаза надлому, інерційна фаза, фаза обскурації, регенераційна фаза та меморіальна фаза.

Звичайно, закон етногенезу є явище суцільно теоретичне. В природі він не існує в такому вигляді і в тій послідовності, як це зображається теоретично. Але

треба погодитись, що щось подібне має місце в природно-історичному розвитку етнічних спільнот. І швидше за все, закон етногенезу діє як багатовекторне явище. Оскільки народ є динамічна система, в якій функціонують і розвиваються також за законом етногенезу такі підсистемні його структури як рід, плем'я та нація в досить складних співвідношеннях типу ксенії, симбіозу та інших, то цей закон має неймовірно складний вигляд в розвитку певного народу. Якщо, скажімо, для титульної української нації у складі українського народу сьогоденний період є періодом підйому, то його складові етнічні спільноти можливо переживають інерційну, меморіальну або інші фази. Мова йде про те, що закон етногенезу має, на наш погляд, багатовекторну, суперечливу, часом зигзагоподібну траєкторію для певних субетнічних спільнот у складі поліетнічного народу.

Природні тенденції розвитку народу як етнічної системи полягають в наступному. По-перше, розвиток відбувається у напрямі суперетносу як найвищого таксону етнічної ієрархії. По-друге, траєкторія етнічної системи має тенденцію до ускладнення, тобто збільшення щільності системних зв'язків, зростання внутрішнього різноманіття. По-третє, етнічна система може розвиватися у напрямі її спрощення, що пов'язано зі зниженням кількості підсистем в даній етнічній системі та з розривом системних зв'язків, які реєструються сучасниками як відхід від норми, як неординарні події. По-четверте, етнічна система може розвиватися в напрямі етнічного гомеостазу, коли етнічна система живе без суттєвих змін, зберігаючи рівновагу з ландшафтом і усіма подібними, тобто статичними системами [57, с. 566-568].

Народ як суспільне явище також має певні джерела, механізми і тенденції розвитку. До джерел розвитку народу можна віднести розподіл праці в суспільстві між чоловіками та жінками, батьками та дітьми. Також існує розподіл праці на матеріальну і духовну. До джерел розвитку народу варто віднести форми власності, які за етнічною ознакою підрозділяються на родинну, племінну, національну, народну, а також транснаціональну. В якості джерела

розвитку народу розглядаються форми правління, зокрема, державні. У сучасних умовах можна виділити три типи держав з огляду на їх економічний розвиток: велика сімка високо розвинених держав; менше розвинені в економічній сфері держави та країни слабо розвинені.

Механізми розвитку народу як суспільного утворення пов'язуються зі зміною суспільно-економічних формацій. Вони детермінуються етнотрансформаційними процесами, які приводять до зміни етнічної належності тих чи інших груп людей, тобто до зникнення одних і виникнення інших етносів.

До соціальних механізмів розвитку народу можна віднести також етнічну парціацію та етнічну сепарацію [23, с. 77-78]. Перша полягає у поділі раніше єдиного народу на декілька більш або менш рівних частин, причому жоден із нових етносів не ототожнює себе повністю із передуючим етносом. Етнічна сепарація може бути викликана різними причинами: переселенням будь-якої групи первинного етносу, політико-державним відокремленням невеликої частини народу, нарешті, релігійним відокремленням етнічної групи.

До соціальних механізмів розвитку народу належать процеси етнічної дисперсизації та етнічної консолідації [23, с. 78-79]. Етнічна дисперсизація є одним із різновидів етнорозподільних процесів. Сутність її полягає у відокремленні від первинного народу окремих порівняно невеликих етнічних груп. Головний модус цього процесу – міграція. Під етнічною консолідацією розуміють, насамперед, процеси поєднання декількох споріднених за мовою і культурою етнічних одиниць в одну більш значну етнічну спільність. За своїми масштабами процеси консолідації підрозділяються на макроконсолідацію, коли в єдиний етнос зливається декілька етнічних спільнот, які населяють будь-яку значну територію, або навіть цілу країну, та мікроконсолідацію, в яку втягнені етноси на території невеликого регіону. До процесів внутрішньо-етнічної консолідації можна віднести насамперед випадки внутрішнього єднання етнічних спільнот за рахунок вирівнювання відмінностей між субетнічними або етнографічними групами (наприклад, гуцули, лемки, бойко), шляхом нівелювання діалектів і культурно-побутових відмінностей внаслідок зміцнення

загальноетнічної самосвідомості. Цей вид консолідації етносів у сучасних умовах супроводжується поширенням освіти на єдиній літературній мові, розвитком засобів масової інформації, зростанням професійної культури тощо.

Невід'ємною частиною етнічних процесів є етнічна асиміляція як процес розчинення самостійного етносу або його незначних груп, а також окремих представників одного народу в середовищі іншого [23, с. 81-83]. Інакше кажучи, йдеться про повну або майже повну втрату такою групою споконвічних етнічних властивостей та настільки ж повне засвоєння нових. У ході асиміляції деякі елементи культури можуть сприйматися свідомо, наприклад, мова і одяг, інші – несвідомо, наприклад, жестикуляція і манери, культурні цінності та ін. Розрізняють природну і штучну, тобто насильницьку асиміляцію. Етнічна асиміляція підрозділяється ще на два підтипи: 1) конвертацію, тобто асиміляцію, яка дуже нагадує консолідацію і 2) взаємодію народів, які не перебувають у споріднених зв'язках і відносинах. Наприклад, асиміляція українців і росіян в Україні та Росії. Нещодавно в якості самостійного типу етнооб'єднавчого процесу була виділена етногенетична міксація як процес, в ході якого завдяки взаємодії декількох неспоріднених етносів виникає новий етнічний підрозділ, який набуває статусу основного. Варто підкреслити можливість перетворення процесів міжетнічної інтеграції у процеси міжетнічної міксації. Це відбувається тоді, коли метаєтнополітична спільність трансформується в основний етнічний підрозділ. Звичайно, встановити межі такої трансформації дуже важко. Але, немає сумніву в тому, що цей шлях виникнення нових етнічних спільнот добре відомий етнічній історії людства. Даремно також думати, що для кожного конкретного етнічного масиву обов'язково специфічна лише одна форма етнічних процесів. Тут мають місце і односпрямовані, і різноспрямовані процеси, але різних типів (наприклад, сепарація і асиміляція), або навіть одного і того ж типу, але різного масштабу (макро і мікроконсолідація). У таких випадках має місце діалектично складне накладання процесів одне на одного.

Тенденція розвитку народу як суспільного явища є не що інше як спрямованість, траєкторія, закономірність його розвитку. Говорячи про цей

напрямок розвитку народу, можна керуватися моністичними, дуалістичними, пантеїстичними та плюралістичними принципами. В контексті моністичної філософії, яка в якості першооснови і рушійної сили розвитку всього суцього приймає одне і тільки одне начало, траєкторія розвитку народу має один напрямок: матеріалістичний або ідеалістичний. Згідно з дуалістичною філософією, яка в якості першооснови і рушійної сили всього суцього приймає два автономних начала, розвиток народу має дві автономні тенденції – матеріальну і духовну. Пантеїстична філософська школа долає розбіжність матеріальних і духовних начал і об'єднує їх в гармонійну тотожність. Більш широка палітра етнічних процесів простежується з боку плюралістичної філософії, яка ґрунтується на визнанні безлічі основ і рушійних сил всього існуючого.

До тенденцій розвитку народу можна віднести етнічну парціацію і сепарацію, консолідацію, а також дисперсію, асиміляцію та міксацію. Окрім цього, до тенденцій етнічного розвитку народу належить будь-яка інша перспектива, якщо вона відповідає законам природного і суспільного розвитку. Варто в цьому зв'язку підкреслити, що подібно до того, як між законами діалектики, так і між джерелами, механізмами та тенденціями розвитку народу немає «китайської вежі», тобто вони взаємодіють, доповнюють, підсилюють одне одного.

Окрім природних і суспільних детермінацій існують ще духовні джерела, механізми та тенденції розвитку народу. До духовних джерел розвитку етносу належать суперечності його світогляду як системи раціональних (наука) та ірраціональних (міфологія та релігія) поглядів, уявлень і вчень про навколишній світ та місце людини в ньому, а також форм суспільної свідомості – політичної, правової, моральної, естетичної та інших. До духовних механізмів розвитку народу як етнічного явища можна віднести компліментарність, світовідчуття, пасіонарність як характерну рису психіки, етнічну домінанту. Компліментарність ми розглядаємо як відчуття підсвідомої симпатії або антипатії членів етнічних колективів, завдяки чому вони діляться на «своїх» і «чужих». Світовідчуття є

підсвідома реакція людини на оточуючу її реальність, увесь комплекс психічних процесів і явищ, що викликаються зовнішнім впливом на індивіда, але не перероблених його свідомістю. Пасіонарність як характеристика поведінки та психіки є активність, що проявляється у прагненні індивіда до мети (частіше – ілюзорної) і в здатності до напруженості та жертвності заради досягнення цієї мети. Духовна етнічна домінанта становить собою систему політичних, релігійних, естетичних та інших цінностей, які створюються при появі будь-якої етнічної цілісності і становлять її об'єднуюче начало.

Тенденції розвитку народу як духовного явища тісно пов'язані з етногенезом, тобто процесом його виникнення, функціонування, розвитку, надлому, занепаду, згасання і переходом у нове етнічне утворення. Фази етногенезу, яким підпорядкований народ як етнічна спільнота складаються із стадій етногенетичного процесу, що мають тимчасові межі і визначаються швидкістю і межами зміни рівня пасіонарного напруження в етнічній системі.

Таким чином, розглядаючи природні, суспільні та духовні детермінації виникнення і розвитку народу, автор скористався наробками відомих російських істориків та етнологів Л.Гумільова та Ю.Бромлея, надавши їм нової редакції та спрямованості. Незважаючи на те, що обидва автора жили і працювали в умовах домінування у світогляді більшості вчених моністичного філософського мислення, предмет дослідження, яким вони займалися, виводив їх на більш широкі світоглядні позиції. Мова йде про те, що, крім моністичних методологічних принципів, існують ще дуалістичні, пантеїстичні, плюралістичні, і, власне кажучи, діалектичні принципи, про які коротко йшлося в нашому дискурсі. Авторський висновок полягає в тому, що природні, суспільні та духовні явища детермінують процес існування народу. Разом з тим народу не байдуже, якою зостанеться природа, суспільство і духовність наступним генераціям людей, які консолідується у різноманітні етнічні спільноти.

До суцільно ірраціональних способів розв'язання протиріч між народом та оточуючим його середовищем, а також між структурними підрозділами народу, з одного боку, та народом як цілим та його субетнічними частинами, з іншого

боку, варто віднести емоційно-чуттєві способи на рівні міфологічних типів світогляду та трансцендентно-релігійних способів. Йдеться про духовні надбання ірраціонального характеру, які склалися впродовж тисячоліття.

Ірраціональні способи розв'язання протиріч є ілюзорними. І якщо немає реальної свободи, то ілюзорна свобода є вже благо, натхнення, надія на спасіння. Різновидами міфологічних способів розв'язання внутрішніх та зовнішніх протиріч народу можна вважати анімізм, тотемізм та фетишизм. У відповідності з анімізмом кожен предмет, явище, процес має живу душу. Анімістична традиція простежується в усній народній творчості, поезії, національних та світових релігіях. Народ сподівається на добре серце, милосердя стихійних явищ природи та суспільства. Тотемістичні погляди та уявлення мають місце в історії всіх етнічних спільнот, які намагаються знайти підтримку і спасіння з боку могутніх представників флори та фауни, поріднитися з ними, знайти в них підтримку та підсилення. Фетишистська традиція також має право на існування, оскільки сприяє спасінню народу, застерігає від необачливих вчинків, намірів, висловлювань і т.п. Магію також не можна відкидати тільки тому, що хтось нею користується не з благодійною метою. Народ також в ній шукає порятунку.

Національні релігії, які виникають, функціонують і розвиваються в межах тільки одного народу, також варто розглядати як комплекси способів розв'язання протиріч на ілюзорному рівні. В індуїзмі, наприклад, існують такі положення, які, якщо не прямо, то опосередковано впливають на спосіб розв'язання протиріч між народом та його внутрішнім і зовнішнім оточенням. Йдеться про сансару та закон карми. Вчення про переселення душі та кармічні наслідки будь-якої діяльності були розроблені саме з метою виховання людей в дусі добра, справедливості та милосердя. Принцип ахімси – не завдавай шкоди всьому живому – не що інше як дороговказ до кращої долі, до спасіння. Звичайно, його не можна виконати на сто відсотків, щоб не померти від голоду. Але цей принцип застерігає від надмірного споживання флори, фауни та інших природних предметів і явищ заради життя частини живих організмів – людей. Не можна у цьому зв'язку не згадати принцип «у-вей» з даосизму, у відповідності з

яким забороняється будь-яка цілеспрямована діяльність. Стівідсотково цей принцип також не можна виконати, але головне полягає у застереженні : не виношуй амбітних планів, не намагайся підпорядкувати собі природу, оскільки народ є лише частина серед безліччі подібних складових її частин.

Чимало ілюзорних способів розв'язання протиріч пропонує парсизм. Головне полягає в тому, що людина як вільна жива істота у бурхливому життєвому потоці, щоденно і щогодинно самостійно вирішує протиріччя зі світом самотужки, здійснюючи невтомний пошук правильних рішень між силами добра, які очолює Ахура-Мазда, і силами зла на чолі з Анхра-Манью.

До помірності в усьому закликає конфуціанство, проголошуючи правило «золотої середини». Грандіозну систему засобів розв'язання протиріч розробили прихильники юдаїзму. Десять заповідей і безліч заборон та постанов про пошкодження та відшкодження становлять арсенал шляхів, форм, методів та засобів розв'язання протиріч у стосунках народу з природою, суспільством та духовним надбанням минулих генерацій.

Восьмирічним шляхом пропонує рухатись буддизм у розв'язанні протиріч із зовнішнім та внутрішнім світом. Цей шлях нагадує персистський варіант тим, що народу треба постійно відчувати де добро і де зло, щоб не впадати в крайні форми аскетизму та сластолюбства.

Християнство збагатило скарбницю трансцендентних засобів розв'язання протиріч в життєдіяльності народу. У Нагорній проповіді І.Христа поглиблюється розуміння і, саме головне, даються настанови щодо виконання таких заповідей, як: «не вбивай», «не кради», «не твори перелюбу», а також вносяться корективи до таких постанов, як: «око за око», «полюби близького, як самого себе» та ін. Лейтмотив Христових заповідей полягає у тому, щоб не сваритися, а полюбляти ворогів своїх, незважаючи на те, що вони творять зло, і прощати людей, їхні помилки та несправедливе ставлення до нас, оскільки творити суд над людьми – це прерогатива Бога. Буде Страшний Суд, і де кожний отримає своє. До засобів розв'язання протиріч християнство додає ще такі, яких, власне кажучи, немає в жодній національності та світовій релігії: сім таїнств та

сім смертних гріхів. Таїнства прилучають людину до добродійства, а інформація про смертні гріхи застерігає від помилкових, несправедливих рішень.

Висновки до другого розділу

На закінчення сформулюємо три головних теоретичних і методологічних висновки:

1. Субстанційна природа інтересів народу становить складну систему етнічних зв'язків і відносин, які мають об'єктивний суперечливий і в залежності від обставин конструктивний або деструктивний характер.

2. Аналіз субстанційної природи інтересів народу з позицій діалектики відкриває нові їх грані. За допомогою діалектичного методу ми глибше пізнаємо суперечливу природу інтересів народу як етнічної субстанції історичного процесу. Визначаючи інтереси народу як пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між потребами, цілями, цінностями та умовами їх життєдіяльності, треба зазначити, що тут все пройняте своєю протилежністю.

3. Інтереси є форма самовираження народу. Необхідно брати на облік різноманіття інтересів народу для того, щоб всебічно і послідовно вести наукові дослідження і здійснювати дії по формуванню і розвитку всієї системи суспільних відносин. Інтереси народу необхідно вивчати для того, щоб чітко знати, чого народ хоче, і сприяти реалізації його інтересів з метою задоволення його життєвих потреб, досягнення цілей і захисту його цінностей в певних суспільних умовах.

4. Інтереси народу є тією цементуючою силою, яка об'єднує всі субетнічні спільноти. У своїй сукупності вони складають єдине ціле, яке виступає рушійною силою суспільно-історичного процесу. На теоретико-методологічному рівні ми довели, що сутність інтересів народу непорушно пов'язана з інтересами його субетнічних спільнот. Завдання полягає в тому, щоб показати, що

атрибутивні властивості народу та субетнічних спільнот збігаються, але разом з тим несуть в собі суперечності, конструктивне і оптимальне розв'язання яких дає плюралістичний філософський підхід.

5. Розглядаючи раціональні та ірраціональні способи розв'язання протиріч, з одного боку, між народами, з другого, між народом та його субетнічними спільнотами, з третього боку, між субетнічними спільнотами у складі народу, автор пропонує користуватися історичними формами міфології, релігії, та, особливо, філософії у вирішенні протиріч в розвитку народу як складної і досить суперечливої етнічної спільноти.

РОЗДІЛ 3

ЗМІСТ ІНТЕРЕСІВ НАРОДУ

Розглянувши походження та сутність інтересів народу, звернемо увагу на зміст інтересів народу як органічне сполучення його інтересів щодо природи, суспільства, духовності, а також співвідносин субетнічних інтересів з інтересами народу і специфічних інтересів субетнічних спільнот у межах народу. Головного ж значення в дисертації надається аналізу субстратного та діяльнісного рівня інтересів народу. Здобувач захищає положення про правомірність субстратного та діяльнісного підходу до з'ясування змісту інтересів народу і, саме головне, автор здійснює діалектичний підхід до динаміки становлення та розвитку субстратних та діяльнісних рівнів інтересів народу.

3.1. Субстратний рівень інтересів народу

Перш за все, треба визначитись з поняттями «субстрат» та «субстратний рівень інтересів народу» (а потім розглянути зміст субстратного рівня інтересів народу) [89, с. 169-179].

Субстрат (від лат. *substratum* – підстилка) за Арістотелем, єдине начало, першооснова всього сущого, причина змін, початок руху [6, с. 72]. У розвиток наведених положень можна привести ще такі висловлювання Стагірита: субстрат в одному значенні є матерія, в другому – форма, а в третьому – те, що складається із цих речей [6, с. 189]. А це в загальних рисах сутність. Субстрат людини, за Арістотелем, складають його тіло і душа [6, с. 244]. Субстрати розвиваються, оскільки вони або протилежні один одному, або займають проміжне положення [6, с. 244, 295]. Субстрат не тільки одиничне, а й множинне явище [6, с. 356]. У сучасному розумінні субстрат становить загальну, єдину основу різноманітних явищ, основу спільності або подібності однорідних явищ.

В якості субстрата розглядаються певні речовини або предмети. Субстрат – це живильна речовина, на якій розвиваються мікроорганізми, а також речовина, на яку діє фермент. Субстратом називаються ще факти і явища в поширеній на якійсь території мові, що походить з іншої мови, яка була раніше поширена на цій території, але потім зникла [217, с. 643].

Ще одне значення терміну субстрату пов'язане безпосередньо з поняттям етнічного субстрату, було започатковано Л.М.Гумільовим. Етнічний субстрат, за Л.М.Гумільовим, позначає певну сукупність етносів, які розглядаються базовими для утворення нового етносу внаслідок пасіонарного поштовху. Майже всі сучасні народи виникли із етнічно неоднорідного субстрату. Разом з тим етнічний субстрат зберігає свої погляди і звичаї, впливаючи на формування ментальності нового етносу [57, с. 568-569].

З'ясувавши етимологічне значення «субстрат», ми відчуваємо, що поняття «субстрат» позначає першооснову розвитку всього існуючого і в цьому контексті знаходиться близько до поняття субстанції. Але було б необачно ставити знак тотожності між ними, оскільки поняття субстанції включає до себе зміст поняття субстрату і окрім цього виконує функцію рушійної сили всього існуючого.

Отже, субстрат – це жива речовина, завдяки якій розвиваються не тільки мікроорганізми, а й макроорганізми, до яких зараховуються не тільки певні нації та народи, а й усе людство у сукупності його етнічних та расових спільнот. Субстратні інтереси народу стосуються його живильних основ, в якості яких ми розглядаємо літосферу, гідросферу, атмосферу, біосферу, соціосферу і, врешті-решт, ноосферу. Коротко кажучи, йдеться про природу, суспільство і духовність, які своїм розвитком детермінують етногенез взагалі і зокрема, розвиток інтересів народу. Разом з тим субстратний рівень підрозділюється на об'єктивовані та суб'єктивовані явища і процеси. Перші становлять загальну як пасивну (літосфера, гідросфера, атмосфера та біосфера), так і активну (соціосфера та ноосфера) основи інтересів народу.

У цьому зв'язку варто звернути увагу на поняття «об'єктивне» та «об'єктивоване», «суб'єктивне» та «суб'єктивоване». Об'єктивне є все, що

виникає, функціонує і розвивається незалежно від свідомості. Об'єктивоване, відповідно, є те, що, по-перше, характеризується якостями об'єктивного, по-друге, породжене об'єктивними явищами та процесами.

Суб'єктивне – те, що складається, проходячи через свідомість суб'єкта. Суб'єктивоване, по-перше, є складовою частиною суб'єктивного, по-друге, характеризується якостями суб'єктивного.

Отже, об'єктивовані явища ми розглядаємо як такі, що виникають, функціонують і розвиваються до і незалежно від свідомості людини та людства. Народ як природне явище виникає внаслідок певних літосферних, гідросферних, атмосферних та біосферних умов. Ці умови з'являються відповідними причинами, джерелами та факторами, що сприяли виникненню, функціонуванню, розвитку, старінню та відмиранню народів. Без наявності цих умов життя на Землі було б неможливе. Це стало можливим тому, що наша планета перебуває на найбільш оптимальній віддалі від Сонця – 150 млн. км.

Від особливостей природного середовища залежить напрям діяльності людей. Досліджуючи людську історію з кам'яного віку, можна побачити, що людина завжди прагнула до покращення свого життя, переходила від простого збиральництва та полювання до більш розвинених видів господарської діяльності. Якщо у поліеліті усе населення Землі займалося саме збиранням дарів природи, то потім спостерігається прогрес у розвитку форм господарювання. Там, де не було природних умов до приручення худоби та птиці, освоєння земельних угідь, там люди і по сьогодні займаються збиральництвом та полюванням (деякі етноси Африки та Австралії).

Були і залишаються народи, які завжди бажали підкорити собі інші народи, заволодіти їхнім майном та родючими землями. А це формувало насильницьку войовничу рису таких народів і відповідні інтереси. А ті спільності людей, які мешкали на родючих землях, обробляли їх і ставилися до землі, як до матері, завжди були миролюбними та свободолюбними. Вони самовіданно захищали себе, бо найвищою цінністю для них була свобода, а неволя – гірше смерті.

До активних об'єктивованих субстратних явищ та процесів належить соціосфера та ноосфера. У царинні соціосфери важливу роль у формуванні народу відіграють кровно-родинні відносини, бо саме у таких людей формуються спільні звичаї, традиції, культура, мова та відповідні інтереси. Треба зазначити, що кровно-родинні відносини є проявом лібідозної енергії, яка становить один із різновидів енергії взагалі, яка є проявом енергії Землі та Космосу. Енергія (від грец. – діяльність) – загальна міра всіх форм руху матерії [217, с. 251]. Існує безліч форм енергії. це, перш за все, енергія корисних копалин Землі у вигляді вугілля, нафти, газу; по-друге, енергія різноманітних форм руху гідросфери, атмосфери, енергії рослинних та тваринних організмів; по-третє, енергія механічного, фізичного, хімічного та інших форм природного руху. Енергія проявляється в економічних, політичних, спортивних, науково-технічних та інших зв'язках і стосунках. Із сказаного випливає висновок стосовно того, що не можна все розмаїття енергії зводити виключно до лібідозної енергії, як це робив З.Фрейд. У стародавні часи шлюбні відносини регулювалися законами ендогамії та екзогамії. Закон ендогамії – це звичаєвий закон, у відповідності з яким дозволялися шлюби лише між особами однієї етнічної групи. Згодом, коли обмежені родом шлюбні зв'язки і відносини вичерпали себе і виникла загроза для людського роду, закон ендогамії змінюється на закон екзогамії – звичаєвий закон в первісному суспільстві, за яким заборонялися шлюбні зв'язки в середині роду і дозволялося вступати в шлюбні відносини з членами сусідніх етнічних спільнот.

До соціальних факторів виникнення і розвитку інтересів народу належить пасіонарність і компліментарність. Категорія пасіонарності характеризує рівень генетичної активності народу. До механізму пасіонарності відносять пасіонарне поле, пасіонарну індукцію. Поняття пасіонарної індукції позначає явище трансформації поведінки гармонійних осіб. Пасіонарним полем позначають природний і соціальний простір, на якому діє енергія пасіонарних особистостей як під впливом пасіонаріїв, так і в їх відсутності. Пасіонарії виступають носіями високої продуктивної діяльності і прискорюють етнічні процеси. Пасіонарність є

таке явище, яке внаслідок своєї суперечливої природи розглядається як джерело виникнення і розвитку народу. Це джерело є біологічна та хімічна активність. Але цього недостатньо. Тут має місце збіг множини умов, які носять системний характер. Маються на увазі географічні широти, клімат, форми господарювання, культурні традиції, котрі існують як умови і як препони, які пасіонарний імпульс руйнує. Саме біологічна та хімічна форми руху всесвіту породжують як окремих людей, так і різні їх спільності. Звичайно, в першу чергу такими спільностями з'являються роди, зв'язки і відносини між людьми за кровною спорідненістю. Іншими етносами, які виникли внаслідок еволюційного розвитку людства, з'являються племена, нації та народи. Не будемо зараз говорити про те, чим ці етнічні спільноти відрізняються одне від одного. Загостримо нашу увагу на тому, що становить єдину основу, причину та механізм їх розвитку.

Пасіонарність як будь-яке явище має початок, тобто пасіонарний поштовх, акматичну та інерційну фази, надлом і фазу занепаду. Пасіонарний поштовх є мікромутація, яка викликає появу пасіонарної ознаки в популяції і яка призводить до появи нових етнічних систем в тих чи інших регіонах, виникаючи, як завжди, внаслідок внутрішніх процесів розвитку етносів. Але буває, що пасіонарність імпортується шляхом контактів із сусідами [56, с. 93]. Пасіонарний поштовх – таке ж явище природи як посуха чи повінь. До пасіонарних поштовхів належать мутації, які відбуваються час від часу на всій поверхні Землі. Це відбувається в залежності від різноманітних історико-географічних ситуацій в регіонах, зачеплених поштовхом [56, с. 260]. Частіше за все пасіонарний генофонд передається по материнській лінії, а розтрачується найчастіше забіякуватими чоловіками [56, с. 244].

Компліментарність є відчуття підсвідомої симпатії (позитивна компліментарність) або антипатії (негативна компліментарність) членів етнічних колективів, завдяки чому вони діляться на «своїх» та «чужих».

Явище компліментарності знаходиться в основі етнічного поділу людей, оскільки поява будь-якого етносу супроводжується утворенням груп людей (консорцій), об'єднаних взаємною симпатією, що дозволяє цим людям

підтримувати постійні взаємовідносини та виробляти загальну лінію поведінки. На рівні етносу та суперетносу явище компліментарності проявляється ще більш яскраво: хоча окремі представники чужого етносу можуть викликати особисту симпатію, увесь цей етнос відчувається як дещо чуже. Так, оскільки в більшості випадків шлюби заключаються виходячи із взаємної симпатії майбутнього подружжя, компліментарність в етнічній системі породжує явище ендегамії, яке виконує важливу функцію стабільності будь-якого етносу (вірогідність укладання шлюбу з членами своєї етнічної спільності завжди вища, ніж з членами іншої спільності, навіть у дуже поліетнічному середовищі; у гіршому випадку етнос розчиниться серед інших за декілька поколінь). Позитивна компліментарність етнічних систем може привести їх до симбіозу або злиття з утворенням нової цілісності, а негативна компліментарність – до химери з усіма негативними наслідками такого контакту. Про глибокі психологічні основи компліментарності свідчить явище ностальгії. Подібно іншим етнічним явищам компліментарність розглядається як явище статичне і вірогідне (тобто на індивідуальному рівні можливі будь-які випадки відхилення від закономірності але за умов підвищення рангу етнічної системи закономірність діє більш чітко) [57, с. 526].

До об'єктивованого субстратного рівня інтересів народу належить таке явище як розподіл праці в етнічних колективах.

Ще у первісному суспільстві існував так званий розподіл праці, коли чоловіки ходили на полювання, а жінки займалися разом з дітьми збиранням рослин та ягід. Це дуже простий приклад розподілу праці між жінками та чоловіками. Тепер розподіл праці має дуже складний характер, бо жінки прагнуть до емансипації, до рівних прав з чоловіками. Ми не проти рівних прав, але вважаємо, що жінка не може, навіть не повинна бути шахтарем або ж вантажником. У кожного є своє місце, призначення і деякі сфери, куди не можна втручатись. Жінка, як прийнято, повинна займатися справами по дому, дітьми. І все це не так легко, як дехто вважає. Правда, є жінки, які блискавично виконують не тільки свої природні функції, але й справно керують трудовими колективами

і т.ін. Звичайно, це пасіонарні особистості. Але в суспільстві переважають гомеостатичні особистості як чоловічої, так і жіночої статі.

Розподіл праці є також між батьками та дітьми, бо деяку роботу діти не можуть виконувати. Але діти мають працювати, тобто робити все, що у їхніх силах. Взагалі, все це нагадує колообіг, коли батьки забезпечують, ставлять на ноги своїх дітей. Але проходить час і діти стають дорослими, самостійними і тепер вони допомагають своїм батькам.

Також існує розподіл на матеріальне і духовне виробництво, між підприємствами, між народами тощо.

Розподіл праці дає змогу людям знайти своє місце у цьому працюючому світі. І хоча на перший погляд здається, що це відокремлює людей – це не так. Адже всіх людей об'єднує єдина спільна справа – виживання у гармонії та боротьбі із силами природи та розв'язання проблем власне суспільного життя.

Розподіл праці в XIV – XX століттях значно збільшив випуск товарів, поліпшив їх якість, різноманітність. Завдяки НТП покращилися умови праці, життя. З'явилася змога оволодіти космосом, робити нові літаки, кораблі, двигуни, системи керування, сучасну військову техніку та інше. Завдяки НТП стало можливо лікувати різні захворювання, які раніше вважалися невилікуваними. Вважаємо, що саме розподіл праці привів до розпаду чи деформації первісного ладу та формування нового, більш досконалого. Раніше праця мала колективний характер, але з плином часу виникає потреба у розподілі між чоловіками та жінками, дітьми та батьками. Це прискорювало процес розвитку. Стали розрізняти матеріальну та духовну працю. Кожен член суспільства нібито мав свою нішу, але в той же час він не міг існувати окремо від інших людей, бо пов'язаний з ними через обмін результатами праці, через релігійні та духовні відносини. Отже, якщо з першого розподіл праці мав відокремити людей одне від одного, розділити їх, то насправді він, навпаки, згуртував, об'єднав їх.

Однією із сфер існування народу є суспільне середовище, в якому відносини між особами характеризуються більш за все формами власності.

Існує широке різноманіття форм власності: а) групова, колективна; б) приватна власність, як зосередження засобів виробництва в межах малочисленої групи людей; в) державна, власність, суб'єктом якої є держава; г) особиста власність – власність окремого індивіда; д) суспільна власність – яка належить суспільству.

За етнічною ознакою до форм власності варто віднести ще: родинну, племінну, національну та народну, а також транснаціональну тощо.

Кожна форма власності має свої переваги і недоліки, впливаючи на розвиток суспільства, визнаючи інтереси народу, які знаходяться під впливом багатьох інших факторів.

До активних об'єктивованих субстратних явищ і процесів належить світогляд і його історичні типи: міфологія, релігія та філософія [69, с. 37-38].

Світогляд – це система раціональних та ірраціональних поглядів і уявлень про навколишній видимий і невидимий світ, а також місце людини в ньому. Як бачимо, світогляд є протиріччя, складовими частинами якого виступають, з одного боку, раціональні погляди і уявлення, а з іншого ірраціональні. До раціональних поглядів і уявлень належить наукова інформація, тобто погляди і уявлення, які ґрунтуються на терезах розуму. Сюди належить інформація, яка виникає і розвивається в природознавстві та суспільствознавстві, тобто інформація, яку можна безпосередньо побачити, відчутти, перевірити. До ірраціональних поглядів і уявлень належить інформація, яка ґрунтується, по-перше, на почуттях і емоціях, по-друге, на вірі у надприродні та надрозумові основи і рушійні сили усього існуючого.

Відомі три історичні типи світогляду: міфологія, релігія та філософія. Ще в давні часи світогляд формувався в етнічних групах. Саме тоді з'являються міфологічні образи: віра людей в якісь надприродні сили, поклоніння богам, яких вигадували заради самоствердження, охорони житла, здоров'я всієї родини. А якщо все ж щось траплялося, вони винили себе за те, що чимось не вгодили Богів.

Основи етнічного світогляду людина отримує у ранньому дитинстві з народними казками, бо в них відображена доля, погляди, прагнення почуття народу, взагалі повна його характеристика у міфологічному вигляді.

Світогляд – це духовний каркас структури особистості, класу, нації, суспільства або людства. Наявність світогляду – показник зрілості не тільки особистості, а й соціальних груп, політичних партій тощо. Світогляд складається під впливом природних і соціальних факторів виховання й освіти. Врешті-решт, критерієм світоглядної зрілості людини виступають її переконання, вчинки й праця.

Отже, з давніх давен людина намагається зрозуміти все, що її оточує. Питаючи себе: «Чому це так, а не інакше? Навіщо мені життя? Чому йде дощ або сніг? Чому рослини ростуть? Для чого тварини живуть?» тощо. Відповідь на раціональному рівні дати було дуже важко внаслідок відсутності наук про природу і суспільство. Не знаходячи раціональної відповіді на питання, людина пояснює все впливом того, що не піддається розумінню, чимось таким, що знаходиться за межами всього існуючого і недосяжне людським розумом.

Міфологія як історичний тип світогляду зародилася у стародавні часи. Людина завжди прагнула знайти пояснення витоків свого існування. Спостерігаючи за природою, за навколишнім світом, люди складали міфи. Міф є ілюзорне відображення якихось подій, явищ, процесів навколишнього середовища.

Міфологія є вчення про міфи, їх роль і значення у житті людей. Міфи об'єднують людей. На основі міфів побудовані наші уявлення про існування Бога, душі, роду та іншого. Про таких відомих персонажів як Геркулес, Прометей, Гефест, Ілля Муромець та ін. нам відомо із міфів. Міфи є народними, їх передають в усній формі від покоління до покоління. Зараз ми вже можемо читати ці оповідання в книжках. Різні міфологічні уявлення які передавалися від покоління до покоління, несли якийсь уявний зв'язок, що поєднував усі ці покоління у щось ціле – етнос. Людині з дитинства наказували, що треба, а чого не слід робити, у що вірити, як ставитись до певних природних явищ, і у окремих

етносів це речі різні. Тому формувався різний менталітет націй, бо кожному етносу притаманні свої якості .

Різні народи мали свої міфи, своїх богів, тотемів чи духів, вірування кожного етносу своєрідні, неповторні, зрозумілі всім їм і це об'єднувало людей, бо такі казки мали певну провідну ідею про щасливе безтурботне життя у потойбічному світі, близькому до життя богів. З часом, роблячи відкриття і знаходячи прості земні рішення раніше незрозумілим явищам (наприклад, дощу, зіркам, снігу, вітру, сонцю, хворобам і т. ін.), міфологія поступово вдосконалюється і переростає в релігію, визнаючи єдиного Боготворця Всесвіту і людини, що керує змістом і значенням життя. Але знов таки для різних спільнот існують свої вірування, що складаються під впливом минулих міфологічних уявлень, зумовлюючих культурні традиції, моральні та духовні цінності в житті людей. Для кожного з'являється своя головна мета – досягнення нірвани, потрапляння в рай – яка втілюється в життя після смерті, якщо людина буде жити за правовірними канонами. Ці канони не лише ставлять людські відносини, їх поведінку, моральні й духовні цінності на високий щабель розвитку – завдяки ним розвивалась культура народів, розвивались вони самі, та ще більше єднались задля досягнення певної мети. У наш час залишаються відкритими вічні питання, на які немає чіткої відповіді, наприклад: з чого почалось створення Всесвіту і чи був початок взагалі? Чи є щось поза Всесвітом, чи він скінчений чи нескінченний? Навіщо людям життя? Чи є душа у людини і, що нас чекає після смерті? і т. ін. Хтось вірить у Бога чи якийсь інший несвідомий початок, ідею (ідеалісти); хтось намагається пояснити все науково (матеріалісти), у кожного свої докази і підходи. У кожного свої філософські погляди і уявлення, за допомогою яких люди намагаються розібратися в цих, як нам здається, складних, найголовніших питаннях, не витіснивши собою релігію, але зайнявши в людському житті вільне місце і сприяючи подальшому розвиткові людей і націй, розвиткові їх духовності та свідомості, залишаючи у якості звичаїв ті високі моральні засади, що зародилися і розвилися тисячоліттями і допомагають у житті та розвитку людства, зберігаючи мир, добро, розумінні терпіння... Як нам

здається, все це закладено в нас, перейшовши в процесі розвитку в підсвідоме і керує нами в буденному житті коли ми вже не замислюємося над ним, не вдаємось до фундаментальних понять. Це стало невід'ємною частиною людини, її душею.

Міфологія є історичний тип світогляду, тобто вона репрезентує один із варіантів вирішення питання про те, що становить основу і рушійну силу Всесвіту. У надрах міфологічного осягнення існують анімістичні уявлення про основи і рушійні сили розвитку всього існуючого. Анімізм є вчення про наявність душі у кожному предметі, яві чи процесі. Усе має свою душу, тобто основну рушійну силу. Анімістична традиція чітко простежується в усній народній творчості будь якого народу. Анімістичне ставлення до природи зігриває душу, споріднює людей з флорою та фауною. Другою формою міфологічного ставлення до світу є тотемізм, у відповідності з яким все, що існує, має єдину рушійну силу у душі надто великої, сильної рослини чи тварини. Предмети тотему у одних народів вживаються в їжу, у інших, навпаки, забороняються до вживання. У випадках, коли людина звергається до свого тотему і отримує від нього допомогу, вона її славить, оспівує. І, навпаки, коли предмет «тотему» не виправдав сподівань, його ганьблять, тортують. Третьою формою міфологічного сприйняття світу є фетишизм як вчення про надзвичайну роль у житті людей тих чи тих предметів і явищ природи, суспільства чи духовності. Фетишистська традиція простежується у різноманітних повір'ях, у прикметах, пов'язаних з прогнозуванням добрих чи недобрих наслідків.

Другий історичний тип світогляду – релігія – це фантастичне відображення в душах людей інформації про навколишнє середовище. Релігію можна розглядати як систему раціональних та ірраціональних поглядів і уявлень про єдині джерела розвитку природи, суспільства і духовності. У релігійній інформаційній системі переваги надається вірі у трансцендентні речі, тобто вірі в існування найвищих енергетичних основ і рушійних сил розвитку всесвіту, які неможливо сприйняти чуттями та розумом. В них можна тільки вірити. Релігійна

віра має дуже велику силу. Через релігію впливають на душевний стан людини. У цьому значенні релігія є знаряддя впливу, управління та виховання.

У релігії знаходять відображення духовні принципи кожного етносу. Дуже великий вплив на релігійні уявлення людини має загально прийнята релігія країни. Якщо більшість етнічних одиниць вірить у щось єдине, то у окремої людини є два шляхи: 1) або обрати загальну релігію своєю і тоді змішатися з іншими одиницями етносу; 2) або своєю релігією обрати якусь іншу і це може привести до непередбачених наслідків, а саме: а) або людину змусять приєднатися до домінуючої релігії; б) або її змусять покинути рідний ландшафт і втекти на чужину; бо більшість сприйме нову релігію як більш конструктивну і оптимальну, що відбудеться не відразу (через роки, десятиліття, а, можливо, і століття).

Однією з найважливіших причин, яка є поштовхом до подальшого розвитку етносу є ідея. Серед них особливого значення надається ідеї існування Бога. Монотеїстична релігія завжди відігравала суттєву роль у розвитку етносу. Вона здатна об'єднати у духовному плані окремі етноси, тобто виконує функцію інтегрування різних народів у певну цілісність. Із прийняттям якимось етносом нової для нього релігії, він все одно вносить до неї певні зміни, які властиві його менталітету, історії, звичаям, і тому у двох різних етносів, які сповідують одну релігію, ця релігія чимось відрізняється. Релігійні, як і міфологічні уявлення переповненні суперечностями, часто зустрічаються неточності, неузгодженість сюжетів. Разом з тим в цих творах є спільні ідеї стосовно того, якою має бути людина, на що вона здатна і що повинна робити.

Існує чимало релігій. Деякі народи були язичниками, тобто вірили в існування багатьох богів, безлічі енергетичних начал; добрих і злих. Потім розробляли концепції про єдине добродійне начало, яке не було причиною зла. З'явилися християнство та іслам. Звісна річ, що світогляд прихильників кожної релігії істотно відрізнявся. Отже і етнос, який сформувався, а потім розвивався під впливом тієї чи іншої релігії, мав суттєві відмінності від інших. Час йшов, релігії змінювалися, об'єднувалися, корегувалися. Разом з ними змінювалися і

люди, як складова частина етносу. У сучасному світі однією із духовних ознак нації є належність її до світових релігій. Кожна із них ставить за основу любов до ближнього та до навколишнього світу, що дозволяло б гармонійно розвиватися особистості.

Третій тип світогляду – філософія, що уявляє собою систему раціональних та ірраціональних поглядів і уявлень стосовно головних тенденцій і закономірностей розвитку природи, суспільства і духовності. У цьому значенні вона має істотний вплив на розвиток етносу. Як відомо, вона зародилась у античні часи, коли теоретичне мислення стало професійним заняттям звільнених від тяжкої фізичної праці людей, які були незгодні з міфологічним поясненням життя на Землі. Вони пішли від міфу до логосу. Кожний окремий філософ знаходив свою істину і доносив її до людей. Погоджуватися з нею чи ні – це вже особиста справа кожного. Але все ж таки монополія домінуючого сприйняття оточуючого світу як божого дару похитнулась. Етноси під впливом цього відчули внутрішні зміни, які з часом ставали все більше і більше помітними.

Можна сказати, що філософія є синтезом міфології, релігії та науки. У той же час вона є якоюсь окремою частиною, яка не входить ні в які інші типи світогляду. В філософії відображені розділи, які стосуються природознавчих та суспільствознавчих наук, тенденцій їх розвитку.

В філософії все розглядається з різних боків, розглядаються всі можливі підходи до певного питання. Філософію представляють науковці всього світу. У кожній країні філософські питання розглядають по-різному і обмін думками дає можливість побачити всю красу розмаїття філософії, що в свою чергу сприяє розвитку міжетнічних зв'язків і відносин. У самому терміні "філософія" («любов до мудрості») має місце суперечливе поєднання думки та почуття. Філософія є пізнання людини у світі та світа у людині. Людина здійснює спробу пояснити незрозуміле не за допомогою «вищих сил», а за допомогою розуму. Отже, людина почала замислюватися над загальними проблемами Всесвіту. Життя окремої людини теж займало розум людини. Але, знову ж таки Всесвіт і Людина

цікавлять філософію не у повному їх обсязі, а тільки з боку головних закономірностей їх розвитку. Те ж саме стосується і суспільства.

Отже, філософія є найінтелектуальнішою формою світогляду. В ній відображаються погляди і прагнення народу, але на відміну від інших світоглядних форм, аналізуються причини та наслідки, зміст і форма, сутність і явище, можливість і дійсність тих чи тих подій, джерела, механізми та траєкторії, тобто майбутній стан речей, знаходяться компромісні рішення існуючих проблем.

Об'єктивний світ та суспільне буття відображаються у свідомості людей і існують у певних формах суспільної свідомості: економічній, політичній, правовій, етичній, естетичній та ін. Ці форми свідомості відображають різні ділянки та сторони дійсності. Так, політичні ідеї відображають відносини між класами, націями та державами, а також окремими людьми з питань боротьби за владу, її утримання та користування нею. Ці ідеї слугують основою політичних програм, заяв та обіцянок різних партій, соціальних груп тощо.

Однією з найважливіших форм суспільної свідомості є економічна свідомість [72, с. 4-6]. Економічне становище людини, її добробут сильно впливають на формування духовних цінностей. Але немає чітких характеристик для людини чи етносу економічно влаштованих і не влаштованих. Іноді економічна влаштованість сприяє духовному розвитку людини, формуванню більш високих моральних цінностей, а іноді навпаки. Така ж ситуація існує і для економічно невлаштованої людини з низьким рівнем добробуту. Таке становище зумовлює початковий рівень моральних цінностей. Як відомо, розвиток економіки йде безперервно і під її впливом розвивається етнос. Якщо народ усвідомлює своє економічне домінування над іншими народами – це є великим стимулом для його подальшого розвитку, і в той же час якщо якийсь народ усвідомлює свою відсталість і бачить досягнення іншого – це є також гарним поштовхом для розвитку. Також етноси справляють вплив один на одного саме через економічні зв'язки, які з часом стають все більш міцними.

Значну роль у етнічному розвитку економічного фактора не можна перебільшувати. Його треба розглядати на рівні з іншими – політичним, релігійним та ін. Істинну картину дає лише багатофакторний аналіз. Духовні чинники зумовлюють розвиток економіки не менше, ніж економічні – духовний розвиток. Те ж саме стосується політики й культури, освіти й релігії, боротьби суспільних класів та їх ідеальних домагань.

Політична свідомість виникла як відповідь на потребу в осмисленні таких явищ як держава і державна влада. Вона і в наш час є відображенням економічних та інших суспільних стосунків між різними верствами населення стосовно державної влади. Політика, політичні відносини – це перш за все відносини між великими групами людей, націями тощо у боротьбі за владу, за перевагу в суспільстві. Політика є концентрований вираз економіки і не тільки економіки. Політична свідомість є відображення в думках і чуттях людей їхнього політичного буття, яке тісно пов'язане з економічним буттям. Політична свідомість породжується усією сукупністю суспільних відносин і насамперед, економічних. Економічні інтереси виступають часто-густо причиною політичних дій. В політиці визначне місце займає влада, заради якої точиться політична боротьба. Під впливом цієї боротьби формулюються політичні інтереси етносу.

Правова форма суспільної свідомості знайшла своє відбиття у правових нормах і законах, за допомогою яких люди намагаються усунути хаос і навести порядок у суспільному житті. Правова свідомість – це одна із форм суспільної свідомості, в якій відображаються знання і оцінка прийнятих юридичних законів, нормативів діяльності різних суб'єктів права. Право – це сукупність обов'язків, правил поведінки людей в суспільстві. Право – це воля певного суспільного суб'єкту, що має статус закону. Завдяки правовим нормам є можливість дотримання громадського спокою, меж можливого. Дозволяється робити все, що не забороняється законом.

Отже, крім політичних і економічних, в суспільстві існують і правові стосунки, завдяки яким люди намагаються захистити себе, свою сім'ю, своє майно, тощо якщо всі люди будуть жити за одними загальними законами,

ретельно виконувати їх, то мир і спокій в етнічних спільнотах будуть забезпечені. Але для цього потрібна правова освіченість населення, її духовна розвиненість. Адже, чим більше розвинений етнос духовно, тим краще в ньому громадянину, тим краще громадяни виконують свої обов'язки і користуються правами.

В житті людини з самого її народження йдуть поруч етичні уявлення. Вони передаються дітям від батьків, удосконалюються роками. Кожна людина має бути чесною, доброю, допомагати людям. Тоді наше життя стане кращим. Тому можна вважати, що мораль – це сукупна свідомість будь-якого етносу. Нам також відомо, що моральна і політична свідомість часом не уживаються, часто-густо вступають у суперечливі відносини.

Моральна форма свідомості виявляється в існуючих моральних нормах, правилах поведінки тощо. Вважаємо, що мораль потрібна у житті суспільства та етносу. Вона повинна відбиватися не на папері, а у свідомості людини. Людина повинна чітко визначити свої цілі та засоби їх досягнення; не порушуючи моральні норми суспільства, в якому вона живе. Моральна свідомість є основною складовою частиною духовності. Духовність і мораль – це, за великим рахунком, слова-синоніми, бо коли про людину говорять, що вона високодуховна, то мають на увазі що в неї дуже розвинені моральні якості.

На відміну від правових норм, норми і правила моралі не записані в законах, але підтримуються силою суспільної думки, звичаїв, виховання, силою внутрішніх поглядів людини. Вони визначають ставлення людини до суспільства, до інших народів, до родини і інших людей. Мораль впливає на всі боки суспільного життя. Мораль підрозділяється на індивідуальну, корпоративну, класову, національну, вселюдську. Кожна форма моралі має певну сукупність недоліків і переваг, у порівнянні із загальнолюдськими цінностями.

Естетична свідомість – це саме та основа, що забезпечує гармонійну єдність та внутрішній взаємозв'язок різних виявів духовного життя, людини і суспільства в цілому [76, с. 5-7]. Саме на цій основі виникає наука і мистецтво, за, допомогою яких одні люди розкривають свій внутрішній духовний світ,

таланти, а інші удосконалюють їх. За рівнем розвитку мистецтва можна говорити про суспільство: чим вільніше і різноманітніше духовне життя суспільства, тим природніше і органічніше воно розвивається.

Естетика (чуттєве сприйняття) – наука про закономірності естетичного освоєння людиною світу, про сутність і форми творчої діяльності за законами краси. Усі сприйняття людиною світу побудовані на чуттєвих сприйняттях нею світу. Усі стосунки – економічні, політичні, правові тощо – насиченні насамперед чуттєвим сприйняттям людиною світу. Естетична суспільна свідомість етносу виникає з його моральності. Естетика – це норми поведінки, моральні та етичні правила, що є загальноприйнятими у суспільстві, а отже це складова частина етносу як духовного явища [74, с. 35-38; 75, с. 100-106].

До об'єктивованих субстратних елементів інтересів народу належить мова титульної нації. Не можна сказати, що вона уявляє собою якийсь моноліт, оскільки на неї впливають мови субетнічних структур народу, а також мови інших сусідніх народів. Але незважаючи на ці та інші явища мова провідної нації залишається субстратною, тобто в глибинні непорушною. До активних об'єктивованих субстратних властивостей народу належить ще ментальність, тобто духовна квінтесенція народу.

Ментальність є не що інше як особливий психічний склад і світогляд людей, які входять до тієї чи іншої етнічної цілісності. Ментальність уявляється у вигляді ієрархії ідей, переконань, уявлень про світ, смаків, культурних канонів, способі висловлення думок, є сутнісною частиною етнічної традиції. Етнічна традиція – ієрархія стереотипів та правил поведінки, культурних канонів, політичних, господарських форм, світоглядних настанов, що характерні для певного етносу, передаються від покоління до покоління. Накопиченою етнічною традицією, по суті справи, і визначається своєрідність кожного етносу, його місце в ряді з іншими народами. Етнічна традиція закладається в період молодості етносу, коли він активно виробляє адаптивні навички. Етнічна традиція може бути порушена у випадку, якщо етнос стає жертвою химери, тобто за умов негативного етнічного контакту. За нормальних умов розвитку

етносу етнічна традиція, досягнувши найбільшого розквіту і своєрідності, потім починає спрощуватися і зникати синхронно з упадком і зникненням самого етносу. Однак багато її елементів можуть переходити до інших молодих етносів, які активно засвоюють і переробляють ці елементи. Так, канони мистецтва епохи елінізму перейшли після погибелі самої античної цивілізації до безлічі нових етносів і живуть по сьогоднішній день. Багатющі культурні традиції старослов'янського та візантійського етносів були сприйняті та розвинуті російським суперетносом. Таким чином, етнічна традиція будь-якого етносу не створюється на порожньому місці, а виникає як органічне сполучення от передуючих елементів та принципово нових рис.

Ментальність формується впродовж етногенезу (в тому числі під впливом етнічних контактів). З підвищенням рангу тієї чи тієї етнічної системи ментальність проявляється все більш яскраво: якщо на рівні консолідації (конвікції) специфіка ментальності не завжди помітна, то в суперетнічній цілісності вона виступає на перший план. Тим більше, в суперетносі, де спостерігається різноманітність стереотипів поведінки, ментальність є основним консолідуючим фактором. Так, надто різнобарвний візантійський суперетнос об'єднувало православ'я (не тільки як релігія, але і як ментальність) – також, і російський суперетнос, що виник значно пізніше. Захід, який іменувався «християнським світом» тепер об'єднується «цивілізацією» і «прогресом», що відповідає психічному обрисові сучасної західної людини. Однак в загальній суперетнічній ментальності уважний погляд завжди може виділити етнічні відмінності – «гострий галльський сенс» і «похмурий германський геній». Існують також субетнічні нюанси ментальності, наприклад, в Росії XIX ст. вони спостерігалися між дворянами, різночинною інтелігенцією, старообрядцями, православним духівництвом. Відмінності тут спостерігалися не тільки за стереотипами поведінки, але і за ментальністю [57, с. 528].

Отже, йдеться про найхарактерніші найвиразніші духовні риси які проявляються на ірраціональному як емоційно-чуттєвому, так і трансцендентному (надчуттєвому і надрозумовому) рівнях. Ментальність

простежується і на пасіонарному і на компліментарному як в пасіонарних проявах етносу, так і в компліментарних зв'язках і відносинах.

До суб'єктивованих субстратних елементів народу належать такі явища як: потреби, ідеали, цілі, цінності і, звичайно, інтереси. Причому ці явища є і атрибутивними характеристиками народу як провідної субстанції суспільно-історичного процесу.

Загальні визначення цих понять ми вже давали. Наразі сконцентруємо увагу саме на субстратній функції позначених понять. По-перше, варто звернути увагу на складну природу такого явища як потреби. Тут існує певна ієрархія потреб. Первинні, вторинні, третинні і т.п. Йдеться про так звані природні потреби. До них належать потреби в предметах споживання: їжі, одягу, взуття, будівлі тощо. Вторинні потреби виникають як основи первинних потреб, так і з урахуванням певних ідеалів етносу. Адже втілення певного ідеалу вже стає потребою подальшого розвитку людини, етнічної спільноти, народу. Потреби підрозділюються на відтворення людини, економічних, політичних, духовних умов її існування та розвитку. Якщо потреби можна класифікувати на несвідомі, свідомі та надсвідомі, то ідеали швидше за все підрозділюються на свідомі та над-свідомі. Ідеали мають виключно суб'єктивне походження. До них належать явища і процеси, які існують тільки в уявленнях, мріях та сподіваннях народу.

Цілі народу – це природні, суспільні та духовні предмети, явища і процеси, яких народ прагне досягти. Цілі безпосередньо визначаються потребами та ідеалами і, врешті-решт, об'єктивованими субстратними предметами, явищами і процесами. Не варто випускати із поля зору, що потреби, ідеали ті цілі існують на всіх субетнічних рівнях народу, хоча ключове значення мають субстратні явища провідної нації. Це ж стосується і цінностей народу, до складу яких належать природні, суспільні та духовні предмети, явища і процеси, які мають першочергове значення в його життєдіяльності. До цінностей народу в конкретно-історичних умовах можуть бути зараховані його потреби, ідеали, цілі та інтереси стосовно предметів, явищ і процесів природного, суспільного та духовного походження.

Стосовно інтересів субстратного рівня інтересів народу треба зазначити, що вони становлять органічне сполучення об'єктивованих і суб'єктивованих явищ і процесів. Змістовним елементом субстратного рівня інтересів народу є ще скупність протиріч, які виникають, функціонують і розвиваються між об'єктивованими і суб'єктивованими явищами і процесами.

3.2. Діяльнісний рівень інтересів народу

Коли ми розглядаємо інтереси народу через призму категорії «діяльність», то ми змушені говорити про діалектику об'єктивованих та суб'єктивованих предметів, явищ і процесів [94, с. 194-208]. Автор захищає правомірність використання основних законів і категорій діалектики у пошуку і виборі раціональних та ірраціональних шляхів, принципів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між об'єктивованими явищами. Якщо на субстратному рівні ми шукали відповідь на питання «що становить зміст інтересів народу?», то на діяльнісному рівні ведемо пошук відповіді на питання «як розгортається зміст інтересів народу?» через призму категоріального апарату діалектичних законів протиріччя, становлення нового та заперечення заперечення. За допомогою першого закону діалектики з'ясовуємо джерела розвитку, другого – механізми, третього – тенденції розвитку інтересів народу.

Поняття «джерела розвитку народу» позначає наявність протилежностей в географічному положенні етносів, які у своїй гармонійній єдності та взаємовиключеності детермінують виникнення, функціонування та розвиток інтересів народу. У цьому контексті в якості джерел розвитку народу можна розглядати явища природи, суспільства та духовності. Це, передусім, літосферні, гідросферні, атмосферні та біосферні явища і процеси. У надрах Землі містяться альтернативні енергетичні ресурси, завдяки яким існує життя на Землі. Йдеться не тільки про вугілля, нафту та газ, але й такі речовини як олово, мідь, золото,

залізо та ін., без яких неможливе створення матеріальних умов життєдіяльності етносів.

До суспільних джерел розвитку інтересів народу варто віднести гармонію взаємовиключення, по-перше, форм власності як відносин між людьми стосовно предметів споживання, виробництва, обміну тощо, по-друге, форм господарювання, по-третє, форм управління.

Стосовно форм власності найбільш суперечливим є співвідношення приватної та спільної форм власності. Форми власності, звичайно, виникають на зорі людської цивілізації. Носієм їх є людина. Історично першою виникає особиста власність, якій людина не надає особливого значення, оскільки предметів існує безмежна кількість, вони зустрічаються на кожному кроці (каміння, палиці тощо), якими людина користується, а скориставшись облишає їх. В епоху матріархату домінує спільна власність, власність роду. В епоху патріархату виникає приватна власність, тобто власність, яка є альтернативною спільній, хоча і проявом суспільної. Йдеться про свідоме протиставлення двох форм власності на знаряддя праці, житла, предметів побуту, майна. Водночас розвиваються потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси стосовно співвідношення приватної та спільної форм власності.

До джерел розвитку інтересів народу варто віднести протиріччя між його субетнічними структурами щодо форм господарювання і взагалі форм економічної, політичної, науково-технічної, спортивної та інших форм діяльності. Найрельєфнішими протилежностями серед форм господарювання виступають аграрна та промислова форми. Тривалий час у цьому співвідношенні домінував аграрний комплекс в усьому його різноманітті (мисливство, рибальство, рослинництво, тваринництво, тощо).

Переломний період у співвідношенні аграрної та промислової або буржуазної (від «буржуа» – мешканець міста) форм господарювання настає в епоху буржуазних революцій. Ця епоха характеризується тим, що у протиборстві аграрної та промислової форм господарювання помічається перевага останньої. Надалі пріоритет міських форм господарювання зростає. Це супроводжується

зростанням ролі та значення міст у життєдіяльності народів, переселенням їх до міст, де розширяється не тільки сфера промислової діяльності, а й з'являються певні інфраструктурні форми зайнятості населення.

Саме в містах з'являються політичні, наукові, художні, спортивні форми життєдіяльності. Звернемо увагу на політичну діяльність, в яку втягуються широкі верстви населення, оскільки вона стосується влади. Остання є не що інше як суспільна воля, яка протиставляється волі окремої людини і яка має її підкорятися, оскільки воля є здатність будь-якого суб'єкта підпорядковувати (добровільно чи насильно) своїм інтересам інших людей, примушуючи їх працювати на себе.

До політичних джерел розвитку інтересів народу належить, звичайно, боротьба за владу, яка розгортається помірно чи запекло, мирно чи немирно між різноманітними субетнічними чи змішаними субетнічними класами, партіями, блоками, зонами, регіонами тощо. Боротьба далі розгортається поміж тими, хто захопив владу і прагне мати більше впливу в суспільстві, володіти і розпоряджатися суспільним багатством, керуючись корпоративними чи егоїстичними інтересами.

До джерел розвитку інтересів народу варто віднести також духовний фактор, зокрема, ноосферу. Треба зазначити в цьому зв'язку, що ноосфера включає в себе окрім раціональних ще й ірраціональні явища та процеси, які мають, з одного боку, емоційно-чуттєвий, а з іншого – надчуттєвий та надрозумовий характер. Інакше кажучи, інтереси народу детермінуються процесом духовного освоєння світу. Має сенс звернути увагу на таку обставину: по-перше, духовне освоєння світу є відповіддю на те, що людину і народ взагалі цікавлять першооснови рушійної сили та найголовніші закони всього існуючого. У цьому значенні духовне виступає продуктом інетерсу як ставлення людей до оточуючого світу. Разом з тим духовний фактор має зворотню дію, тобто викликає (детермінує) підвищений інтерес до з'ясування глибинної суті явищ природи та суспільства. Йдеться в широкому сенсі слова про суперечливу природу світогляду як ансамблю раціональних та ірраціональних поглядів,

уявлень та вчень про навколишнє середовище і місце людини в ньому. Рациональні погляди, уявленя і вчення асоціюються з наукою, а ірраціональні – з міфологією та релігією. Звідси впливає альтернативне ставлення до природи і суспільства. З одного боку, їх люди обожнюють і шанують як своїх помічників та охоронців, а, з іншого, – огрублюють і зводять до рівня явищ, які треба негайно знищити або підкорити і не давати їм вільно жити.

До джерел розвитку інтересів народу можна віднести явища пасіонарності, світовідчуття, етнічної домінанти, компліментарності та інші, які мають комплексний характер, тобто існують в органічному поєднанні природного, суспільного та духовного.

Пасіонарність є таке явище, яке внаслідок своєї суперечливої природи розглядається як джерело виникнення і розвитку народу. Це джерело є біологічна і хімічна активність. Але цього недостатньо. Тут має місце збіг множини обставин, які носять системний характер. Маються на увазі географічні широти, клімат, форми господарювання, культурні традиції, котрі існують як умови, так і перепони, які пасіонарний імпульс ламає. Саме біологічна та хімічна форми руху всесвіту породжують як окремих людей, так і різні їх спільності. Звичайно, в першу чергу такими спільностями з'являються роди, тобто зв'язки і відносини між людьми за кровною спорідненістю. Іншими етносами, які виникли внаслідок еволюційного розвитку людства, називаємо плем'я, націю, народ. Не будемо зараз говорити про те, чим ці етнічні спільності відрізняються одне від одного. Зогостримо нашу увагу на тому, що становить єдину основу, причину і механізм їх розвитку.

Пасіонарність як всяке явище має початок, тобто пасіонарний поштовх, акматичну та інерційну фази, надлом і фазу занепаду.

Пасіонарний поштовх, тобто мікромутація, яка викликає появу пасіонарної ознаки в популяції і яка призводить до появи нових етнічних систем в тих чи інших регіонах, виникає, як завжди, внаслідок внутрішніх процесів розвитку етносів. Але буває, що пасіонарність імпортується шляхом контактів із сусідами [56, с. 93]. Пасіонарний поштовх – таке ж явище природи як посуха чи повінь.

До пасіонарних повстхохів належать мутації, які відбуваються час від часу на всій поверхні Землі. Це відбувається в залежності від різноманітних історико-географічних ситуацій в регіонах, захоплених поштовохом [56, с. 260]. Підвищена пасіонарність етнічної, а тим паче субетнічної системи, дає позитивний наслідок тільки при наявності етнокультурної домінації.

Пасіонарність, як характеристика поведінки та психіки – активність, що проявляється у прагненні індивіда до мети (часто – ілюзорної) і в здатності до напруженості та жертвності заради досягнення цієї мети. Жертвність розуміється тут широко – як відмовлення від задоволення найближчих потреб, іноді життєво важливих, заради домінуючої соціальної або ідеальної потреби, усвідомленої в якості мети. При високих ступенях пасіонарності ця мета уявляється вартою того, щоб віддати за неї життя. У цілому пасіонарії характеризуються значним домінуванням соціальних (перш за все – потреби в лідерстві) та ідеальних потреб над біологічними (вітальними), хоча останні можуть бути яскраво вираженими. У співвідношенні потреб розвитку і збереження переважають потреби розвитку.

Користуючись історико-біографічним методом, Л.М.Гумільов описав пасіонарність як сталий, інваріантний для різних епох і етносів комплекс рис поведінки та психіки. Якщо не брати до уваги випадки хвороби та патології, всі наведені вище риси пасіонариїв зустрічаються у цілісному взаємозв'язку. Така жертвність завжди пов'язана зі здатністю індивіда до наднапруги, а здатність до пасіонарної індукції (впливу на оточуючих) – із загальною активністю поведінки. Врешті-решт, можна констатувати пасіонарність як потребу і здатність змінити оточуюче середовище [57, с. 534-535].

Етнічна домінанта – система політичних, релігійних, моральних, естетичних та інших цінностей, які створюються при появі будь-якої етнічної цілісності і становлять її об'єднуюче начало. Етнічна домінанта складається у своїй основі ще в інкубаційному періоді, який передуює виникненню етнічної системи. Етнічна домінанта є необхідною умовою об'єднання пасіонариїв, що розірвали з традиціями етнічного субстрату. Проповідь нових ідей, захист нових

політичних ідеалів (в тому числі і з гвинтівкою в руках) задовольняє характерну для пасіонаріїв жадобу до діяльності. Як завжди етнічна домінанта достатньо різко протистоїть пануючим в етнічному субстраті уявленням і нормам. Так, жорсткі правила перших християнських общин, зміст християнських проповідей здавались язичникам-римлянам жахливим спотворенням, що штовхало їх на боротьбу з новою релігією. Але закони етногенезу виявились сильнішими: після пасіонарного поштовху I ст. н.е. всі підвищено активні люди намагались прилучитись до нової домінанти християнства, а одряхліле разом з Римом язичництво нікого не цікавило. Наслідком була повна перемога християн в IV ст.: на них змушений був спиратися імператор Костянтин, оскільки іншої серйозної сили в імперії на цей час вже не було.

Роль етнічної домінанти для арабів в VII ст. відіграла також нова релігія – іслам. Під прапором пророка зібрались всі пасіонарії, що з'явились на Аравійському півострові внаслідок пасіонарного поштовху VI ст. Наслідок цілком закономірний: був створений Арабський халіфат від Паміру до Іспанії.

Роль етнічної домінанти в IX ст. в Київській Русі відіграло православ'я. Під впливом ідей християнства київськими князями була створена могутня на той час феодальна держава – Київська Русь. Наведені приклади етнічної домінанти відносяться до періодів появи нових суперетносів. Однак, правомірно говорити про етнічну домінанту при створенні різноманітних цілісностей (етносів і субетносів) вже в ході етногенезу. Так, для виникнення в Росії субетноса старообрядців домінантою послужила протидія реформі Нікона.

Звичайно, етнічна домінанта не завжди носить загострений ідейний чи релігійний характер. Інколи для утворення нової цілісності достатньо просто різкого політичного розмежування з існуючими традиціями (приклад – вікінги, пасіонарний поштовх VIII ст. н.е.). Але в цілому етнічна домінанта може бути охарактеризована як сукупність явищ у суспільній свідомості людей, що об'єднуються у нову етнічну систему. Позитивній взаємній компліментарності цих людей відповідає близький спосіб мислення [57, с. 563-565].

Світовідчуття належить до сфери несвідомого і розглядається в етнологічній літературі як підсвідома реакція людини на оточуючу її реальність. Світовідчуття становлять собою увесь комплекс психічних процесів і явищ, що викликаються зовнішнім впливом на індивіда, але не перероблених його свідомістю. Варто світовідчуття не плутати зі світоглядом – свідомим ставленням до оточуючого світу. Світовідчуття визначається як генетично зумовленими властивостями даної людини (її конституцією, пасіонарністю тощо), так і впливом середовища. Л.М.Гумильов на історичному матеріалі показав, що на формування світовідчуття людей суттєво впливає етнічний склад середовища, в якому вони живуть, причому визначну роль тут відіграє характер контактів на суперетнічному рівні. Світовідчуття має дві форми: позитивну і негативну. Негативне світовідчуття виникає в зоні контактів несумісних суперетносів зі взаємно суперечливою компліментарністю, з різко відмінними стереотипами поведінки та ментальністю, що проявляється в негативному ставленні до об'єктивних законів буття і в прагненні до спрощення оточуючого світу. При наявності пасіонаріїв серед таких людей складаються цілісності відповідного типу – антисистеми. Позитивне світовідчуття – це нормальне світовідчуття людей у здоровому етносі, що виявляється у прийнятті людиною об'єктивних законів життя і у прагненні до підтримання (або ускладненні) своєї етнічної системи та оточуючого природного середовища. У здоровому (не спотвореного химерою) етносі відхилення від позитивного світовідчуття зустрічаються рідко і не здійснюють суттєвого впливу на розвиток системи [57, с. 529].

До механізмів розвитку інтересів народу варто віднести закон етногенезу як еволюційне проходження будь-якою етнічною спільнотою декількох фаз. Фазами етногенезу позначаються стадії розвитку етносу, які мають тимчасові межі, визначаючись швидкістю розгортання і спадання пасіонарного напруження в етнічній системі. Фази етногенезу, за Л.М.Гумильовим, характеризуються наступними рисами:

а) напрямом змін і рівнем активності етнічної системи в цілому (міграційній, демографічній³, господарській, ідейно-політичній, військовій, природно-перетворюючій);

б) панівними в даній фазі типами пасіонаріїв певного рівня (ці рівні коливаються від звичайного прагнення до благоустрою до жертвності), а також кількістю і роллю субпасіонаріїв;

в) єдиним для даної фази суспільним імперативом поведінки;

г) ступенем внутрішньої складності системи, що характеризується мажами і напрямом зміни кількості підсистем (субетносів);

д) напрямом зміни і рівнем резистентності етнічної системи. Крім того, всі фази етногенезу мають особливі, властиві тільки їм ознаки (так, фаза надлому знаменується розколом єдиного етнічного поля, фаза обскурації – розпадом всіх суспільних структур) [57, с. 555].

Розглянемо більш детально фази етногенезу. Фаза підйому – фаза інтенсивного зростання пасіонарного напруження в етнічній системі внаслідок пасіонарного поштовху, що приводить до появи цієї системи. Названа фаза характеризується етноенергійною експансією зявившогося етносу, струмким підвищенням усіх видів його активності, швидким зростанням підсистем етнічної системи. У фазі підйому формується нова етнічна домінанта і суспільні інститути. Для даної фази характерне пасіонарне відчуття часу, а також суспільний імператив: «Будь тим, ким ти маєш бути». Ця формула відображає високу дисципліну у заново виниклій системі, де жорсткій регламентації підкоряється поведінка членів колективу, шлюбні відносини, використання ландшафту. Однак, завдяки новому стереотипу поведінки, що формується в фазі підйому, всі ці обмеження сприймаються людьми не як тягінний вантаж, а як необхідна умова гідного способу життя. Фаза підйому розпочинається з інкубаційного періоду, спочатку прихованого, а потім відкритого. Оточуючі етноси сприймають фази підйому як утворення спільності вкрай активних людей, що відстоюють незвичні ідеали і завойовують собі місце під сонцем, часто за рахунок сусідів. Після фази підйому настає акматична фаза. Характерні

прикладі фази підйому – зростання чисельності та впливу християнських общин в I-III ст. н.е., що привело до утворення Візантійського суперетносу; Стародавній Рим періоду перших царів і завоювання Італії (VII-VI ст. до н.е.); араби-мусульмани періоду створення халіфату і розповсюдження ісламу (VI-VIII ст. н.е., включаючи інкубаційний період); монголи XI-XIII ст. н.е., чия агресія розповсюдилась майже на весь простір Євразії; в Росії підйом пов'язаний з політикою Олександра Невського, перемогою на Кульковому полі, підняттям Москви, створенням єдиної Російської держави та її розширенням (XIII- XV ст.) [57, с. 556]. Український етнос, на наш погляд, пережив декілька фаз підйому: перша фаза пов'язана зі становленням Київської Русі; друга фаза підйому припадає на період козаччини і національно-визвольної боротьби у XVII-XVIII ст. проти шведського, шляхетського та турецького поневолення; у XX столітті фаза підйому була пов'язана із більшовицьким переворотом в Росії 1917 року і тривала понад 10 років (1917-1931 рр.), а також у 90-х роках у зв'язку з розпадом Радянського Союзу і здобуттям Україною національної незалежності.

Акматична фаза – фаза етногенезу, в якій пасіонарна напруга досягає найвищих для даної системи рівнів. Наступає після фази підйому. Етнічна система в даній фазі характеризується домінуванням пасіонарно-жертвовного типу, найвищою кількістю підсистем (субетносів), надлишковою частотою подій етнічної історії. Жертвовні пасіонарії зустрічаються і у фазі підйому, але в акматичній фазі у них з'являється новий настрій – прагнення до максимального ствердження себе як особистості, а не тільки до перемоги свого етнічного колективу як цілого. Це означає, що в акматичній фазі починає змінюватися відчуття часу – з'являються актуалісти. Все це визначає спільнотний імператив акматичної фази – «будь самим собою». Зростання індивідуалізму у сполученні із надлишком пасіонарності часто приводить етнос у стан, що отримав назву пасіонарного перегріву. При пасіонарному перегріві надлишкова енергія, яка у фазі піднесення тратилась на бурхливе зростання та експансію, починає гаситися, тратитися на внутрішні конфлікти. Так, акматична фаза у Європейському суперетносі позначилась війною гвельфів з гібелі нами та

провалом політики хрестоносців; у Візантії (IV-VII ст.) – внутрішніми чварами на релігійному ґрунті. Акматична фаза в Росії – «смутні часи», у монголів – розпад єдиного улусу, створеного Чингізханом; у середньовічному Китаї – епоха Тан (658-907 рр. н.е.), позначена повстанням Ань-Лушаня (756-763 рр.), під час якого населення Китаю скоротилося втриє [57, с. 556-557]. В Україні акматичної фази, здається, ще не було, оскільки вся українська історія є історією боротьби за визволення з-під якогось поневолення. Головним чином це стосується періоду Київської Русі.

Фаза надлому – фаза різкого зниження пасіонарного напруження після акматичної фази, супроводжується розколом етнічного поля, зростанням кількості субпасіонаріїв, гострими конфліктами всередині етнічної системи. Усе це приводить до суттєвого зниження резистентності системи в цілому і підвищенню вірогідності її розпаду та погибелі внаслідок зміщення (негативного етнічного контакту і дії антисистем). Надлом – дуже характерний період в будь-якому етногенезі, який настає приблизно через 600 років після його початку. Його можна розглядати як «літню хворобу» етнічної системи. [57, с. 557-558].

Інерційна фаза – фаза етногенезу, в якій після фази надлому настає деяке підвищення, а потім поступове зниження рівня пасіонарного напруження. Характеризується укріпленням державної влади та соціальних інститутів, інтенсивним накопиченням матеріальних та духовних цінностей, активним перетворенням ландшафту, що вміщує певний етнос. Панує суспільний імператив «будь таким, як я», що означає, орієнтацію на загальноприйнятий еталон для наслідування (часто цей узагальнений образ, відхилення від якого засуджується думкою, – подібно образу «джентльмена» в XVII – XIX століттях в Англії; інколи цей же імператив виливається в обожнення правителя, поклоніння якому – нехай навіть зовнішнє – обов'язкова умова входження індивіда в систему). Перехід у інерційну фазу звичайно виглядає як заспокоєння і початок творчої діяльності після катаклізмів фази надлому. Відповідно, пануючим у фазі інерції виступає характерний тип «золотої посередності» – законопослушна, дієдатна людина. З цього випливає домінування в етносі людей гармонійних та з

низьким ступенем пасіонарності. Однак внаслідок наявності могутнього централізованого керівництва, яке вгамовує внутрішні конфлікти, етнос в інерційній фазі виконує грандіозну роботу, що буває корисно для культури, але згубно для природи. Люди не знають, що услід за «золотою осінню» наступають «сутінки» – фаза обскурації [57, с. 559-560].

Фаза обскурації – фаза етногензу, в якій пасіонарне напруження спадає до рівня нижче гомеостатичного за рахунок значного збільшення кількості субпасіонаріїв. Етнос існує за рахунок матеріальних цінностей і навичок, накопичених у попередню інерційну фазу. Субпасіонарії, що швидко розмножилися, роблять неможливою будь-яку конструктивну діяльність, вимагаючи тільки одного – задоволення своїх ненаситних потреб. Розпочинає домінувати імператив «будь таким, як ми» – тобто засуджується (а при можливості – знищується) будь-яка людина, що зберегла почуття обов'язку, працелюбність і сумління. Власний імператив субпасіонаріїв – «день, та мій» – відображає їх повну нездатність до прогнозу. Внаслідок суспільний організм починає розкладатися: фактично узаконюється корупція, розповсюджується злочинність, армія втрачає боєздатність, до влади приходять цинічні авантюристи, що грають на настроях натовпу. Наступає депопуляція, численність населення до кінця фази обскурації значно скорочується, частково цей процес гальмується за рахунок притоку представників окраїнних і чужих етносів, які в значній мірі починають домінувати в суспільному житті.

Етнічна система втрачає резистентність і може стати легкою здобиччю більш пасіонарних сусідів. Фаза обскурації передуює загибелі етнічної системи або її переходу у стан етнічного гомеостазу, причому гомеостаз може досягти лише незначна здорова частина етносу, яка збереглася у «кривавій темряві» епохи обскурації [57, с. 559-560].

Фаза регенерації – можливе відродження етнічної системи після фази обскурації за рахунок ареола пасіонарності, що зберігся на його околицях. У Візантії таким тимчасовим відродженням була Нікейська імперія, що виникла вже після падіння Константинополя в 1204 р. Однак фаза регенерації – лише

короткий сплеск активності напередодні завершення процесу етногенезу. Вона переходить потім у меморіальну фазу. Дійсно, у 1453 р. турки-османи остаточно знищили Візантійську державу, і візантійські греки збереглися в подальшому як невеличкий релікт.

Інколи під терміном «регенерація» розуміється будь-яке відновлення етнічних структур після внутрішніх катаклізмів і вторгнень ззовні [57, с. 560].

Меморіальна фаза – близька до етнічного гомеостазу фаза етногенезу, що знаменує завершення цього процесу. У меморіальній фазі етнічна система вже втратила пасіонарність, але окремі її члени ще продовжують зберігати культурну традицію минулого. Пам'ять про героїчні діяння предків продовжують жити у вигляді фольклорних творів, легенд. Так в долинах Гірського Алтаю живуть нащадки колись могутніх степових етносів (стародавніх тюрок, найманів). Нині вони втратили активність, але багатий билинний епос говорить нам про минулу славу цих народів. Поняття «меморіальна фаза» застосовується також до окремих субетносів, які випали із головного потоку етногенезу та ізолювались з метою законсервувати свій образ життя і погляд на світ. Такими є старообрядці – субетнос ізолят, який склався і XVII ст. Перехід від меморіальної фази до завершеної форми етнічного гомеостазу має дуже повільний характер і виглядає як поступове забуття традицій минулого [57, с. 561].

Розглянемо тенденції розвитку народу в таких напрямках: по-перше, розвиток у напрямі суперетносу; по-друге, ускладнення і спрощення етнічної системи; по-третє, розвиток в умовах етнічного гомеостазу. Наведені етнічні поняття розроблялися Л.М.Гумильовим і нам варто скористатися його розробками.

До факторів, які суттєво впливають на тенденції розвитку інтересів народу належать: формування і розвиток суперетносів, а також такі процеси як етнічна парціація та етнічна сепарація, консолідація етносів, етнічна дисперсія, асиміляція та міксація.

Суперетнос – етнічна система, що складається із декількох етносів, які прогиставляють себе усім подібним цілісностям, і являють собою найвищий

таксон етнічної ієрархії. До появи терміну «суперетнос», уведеного Л.М.Гумільовим, цілісності такого роду йменувалися «цивілізаціями», «культурами» або «світами» (наприклад, «ісламський світ», «західна цивілізація»). Єдність суперетносу спостерігається в наявності загальної ментальності, що консолідує часто досить різноманітні етноси. Тому суперетнос з'являється насамперед як ідейно-релігійна та культурна чи політико-економічна цілісність, сутність якої знаходиться значно глибше. Народи, що знаходяться усереднені цієї цілісності, майже не обов'язково об'єднані політично; навпаки, вони часто вступають у гострі конфлікти. Тут ми бачимо іншу характерну рису суперетносу: конфлікти між етносами, що складають його, носять як завжди характер боротьби за переваги, а не війни на повне знищення суперника. Між тим ці конфлікти не виключають економічного, політичного та ідеологічного спілкування всередині суперетносу. Навпаки, зіткнення між різними суперетносами часто набувають рис геноциду та уярмлення (війни стародавнього Китаю зі степними народами, знищення аборигенів Північної Америки європейцями, війна германського Вермахту проти слов'янства, євреїв тощо).

Ядром суперетносу завжди виступає група етносів, що виникла в одному регіоні внаслідок пасіонарного поштовху, і об'єднана навколо етнічної домінанти (так Арабський суперетнос утворився у VII ст. на основі ісламу; у Візантії роль об'єднуючого начала відіграло християнство). У подальшому в орбіту вже сформованого суперетносу можуть бути включені народи іншого генезису (наприклад, до складу Російського суперетносу увійшли численні сибірські та степові етноси, що виникли цілком незалежно); до складу Європейського Союзу увійшли спочатку найрозвиненіші країни Європи: Англія, Франція, Італія та ін.).

Суперетнос нездатний до дивергенції, тобто до поділу на декілька суперетносів. Одного разу виникнувши він проходить за 1200-1500-літній термін усі фази свого розвитку (якщо він тільки не розпадеться у фазі надлому, що сталося, наприклад, з родонським народом). Однак, інерція ідейно-культурної традиції може зберегтися і в подальшому, передаючись іншим, молодшим

народам і приймаючи нові форми (так, традиції римського права перейшли до Західного суперетносу, а православ'я із Візантії, яка котилась до свого занепаду, перейшло до Росії).

Суперетнічні контакти (сумісне проживання та тісне спілкування представників різних суперетносів) інколи приводить до нейтральних наслідків, але частіше за все їхні результати вкрай негативні: виникають химери та антисистеми, що призводить до спрощення або навіть руйнації контактуючих цілісностей.

Чим же пояснити внутрішню єдність та сталість такого величезного утворення, як суперетнос? Л.М.Гумильов пояснює це явище пасіонарним поштовхом. Він показав, що спроби звести пояснення цього явища до мовних, расових, економічних або чисто ідейно-політичних факторів не приносять успіху. Розгадку дає тільки концепція пасіонарного поштовху, який формує в певному ландшафтному регіоні активно ускладнюючу і зростаючу цілісність з новим стереотипом поведінки та ментальності. Усі існуючі суперетноси виходять із такого «зродку», зберігаючи задані їм основні риси. Причому Л.М.Гумильов висовує гіпотезу, згідно з якою зростання і розвиток суперетносів регулюється єдиним етнічним полем, подібно біополю, що визначає розвиток організму.

Таким чином, з'ясовані Л.М.Гумильовим, закономірності дозволяють говорити про зростання того чи іншого суперетносу, причому точкою відліку є момент пасіонарного поштовху, від якого виник суперетнос. Цей вік характеризує енергетичний заряд, тобто рівень пасіонарного напруження суперетносу. Розвиток останнього у головних рисах детермінується внутрішньою енергетичною закономірністю та характером контактів з іншими суперетносами [57, с. 550-551].

Одною із тенденцій розвитку етносу можна розглядати етнічну дивергенцію, як процес поділу етнічної системної цілісності з появою нових систем такого типу. Етнічна дивергенція може відбуватися шляхом відокремлення від етносу будь-якої її частини, яка потім складається у

незалежний етнос. Низку таких етносів породили європейці, котрі переїхали в колонії: так з'явилися янки в США, бури в ЦАР, австралійці і т.ін. Етнічна дивергенція може відбуватися також шляхом дроблення етносу на декілька нових систем. Так, після поштовху XIII ст. в ході Російського етногенезу в його орбіту потрапили українці та білоруси, а також субетноси козаків, поморів та інших. Критерій етнічної дивергенції – поява нових груп, які протиставляють себе оточенню відрізняються стереотипом поведінки [57, с. 523].

Стереотип поведінки є система навичків, що передаються від покоління до покоління шляхом сигнальної спадкоємності, яка відповідає ідеалам кожного етнічного колектива.

Стереотип поєдинки складається в процесі адаптації етнічної системи до оточуючого середовища. Це середовище визначає неповторний облік кожного етносу. Власний стереотип поведінки сприймається членами етнічного колективу як єдино можливий, нормальний стандарт взаємовідносин, образу життя та діяльності людей. Якщо даний колектив знаходиться у здоровому, тобто не деформованому або переломному стані, прийняті норми поведінки цілком не прикрі для його членів, хоча сусідам можуть здаватися протиприродними або жорстокими. Чужі стереотипи поєдинки на буденному рівні сприймаються як дивацтво або дикість, викликають подив, глузування або злість. Причому деяким етносам вдається в межах суперетносу достатньо легко знайти загальну мову, якщо інший стереотип поведінки не здається жахливим або мерзотним, але частіше зустрічаються також: випадки повної взаємної ворожості. Особливо гостру реакцію, як правило, викликають чужі стереотипи в сфері статевих відносин, ставлення до померлих, до правил честі і т.ін.

Стереотип поведінки етносу має внутрішню структуру, яка будується на строго визначених нормах відносин: а) між колективом та індивідом; б) індивідів між собою; в) внутрішньо етнічних груп між собою; г) між етносом і внутрішньоетнічними групами. Стереотип поведінки також вміщує навички адаптації в ландшафті і норми відносин до чужоплемінників.

У динамічному етносі стереотип поведінки надто мінливий. У кожній новій фазі етногенезу етнос робиться несхожим на самого себе, хоча послідовність традиції зберігається, якщо не відбувається зміщень. Так розповсюдження європейської цивілізації привело до асиміляції та зникненню багатьох малих народів, що жили в етнічному гомеостазі.

В умовах несприятливого етнічного контакту (химери) стереотипи поведінки людей втрачають внутрішню структуру. На місце складних систем адаптивних навичків, що дозволяють монолітним етносам існувати і розвиватися в мінливому середовищі, приходить хаос неузгоджених між собою рис поведінки. Адаптивність в ландшафті понижується, що часто приводить до його хижацького використання і руйнування, взаємо порозуміння між різними групами населення втрачається. Люди позбавляються ціннісних орієнтацій, культурних традицій, виникають і ростуть антисистеми.

У випадках плідного етнічного контакту можливо, навпаки, відбуватися утворення нового, оригінального стереотипу поведінки, що дозволяє говорити про зародження нової етнічної спільноти. Характерний приклад – Латинська Америка, де нащадки змішаних іспанців та індіців утворили нові етноси [57, с. 546-547].

У якості тенденції розвитку народу можна розглядати таке явище як ускладнення етнічної системи. Воно полягає у збільшенні щільності системних зв'язків в етнічній системі, у зростанні внутрішнього різноманіття. Яскравим прикладом ускладнення системи є фаза підйому, проходячи яку, етнічна система перетворюється із простої, первинної консорції у велетенську і різноманітну етнічну «галактику» – суперетнос. Так, трапилося, наприклад, з християнами в I-IV ст. н.е., з арабами-мусульманами у VI-VIII ст. н.е. Такий процес відбувається і в системах більш низького рангу – і субетноси, і консорції (конвіктації) завжди виникають із найпростішого «зародку», потім ускладнюються і згодом розпадаються (спрощуються і зникають або ж діляться на декілька систем такого ж рангу) [57, с. 554].

Спрощення пов'язане не тільки зі зниженням кількості підсистем в даній етнічній системі, але і з розривом системних зв'язків, які реєструються сучасниками як відхід від норми, як неординарні події, часи, що багаті на такі події, описуються істориками як «смутні», «переломні» і т.ін. Дійсно, важкі потрясіння приводять етнічну систему до спрощення: так, після надлому ніколи не відновлюється у повному обсязі розквіт і різноманіття акматичної фази.

Граничне спрощення етнічної системи позначає завершення її життєвого циклу. Так, нащадки споконвічних римлян у Римській імперії IV ст. н.е. існували у вигляді невеличкого субетносу. Те ж можна сказати про візантійських греків напередодні падіння Константинополя в 1453 р. У надто спрощеному вигляді система може продовжувати існувати як персистент або ж гине під впливом ззовні [57, с. 552].

Етнічний гомеостаз, інакше кажучи статичний або персистентний стан народу є стан етнічної системи, в умовах якого його життєвий цикл повторюється від генерації до генерації без суттєвих змін і система зберігає рівновагу з ландшафтом і усіма подібними тобто статичними системами, не проявляючи при цьому будь-яких форм цілеспрямованої активності, що змінює оточення. Усе це дозволяє говорити про надто низький рівень пасіонарного напруження в системі і прийняти цей рівень за нульову позначку при побудові шкали пасіонарного напруження. Народ у стані етнічного гомеостазу складається майже цілком із гармонійних людей – достатньо працелюбних, щоб забезпечити себе і своїх нащадків, але позбавлених потреби і здатності щось змінювати у житті. Пасіонарії в статичних етносах зустрічаються винятково і, як правило, емігрують не знаходячи застосування своїм силам на батьківщині. Субпасіонарії залишаються незмінними.

До тенденцій розвитку народу можна віднести етнічну парціацію та етнічну сепарацію.

Етнічна парціація полягає у поділі раніше єдиного народу на декілька більш або менш рівних частин, причому жоден із нових етносів не ототожнює себе повністю із передуючим етносом. Якщо у первісну епоху головною

причиною етнічної парціації було численне зростання племен при одночасному виснаженні природних ресурсів, що викликало необхідність територіального розриву між окремими частинами племен, то у більш пізніші епохи парціація викликала над усе розчленуванням різних частин етносу державним кордоном.

Наприклад, політичне відокремлення викликало появу різних арабських народів. У наш час в південноазійському регіоні можна спостерігати початкову стадію формування на місці єдиного раніше бенгальського народу двох нових націй – східних бенгальців (бангладешців) і західних бенгальців.

Інший тип етнічного поділу – етнічна сепарація полягає у відокремленні від будь-якого народу його порівняльно невеликої частини, яка з часом перетворюється у новий самостійний етнос. Етнічна сепарація може бути викликана різними причинами: переселенням будь-якої групи первинного етносу, політико-державним відокремленням невеличкої частини народу, нарешті, релігійним відокремленням етнічної групи.

За умов переселення за кордон певної групи народу вона обов'язково повинна утворити в місцях свого нового поселення компактний масив, відокремлений від місцевого населення. У першому випадку їй важко позбавитися розчинення серед споконвічних мешканців цієї країни. В історії зафіксовано численні випадки етнічної сепарації внаслідок подібних переселень [23, с. 74-76].

Етнічна дисперсизація є одним із різновидів етнорозподільних процесів. Сутність її полягає у відокремленні від первинного народу окремих порівняно невеликих етнічних груп. Головний модус цього процесу – міграція. Так, внаслідок переселення із дореволюційної Росії (1917 р.) за кордоном виявилось більш $\frac{1}{4}$ вірмен, окремі групи яких розселенні більше ніж у 60 країнах.

Розпочинаючи з епохи розкладу первісного суспільства домінуючими становляться процеси етнічного об'єднання. Ці процеси, що відображають історичні закономірності і у цілому прогресивну тенденцію до закріплення етносів, можуть бути розділені у свою чергу на окремі види. У радянській етнографічній літературі останніх років було прийнято виділяти три основних

вида процесів етнічного об'єднання: етнічну консолідацію, етнічну асиміляцію і міжетнічну інтеграцію. Разом з тим у недалекому минулому в процесі вивчення етнічних явищ зверталась увага на необхідність принаймні ще двох доповнень у класифікацію цих процесів: по-перше, розмежування двох видів консолідаційних процесів, один з двох видів консолідаційних процесів, один з яких є міжетнічним і завершується появою нового етносу, інший – внутрішньоетнічним, що не приводить до формування нової етнічної спільності; по-друге, виділення в якості окремого виду етно-трансформаційних процесів етногенетичної міскації [23, с. 77-78].

Під міжетнічною консолідацією розуміють насамперед процеси поєднання декількох споріднених за мовою і культурою етнічних одиниць в одну ношу, більш значну етнічну спільність. Такого роду процеси можуть мати назву «етногенетичної консолідації». Наприклад, у перші роки Радянської влади процеси етногенетичної (міжетнічної) консолідації проявлялися в об'єднанні етнічних спільностей, близьких за мовою і культурою у значенні нації та народу. Так, завершилося, зокрема, утворення туркмен, які склалися із племінних груп номудів, теке, гокленів та ін. Внаслідок консолідаційних процесів сформувалося безліч народів Сибіру, у тому числі алтайці, до складу яких увійшли алтайкижи, теленкіти, темути та інші малочислені племена та народності.

У наш час міжетнічна консолідація властива насамперед населенню країн, об'єднання яких помітно гальмувалось у роки колоніального поневолення.

За своїми масштабами процеси консолідації підрозділяються на макроконсолідацію, коли в єдиний етнос зливається декілька етносів, що населяють будь-яку значну територію, або навіть цілу країну, та мікроконсолідацію, в яку втягнені етноси на території невеличкого району або острова.

До процесів внутрішньо етнічної консолідації можна віднести насамперед випадки внутрішнього єднання крупних етносів за рахунок вирівнювання відмінностей між субетнічними або етнографічними групами (наприклад, серед українців – гуцули, лемки, бойко), шляхом нівелювання діалектів і культурно-

побутових відмінностей внаслідок зміцнення загально етнічної самосвідомості. Цей вид консолідації етносів у сучасних умовах супроводжується розповсюдженням освіти на єдиній літературній мові, розвитком відповідних засобів масової інформації, зростанням професійної культури тощо.

Процеси внутрішньо етнічної консолідації в наш час широко розповсюджені, причому вони часто застрічаються у етносів достатньо розвинених у соціально-економічному відношенні країнах Європи, Азії та Африки [23, с. 78-81].

Етнічна асиміляція є процес розчинення самостійного етносу або його незначних груп, а також окремих представників одного народу в середовищі іншого – інакше кажучи, повну або майже повну втрату такої групи споконвічних етнічних властивостей та настільки ж повне засвоєння нових. У ході асиміляції деякі елементи культури можуть сприйматися свідомо, наприклад, мова і одяг, інші – несвідомо, наприклад, жестикуляція і манери, культурні цінності та ін. Розрізняється природна і штучна, тобто насильницька асиміляція. Природна асиміляція завжди має прогресивне значення, виникає при безпосередньому контакті етнічно різнорідних груп населення і зумовлена потребами зміцнення їх загального суспільного життя. Етнічна асиміляція найчастіше відбувається внаслідок етнічно змішаних шлюбів. Насильницька асиміляція характерна для країн, де національності нерівноправні, становить систему заходів уряду або місцевих владних структур у галузі шкільної освіти та інших сферах суспільного життя, спрямованих на штучне прискорення процесу асиміляції шляхом пригнічення або зближення мови і культури, національних меншин, тиску на їхню самосвідомість тощо. Етнічна асиміляція надто характерна для економічно розвинених країн і насамперед для країн, де багато іммігрантів та їх нащадків (США, Канада, Австралія, Нова Зеландія). У США та деяких інших країнах етнічна асиміляція має у значній мірі змушений характер, оскільки швидка американізація – невід’ємна умова успішної адаптації переселенців. У країнах Європи асимілюються як іммігранти, так і національні меншини.

Асиміляційні процеси йдуть і в країнах Азії та Африки, хоча в цілому для них вони не дуже характерні.

У різних регіонах світу такі процеси відбуваються з різною інтенсивністю. Швидкість цих процесів залежить від того чи іншого сполучення цілої низки факторів: чисельності асимільованої групи, характеру її розселення, часу перебування в асимільованому середовищі, роді занять асимільованої групи та її господарських зв'язків з основним населенням країни, соціально-правового та сімейного положення асимільованих, частоти вступу до змішаних шлюбів. Впливають на інтенсивність процесу наявність або відсутність контактів з батьківщиною, ставлення до асимільованої групи оточуючого етнічного середовища, близькість за мовою, культурою, релігією, расою груп, що вступають у процес асиміляції. Важливу роль відіграє також рівень їхньої етнічної самосвідомості тощо. Перелічені фактори часом так тісно переплетені одно з одним, що розчленувати їх неможливо.

Етнічна асиміляція підрозділяється на два підтипи: 1) конверсія, тобто асиміляція, яка дуже нагадує консолідацію. 2) взаємодія народів, що не перебувають у споріднених зв'язках і відносинах. Наприклад, асиміляція італійців або греків у тих же країнах [23, с. 81-85].

Міжетнічна інтеграція (зближення), або гомогенізація є поява певної культурної спільності (в умовах збереження основних етнічних рис) у суттєво різноманітних за своїми мовно-культурними параметрами основних етнічних одиниць внаслідок їхньої взаємодії. З такого роду процесами пов'язано формування у межах багатонаціональних держав міжетнічних або метаетнічних спільностей. Міжетнічна інтеграція має місце майже в усіх країнах світу. Найбільше властива міжетнічна інтеграція країнам Азії та Африки.

Нещодавно в якості самостійного типу етнооб'єднувального процесу була виділена етногенетична міксація як процес, в ході якого завдяки взаємодії декількох не споріднених етносів виникає новий етнічний підрозділ основного рівня.

Варто підкреслити можливість перетворення процесів міжетнічної інтеграції у процесі міжетнічної міксації. Це відбувається тоді, коли метаєтнополітична спільність трансформується в основний етнічний підрозділ. Звичайно, встановити точні межі такої трансформації важко. Однак, немає сумніву в тому, що цей шлях виникнення нових етносів добре відомий етнічній історії людства. Очевидно, що головний критерій перетворення міжетнічної спільності в основний етнічний підрозділ – переміщення на її рівень етнічних властивостей найвищої інтенсивності. Якщо мати на увазі тільки етнічні підрозділи основного рівня, то повністю етнотрансформаційними можна вважати, з одного боку, етнічну парціацію та сепарацію, а з іншого – етногенетичну (міжетнічну) консолідацію та міксацію. Частково до етнотрансформаційної різновидності етнічних процесів відноситься і етнічна асиміляція.

Даремно думати, що для кожного конкретного етнічного масиву обов'язково специфічна лише одна форма етнічних процесів. У ряді випадків в одній і тій же групі населення можуть водночас відбуватися процеси різноспрямовані (наприклад, сепарація і асиміляція) і односпрямовані, але різних типів (скажімо, міжетнічна консолідація і асиміляція) або навіть одного і того ж типу, але різного масштабу (макро-, мікроконсолідація). У таких випадках відбувається складне накладання процесів одно на одного.

Отже, аналіз діяльнісного рівня інтересів народу приводить до висновку, у відповідності з яким використання категоріального апарату основних законів діалектики дає більш повну і конструктивну панораму процесу пошуку і вибору раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів та засобів у з'ясуванні джерел, механізмів та тенденцій розгортання інтересів народу. Внаслідок такого аналізу знаходить підтвердження гіпотеза стосовно того, що найвищою інтеграційною, соборною силою суспільного історичного процесу є народ у діяльнісному сполученні його атрибутивних ознак – потреб, ідеалів, цілей та цінностей, – квінтенсенцією яких виступають його інтереси.

3.3. Динаміка становлення та розвитку субстратних і діяльнісних рівнів інтересів народу

У цій главі ми захищаємо положення про те, що інтереси народу виникають, функціонують і розвиваються тоді, коли народ як особлива етнічна спільнота ще не існує [90, с. 77-93]. Йдеться про те, що народ виникає, формується і розвивається в лоні передуючих етнічних спільнот. Про це свідчить і етимологічна близькість понять: етнос, плем'я, нація та народ. Той факт, що ми розмежуємо ці терміни свідчить лише про умовність цього поділу. Ми дотримуємось такої ієрархії цих термінів з однією метою: показати, що в кількісному і якісному відношенні рід, плем'я, союз племен, нація, народ і, нарешті, людство відрізняються, мають певну специфіку. Тому ми виходимо з того, що рід, плем'я, нація і народ можна розглядати як різновиди родового поняття «етнос».

У ставленні до природних, суспільних і духовних умов свого існування народ сприймає і зберігає все конструктивне і перспективне, що мали передуючі етнічні організми, і разом з тим набуває нових якісних рис. Про те переконливо повідомляється в Додатках А-Е.

Дамо більш детальну інформацію щодо динаміки розвитку субстратних і діяльнісних рівнів інтересів народу. Якщо розглядати такі об'єктивні явища як літосфера, гідросфера, атмосфера та біосфера, то помічаємо, що рід ставиться до них несвідомо, тобто не відокремлює своє існування від існування різноманітних явищ та процесів природи. На рівні племінного та союзно-племінного існування виникає і розвивається свідоме ставлення до природи, тобто тут має місце пошук, вибір та зміна ландшафту. На рівні нації ландшафт стає постійним предметом інтересу, тобто літосфера, гідросфера, атмосфера та біосфера набувають сталих форм інтересу. Національні спільноти прагнуть, з одного боку, охороняти і зберігати свій національний ландшафт, а з іншого, розширити його за рахунок добровільної чи насильницької асиміляції з іншими народами. Така тенденція є постійною за своєю суттю, але різноманітною за формою та засобами

її здійснення. Тут мають місце безпосереднє озброєне вторгнення та опосередковані форми і засоби економічного, політичного та ідеологічного гатунку.

Народ характеризується більш поміркованим та виваженим ставленням до ландшафту внаслідок своєї поліетнічної природи. Людство як найвищий рівень етнічної (та расової) спільноти опікується проблемами не загарбання та розкрадення об'єктивованих явищ і процесів, а їх збереженням і оновленням заради життєдіяльності наступних генерацій.

Певною динамікою характеризується ставлення різноманітних етнічних спільнот до суб'єктивованих субстратних явищ. На рівні родової організації переважають на несвідомому рівні колективна (родова) форма власності та господарювання і, відповідно, не усвідомлені первісні потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси. На племінному рівні етнічного сполучення з'являється усвідомлення та розгалуження родових та племінних форм власності та господарювання, а також потреб, ідеалів, цілей, цінностей та інтересів.

Якщо ж розглядати більш детально формування і розвиток етнічних інтересів щодо пасивних об'єктивованих явищ і процесів, то рід ставиться до літосфери, гідросфери, атмосфери та біосфери несвідомо. Більше того, як свідчать палеонтологи, на цьому початковому розвитку люди стурбовані проблемою виживання та адаптації до навколишнього середовища.

На рівні племінної організації з'являється свідоме ставлення до ландшафту, розпочинається пошук, вибір знарядь праці із наявного матеріалу, а також створення знарядь праці, яких природа в готовому вигляді не дає. Йдеться про обробку каміння, дерева, кісток вбитих тварин з метою їх використання. До води та повітря плем'я також ставиться, керуючись розумом. Йдеться про першу спроби класифікації води та повітря. Чітко розмежовується чиста і брудна, прісна і солоня вода, чисте і загазоване повітря. Здійснюються спроби використання енергії води та повітря в господарстві. На рівні племінної етнічної спільноти з'являється свідоме ставлення до рослин і тварин, які класифікуються на дикі та окультурені.

Союзно-племенна етнічна спільнота характеризується усвідомленим бажанням: 1) до постійного перебування в межах певного ландшафту, 2) більш широкого використання енергії води, спроби меліорації землі; 3) створення металевих знарядь праці, створення певних приладів для використання енергії вітру. На цьому рівні етнічного розвитку поглиблюється свідомо класифікація рослин і тварин, їх використання у аграрному секторі та військовій справі.

На рівні національної спільності людей отримує розвиток свідоме ставлення до літосфери, гідросфери, атмосфери та біосфери, закріплення за певною територією, використання її корисних копалин. Поширюється свідоме ставлення до форм і методів меліорації, використання енергії води в аграрному та промисловому виробництві та побуті, поширюється будівництво електростанцій в ХХ столітті. Отримує розвиток свідоме використання енергії вітру, будівництво вітряних мельниць, вітряків тощо.

Нація характеризується свідомим використанням рослин і тварин в господарстві та побуті.

Народ як надродова і наднаціональна етнічна спільність має постійний ландшафт, хоча й підрозділяється на національні регіони. Народ існує на рівні добровільного або насильницького союзу націй. У випадку розпаду союзу націй народ зникає разом із союзом, а нації – залишаються. Отримує розвиток свідоме використання гідроенергії в народному господарстві та побуті, ставиться і вирішується питання екологічного забезпечення гідросфери, чистої води. Отримує подальший розвиток свідоме використання енергії повітря, законів аеродинаміки в народному господарстві та інфраструктурі і забезпечення екологічно чистого повітря. Отримує також розвиток свідоме використання флори та фауни в народному господарстві та побуті, пропагуються принципи «ахімси» та «у-вей».

Вищою етнічною спільнотою (а також расовою) є людство, людський рід. Людство стурбоване тим, щоб зберегти літосферу, гідросферу, атмосферу та біосферу і передати наступним генераціям ландшафт якщо не у першозданому, то, принаймні у життєздатному вигляді. Гідросфера, тобто вода річок, озер, морів

та океанів має бути незабрудненою, оновленою для майбутніх людей. Атмосфера також має бути сприятливою для життя нащадків. Флора і фауна мають прикрашати Землю, сприяти всебічному і щасливому розвитку всього існуючого.

До активних об'єктивованих явищ і процесів розвитку інтересів народу належать: розподіл праці, форми власності та господарювання, кровно-родинні зв'язки і відносини, пасіонарність та компліментарність, мова та інші.

Родова спільність людей у питаннях розподілу праці дотримується природного принципу, тобто розподілу праці на жіночу, чоловічу та дитячу. Стосовно форм власності родова спільнота має одну чітко виражену форму – колективно-родову. У відомих форм господарювання кровно-родинні відносини невпорядковані. В роді панує звичаєвий закон ендогамії, у відповідності з яким членам роду забороняється вступати в шлюбні відносини з членами інших родів. Серед пасіонарних особистостей домінують в умовах роду жінки. Але жінки не байдужі до чоловіків. Є підстави вважати, що перевагу мають пасіонарні чоловіки, що свідчить про явище компліментарності, як несвідомої симпатії або антипатії між членами роду. Стосовно мови можна констатувати, що чіткої мовної інформації на рівні роду не існує. В роді має місце мова знаків, жестів. Разом з тим спілкування за допомогою логічних форм мислення знаходиться на ембріональному рівні. Переважає монізм в мовних стосунках.

У племінній спільності домінує розподіл праці на жіночу, чоловічу та дитячу. Поділ праці поглиблюється і розгладжується. На основі спеціалізації поглиблюється розподіл праці серед чоловічої статі на землеробську, рибальську, мисливську, чабанську тощо. Нарівні з колективними формами праці виникає і розвивається індивідуальна праця.

Серед форм власності домінує родова форма, але набуває самостійного статусу племінна форма власності. З іншого боку, поруч з колективною виникає приватна власність.

Серед форм господарювання домінує аграрна форма, різновидами якої є збиральництво, полювання, рибальство. Разом з тим особливого статусу набуває

ремісництво як форма господарювання, що виконує допоміжну функцію, тобто забезпечує інші форми господарювання деревяними знаряддями праці.

В умовах племінної спільноти у кровно-родинних відносинах виникає і стверджується закон екзогамії, оскільки закон ендогамії виявив свою обмеженість і небезпечність для подальшого розвитку людського роду.

Виникають і розвиваються в племінній організації пасіонарні особистості у зв'язку з поглибленням розподілу праці, виникненням приватної власності формуються Ради старійшин. Розвивається також компліментарність. Отримує розвиток мова родів, виникає єдина племінна мова з різноманітними діалектами. Нарівні з монізмом (мова племені) існує плюралізм родових мов.

У союзі племен поглиблюється розподіл праці на індивідуальну, групову, родову, племінну та союзно-племінну. Відбувається відпочкування розумової праці від фізичної. Серед форм власності на домінуючі позиції виходить приватна власність. Зберігаються родові, племенні форми власності. Виникають і отримують розвиток союзно-племінна та змішанні форми власності. Серед форм господарювання домінуючі позиції утримує аграрна форма господарювання. Ремісництво відіграє допоміжну роль. У кровно-родинних відносинах переважають екзогамні шлюбні відносини, які забезпечуються як добровільними, так і насильницькими засобами. У союзно-племінних спільнотах перевага надається чоловічій статі. Із пасіонарних особистостей обирають керівників Рад старійшин. Розвивається компліментарність між «своїми» та «чужими». На союзно-племінному етнічному рівні з'являється плюралізм племінних мов.

В умовах національної спільноти розподіл праці ускладнюється. Тут мають місце всі передуючі форми праці: індивідуальні та колективні, родові, племінні та власне національні, а також змішанні. Це ж стосується і форм власності. Окрім передуючих форм власності (приватних та колективних, родових, племінних, союзно-племінних і, власне, національних) виникають, формуються і розвиваються транснаціональні форми власності.

Серед форм господарювання в умовах національної етнічної спільноти на провідні позиції виходить промислова (буржуазна) форма господарювання.

Аграрний сектор господарювання поступово переходить у залежність від промислового, від якого він отримує через державу дотацію.

Національна етнічна спільнота надає певної уваги закону ендогамії, у відповідності з яким кровно-родинні відносини мають складатися між членами одної національності, яка є досить мозаїчною і ще здатною забезпечувати подальший розвиток нації.

У мовному відношенні нація характеризується монізмом, тобто тут визначальну роль відіграє мова провідного племені. Мова інших племен та родів існує на рівні діалектів та залишків передуючих етнічних груп.

Для народу як етнічної спільноти притаманний плюралізм у формах поділу праці, тобто тут має місце поділ праці за статевою (чоловіча, жіноча, дитяча), фізичною, розумовою та етнічною ознаками.

Плюралізм є характерною рисою власності серед народу: приватна та колективна, родова, племінна, союзно-племінна, національна та народна. Суб'єктами власності виступають як фізичні, так юридичні особи (фірми, корпорації, транснаціональні об'єднання) тощо.

Форми господарювання також характеризуються плюралізмом, серед яких домінуючу роль виконує промислова форма, до якої додається фінансово-банківська, інформаційна та інші інфраструктурні форми. Аграрна форма господарювання знаходиться на дотації у державі, яка контролює, регулює, забезпечує гармонійний розвиток всіх форм господарювання.

Для людства характерною рисою є також, як і для народу, плюралізм у питаннях розподілу праці, форм власності та форм господарювання. Стосовно кровно-родинних відносин і зв'язків тут також має місце плюралізм форм від ендогенних та екзогенних до гомосексуальних. Пасіонарність та компліментарність також властиві людству, оскільки воно є різноманітним як за етнічною, так і расовою ознаками. Людству притаманний плюралізм у мовному питанні. Йдеться як про спрощення мовних стосунків, тобто зведення їх до одної мови, так і про розвиток маловідомих рідкісних мов. Наразі в світі домінує англійська мова, що пов'язано із значним впливом Сполучених Штатів Америки

на інші країни та народи у зв'язку з глобалізацією економічних, політичних та ідеологічних процесів.

На особливу увагу заслуговує вплив інтересів народу на становлення і розвиток суб'єктивованих явищ і процесів. Йдеться про світогляд та його історичні типи, за допомогою яких відбувається духовне освоєння навколишнього середовища. Історично першим типом світогляду вважається міфологія. Виникнувши в умовах родової етнічної спільноти, вона і по сьогодні є атрибутивною ознакою всіх етнічних і расових спільнот і, врешті-решт, людства.

На рівні родової спільноти виникають такі історичні форми міфології як анімізм, тотемізм, фетишизм та магія. В умовах племінної спільноти продовжують розвиватися та вдосконалюватися анімістичні уявлення, у відповідності з якими всі предмети, явища і процеси мають живу душу. Тому до них ставляться як до себе-подібних. Тотемістичні погляди і уявлення ґрунтуються на пошуку першооснови роду людського. Кожен рід та плем'я приймали в якості такої основи або могутню рослину, або відповідно тварину. Згідно з фетишизмом надавалось абсолютного значення якимось предметам, явищам чи процесам у житті людини. Нарешті, магія уявляла собою сукупність поглядів, уявлень та практичних дій, проінятих переконанням про можливість активного впливу на певні об'єкти в інтересах носія магічної енергії. Міфологічні погляди і уявлення проходять червоною ниткою через світогляд племен, союзів племен, націй, народів і людства. Звичайно, це відбувається не механічно, а творчо з урахування інших історичних типів світогляду.

Релігія виникає на рівні племінної та союзно-племінної співдружності, коли з'являються проблеми з ідеологічним обґрунтуванням економіко-політичних реалій. Якщо в міфологічних картинах світу домінує політеїзм, то в релігіях переважного значення надається монотеїзму, тобто єдинобожжю. На рівні національної спільноти виникають, формуються і розвиваються національні релігії, які намагаються регламентувати спосіб життя людини (юдаїзм), обґрунтувати тезу про досконалу людину, яка не завдає шкоди нічому

живому (принцип ахімси в джайнізмі), яка не виношує якихось амбіційних планів щодо покорення природи чи інших людей (принцип «у-вей» в даосизмі). З формуванням і розвитком народу як особливої етнічної спільноти виникають світові релігії – буддизм, християнство, іслам, – які відповідають економічним, політичним та ідеологічним інтересам народу.

Наука як історичний тип світогляду виникає на рівні здорового глузду в умовах родової спільноти і продовжує набирати обертів в умовах племені та союзу племен. Коли розумова праця відпочковується від фізичної, наукова діяльність набуває статусу професійної. У цих умовах наукові погляди і уявлення на рівні народної мудрості набувають теоретичного обґрунтування та перевірки практикою. В умовах національних спільнот наука розгалужується на науки про природу, науки про суспільство та науки про духовність. Наступні етнічні спільноти – народ і людство – зацікавленні у всебічному розвитку наук.

Філософія як любов до мудрості в умовах родової та племінної організацій ототожнюється з іншими раціональними та ірраціональними формами духовного освоєння світу. З виникнення приватної власності та відокремленням розумової праці в особливу галузь діяльності філософія займається поглибленим пошуком прешооснов та рушійних сил розвитку всього існуючого в умовах союзно-племінної спільноти людей.

Становлення і розвиток націй викликає розбіжжя філософських форм та моністичні, дуалістичні, деїстичні та пантеїстичні. Об'єднання націй в народи забезпечує подальший розвиток та розгалуження філософських вчень. Додається до існуючих форм філософії ще плюралістична. На рівні людства як особливої спільноти живих організмів типу *homo sapiens* отримують розвиток і визнання всі існуючі історичні форми філософії і, взагалі, світогляду.

До динаміки розвитку інтересів народу має певне відношення питання про ставлення етнічних спільностей до форм етнічної свідомості: економічної, політичної, правової, етичної, естетичної та екологічної.

В умовах роду уявлення про економічні зв'язки та відносини формуються і розвиваються на несвідомому рівні. В галузі управління домінує матриархат,

тобто влада сконцентрована в руках жіноцтва як суб'єктів, які забезпечують виховання нових генерацій людей. Рід не знає правових відносин. Стосунки між членами роду регулюються правом старшого, сильного, розумного. Моральні уявлення про добро і зло формуються на ірраціональному рівні в міфологічних конструкціях. Естетичні уявлення про прекрасне і бридке також виникають і функціонують на несвідомому рівні. Уявлень про екологію в родовій спільності не існує, оскільки люди надто полоненні природою і, звичайно, нікому не приходять в голову її рятувати. Людина ще сама рятується від незрозумілих явищ природи.

На рівні племінної спільності складаються уявлення про розподіл праці, форми власності та господарювання. Але цими уявленнями користуються стихійно. Перехід від родової до племінної спільності супроводжується критичним осмисленням плюсів та мінусів матріархату. Хоча правових відносин на рівні племені не існує, але виникають уявлення на несвідомому рівні про необхідність введення законів на заміну звичаєвих традицій. У сфері моральних стосунків отримують розвиток уявлення про добро і зло. В умовах племінної організації отримує розвиток естетичне ставлення до світу. Екологічних уявлень плем'я не має.

У союзі племен отримують розвиток економічні погляди і уявлення про розподіл праці, форми власності та господарювання. У зв'язку з відокремленням розумової праці від фізичної та набуттям статусу незалежності, самостійності розумової діяльності виникають розробки економічних проблем. В галузі політичної думки виникають вчення про державу та державні форми правління.

Союз племен є політичне і правове етнічне утворення. Тому тут виникають і отримують розвиток погляди і уявлення про правову регуляцію відносин між племенами. У моральних стосунках переважають звичаєві уявлення про добро і зло. Отримує розвиток естетичне ставлення до світу. У союзно-племінній спільності не існує екологічних вчень.

В умовах нації розвиваються економічні погляди і уявлення стосовно розподілу праці, форм власності, форм господарювання. У сфері політичної

науки виникають і розвиваються концепції національної держави. В царині правової думки формуються вчення про правові стосунки і зв'язки, особливо, про правову державу. Етична національна думка збагачується розробкою поглядів і уявлень про національні моральні цінності. В галузі художнього освоєння світу формуються і розвиваються загально-національні художні цінності. На рівні національної етнічної спільноти виникають уявлення про екологічну небезпеку.

На рівні народу як етнічної спільноти у сфері економічної свідомості виникають і розвиваються плюралістичні економічні вчення, пройняті ідеями глобалізації, інтеграції тощо.

Політична свідомість в умовах народної етнічної структури збагачується плюралістичними політичними вченнями стосовно політичної системи, парламентаризму, інституту президентства тощо.

Правові погляди і уявлення в цих умовах набувають все більше наукових форм, розвиваються концепції правової держави, громадянського суспільства тощо. Етичні вчення цього періоду в контексті розвитку етнічних структур поповнюються загальнонародними моральними цінностями. Отримують розвиток загальнонародні плюралістичні естетичні уявлення. Набувають розвитку в межах народу як особливої етнічної спільноти загальнонародні екологічні уявлення.

На вселюдському рівні економічні погляди і уявлення поповнюються теоретичними розробками стосовно транснаціональних світогосподарських зв'язків. Політична палітра суспільної свідомості збагачується теоретичним обґрунтуванням створення загальнолюдських політичних організацій – типу ООН. Правові погляди і уявлення поповнюються розробками загальнолюдських правових концепцій. В царині етнічної суспільної свідомості набувають поглиблення і поширення загальнолюдські моральні уявлення. В надрах естетичного ставлення до світу набувають поглиблення і поширення плюралістичні та постмодерністські погляди та уявлення. З метою позбавлення

людства від світової катастрофи розробляються програми розв'язання сучасних глобальних проблем.

До діяльнісних рівнів інтересів народу належать окрім історичних типів світогляду та форм суспільної свідомості ще такі його атрибутивні якості, як потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси.

В умовах роду потреби мають первинний характер, тобто на несвідомому рівні вирішуються проблеми споживання, одягу, взуття, житла. Племінна організація характеризується розширенням та поглибленням сфери споживання, вдосконалення обробки предметів їжі рослинного та тваринного походження у зв'язку з відкриттям вогню. На рівні союзу племен потреби збагачуються ще так званими вторинними потребами, тобто потребами існування людини не тільки як природної, а й суспільної істоти. Тут мають місце не тільки потреби людини як родової та племінної істоти, а й як члена союзно-племінної системи. На рівні національної спільноти виникають, функціонують і розвиваються родові, племінні, союзно-племінні та національні потреби.

На рівні народу як особливої етнічної спільноти потреби ускладнюються і до їхньої ієрархії ієрархії додаються ще й народні потреби. На загальному рівні потреби виглядають таким чином: первинні природні потреби, родові, племінні, союзно-племінні, національні, народні та загальнолюдські потреби як природного, суспільного та духовного масштабу.

Ідеали також проходять складний шлях. В родовій спільності ідеали виникають як образи в свідомості людини того, чого немає в наявності. І зрозуміло, що ідеали тут мають примітивний характер у відповідності з рівнем життєдіяльності людини. Але не викликає сумніву, що уявлення про ідеали виникають і формуються разом з формуванням уявлень про добро і зло, корисність речей.

У племенах продовжують формуватися і розвиваються уявлення про добрі та красиві предмети харчування, одягу, взуття, житла, знаряддя праці, захисту, полювання тощо. На рівні союзу племен ідеали ускладнюються, оскільки окрім

природно-первинних, пов'язаних із життєзабезпеченням людини, родових та племінних виникають, формуються і розвиваються союзно-племінні ідеали.

У межах національної етнічної спільності до передуючих ідеалів додаються національні ідеали, внаслідок ускладнення природних, суспільних та духовних сфер життєдіяльності людей.

Ідеали народу вміщують у своїй скарбниці ідеали передуючих етнічних спільнот і формують ще власне народні ідеали в контексті плюралізму. Ідеали людства утримують всі ідеали родів, племен, союзів племен, націй та народів і доповнюються загально-людськими ідеалами.

Цілі – це матеріальні чи духовні речі, явища та процеси, які існують, але ними не володіє певний суб'єкт історичного процесу і щоб ними володіти треба докласти певних зусиль.

У родовій етнічній спільноті цілеспрямована діяльність стосується задоволення первинних потреб та ідеалів. Племінна етнічна спільнота планує, розробляє певні стратегічні та тактичні проекти щодо забезпечення якісними харчуванням, одягом, взуттям, житлом заради збереження здоров'я родів та племені.

На рівні союзу племен цілі ускладнюються, набувають певної ієрархічної узгодженості, оскільки йдеться про формування та розвиток родової, племінної та союзно-племінної цілеспрямованої діяльності під егідою союзно-племінних цілей.

Нація також має справу з узгодженням цілей як своїх субетнічних спільнот, так і зі своїми національними цілями. В народі також має місце процес ієрархії та консолідації цілей субетнічних спільнот під егідою цілей всього народу.

Людство як унікальна спільність живих організмів типу *homo sapiens* має складну систему цілей етнічних, а також расових спільнот, пріоритет серед яких належить загальнолюдським цілям, пов'язаних із забезпеченням потреб, ідеалів, цінностей та інтересів всього людства.

Цінності як комплекс матеріальних та духовних предметів, явищ і процесів, які мають виключне значення в життєдіяльності людини і людства. На

рівні родової спільності формуються уявлення про найдорожчі предмети та явища в житті людини. Пріоритет належить родовим цінностям.

У племінній етнічній спільності розробляються та класифікуються родові та племінні цінності. Пріоритет належить племінним цінностям. У союзно-племінній спільності розробляються та класифікується шкала родових, племінних та союзно-племінних природних, суспільних та духовних цінностей. Пріоритет належить союзно-племінним цінностям.

Нація як етнічна спільність людей вищими природними, суспільними та духовними цінностями розглядає національні цінності. Разом з тим мають право на існування і враховуються при розробці шкали національних цінностей цінності субетнічних спільнот. Народ має ще більш ускладнену систему цінностей, оскільки тут має місце діалектичне сполучення цінностей субетнічних спільнот як між собою, так і народом як цілим. Пріоритет мають загально-народні цінності.

Людство має складну класифікацію цінностей. Складовими цінностних предметів, явищ і процесів людства виступають цінності субетнічних та расових спільнот. Пріоритет належить загальнолюдським цінностям.

Інтереси уявляють собою квінтесенцію атрибутивних ознак будь-яких етнічних спільнот. На рівні родової етнічної спільноти інтереси існують на несвідомому рівні і полягають у плануванні та забезпеченні дій, спрямованих на задоволення потреб, цілей та захист родових цінностей.

У межах племінної етнічної спільності здійснюється діяльність по забезпеченню потреб, ідеалів, цілей, цінностей родів та племені. Пріоритет належить інтересам племені. У союзі племен здійснюється діяльність по забезпеченню родових, племінних та союзно-племінних інтересів. У системі цих інтересів пріоритет належить союзно-племінним інтересам.

Національні інтереси виступають інтегрованим вираженням і захистом потреб, ідеалів, цілей, цінностей та інтересів всіх субетнічних спільнот. Пріоритет належить інтересам нації як вищої етнічної спільності.

В умовах народу як особливої етнічної спільноти існує складна ієрархія інтересів всіх субетнічних спільнот стосовно природи, суспільства і духовності між собою та народом як цілим.

У масштабах людства класифікація інтересів ще більше ускладнюється. Тут має місце діалектичне поєднання родових, племінних, союзно-племінних, народних та загальнолюдських інтересів. Пріоритет мають загальнолюдські інтереси.

Отже, розглянувши в часово-просторовій динаміці становлення та розвиток субстратних і діяльнісних рівнів інтересів народу варто підкреслити наступне:

1) автор не ставив своєю метою дати вичерпну інформацію з цієї проблеми, а саме проблеми стосовно того, що інтереси народу генетично пов'язані з інтересами історично передуючих етнічних систем;

2) ми не розглядаємо історичні спільноти в суворій лінійній послідовності. Автор також не ставить метою чітко визначити часово-просторові межі існування родової, племінної, союзно-племінної, національної, народної та загальнолюдської спільнот. Це – окреме цікаве і складне питання, яке є предметом низки наук археології, палеонтології, етнології тощо;

3) звертаємо увагу на те, що інтереси народу виникають і розвиваються в контексті виникнення та зміни різноманітних етнічних спільнот. Більше того, етнічні системи, які мали місце в розвитку Універсуму і в сьогоденних умовах виступають складовими субетнічними частинами будь-якого народу.

Підводячи підсумок по третьому розділу, вважаємо за доцільне наголосити на тому, що, по-перше, змістовний розгляд інтересів в запропонованому аспекті виконується вперше. По-друге, з'ясування субстратного та діяльнісного рівнів інтересів народу поглиблює наші уявлення щодо субстанційного статусу інтересів народу в сьогоденному житті народів світу, зокрема, українського народу. По-третє, аналіз показує, що людство від родової етнічної спільноти по сьогоденні етнічні структури формується і розвивається в одній і тій же парадігмі, пов'язаній з літосферою, гідросферою, атмосферою, біосферою,

соціосферою та ноосферою. По-четверте, динаміка розвитку етнічних спільнот свідчить про те, що їх виникнення, функціонування, розквіт і перехід у нову етнічну спільноту підпорядковується закону етногенезу.

Висновки до третього розділу

Підводячи висновки до третього розділу, вважаю за доцільне наголосити на тому, що, по-перше, аналіз інтересів народу за субстратним і діяльнісним критерієм виконується вперше.

По-друге, за субстратним критерієм інтересів народу ми поділяємо на об'єктивні та суб'єктивні, що поглиблює наші уявлення про субстанційний статус інтересів народу.

По-третє, дослідження свідчить, що народ від родової етнічної спільноти до сьогоденних етнічних структур формується і розвивається в одній і тій же парадигмі, пов'язаній з літосферою, гідросферою, атмосферою, біосферою, соціосферою та ноосферою. Час від часу зміщуються лише акценти на той чи інший аспект цього процесу.

По-четверте, динаміка розвитку етнічних спільнот свідчить про те, що їх виникнення, функціонування, розквіт і перехід у нову етнічну спільноту підпорядковується законам природо- та соціогенезу.

РОЗДІЛ 4

ФОРМИ ПІЗНАННЯ, ВИРАЖЕННЯ І ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ НАРОДУ

З'ясування змісту інтересів народу логічно пов'язане з їх пізнанням, вираженням та захистом. Останні набувають певних форм, які органічно пов'язані зі змістом, що має внутрішню та зовнішню форми. Перші є внутрішнім, а другі – зовнішнім проявом з'язків і стосунків між змістовними елементами певної системи. До пізнання, вираження і захисту інтересів народу ми підходимо з боку його внутрішніх складових: окремих осіб, груп, етнічних спільнот. Новизна авторського підходу до цього питання полягає у побудові класифікації та динаміки перетворених форм вираження та захисту інтересів народу.

4.1. Історико-філософський досвід пізнання інтересів народу

Г.Гегель зазначав, що кожного разу, коли приходить чутися щось, слухати щось про народ, то все наперед здогадуєшся, що мова піде про загальні положення та безглузді декламації [38, с. 344]. Можливо, це влучне застереження великого мислителя стримує дослідників йти на поле народних інтересів, оскільки пізнання інтересів народу є надто складне завдання, яке ще ніхто не розв'язав. Розглянемо проблему пізнання інтересів народу в історії філософії. Адже аналіз історико-філософського досвіду пізнання інтересів народу є необхідним підґрунтям для дослідження різних аспектів цього складного феномена з перспективою прикладного використання отриманих умовиводів в українській сучасності [81, с. 26-37].

У філософських поглядах давньогрецьких мислителів інтереси взагалі не виступають в якості самостійного предмета дослідження. Про інтереси не прийнято було говорити, але вони, звичайно, були елементом практичної діяльності. Про це можна здогадатися читаючи, наприклад, афоризми Геракліта,

який радить своєму народові битися за закон як за свої стіни [157, с. 154].

Проект ідеальної держави, який розробив Платон, також, якщо не прямо, то опосередковано стосується проблеми інтересів народу. Як пише К.Поппер, для Платона існує тільки один кінцевий критерій – інтерес держави [202, с. 160]. В цьому зв'язку виникає питання: чи не виступають інтереси держави завуальованими інтересами народу? К. Поппер такого питання не ставить і навіть не помічає того, що воно само собою випливає із його ж власного припущення. Як на нас, то ідеальна держава Платона покликана саме для того, щоб гармонійно виражати і захищати інтереси всіх верств населення і, власне кажучи, народу. Але і інтерес держави не завжди тотожний інтересу народу. Адже потреба в державі з'явилась одноразово як у народа так і його гнобителів.

Ще більш помітно поняття інтересу викристалізовується у Аристотеля. Йдеться про диференціацію народу на різні групи, об'єднання за територіальною, професійною та іншими ознаками. Відповідно до цього Аристотель помічає, що у кожній частини народу існують певні власні інтереси. Взагалі, Аристотель поділяв людей, принаймні, на дві категорії. По-перше, це добродішні і, по-друге, порочні. Звідси у людей виникають добродішні і порочні інтереси. Добродішні люди допомагають один одному безкорисливо, а порочні люди допомагають один одному заради якої-небудь користі [7, с. 225].

Таким чином, у Стародавній Греції інтереси народу як і взагалі проблема інтересу не розглядається як окрема теоретична проблема. Вона становить скоріше складову частину таких проблем як благо, діяльність, вибір, користь, вигода і т.ін.

Провідну роль у середньовічній філософії відігравала містика. А це означає, що погляди «вчених» на інтереси народу в цей період завуальовані містичними уявленнями. Першим серйозним здобутком середньовічної релігійно-філософської думки було обґрунтування ідеї «страшного суду» і «царства небесного». Для людей, які задихалися в тенетах безвихідності, безвір'я і безнадійності була відкрита віра, надія і любов до бога. Народ переконували,

що не все ще втрачено, що людину, яка прожила вік чесно та працелюбно, чекає гарна доля в «райському світі» і, навпаки, хто живе аморально, буде змушений страждати в «гієнній вогненій». Такими аргументами мислителі тієї доби формували у людей інтерес до добродесного способу життя.

Незважаючи на мінливість долі, кожна людина прагне щастя. Шлях до щастя – це і шлях прилучення до блага. «Блаженство – писав Боецій – це цілковите становище, яке є сполученням всіх благ [22, с. 224]». Згідно з Боецієм, люди часто помиляються тому, що вони не розуміють істинної різниці між істинним та ілюзорним джерелом щастя. Істинне джерело щастя знаходиться у душі людини. Адже людина – це образ божий. А тому душа безсмертна. Інтерес людини, отже, може бути істинним, коли людина робить все для забезпечення доброго стану душі. І, навпаки, інтерес її буде ілюзорний, коли вона ганяється за тілесними, суєтними смертними благами. Прагнучи до низького, людина ображає свого Творця. Із духовних і матеріальних інтересів останні не бажані Творцю. Незважаючи на це, більшість людей прагне до суєтних благ. Справа, знов таки, в тому, що люди помиляються в своїх пошуках і виборі і помилкові інтереси сприймають за істину і гадають, що заволодівши матеріальними цінностями, вони оволодівають усіма благами відразу. Отже, середньовічна філософська думка, незважаючи на містику, торкалася самого суттєвого в життєдіяльності людини і народу взагалі. Носієм інтересів (істинних чи ілюзорних) вважалася вільна людина, вільний народ. Це дуже важлива теоретична знахідка. Але і не слід перебільшувати, бо як побачимо в подальшому, інтереси мають підневільні, гноблені народи.

Серед багатогранної спадщини соціально-філософської і політичної думки філософів доби Відродження, Нового Часу Просвітництва чимало положень торкалося поняття народу і його інтересів.

Т.Мор поділяв народ на дві частини: великий народ і простий народ, тобто той, що має тугу кмітливості. Т.Мор, Ф.Бекон Т.Кампанелла [115, с. 180-194] засуджують війну як звірське дійство. Утопісти виступали проти бідності і багатства. Крайня бідність робить людей негідними, хитрими,

підступними, брехливими і т.ін. Багатство робить людей пихатими, зрадниками, хвастунами, черствими і т. ін. Така позиція в цілому зрозуміла. Вона йде від Аристотеля, який вважав, що помірність краща, ніж крайнощі. Тому в теоретичному плані цілком зрозуміло, що поміркованість краще за все. Але в житті ніхто не бажає рівності, тому необхідна робота державних органів, щоб запобігати крайнощів і стримувати людей на середньому рівні достатку.

Філософсько-соціальні здобутки Нового Часу характеризуються, передусім, пошуком розв'язання питань стосовно соціальної нерівності. Треба було пояснити, чому в суспільстві йде ворожнеча між багатими й бідними, де її витoki? Якщо Т.Мор, Т.Кампанелла та інші довели, що багатство та бідність – це зло, то їх послідовники поставили питання про те, де знаходяться джерела цього зла?

Античні автори, і особливо Аристотель, наголошували на тому, що причиною зла є сама природна нерівність людей. Але Т.Гоббс вбачає причину зла в іншому. Природа, за Гоббсом, створила людей рівними у відношенні фізичних і розумових здібностей. Із цієї рівності виникає рівність надій і сподівань на досягнення цілей людей. Однак, природа не створила, як вважає Т.Гоббс, достатньої кількості речей. Тому у людей виникає однакове бажання володіти одними і тими ж речами, а це їх робить ворогами. Саме нестача є причиною ворожнечі у суспільстві. Звичайно, таке, рішення проблеми джерела зла в суспільному житті давали вже вчені Стародавньої Греції. Але вихід із скрутного становища Т.Гоббс вбачає в нових «правилах гри». Оскільки причину зла в суспільстві неможливо знищити, тоді треба створити між людьми такі відносини, щоб війна «всіх проти всіх» [45, с. 154] не закінчилась всезагальним знищенням. Заради цього люди, вважає Т.Гоббс, створили державу. Держава – це загальна влада, яка зосереджується в одній людині або в колективній раді людей, які більшістю голосів зводять волю громадян в одну волю [45, с. 196-197]. Держава, таким чином, виникає як продукт взаємного договору великої кількості людей.

Природне становище людей – це становище рівності, вважає Дж.Локк, слідом за Т.Гоббсом. Але і в природному становищі одна людина має владу над іншою в тих випадках, коли один із них злочинець і порушує закон природи. В такому випадку кожна людина має право карати злочинця і бути виконавцем закону природи [153, с. 265-266].

На особливу увагу заслуговують положення Ш.Монтеск'є про фактори, які впливають на долю народу. Це – клімат, релігія, закони, принципи правління, приклади минулого, звичаї, традиції. Як наслідок усього цього створюється загальний дух народу. Чим більше підсилюється в народі дія однієї із цих причин, тим більше послаблюється загальний дух народу. Дикунами володіють майже без винятку всі явища природи, в тому числі клімат, китайцями керують звичаї, в Японії тиранічна влада належить закону і т.ін. Отже, Ш.Монтеск'є вивів, що дух народу, по-перше, детермінується природними умовами його існування, по-друге, формою суспільного устрою і в особливості формою правління, із яких найбільш адекватною щодо інтересів народу є республіканська.

Ф.М.Вольтер до народу ставився зневажливо, розглядаючи його як чернь в усіх країнах, яку потрібно тримати в шорах. Він вважав, що на нашій нещасливій планеті неможливо, щоб люди не були поділені на два класи: багатих, які повелівають, і бідних, які їм служать. Що стосується таких людей, які зайняті філософською діяльністю, то у них немає ніякого окремого інтересу, крім суспільного і вони говорять тільки на користь розуму. Ж.-Ж.Руссо розкривав поняття «цивілізовані народи». Маються на увазі народи з розвиненими тілесними і духовними потребами, з урядами і законами, які охороняють суспільну безпеку і добробут громадян. Наука, література і мистецтво – менш деспотичні, але дуже міцно обвивають гірляндами квітів залізні ланцюги, глушать у людей природне почуття свободи, для якої вони народились, примушують їх любити своє рабство [1210, с. 559].

Говорячи про просвітників не можна не згадати таких мислителів східної Європи як М.В.Ломоносов, С.Сташиць, Г.С.Сковорода і О.М.Радіщев.

Проблема, яку розв'язав М.В.Ломоносов стосовно нашого предмету дослідження, полягає в тому, щоб відкрити широкий доступ народів до науки і філософії. Саме в просвіті, розповсюдженні знань вбачав М.В.Ломоносов своє покликання. Він вірив у безмежні здібності народу, в надрах якого виникає, формується і розвивається майбутнє.

Станіслав Сташиць – польський політичний діяч, природознавець і філософ – ставив і розв'язував проблему соціальної диференціації народу, нерівності несправедливості у суспільному житті. Він приходив до висновку, що з боку обов'язків всі люди народжуються рівними. А що стосується природних прав, то сама природа робить людей нерівними. Саме ця природна нерівність людей все тісніше пов'язує людину з людиною. Кожне порушення природних прав власності робить нерівність людей ворожою природі. Воно відштовхує людей, розподіляє їх, примушує людські племена ненавидіти одне одного. Згідно законам природи, пише С.Сташиць, не можна змінювати природжені обов'язки людей, але слід вдосконалювати і природжені права для того, щоб вони мали змогу виконувати свої обов'язки відбираючи при цьому ті чи інші вчинки. Саме в цьому знаходиться справжня природжена свобода людини.

У своїх творах Г.С.Сковорода надзвичайне значення надавав проблемі пізнання самого себе, своєї природи, своїх нахилів, здібностей, покликання. Краще вмерти, ніж усе життя нудьгуватись в неспорідненостях [216, с. 435]. Як черепасі не бути орлом, так ослу – придворною людиною. Голод, холод, ненависть, гоніння, наклепи, ругання і всяка праця не тільки зносна, але й солодка, якщо ти до неї народився [216, с. 437]. Роздуми Г.С.Сковороди про «споріднену працю» співзвучні положеннями Платона про те, що кожен повинен займатися своє справою. Г.С.Сковорода дещо конкретизував це положення.

О.М.Радіщев розглядав народ як особливу спільність людей, які поєднуються для здобуття своїх вигод і свого збереження об'єднаними зусиллями, підкореними владі, яка в ньому знаходиться [205, с. 237]. Треба зазначити, що визначення народу О.М.Радіщевим, дуже влучне і перспективне на той час. В ньому фіксуються такі критерії, які становлять, власне кажучи,

парадигму народу. Йдеться, перш за все, про народ як спільноту, по-друге, про цілі цієї спільноті, по-третє, про владу як засіб захисту й вираження загальних й егоїстичних інтересів кожного, хто входить в об'єднання під назвою «народ».

Таким чином, найхарактернішою рисою соціально-філософської думки доби Відродження, Нового Часу і Просвітництва відносно народу є те, що народ має природні, соціальні і духовні властивості. Погляди мисливців сходилися і розходилися лише в тому, що торкалися проблеми рівності і нерівності людей. Майже всі вони вважали, що за природною ознакою всі люди рівні, а за соціальною нерівні (Т.Гоббс, Дж.Локк, Ж.Ж.Руссо). Але пошук причин соціальної нерівності приводить до висновку, що з боку обов'язків всі люди народжуються рівними, а що стосується природних прав, то сама природа робить людей нерівними (С.Сташиць).

Чимало цікавих положень сформулював О.І.Герцен відносно поняття «народ», пошуку шляхів, форм, методів та засобів розвитку російського народу і всіх народів російської імперії. Про народ О.І.Герцен говорить як про творення природи, а історія – це прогресивне продовження тваринного розвитку. Народ не можна назвати ні дурним, ні хорошим. В народі завжди висловлюється істина. Життя народу не може бути неправдою [43, с. 137-138].

Про природну і соціальну протилежність народу писали не тільки західноєвропейські просвітники. Певне місце вони займають у соціально-філософській творчості М.Г.Чернишевського. Він виходить з того, що є природна нерівність людей, яка детермінується географічними і кліматичними умовами. Однак, відмінності між народами пояснюється не тільки природними, а й соціальними чинниками. Суттєву роль у суспільному житті відіграють моральні, політичні та інші обставини. Більше того, природні умови відступають на другий план, коли народ вступає на поприще вторинного розвитку, йдеться перш за все, про особливості устрою громадянського суспільства, з яким пов'язані такі явища як війна, законодавство, звичаї [249, с. 189-190].

В умовах громадянського суспільства, помічає М.Г.Чернишевський, інтереси приватних осіб часто бувають протилежними інтересам народу.

Громадянин завжди буває схильним вважати корисним для своєї батьківщини те, що корисне особисто для нього [250, с. 198]. М.Г.Чернишевський вбачав глибокий діалектичний зв'язок між членами якихось етнічних формувань в межах народу. Він здійснюється не тільки за законодавчими обов'язками, але й за живим особистим інтересом за знайомством, рідством і суспільними загальними вигодами [250, с. 467].

Революційний демократ ХХ сторіччя В.К.Винниченко у своїх поглядах на народ і його інтереси твердо був впевнений, що у суспільному житті визначальну роль відіграє народ. Без народної творчості в економічних; політичних і інших відносинах ніякі вожді, проводирі, міністри не могли і одного камінчика в будівлі української державності покласти. А так само через це і зруйнувати цю будівлю не так легко [32, с. 10]. Заслуговує на увагу спостереження В.К.Винниченка відносно того, що народи прагнуть миру в собі, погодження з собою, як й окремі індивіди. Це є закон життя. Маси народні, підкреслював він, – а не дипломати, є і будуть вирішальною силою в питанні війни і миру [32, с. 92]. В.К.Винниченко активно працював над проблемою розбудови української державності. І це, знов-таки, неможливо здійснити без «орієнтації на свій народ, без його участі у боротьбі, без його всебічного зацікавлення й ентузіазму». Без цього зовнішні сили нас роздеруть і задушуть ще на сотні років [32, с. 85].

В.К.Винниченко ставить і по-своєму розв'язує проблему співвідношення етнічного (національного) і соціального в політичному житті. Проблема полягає в тому, що етнічне і соціальне становлять протилежності в життєдіяльності народу. А протилежності, як відомо, знаходяться у стані взаємопроникнення і взаємозаперечення. В цьому зв'язку В.К.Винниченко вважав головною умовою боротьби за українську державність об'єднання гасел національного і соціального, національно-державного прагнення і економічно-соціального визволення [32, с. 18].

Таким чином, в поглядах російських і українських революціонерів, по-перше, значне місце посідають думки про природну і соціальну сутність народу, які співзвучні сьогоденним соціально-філософським поглядам. По-друге,

особливе значення надається вирішальній ролі народу в суспільному житті, його зацікавленості в мирі і злагоді з собою. По-третє, підкреслюється думка про те, що прагнення народу до свободи знаходиться на шляхах гармонійного вирішення питань етнічного і соціального розвитку.

Пізнання сутності народу та його інтересів знайшло яскраве відображення в філософії марксизму.

До позитивних сторін філософського вчення марксизму стосовно народу та його інтересів треба віднести, насамперед, пошук шляхів, форм, методів і засобів зростання ролі народу в історії. В цьому напрямку був сформульований закон зростання народних мас в історії і було розроблене вчення про всесвітньо-історичну місію пролетаріату. Поруч з вченням про всесвітньо-історичну місію пролетаріату в марксизмі розвивалося положення про народ як суб'єкт суспільно-історичного процесу. В період запровадження нової економічної політики як засобу здійснення всесвітньої-історичної місії пролетаріату і механізму розвитку ініціативи і самодіяльності народних мас здійснювались важливі кроки в розв'язанні протиріч між робітничим класом і селянством, інтереси яких не тільки тотожні, а й відмінні. Важливим фактором становлення народу як субстанції історичного процесу розглядалось зростання культурного і загальнопросвітницького рівня трудящих. Все це є запорукою успішної боротьби з бюрократизмом, волокітою і хабарництвом. Становлення народу як господаря своєї країни органічно пов'язане з прилученням трудящих до управління державним апаратом. В.І.Ленін прагнув, «щоб дійсно поголовно населення вчилось керувати і починало керувати [148, с. 203]».

До недоліків марксистської філософської думки слід віднести, по-перше, її монізм, який прийняв гіпертрофований вигляд особливо у епігонів марксизму, зокрема, Й.В.Сталіна та ін. По-друге, марксизм абсолютизував відкриту ним формаційну теорію суспільного розвитку, протиставив її цивілізаційному напрямку історичного процесу. Всесвітня історія була поділена лише за формаційною ознакою. По-третє, марксизм сфокусував свої діалектико-матеріалістичні погляди лише на класовій теорії суспільного розвитку. Вся

писана історія людства розглядалася тільки як історія класової боротьби. По-четверте, структура народу розглядалася в марксизмі лише з класової точки зору. Ігнорувалися або вважалися помилковими інші підходи. Внаслідок цього визнавалось науковою лише соціально-класова структура народу. По-п'яте, несправедливо й помилково була відкинута або суттєво обмежена етнічна структура народу. Рід, плем'я, нація розглядалися виключно крізь призму класової ознаки і були штучно позбавлені субстанційної природи. Інакше кажучи, субстанцією історичного процесу розглядалися лише класи, класові еліти і вожді. В цьому відношенні марксистська філософська думка залишалась неповною, недостатньо всебічною та послідовною. І якщо в економіко-політичному аналізі народу марксизм зробив крок вперед, то в етнічному – крок назад порівняльно з англійською, французькою і німецькою філософськими школами XVIII – першої половини XIX сторіччя.

Пізнання сутності та інтересів народу в сучасні вітчизняній і зарубіжній соціально-філософській думці здійснюється декількома шляхам, зокрема, шляхом: 1) осмислення досвіду передуючих генерацій мислителів відносно соціальних і національних аспектів теорії народу; 2) дослідження діалектики природної та суспільної структури народу; 3) аналізу сучасних етнічних процесів; 4) розробок теоретичних проблем зростання ролі народу в історичному процесі; 5) усвідомлення специфіки інтересів українського народу в сучасних умовах.

Напрямок, в якому плідно працюють В.С.Горський [48, с. 10-31] М.М.Гошовський [50, с. 102] та інші, зводиться до осмислення досягнень соціально-філософської думки українських мислителів минулих епох, зокрема, XIX – першої чверті XX сторіч. Йдеться про таких корифеїв української духовності як Т.Г.Шевченко, М.І.Костомаров, П.П.Куліш, М.П.Драгоманов, І.Я.Франко, М.С.Грушевський, В.К.Винниченко та інших. З'ясовуються також об'єктивні і суб'єктивні причини стримування розвитку соціально-філософської думки в Україні.

Отже, народ є особлива етнічна спільність. Вона становить, як свідчать сучасні дослідження філософів, соціологів і ін. органічну єдність передуючих їй етнічних спільностей, які живуть у злагоді з законами природи і суспільства. Певною структурною частиною народу є еліта. Вона складається із таких природних і соціальних, угруповань, які утворюють народ, і підрозділяються в залежності від професійної діяльності. Еліта становить мозок і серце народу. В історії діє не тільки закон визначальної ролі народу, але й особистості. Тому, безперечно, історію творять усі. І в певних умовах вирішальну роль відіграє народ, а в інших – еліта й особистість. Врешті-решт, і народ, і еліта, і особистість відіграють вирішальну роль в історії. Але за помилки несуть відповідальність, перш за все, еліта й особистість.

Слід зазначити, що закон зростання ролі народу в історії все ще залишається «білою плямою» у соціальній філософії. Власне кажучи, у вітчизняній соціально-філософській літературі немає праць, в яких би досліджувались причини, шляхи, форми, умови, фактори, методи, засоби і механізми виникнення, функціонування і розгортання закону зростання ролі народу в суспільному розвитку. Спробуємо з'ясувати деякі моменти цього закону.

Закон зростання ролі народу в історичному процесі знаходиться в генетичному зв'язку із законом визначальної ролі народних мас в суспільному житті. Тому те, що детермінує визначальну роль народу в історії, є причиною зростання його ролі в історичному процесі. Пояснюється це, насамперед, тим особливим місцем, яке займають народні маси в системі матеріального суспільного виробництва та їх визначальним впливом на структуру базисних і надбудовчих відносин. Г.Гегель в цьому зв'язку помічав, що державний лад суспільства «залежить головним чином від характеру народу, його звичаїв, освіти, образу життя і чисельності [36, с. 53]».

Які ж причини викликають закон зростання ролі народу в історичному процесі? Щоб побачити ці причини, треба звернути увагу на ті суттєві зрушення в суспільному житті, які були викликані виникненням нових форм виробництва,

матеріальних умов життя суспільства і безпосередньо етнічного життя. Сюди належать в першу чергу, такі етнічні утворення як сім'я, приватна власність і держава, які, можна сказати, поклали кінець традиційному, тобто первісному способу існування людей і започаткували якісно новий період людської історії. Треба сказати, що народ не відразу усвідомив небезпеку приватній власності та держави. Пройшли століття перш ніж люди зайнялися пошуком колективних форм, шляхів і засобів боротьби за визволення від пут поневолення і експлуатації. Саме це ми маємо на увазі, коли говоримо про зростання ролі народу в історії. Мова йде, по-перше, про усвідомлення народом свого місця і ролі в житті суспільства, по-друге, про усвідомлення цілей боротьби, по-третє, про пошуки і відкриття власних шляхів, форм, методів і засобів боротьби.

Узагальнюючи думки про проблеми становлення і пізнання сутності інтересів народу, підкреслимо на закінчення таке:

1. Народ виникає як особлива етнічна спільність. Вона має потрійну структуру взагалі та інтересів, зокрема: природну, соціальну та духовну. Інтереси ці не ілюзорні. З ними потрібно рахуватися як з реаліями.

2. Думка про те, що люди і народ взагалі підпорядковані законам природи і законам суспільства (Т.Гоббс, Дж.Локк і ін.) приводить до дуже важливого положення, яке стосується визначення народу, а саме: народ є така особлива етнічна спільність, яка живе своєю працею у відповідності з законами природи, суспільства та духовності.

3. Історико-філософський підхід до сутності народу дає змогу зрозуміти, що між народом та іншими етнічними спільностями, які йому передували немає великої різниці, тобто рід, плем'я, нація і народ як субстанції історичного процесу мають одні і ті ж самі атрибути. Різниця полягає лише в тому, що ці атрибути мають неоднакову кількісну і якісну характеристики. Це стосується території, форм власності, способів господарювання, форм правління, мови, релігії тощо. Так, у одних територія постійна (нація, народ), у інших непостійна (рід, плем'я), у одних форми власності колективні (рід, плем'я), у інших – колективні та приватні (нація, народ), способи господарювання нароцуються

при переході від простої форми власності (рід, плем'я) до складної (нація, народ), форми управління також ускладнюються: неполітичні (рід, плем'я) перетворюються в політичні (нація, народ), одномовність (рід) перетворюється в багатомовність (плем'я, народ), ускладнюються релігійні відносини, коли міфологічні вірування (рід, плем'я) витісняються національними та світовими релігіями (нація, народ). Ось чому дати короткі визначення роду, племені, нації або народу, які суттєво відрізнялись би одне від одного неможливо. Але це, звичайно, не заважає бачити те, що відрізняє їх у своєму розвитку.

4. В історії діє закон зростання ролі народу в суспільному житті, який пробиває собі шлях через його інтереси. Ніщо суттєве в суспільному житті не відбувається, якщо воно не відповідає інтересам народу. І найголовніше полягає в тому, що в реалізації інтересів народу повинен приймати активну участь і сам народ. Гіркий досвід соціалістичного будівництва свідчить, що існує дуже складний механізм зростання ролі народу та його інтересів в історичному процесі. Цей механізм постійно треба вивчати, оновлювати свої уявлення про нього і, що найважливіше, вміти постійно відкривати його в нових історичних умовах. Еліта і особистість відіграють видатну роль в історії лише тоді, коли свою діяльність будують у відповідності з інтересами народу.

4.2. Класифікація форм вираження і захисту інтересів народу

Форми вираження і захисту інтересів народу можна класифікувати за субстратними та діяльними атрибутами [98, с. 156-157]. Субстратними формами ми називаємо такі субстратні явища і процеси які становлять парадигму життєдіяльності народу. Йдеться про літосферні, гідросферні, атмосферні, біосферні, соціосферні та ноосферні інтереси народу. Одні з них, як було з'ясовано в третьому розділі, становлять пасивну, а інші – активну форми вираження і захисту інтересів народу. Але тут виникає питання: чи можуть об'єктивні явища виражати і захищати інтереси народу? Гадаємо, що ні.

Об'єктивоване тільки детермінує інтереси певного суб'єкта, в тому числі й народу. Отже, виражати і захищати народні інтереси має сам народ. І тут виникає парадоксальна ситуація, яка полягає в тому, що народ може і в той же час не може виражати і захищати свої інтереси. Але вихід із цієї ситуації було знайдено достатньо давно: народ як поліетнічна спільнота може виражати і захищати свої інтереси через своїх представників, яким він делегує певні права. Суб'єкти, яким народ довіряє, беруть на себе зобов'язання виражати і захищати інтереси народу.

Метою нашого аналізу не є протокольне встановлення безпосередніх виразників і захисників інтересів народу. Наша мета полягає в іншому: чітко назвати об'єктивовано-субстратні інтереси народу і показати форми їх вираження і захисту.

Отже, спочатку ми назвемо об'єктивовано-субстратні інтереси народу, а потім будемо з'ясовувати, яким чином вони мають виражатися і захищатися.

До об'єктивовано-субстратних інтересів народу належать літосферні, гідросферні, атмосферні, біосферні, соціосферні та ноосферні інтереси. Треба зазначити разом з тим, що соціосферні та ноосферні інтереси народу мають досить суперечливу природу. З одного боку, вони пов'язані з духовним розвитком людини та людства і мають суб'єктивний характер. З іншого боку, духовне, одного разу виникнувши, набуває статусу об'єктивного явища, оскільки починає існувати до і незалежно від свідомості інших людей та генерацій.

Літосферні інтереси народу складають таку систему об'єктивованих інтересів народу, які спрямовані на використання літосферних предметів і явищ в процесі життєдіяльності народу і його субетнічних спільнот, а також на забезпечення літосферних умов життєдіяльності майбутніх народів.

Гідросферні інтереси народу – це такі інтереси, які стосуються використання та збереження водного басейну по забезпеченню матеріальних та духовних умов життєдіяльності народу. Йдеться не просто про збереження води в ріках, озерах, морях і океанах, а й про очищення її від технічного бруду і створення нормальних екологічних умов його використання.

Атмосферні інтереси народу уявляють собою такі інтереси, які пов'язані зі створенням атмосферних умов життєдіяльності народу.

Біосферні інтереси народу пов'язанні зі ставленням народу та його субетнічних спільнот до сфери флори та фауни з метою не тільки споживання, а й подальшого розвитку як мікро так і макроживих організмів.

Соціосферні інтереси народу стосуються такого ставлення до суспільного виробництва, форм власності та господарювання, а також сфер інфраструктури, охорони здоров'я, забезпечення освіти, розвитку фізкультури, туризму і т.п., яке б забезпечувало всебічний розвиток народу та його субетнічних спільнот.

Ноосферні інтереси народу стосуються діяльності, спрямованої на забезпечення розвитку інтелектуального потенціалу народу, збереження і розвитку власної еліти в усіх галузях життєдіяльності народу.

До форм пізнання, вираження і захисту об'єктивовано-субстратних інтересів народу належать економічні, політичні, правові, світоглядні, екологічні, моральні, художні, спортивні та інші.

Економічні форми полягають у створенні економічних структур на центральному, регіональному та місцевому рівнях по використанню літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери, соціосфери та ноосфери в інтересах народу. Економічні структури, про які йдеться, можуть бути державними та недержавними, політичними та неполітичними в тому значенні, що створюються саме цими інституціями по управлінню справами суспільства.

Економічні форми вираження і захисту інтересів народу полягають у створенні різноманітних структур економічного, в тому числі й фінансового порядку. Йдеться як про вертикальний, так і горизонтальний напрям. Економічні структури – це такі суб'єкти господарської діяльності, які також можна класифікувати по галузевим і територіальним ознакам. За галузевим принципом це галузі, які пов'язані з енергоресурсами (вугільні, нафтові та газові), і які у свою чергу підрозділяються на геологорозвідні, добувні, розробні та переробні. Далі сфери виробництва поділяються за аграрним та промисловим критерієм. Аграрне виробництво має свої підрозділи: землеробство, тваринництво,

мисливство, рибальство та інші. За промисловим критерієм виробництво підрозділюється на металургійне, машинобудівне, яке в свою чергу підрозділюється на автомобілебудування, літакобудування, суднобудування, паровозобудування і т.д. Є ще в економіці сфера, яка пов'язана з виробництвом, споживанням, поділом та перерозподілом предметів харчування, взуття, одягу, будівництва житла. Ці структури також є виразниками і захисниками інтересів народу щодо використання літосферних речей. Йдеться про інфраструктурні процеси: транспорту, зв'язку, туризму, відпочинку тощо.

Об'єктивовано-субстратні інтереси народу виражають і захищають різноманітні політичні структури, які представляють сукупність різноманітних державних і недержавних форм управління справами суспільства. Політичні структури покликані виражати і захищати інтереси щодо дотримання принципів ахімси та у-вей у ставленні до літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери, соціосфери та ноосфери. Політичні структури мають як по вертикалі, так і по горизонталі різноманітні суб'єктні органи. Скажімо, державні органи у вертикальному вимірі підрозділюються на центральні, регіональні та місцеві. У горизонтальному вимірі центральні органи мають таке розгалуження: Парламент, з усіма його підрозділами, Президент зі своїм секретаріатом, Кабінет міністрів зі своїми гілками, Судові органи у їх різноманітності. Горизонтальний вимір мають також регіональні та місцеві органи влади.

Інтереси народу виражають і захищають різноманітні недержавні організації, які підрозділюються на політичні та неполітичні організації. У більшості країн світу існує принаймні дві альтернативні політичні партії, які репрезентують більш-менш вдало інтереси всього народу і які підрозділюються в горизонтальному і вертикальному вимірах. До недержавних організацій, які покликані виражати і захищати інтереси народу належать профспілки, різноманітні громадянські рухи і об'єднання (антиглобалістські, антинатівські та ін.), недержавні засоби масової інформації.

Правові форми вираження і захисту об'єктивовано-субстратних інтересів народу виявляються у створенні правових механізмів вираження і захисту

літосферних, гідросферних, атмосферних, біосферних, соціосферних та ноосферних явищ і процесів.

Світоглядні форми вираження і захисту інтересів народу полягають у забезпеченні світоглядними засобами літосферних, гідросферних, атмосферних, біосферних, соціосферних та ноосферних предметів, явищ і процесів. Світоглядні форми, про які йдеться, підрозділюються на міфологічні, релігійні, наукові та філософські. Міфологічні форми забезпечують вираження і захист об'єктивовано-субстратних інтересів народу на емоційно-чуттєвому рівні. До міфологічних форм вираження і захисту інтересів народу належать анімізм, тотемізм, фетишизм і магія. У відповідності з анімізмом всі об'єктивовано-субстратні явища і процеси мають єдину основу і рушійну силу розвитку – душу. Звідси випливають застереження стосовно того, що об'єктивовано-субстратні предмети, явища і процеси треба по-перше, шанувати як самих себе і, по-друге, обережно користуватися ними з метою укріплення свого матеріального і духовного буття.

У відповідності з тотемізмом всі предмети, явища і процеси групуються в окремі спільноти, які мають єдине генетичне та етнічне коріння, єдину основу, яка простежується в літосфері, гідросфері, атмосфері, біосфері, соціосфері та ноосфері. Фетишизм як історична форма міфологічного світогляду є засобом пізнання, вираження і захисту об'єктивовано-субстратних інтересів народу в літосфері, гідросфері, атмосфері, соціосфері та ноосфері.

Наукові форми пізнання, вираження і захисту об'єктивовано-субстратних інтересів народу підрозділюються на науки щодо природи, суспільства та духовності. До першої групи наук належать механіка, фізика, хімія, біологія та інші. До другої групи належать історичні, економічні, політичні, юридичні, соціологічні та інші науки. До наук про ноосферу належать психологічні, етичні, естетичні та інші науки, які є формами пізнання, вираження і захисту ноосферних явищ.

До філософських форм пізнання, вираження і захисту об'єктивно-субстратних інтересів народу належать монізм, дуалізм, деїзм, пантеїзм та

плюралізм. Моністична філософія приймає в якості першооснови та рушійної сили розвитку літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери, соціосфери та ноосфери одне єдине начало матеріального або ідеального гатунку. Дуалістична філософія в якості першооснови розвитку об'єктивно-субстратних явищ приймає два начала дві субстанції – матеріальну і духовну, які автономні та суверенні. Деїстична філософія виражає і захищає положення про те, що в якості першооснови і рушійної сили розвитку літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери, соціосфери та ноосфери є Бог, який, одного разу створивши світ, не втручається в його подальший розвиток і дозволяє людині користуватися об'єктивовано-субстратними предметами та явищами, спираючись на свій розум і розсуд. Пантеїстична філософія у вираженні та захисті об'єктивовано-субстратних інтересів народу виходить з того, що Природа (літосфера, гідросфера, атмосфера, біосфера, соціосфера і ноосфера) та Бог (творець всього суцього) становить тотожність. Пантеїстична філософія має величезне виховне значення, оскільки проголошує неподільну єдність природних і духовних атрибутів Всесвіту. Плюралістична філософія є найбільш оптимальною та універсальною формою вираження і захисту об'єктивовано-субстратних інтересів народу. Оскільки плюралізм визнає множину першооснов і рушійних сил всього існуючого, то право на існування мають і літосферні, і гідросферні, і атмосферні, і біосферні, і соціосферні, і ноосферні явища і процеси в якості першооснови і рушійної сили Всесвіту.

На стороні інтересів народу знаходиться інститут моральних відносин, який взаємодіє з економіко-політичними та правовими інституціями. Народні інтереси знаходять вираження і захист в мистецтві, в усіх його різноманітних проявах: поезії, живопису, архітектурі, театрі, кіно тощо.

Окрім об'єктивовано-субстратних атрибутів існують ще суб'єктивовані атрибути народу. До них належать потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси. Оскільки за законами логіки та етногенезу їх рольові функції збігаються, тому ми будемо розглядами їх в пакетному вигляді.

Рід, знаходячись у якості субетнічної складової народу, пізнає, виражає і захищає не тільки свої родові, а разом з тим і всього народу потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси. Плем'я також, як субетнічна спільнота народу, пізнає, виражає і захищає не тільки свої племінні потреби, ідеали, цілі, цінності, а й всього народу. Це ж саме стосується і союзу племен, який у складі народу також діє у відповідності з цим механізмом як логічним правилом та об'єктивним законом етнічного розвитку. Пізнаючи, виражаючи та захищаючи потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси, він пізнає, виражає і захищає разом з тим і потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси всього народу. Нація, пізнаючи, виражаючи і захищаючи потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси свого власного розвитку, пізнає, виражає і захищає відповідні суб'єктивовані атрибути всього народу. Це ж саме стосується і людства, хоча воно є найбільш глобальною етнічною (а також расовою) спільністю людей, виражаючи пізнаючи, виражаючи і захищаючи інтереси, потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси всього народу, пізнає, виражає і захищає суб'єктивовані субстратні атрибути складових етнічних спільнот.

Форми вираження і захисту інтересів народу можна класифікувати ще на діяльнісному рівні який підрозділюється за методологічним і власне діяльнісним критеріями.

За методологічним критерієм форми пізнання, вираження і захисту інтересів народу можуть розглядатися, по-перше, як здоровий глузд народу та його субетнічних спільнот, в якому співіснують раціональні та ірраціональні зерна. Далі можна говорити про ірраціональну методологію на емоційно-чуттєвому рівні, різновидами якою проникнуті анімістичні, тотемістичні та фетишистські погляди, уявлення та вчення. Ірраціональна методологія ще має трансцендентний характер в різноманітних національних та світових релігіях. Раціональна методологія має місце в галузі природознавчих дисциплін, а також в суспільствознавчих науках. Окремо треба сказати про філософську методологію, яка органічно пов'язана з історичними формами філософії. В сучасних умовах можна говорити про постмодерністську методологію, характерною рисою якої є

плюралізм, тобто визнання правомірності множини раціональних та ірраціональних шляхів, форм, принципів, методів та засобів теоретичної та практичної діяльності. (Див.: Додаток Ж).

Власне діяльнісними формами вираження і захисту інтересів народу можна розглядати закон етногенезу, коли будь-яка етнічна спільнота проходить у своєму розвитку фази піднесення, акматичну фазу, інерційну фазу, фазу обскурації, фазу регенерації та меморіальну фазу. Закон етногенезу започаткував Л.М.Гумільов на яскравих матеріалах писаної всесвітньої історії. Але закон етногенезу швидше за все існує як гіпотеза, а не як надійний і перевірений інструмент. Принаймні у творах Л.М.Гумільова ми не знаходимо, по-перше, цілісної теорії етногенезу, по-друге, більш-менш вдалої демонстрації цього закону в умовах певних історичних етнічних спільнот. В його концепції етногенезу є елементи діалектики, але в цілому вона виглядає метафізичною, оскільки між фазами етногенезу не простежується органічний зв'язок. Має місце констатація фаз, але немає механізмів зв'язку та переходу від фази до фази. Тому запропонована концепція етногенезу є суцільно абстрактною та ілюзорною. Л.М.Гумільов пише про історію природи людей взагалі, не вдаючись до того, щоб показати закон етногенезу в дії, тобто в розвитку певної етнічної системи. Л.М.Гумільов будує теорію етногенезу на фрагментах із всесвітньої історії. Так, період піднесення в етногенезі ілюструється прикладами із історії візантійського, арабського, західноєвропейського етносу внаслідок чого робляться узагальнення: «Вочевидь, всі етноси пройшли фази піднесення, перегріву, надлому та інерції, тільки кожний етнос по-своєму [57, с. 27]». Незважаючи на зазначені недоліки, спробуємо скористатися здобутками теорії етногенезу у з'ясуванні форм вираження і захисту інтересів етнічних спільнот, в тому числі й народу.

Фаза піднесення характеризується таким пасіонарним поштовхом, який викликає зміни у світогляді людей, стереотипах поведінки, політичних, релігійних та інших ідеологічних формах. На питання, чим детермінується пасіонарний поштовх, однозначної відповіді немає. За Л.М.Гумільовим, пасіонарні поштовхи мають космічне походження [57, с. 538]. Фаза піднесення

характеризується енергійною експансією нового етносу, стрімким зростанням усіх видів його активності, демографічним зривом, швидким підвищенням кількості субетнічних спільнот [57, с. 555]. Фаза піднесення починається з інкубаційного періоду, спочаток прихованого, а потім відкритого. Оточуючі етноси сприймають фазу піднесення як утворення надто активних людей, які виражають і захищають незвичні ідеали і завойовують собі місце під сонцем, навіть за рахунок сусідів [57, с. 555-556].

Після фази піднесення настає акматична фаза. Її також можна розглядати як форму вираження і захисту інтересів на цьому етапі розвитку етнічних спільнот. Етнічна система в цій фазі характеризується пануванням пасіонаріїв жертвовного типу, найвищою кількістю підсистем (субетносів), граничною частотою подій етнічної історії. В акматичній фазі пасіонарії прагнуть до максимального ствердження себе та своєї етнічної спільноти. Імперативом акматичної фази є девіз – «будь самим собою». Зростання індивідуалізму у сполученні надлишком пасіонарності часто приводить етнос у стан пасіонарного перегріву, коли надлишкова енергія починає тратитися на внутрішні конфлікти [57, с. 556-557].

До форм вираження і захисту інтересів народу можна віднести і фазу надлому, тобто періоду в розвитку етнічних спільнот, коли, відбувається розкол етнічного поля, зростає число субпасіонаріїв, загострюються конфлікти всередині етнічної спільноти. Етнічна система, будто рід, плем'я, союз племен, нація, чи народ змушені в таких умовах рятуватися, розробляти стратегічні та тактичні політичні, ідеологічні та військові програми і заходи порятунку [57, с. 557-558].

Інерційна фаза етногенезу характеризується тим, що після незначного підвищення розпочинається повільне зниження рівня пасіонарного напруження в етнічній системі. Здійснюються заходи, які спрямовані на укріплення державної влади та соціальних інститутів, інтенсивне накопичення матеріальних та духовних цінностей, активне перетворення навколишнього середовища. Панівним суспільним імперативом стає гасло – «будь таким, як я». Інколи цей

імператив виливається в обожнення правителя. Перехід до інерційної фази виглядає як заспокоєння та початок креативної діяльності після катаклізмів фази надлому. Відповідно в інерційній фазі формуються нові стереотипи мислення та поведінки. Характерним типом особистості стає тип «золотої посередності», законслухняної та дієздатної людини. Це означає, що інтереси народу виражають і захищають гармонійні люди з низким рівнем пасіонарності. У таких умовах набувають потужності центральні органи влади, приборкуються внутрішні конфлікти, здійснюються заходи щодо культурного розвитку. Разом з тим інтенсивний розвиток техніки згубно впливає на природне середовище [57, с. 558-559].

В умовах значного зростання кількості субпасіонаріїв пасіонарна напруга наближається до рівня, який нижче гомеостатичного. Етнос існує за рахунок матеріальних цінностей та навичок, накопичених в передуючій інерційній фазі. Цей період в етногенезі має назву фази обскурації. Інтереси етносу в цій фазі виражають і захищають субпасіонарні особистості, для яких найвищою вимогою є задоволення своїх ненаситних потреб. Тут домінує імператив – «будь таким, як ми», тобто засуджується (а при можливості й знищується) будь-яка людина, яка зберігає почуття обов'язку, працелюбство та сумлінність. У цей період пасіонарії привчають всіх жити одним днем, не замислюватися щодо майбутнього. Етнічний організм починає розкладатися: фактично узаконюється корупція, розповсюджується злочинність, армія втрачає боєздатність, до влади приходять цинічні авантюристи, які грають на настроях натовпу. Настає депопуляція, численність населення наприкінці фази обскурації значно скорочується, частково цей процес гальмується за рахунок притоку представників околичних та чужих етносів, які часто-густо розпочинають домінувати в суспільному житті. Етнічна система втрачає резистентність і може стати легкою здобичею більш пасіонарних сусідів. Фаза обскурації передуює погібелі етнічної системи або її переходу до стану етнічного гомеостазу, якого може досягти лише здорова частина етносу, що збереглася у «кровоавій п'їтмі» епохи обскурації [57, с. 559-560].

У відповідності із законом етногенезу етнічна система прагне подолати кризові явища і після фази обскурації в період, який отримав назву фази регенерації. Ця фаза характеризується певним відродженням етнічної системи за рахунок особистостей, які збереглися на окраїнах ареала пасіонарності [57, с. 560]. Однак фаза регенерації – це лише короткий сплеск активності перед завершенням процесу етногенезу, тобто переходу до меморіальної фази, у якій етнічна система повністю втрачає пасіонарність, хоча окремі її члени ще продовжують зберігати культурну традицію минувшини. Пам'ять про героїчні діяння предків продовжує жити у вигляді фольклорних творів, легенд. Поняття «меморіальна фаза» застосовується також до окремих субетносів, які випали із основного потоку етногенезу та ізолювали себе з метою законсервувати свій образ життя та погляд на світ. Перехід від меморіальної фази до завершеної форми етнічного гомеостазу має дуже плавний характер і має вигляд поступового забуття традицій минулого. Саме поняття «минуле» втрачає своє поповнення, оскільки настає статичне відчуття часу [57, с. 561].

Діяльнісні форми пізнання, вираження і захисту інтересів народу пов'язані не тільки з методологічними формами теоретичної та практичної діяльності, а й різноманітними формами взаємодії етнічних спільнот. До останніх належать персиація, сепарація, дисперсиація, консолідація, асиміляція, інтеграція, диференціація, міксація та інші.

Явище етнічної парціації полягає у природному поділі єдиної етнічної спільноті на декілька рівних частин, причому жодна нова етнічна спільнота не отожднює себе повністю із старою етнічною спільністю. Етнічна сепарація характеризується також поділом етносу, але сутність цього процесу полягає у тому, що від головної етнічної спільноті відокремлюється його порівняльно невеличка частина, яка з часом перетворюється у новий самостійний етнічний організм. Поряд з етнічною парціацією та етнічною сепарацією існує ще такий різновид етнорозподільного процесу як етнічна дисперсиація. Його сутність полягає в тому, що від первинної етнічної спільноти відокремлюються порівняльно невеличка група етнічних спільнот [23, с. 77-78]. Явища етнічної

парціації, етнічної сепарації та етнічної дисперсиації можуть розглядатися як форми вираження та захисту інтересів народу, оскільки вони органічно пов'язані з атрибутивними властивостями етнічних спільнот, які виявляються достатньо рухливими, саморозвитковими і тому викликають природно-історичні зміни.

До форм вираження і захисту інтересів народу належить етнічна консолідація як процес об'єднання декількох близьких за атрибутивними якостями етнічних спільнот в одну крупну етнічну спільноту. Такого роду процеси мають ще назву «етногенетичної консолідації» [23, с. 79]. До форми вираження і захисту інтересів народу можна віднести процеси розчинення самостійного етносу або його невеличких груп, а також окремих представників одного народу в середовищі іншого. Мова йде про асиміляцію, тобто повну або часткову втрату такою групою одвічних етнічних властивостей і в такій же мірі повне засвоєння нових [23, с. 81].

У тісному зв'язку з процесами консолідації та асиміляції знаходяться явища, які мають назву міжетнічної інтеграції (зближення) гомонізації. Не варто втрачати із поля зору взаємозв'язок, взаємоперехід багатоманітності, різнобарвності етнічних процесів. Подібні явища спостерігаються в процесі перетворення міжетнічної інтеграції в процеси етногенетичної міксації. Такі явища спостерігаються тоді, коли метаєтнічна спільність трансформується в головний етнічний підрозділ. Прикладів цього достатньо в етнічній історії людства [23, с. 86].

Підводячи підсумок класифікації форм вираження і захисту інтересів народу, варто ще раз наголосити на тому, що кількість таких форм може бути безмежна у відповідності з формами життєдіяльності народу (економічною, політичною, духовною тощо). Позиція автора полягає в тому, що в якості класифікації він приймає такі форми які, більш-менш, можна розглядати в якості філософських. Форми за методологічною ознакою виступають, як прояв авторської винахідливості. Класифікація діяльнісних форм за етногенетичним критерієм будується у відповідності з концепцією етногенезу Л.М.Гумільова, яка має певні плюси та мінуси. Найбільший плюс цієї теорії полягає в тому, що

вона яскраво ілюструє прагнення її автора якимось чином пізнати, виразити і захистити інтереси будь-якого етносу, в тому числі й народу. Класифікація діяльнісних форм вираження і захисту інтересів народу за власне діяльнісним критерієм ґрунтується на здобутках формаційної концепції етнічних процесів Ю.В.Бромля. У цьому зв'язку зазначимо, що дві концепції етногенезу будуються за різними критеріями: у Л.М.Гумільова – за природним, а у Ю.В.Бромля – за суспільним. Автори зазначених концепцій намагалися скористатися діалектикою. Але це їм в повній мірі не вдалося, як не вдалось скористатися діалектикою в повному обсязі і засновникам діалектичного матеріалізму, оскільки моністична філософська система, яку сповідували класики марксизму, несумісна з діалектикою.

4.3. Динаміка перетворених форм вираження і захисту інтересів народу

Історично та генетично першою формою інтересів взагалі виступають інтереси окремої людини. Стосовно інтересів у тварин, то – це фантастика, тобто, швидше за все, наші сподівання і бажання бачити і відчувати спорідненість всіх живих істот в душі анімізму. Сучасний стан наукових розвідок стосовно походження людини не дає достатньої інформації. Існують лише здогадки, що всі люди мають спільне походження і пов'язанні з якимось одним видом викопних антропоїдів [13, с. 10]. З цього спостереження випливає дуже суттєве положення, яке ми захищаємо. Йдеться про те, що людина дуже мало часу в своєму житті займається вирішенням власне своїх проблем. Часто-густо її проблеми за неї вирішують батьки та родичі (брати, сестри та ін.). Тобто існують певні перетворенні форми вираження і захисту інтересів людини [100, с. 35-46].

Взагалі, поняття перетворених форм стосується змісту якихось речей, явищ, процесів тощо. Перетворена форма – це творче, креативне, пасіонарне явище. Перетворена форма є певний предмет, явище чи процес, що підсилює зміст, роль та значення певної субстанції суспільно-історичного процесу.

Поняття перетворена форма не слід плутати з поняттям похідна форма. Останнє поняття стосується також предметів, явищ і процесів, які мають другорядний та пасивний характер.

У свою чергу перетворенні форми можна класифікувати на первинні та вторинні. Йдеться про те, що первинні перетворенні форми пов'язані із субстанцією суспільно-історичного процесу, а вторинні – із атрибутивними властивостями цих субстанцій (Додаток Ж).

Як видно із наведеної таблиці, інтереси людини виражаються і захищаються системою первинних та вторинних перетворених форм. До первинних перетворених форм ще треба додати расові спільноти. Але предметом нашого дослідження виступають етнічні спільноти, тому ми абстрагуємося від расових і фокусуємо увагу на етнічних проблемах. До етнічних спільнот, які виражають і захищають інтереси людини, належать такі спільноти людей, як: рід, плем'я, союз племен, нація, народ і людство. Інтереси народу в цьому контексті виступають одною із перетворених етнічних форм. Автор з'ясував механізм перетворення інтересів і, відповідно, потреб, ідеалів, цілей та цінностей. Він дійшов до парадоксального висновку, що усвідомлення людиною власне своїх інтересів виникає не тоді, коли людина з'являється на світі, а коли вона протиставляє своє «Я» колективному «Ми». Оскільки наукою ще не розкрито процес виникнення людини, мають право на існування різноманітні міфологічні та релігійні вчення. Конструктивну картину творення світу, в тому числі й людини, дає юдаїзм. У першій біблійній книзі «Буття» поетапно розкривається процес творення Богом літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери. Вершиною творіння світу є акт одночасового та одноразового творення людини, чоловіка та жінки. Причому останні відразу з'являються у зрілому віці [211, с. 10].

Оскільки ми не маємо чіткої наукової інформації стосовно перших кроків людини на Землі, то лишається лише припустити, що між появою перших людей та їх родовою організацією лежить *terra incognita* в тому значенні, що цей період

в житті людей, мабуть, так і залишиться «білою плямою». Більше того, люди все далі і далі відходять від того всесвітньо-історичного моменту.

Таким чином, нам залишається лише уявляти, фантазувати, будувати ілюзорні картини стосовно потреб, ідеалів, цілей, цінностей та інтересів перших людей. Можливо тут і здогадуватись нічого: якщо люди не згуртовані в роди, племена і т.ін., то, звісно, вони мали турбуватися самі за себе. Але справа в тому, що навіть тварини так не живуть. Вони згуртовані у зграї, стада. Тільки люди, типу Робінзона Крузо, мали бути виразниками і захисниками своїх потреб, ідеалів, цілей, цінностей та інтересів. Тому мають право на існування різноманітні концепції походження і розвитку людини [102, с. 257-271]. Авторська гіпотеза полягає в наступному. По-перше, людина виникає внаслідок тривалого періоду (тисячі чи мільйони років) переходу від менш розвинених до більш розвинених живих організмів. По-друге, в еволюційному процесі виникнення і розвитку живої природи з'явилися такі живі організми, які виявили здатність до безмежного вдосконалення своїх атрибутивних матеріальних та духовних властивостей. По-третє, вдосконалення йшло комплексно, в органічній (а не послідовній) єдності біологічних, суспільних і духовних якостей людини. Йдеться про те, що літосфера, гідросфера, атмосфера, біосфера, соціосфера та ноосфера впливали на становлення і розвиток людини в їх комплексній єдності, а не в одnobічності. По-четверте, чоловік і жінка виникають, існують і розмножуються як такі біо-соціо-духовні істоти, які мають особисту субстанційну роль і функцію в оточуючому світі.

Вся писана історія людини є історія становлення, функціонування та розвитку не прямих, а перетворених форм вираження і захисту її інтересів у вигляді «роду», «племені», «союзу племен», «нації», «народу», «людства». Поняття «перетворенні форми вираження і захисту інтересів людини» позначає те, що інтереси людини виражаються і захищаються не тільки самотужки, а й за допомогою форм, методів та засобів, які пропонує чи нав'язує родова, племінна та інші етнічні спільноти. Це ж саме можна сказати і про поняття «перетворенні форми вираження і захисту інтересів народу». З одного боку, народ намагається

сам виражати і захищати свої інтереси, а з іншого боку, у нього знаходиться безліч «друзів», які пропонують йому «безкорисливу» допомогу. До них належать, як субетнічні спільноти народу, так і різноманітні економічні, політичні, соціальні та інші організації, рухи, об'єднання, політичні партії, блоки і т.д. і т.п.

Дисертант захищає свою авторську позицію стосовно того, що перетворені етнічні спільноти виражають не тільки інтереси цілісності тої чи іншої етнічної спільноти, але і кожної її складової частини. Автор звертає увагу на те, що саме гармонійне поєднання інтересів окремого і загального, частини і цілого забезпечує прогресивний розвиток етнічних явищ і процесів.

До перетворених етнічних форм вираження і захисту інтересів народу у складі народу належать: рід, плем'я, союз племен, нація та людство. Як ми вже з'ясували і продовжуємо переконуватись в тому, що інтереси є квінтесенцією потреб, ідеалів, цілей та цінностей. Тому не буде зайвим простежити динаміку етнічних перетворених форм вираження і захисту інтересів народу в контексті вираження і захисту потреб, ідеалів, цілей та цінностей (Додаток 3).

Родова спільнота у складі народу існує у конкретних формах зв'язків і відносин як близьких (батьки, діти, онуки, хрещені батьки), так і побічних (двоюрідні, троюрідні, і т.д. брати, сестри, онуки, правнуки і т.п.). Рід виражає потреби, ідеали, цілі, цінності окремої людини, свої власні, а також народу, знаходячись у складі народу.

Племінна спільнота у складі народу існує як залишок, фрагмент колишніх зв'язків і відносин, що склалися внаслідок об'єднання декількох родів, що проявляється у таких явищах як земляцтво. Племінна спільнота виражає і захищає потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси окремої людини, роду та народу як цілого.

Союз племен у складі народу існує у дуже розпорошеній формі, оскільки у своєму природно-історичному розвитку союзно-племінна спільнота перетворилась у націю або у народ. Принаймні, союзно-племінними зв'язками і

відносинами можна вважати стосунки між найближчими сусідами за територіальною, господарською, управлінською і, особливо, мовною ознаками.

Союз племен у складі народу виражає і захищає потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси окремої людини, роду, племені, союзу племен і народу.

Нація у складі народу також виражає і захищає потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси окремої людини, роду, племені, союзу племен, нації та народу.

Людство певною мірою становить частину народу. І у кількісному і у якісному відношенні воно є складовою частиною всіх передуючих етнічних, а також расових спільнот. Людство виражає і захищає загально-людські потреби, цілі і одноразово народні потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси.

До перетворених форм вираження і захисту інтересів народу належать перетворені суб'єктивовано-атрибутивні форми народу. Йдеться про економічні, управлінські, правові, моральні, естетичні, наукові, спортивні, міфологічні, релігійні та філософські структури роду, племені, союзу племен, нації та людства.

Економічні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу становлять економічні підприємства приватного чи корпоративного, акціонерного характеру, державні та міждержавні органи, національні та транснаціональні економічні організації. Економічні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу виражають і захищають економічні потреби власних етнічних спільнот і одноразово народу.

Управлінські структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу – це управлінські державні та недержавні, політичні та неполітичні об'єднання та рухи, міжнародні організації по вирішенню проблем у взаємовідносинах різноманітних етнічних спільнот. Вони виражають і захищають управлінські проблеми потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси власних етнічних спільнот і одноразово народу.

Правові структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу складаються із судових, прокураторських та адвокатських органів

державного та міжнародного рівня по врегулюванню правових стосунків між різноманітними етнічними спільнотами. Вони виражають і захищають правові потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси власних етнічних спільнот і одноразово народу.

Моральні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу становлять такі організації, які на моральному рівні розв'язують складні питання у стосунках між різноманітними етнічними спільнотами. Ці структури виражають і захищають потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси власних етнічних спільнот і одночасово народу.

Естетичні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу виступають сполученням різноманітних державних та суспільних письменницьких, театральних та інших художницьких мистецьких організацій та навчальних закладів. На рівні художньо-естетичних критеріїв вони виражають і захищають естетичні потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси власних етнічних спільнот і одночасово народу.

Спортивні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу – це різноманітні державні, суспільні та навчальні заклади, міжнародні організації. Спортивні структури, про які йдеться, виражають і захищають спортивні потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси власних етнічних спільнот і одночасно народу.

Міфологічні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу – це різноманітні ірраціонально-містичні організації у межах народу та міжнародного рівня. Ці структури виражають і захищають міфологічні потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси власних етнічних спільнот і одночасово народу.

Релігійні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу – це різноманітні ірраціонально-містичні національні та світові організації. Вони виражають і захищають релігійні потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси та інтереси власних етнічних спільнот і одночасово народу.

Філософські структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у межах народу – це різноманітні раціональні та ірраціональні організації та навчальні заклади державного та міжнародного масштабу. Вони виражають і захищають філософські потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси власних етнічних спільнот і одночасово народу (див.: Додаток К).

Донедавна у вітчизняній філософській думці домінувала думка про те, що кожна етнічна спільнота виражає і захищає свої і тільки свої потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси, підкоряючи собі інші етнічні спільноти. Такий підхід, притаманний моністичній філософії, схвачує тільки один бік проблеми, який має право на існування, оскільки, дійсно, можна привести чимало прикладів із історії, коли певні етнічні спільноти, зокрема, нації прагнули до всесвітнього панування. Уявімо, як би так і тільки так було. У такому режимі не проіснувала б жодна етнічна спільність, розпочинаючи з роду. Справа в тому, що моністичне мислення не враховує інші сторони людських стосунків: співпрацю, гармонійне поєднання зусиль.

Отже, керуючись плюралістичною філософією, ми доводимо, що жодна етнічна спільнота прагне не тільки підпорядкувати іншу, але і виразити та захистити її власні потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси краще, ніж вона сама. Так діється, розпочинаючи з родової етнічної спільності і закінчуючи людством.

Динаміка суб'єктивовано-атрибутивних форм вираження і захисту інтересів народу конструктивно розкривається з позицій діалектики. Завдяки законам і категоріям діалектики ми з'ясовуємо джерела, механізми та тенденції розвитку суб'єктно-атрибутивних форм народу. На які перетворені суб'єктно-атрибутивні форми народу ми не поглянули б, ми бачимо повсюди окрім єдності економічних, управлінських та ін. існує і взаємо виключення їх, тобто намагання знищити одна одну. Але ситуацію врятовує те, що сторони прагнуть нібито знищити одна одну, хоча це не зовсім так. Боротьба має місце не заради взаємознищення, а заради подальшого розвитку.

У динаміці суб'єктно-атрибутивних форм вираження і захисту інтересів народу простежуються певні механізми. Йдеться про перехід кількісних характеристик інтересів, які пов'язані з економічними, управлінськими, правовими, моральними та іншими суб'єктно-атрибутивними формами, їх взаємоперетинанням і взаємовпливом та переходом до якісно нових форм як у своєму власному розвитку, так і в розвитку потреб, ідеалів, цілей, цінностей та інтересів певної етнічної спільності. Нещодавно вважалося, що політичні форми відіграють вирішальну роль в ансамблі всіх суб'єктно-атрибутивних форм. Однак, історичний досвід свідчить, що сама по собі політична сфера нічого не варта, якщо вона не пов'язана з іншими сферами життєдіяльності етнічних спільнот. Саме історичний досвід показує на прикладі буржуазних революцій, що політична боротьба виявляється переможною тоді, коли вона спирається на міцний економічний, науковий, моральний, естетичний, міфологічний, релігійний, психологічний та філософський фундамент.

Спроби класифікувати суспільство за принципами моністичної філософії, що ґрунтуються на абсолютизації якогось одного фактора (як правило, економічного), приводять до помилкових уявлень про сутність суспільно-історичного процесу. Говорили про аграрне суспільство, коли в якості провідної економічної основи приймалося сільськогосподарське виробництво. Далі настав час вчень прихильників промислового виробництва. Індустріальне суспільство змінюється на постіндустріальне, зокрема інформаційне, в якому в якості першооснови і рушійної сили приймається інформація (неважливо, матеріальна чи ідеальна, раціональна чи ірраціональна).

Динаміка суб'єктивовано-атрибутивних етнічних форм також має певні тенденції, які створюють плюралістичну картину суспільно-історичного розвитку. А це означає, що всі фактори вираження і захисту інтересів народу мають суттєве значення незалежно від того матеріальні вони чи духовні, раціональні чи ірраціональні. Оскільки істина завжди конкретна, то в певній системі координат, тобто в конкретний час і простір, якийсь фактор набуває домінуючої сили.

Динаміка перетворених форм вираження і захисту інтересів народу пов'язана, перше за все, з тією реальністю, у відповідності з якою у складі народу існують в якості складових частин передуючі етнічні спільноти. Саме цікаве полягає в тому, що етногенетичні фази субетнічні спільноти проходять не одноставно, не в одному темпі. У народі як цілому має місце гармонія і взаємодія виключення протилежностей, перехід кількісних змін у якісні та заперечення заперечення. Від цього жоден народ нікуди не подінеться. Цими обставинами пояснюється суперечливість, уповільнення або прискорення етнічного розвитку. Якщо титульний етнос у складі народу переживає, скажімо, фазу піднесення, то інші складові субетнічні спільноти можуть знаходитись на фазах надлому інерційного розвитку, обскурації, регенерації чи меморального розвитку. Інакше кажучи, закону етногенезу підвладні всі етнічні спільноти, але не всі вони проходять ці фази одночасно, в одному напрямі, в одному темпі тощо. Гадаємо, що саме діалектика внутрішніх перетворених форм впливає на динаміку розвитку будь-якого народу. Разом з тим динамізм розвитку перетворених форм вираження і захисту інтересів народу в значній мірі залежить від зовнішніх впливів.

Якщо Л.М.Гумільов наголошував на вирішальній ролі первинних перетворених форм у розвитку етнічних спільнот, то Ю.В.Бромлей, керуючись марксистською формаційною теорією суспільно-історичного процесу, надавав переваги вторинним перетвореним формам. Йдеться про процеси парціації, сепарації, дисперсіяції, консолідації, асиміляції, інтеграції, диференціації, фіксації тощо.

Явище етнічної парціації має місце у достатньо розвинених етнічних спільнотах. Воно виникає внаслідок суперечливої природи етносу., коли його різноманітні складові частини досягають внаслідок розвитку такого рівня протилежностей, коли набувають здатність відокремлюватися одна від одної. За спостереженнями Ю.В. Бромлея причин етнічної парціації декілька: 1) численне зростання племен з одночасним виснаженням природних ресурсів;

2) розчленування різних частин етносу державним кордоном [23, с. 77].

Інший тип етнічного поділу – етнічна сепарація також має декілька причин: 1) переселення якоїсь групи висхідного етносу; 2) політико-державне відокремлення невеликої частини народу; 3) релігійне відокремлення етнічної групи. За спостереженнями Ю.В.Бромлея, етнічна група, яка переселяється за кордон, обов'язково має утворити в місці свого нового проживання компактний масив, відокремлений від місцевого населення. Інакше їй важко позбавитися розчинення серед споконвічних мешканців цієї країни.

В історії зафіксовано чимало випадків етнічної сепарації внаслідок подібних переселень. Прикладом етнічної сепарації можна назвати франко-канадців, які улаштувались в деяких районах сучасної Канади. Франко-канадці являються нащадками групи французьких колоністів XVII-XVIII ст.

Поряд з етнічною парціацією та етнічною сепарацією існує ще такий різновид етнорозподільного процесу як етнічна дисперсія. Вона полягає в тому, що від первісного етносу відокремлюються окремі порівняно невеличкі етнічні групи. Головний модус цього процесу Ю.В.Бромлей вбачає в міграції. Так, внаслідок переселень із дореволюційної Росії за кордоном виявилось більше $\frac{1}{4}$ вірмен, окремі групи яких розселилися більше ніж в 60 країнах. Це ж саме можна сказати і про українців, які в пошуках кращої долі поселялись в Канаді, США, Австралії та інших країнах [23, с. 78].

Розпочинаючи з епохи первісного суспільства домінуючими становляться процеси етнічного об'єднання, різновидами яких вважаються етнічна консолідація, етнічна асиміляція та міжетнічна інтеграція. У свою чергу етнічна консолідація підрозділюється на міжетнічну, яка завершується появою нового етносу, та внутрішньо етнічну, яка не викликає нової етнічної спільності. Процеси міжетнічної консолідації характерні перш за все народам, які страждали від колоніального поневолення. Умови, в яких відбуваються конкретні процеси міжетнічної консолідації, як правило, неоднакові. Тому, як зазначає, Ю.В.Бромлей, темпи, архітектоніка та масштаби цих процесів різні. «Швидкість

консолідації залежить від рівня соціально-економічного розвитку населення та інтенсивності господарських зв'язків між його окремими частинами, характеру їхнього розселення, політичного статусу країни, ступеню складності етнічної структури, близькості мови, культури, релігії та раси груп, які об'єднуються, наявність або відсутність літературної мови [23, с. 80]».

За своїм масштабом процеси міжетнічної консолідації підрозділюються на макроконсолідацію, коли в єдиний етнос зливається декілька етносів, що населяють будь-яку крупну територію або навіть цілу країну, та мікроконсолідацію, в яку втягнуті етноси на території невеликого району або острова.

До процесів внутрішньо етнічної консолідації відносять перш за все випадки внутрішнього об'єднання крупних етносів за рахунок вирівнювання відмінностей між субетнічними або етнографічними групами (йдеться про гуцулів, лемків, бойків серед українців) шляхом нівелювання діалектів та культурно-побутових відмінностей внаслідок зміцнення загально-етнічної самосвідомості. Цей вид консолідації етносів в сучасних умовах супроводжується розповсюдженням освіти на єдиній літературній мові, розвитком відповідних засобів масової інформації, зростанням професійної культури і т. інше [23, с. 80-81].

Процеси внутрішньо етнічної консолідації в сучасних умовах широко розповсюджені серед європейських народів. У Франції, наприклад, швидко нівелюються такі групи французької нації, як пікардійці, пуатвінці, овернці, бургундці, савойці, провансальці, гасконці. На півдні країни французька мова поступово витісняє поки що широко розповсюджені в сільській місцевості оксітанську або провансальську мови. В Італії все більше зближуються між собою п'ємонтці, ломбардці, тосканці, калабрійці, сицилійці, які нещодавно суттєво різнилися в культурному та діалектному відношенні [23, с. 81].

Різновидом етнічної консолідації розглядають етнічну асиміляцію. У ході асиміляції деякі елементи культури можуть сприйматися свідомо, наприклад, жестикуляція та манери, культурні цінності і т.ін. Розрізняють природну та штучну асиміляцію. Природна асиміляція завжди має прогресивне значення,

виникає під час безпосередніх контактів етнічно різнорідних груп населення та зумовлена потребами зміцнення їх загального соціального, господарського та культурного життя, розповсюдженням етнічно змішаних шлюбів. Примусова асиміляція має місце там, де національності нерівноправні, уявляють собою систему заходів уряду або місцевої влади в галузі шкільної освіти та інших сферах суспільного життя, спрямованих на штучне прискорення процесу асиміляції шляхом придушення або обмеження мови та культури національних меншин, тиску на їх самосвідомість і т.ін. [23, с. 82].

У різних регіонах світу процеси асиміляції відбуваються з різною інтенсивністю. Їх швидкість залежить від того чи іншого сполучення ряду факторів: чисельності груп, які знаходяться у стані асиміляції, характеру їх розселення, часу перебування в асиміляційному середовищі, роду занять асиміляційної групи та її господарських зв'язків з основним населенням території, соціально-правового та сімейного положення асиміляційних груп, частоти вступу до змішаних шлюбів. На інтенсивність асиміляційних процесів впливає наявність або відсутність контактів з батьківщиною, ставлення до асиміляційної групи оточуючого етнічного середовища, близькість асиміляційних груп за мовою, культурою, релігією, расою. Важливу роль в асиміляційному процесі відіграє співвідношення рівнів культури асиміляційної меншості та асиміляційної більшості, рівень розвитку етнічної самосвідомості тощо [23, с. 83].

До етнооб'єднального процесу належать явища, які отримали назву міжетнічної інтеграції або гомогенізації. Названі явища характеризуються появою культурної спільності (за умови збереження головних етнічних рас) у головних етнічних одиниць, які різняться культурно-мовними параметрами. З такого роду процесами пов'язано формування в межах багатонаціональних держав міжетнічних та мета етнічних спільностей [23, с. 84].

Нещодавно в якості самостійного типу етнооб'єднального процесу відокремлюються етногенетична міксація, в ході якої завдяки взаємодії декількох не пов'язаних родових стосунків етносів виникає новий етнічний підрозділ

основного рівня. Етногенетичну міксацію інколи дуже важко відрізнити від інших видів етнічних об'єднальних процесів. Особливо це суттєво в тих випадках, коли виникає не етнічний підрозділ основного рівня, а лише метаєтнічна спільність. У зв'язку з тим, що міжєтнічна інтеграція та етногенетична фіксація йдуть мов би на різних рівнях, вони можуть проходити одночасно в межах одної держави. Також варто зазначити, на чому наголошує Ю.В.Бромлей, можливе перетинання процесів міжєтнічної інтеграції в процесі етногенетичної фіксації. Такі явища трапляються тоді, коли метаєтнічна спільнота трансформується в основний етнічний підрозділ. Звичайно, дуже важко точно встановити грань такої трансформації. Головний критерій перетворення мета етнічної спільності в основний етнічний підрозділ, за Ю.В.Бромлеєм, пов'язується з переміщенням на її рівень етнічних властивостей найбільшої інтенсивності. Якщо мати на увазі тільки етнічні підрозділи основного рівня, то повністю етнотрансформаційними можна вважати, з одного боку, етнічну парціацію та сепарацію, з іншого – етногенетичну (міжєтнічну) консолідацію та фіксацію. Частково до етнотрансформаційного різновиду етнічних процесів належить і етнічна асиміляція. До речі, для етноса, який асимілюється, це є трансформація, а для етноса, який асимілює, тут має місце еволюція. Але якщо розглядати цілком ієрархію етнічних спільнот, то до етнічної трансформації треба частково віднести міжєтнічну інтеграцію, в ході якої виникають нові міжєтнічні спільноти, і внутрішньо-етнічну консолідацію, внаслідок чого зникають субетнічні підрозділи [23, с. 86].

Як бачимо, динаміка перетворених форм вираження і захисту інтересів народу простежується в самих різних формах. Не треба, однак, думати, що для кожного конкретного етнічного масиву обов'язковий лише один специфічний тип етнічних процесів. Чимало випадків свідчить про те, що в одній і тій же етнічній системі можуть одночасно відбуватися процеси різноспрямовані (наприклад, сепарація та асиміляція) та односпрямовані, але різних типів (скажімо, міжєтнічна консолідація та асиміляція), або одного і того ж типу, але

різного масштабу (макро- та мікро консолідація). У таких випадках відбувається складне накладання процесів одного на одне [23, с. 87].

В етнологічній літературі 80-х років ХХ ст. обговорювалася проблема про співвідношення понять «етнічні процеси» та «етногенез». Здійснювалися спроби розглядати етнічні процеси тільки як різновид еволюції, а етногенез як креативне явище. Критика подібних поглядів полягала, по-перше, у тому, що не можна ігнорувати діалектику переходу кількісних перетворень у якісні. По-друге, не варто протиставляти поняття «етнічний процес» та «етногенез». Ю.В.Бромлей розглядає поняття «етнічні процеси» як родові, а «етногенез» – як видові [23, с. 87 прим.]. Ми виходимо з того, що подібна точка зору має право на існування. Дійсно, не можна розлучати, а тим більше протиставляти поняття «етнічні процеси» та «етногенез», оскільки етногенез, за Л.М.Гумільовим, є «інерційний процес, коли початковий заряд енергії розтрачається внаслідок супротиву середовища, що веде або до етнічної рівноваги з ландшафтом та людським оточенням, тобто перетворенню в релікт, або до розпаду етнічної цілісності... [51, с. 258]». Але є ще один бік проблеми співвідношення понять «етногенез» та «етнічні процеси». Ми підійшли до неї з боку співвідношення первинних та вторинних перетворених форм вираження і захисту інтересів народу. У цьому аспекті первинні перетворені форми виступають у вигляді роду, племені, союзу племен, нації та народу, яким притаманний закон етногенезу, а також етнічні явища та процеси у щойно розглянутих формах.

Декілька слів про роль перетворених суб'єктивовано-атрибутивних форм вираження і захисту інтересів народу. У складі народу в якості субетнічних спільнот діють у знятому вигляді передуючі етнічні спільноти, в тому числі й людство, яке є носієм минулих, сьогоденних і майбутніх субстанційних і, відповідно, атрибутивних якостей народу. Так, економічні структури роду, племені, союзу племен, нації та людство у складі народу виражають і захищають економічні потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси не тільки власних етнічних спільнот, а й разом з тим народу. Управлінські структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу також виражають і захищають

управлінські потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси не тільки власних етнічних спільнот, а й усього народу. Це ж саме можна сказати про роль правових, моральних, естетичних, наукових, міфологічних, релігійних, філософських та інших структур, які виражають і захищають не тільки потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси власних етнічних спільнот а й усього народу, у складі якого вони виникають, функціонують та розвиваються.

Висновки до четвертого розділу

Підводячи підсумок теоретико-методологічним здобуткам в четвертому розділі, вважаємо за потрібне підкреслити наступне:

1. Подібно до того, як народ в якості провідної субстанції суспільно-історичного процесу безпосередньо не існує, так не існують і прямі форми пізнання, вираження та захисту його інтересів. Тому мають рацію, коли говорять, що народу немає, а є лише окремі його представники.

2. Але народ існує як ансамбль складаючих його субетнічних спільнот. Тому не дивно, що інтереси народу, як й інші його атрибутивні властивості, виражаються і захищаються, по-перше, субстанційними різновидами етносу, а, по-друге, перетвореними суб'єктивовано-атрибутивними формами у вигляді економічних, управлінських, правових та інших структур.

РОЗДІЛ 5

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕРЕСІВ НАРОДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СВІТУ

У цьому розділі мова піде про особливості функціонування та розвитку інтересів народу в умовах сучасного глобалізаційного процесу. Перш за все звернемо увагу на ключові поняття «глобалізація», «трансформація», «глобалізаційні інтереси народу», «державне управління» та «місьцеве самоврядування», «інтереси народів Європи» тощо. По-друге, розглянемо теоретико-методологічні аспекти впливу глобалізаційного процесу на трансформацію інтересів народу. По-третє, з позицій соціально-філософського аналізу простежимо особливості функціонування та реалізації інтересів народу у різних соціально-політичних системах. По-четверте, звернемо увагу на теоретико-методологічні аспекти впливу державного управління та місцевого самоврядування на інтеграцію інтересів народів Європи.

5.1. Вплив глобалізаційного процесу на трансформацію інтересів народу

Інтереси народу становлять собою діяльність спрямовану на пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів та засобів розв'язання протиріч між потребами, цілями, ідеалами, цінностями та умовами його життєдіяльності. Вони є складовою частиною процесів глобалізації [82, с. 152-162]. Термін глобалізація отримав широке використання у сучасному світі, оскільки увібрав у себе такі характерні риси всесвітньо-історичного процесу, як:

– універсальність, всезагальність, багатоплановість (від англійського та французького «глобал» – всезагальний, універсальний, охоплюючий всю земну кулю), цілісність, світ системність;

- сполучення об'єктивного і суб'єктивного;
- не тільки «негативний» аспект, але і «позитивний» імпульс, можливість розв'язання негативних глобальних проблем;
- галузь серйозних наукових досліджень і у філософському, і у загальнонауковому, і у технічно операційному планах [4, с. 230].

Глобалізація є загально-цивілізаційний процес який істотно впливає на політичну, економічну та інші сфери людського буття [127, с. 72]. У науку цей термін запровадили у 60-х роках ХХ століття теоретики Римського клубу Е.Ласло, Д.Медоуз, М.Месаревич, А.Печчеї та ін. Загальноновизнаного поняття глобалізації ще не існує. І це не дивно, оскільки ми живемо в суперечливому природному, соціальному, та духовному оточенні, в якому все тече і змінюється. Тому дати вичерпне визначення поняття глобалізації, мабуть, нікому не вдасться. У кращому випадку нам залишається будувати якісь конструктивні підходи до з'ясування сутності процесів глобалізації. Так, на думку фахівців є декілька вдалих інтерпретацій цього поняття. Зокрема, глобалізація трактується як «розширення світових соціальних зв'язків, які з'єднують віддалені регіони таким чином, що місцеві події розвиваються під впливом подій, які відбуваються за багато миль від них» (Е.Гідденс); глобалізація «передбачає, що політична, економічна і соціальна діяльність стає всесвітньою за своїми наслідками, а також означає, що відбулося посилення взаємодії та взаємозв'язків усередині держав і суспільства та між ними самими» (Д.Гелд); глобалізація – історичний процес посилення контактів між різними частинами світу, який призводить до щораз більшої одноманітності у житті народів планети (Р.Робертсон) [178, с. 14].

Треба зазначити, що глобалізація, по широкому рахунку, має природно-історичний та суспільно-історичний виміри. Природно-історичний процес глобалізації має об'єктивний характер в тому значенні, що глобальні зв'язки і відносини існують між явищами та процесами літосфери, гідросфери, атмосфери та біосфери. Суспільно-історичний аспект глобалізації пов'язаний з виникненням *homo sapiens* та його соціальних утворень. Суспільно-історичні явища і процеси глобалізації мають, по-перше, природне походження і підкоряються законам

природи, а, по-друге, автономну незалежність від природи і розвиваються за своїми власними як об'єктивними, так і суб'єктивними законами. Оскільки нас цікавить вплив глобалізаційного процесу на інтереси народу, то ми переважно будемо розглядати процеси і явища суспільно-історичної глобалізації. Ми будемо з'ясовувати сутність, джерела, механізми та тенденції розвитку суспільно-історичного глобалізаційного феномену.

Говорячи про вплив глобалізаційного процесу на інтереси народу, треба зазначити, що тут ми маємо і зворотний процес у тому значенні, що у відповідності з інтересами певних суб'єктів даються і визначення глобалізації. Одні вважають, що глобалізація є процес, характерною ознакою якого є те, що національні держави або повністю, або частково поступаються своїм суверенітетом, транснаціональним інститутів, тенденціям та цінностям [178, с. 6-7]. Про це пишуть теоретики глобалізму А.Аппадюре, М.Кастелес, Р.Робертсон. До речі одні автори ототожнюють поняття «глобалізація» та «глобалізм», інші вбачають в них відмінності. Ті, хто вбачають між поняттями «глобалізація» та «глобалізм» суттєві відмінності розглядають глобалізацію як об'єктивне явище, як етап руху людського співтовариства до всезагальності та до адекватної цілісної системи світоустрою в умовах чергового сплеску науково-технічної революції. Глобалізм же є варіант осмислення сучасного етапу глобалізації та породження ним своєрідної системи цінностей [35, с. 164-165].

Славнозвісний Альберт Ейнштейн дотримувався ідей глобалізації, які ґрунтувалися на поняттях рівності та справедливості. Політичний ідеал А.Ейнштейна – демократія, повага кожної людини як індивідуальності. Він засуджував автократичну систему, яка базується на силових методах керівництва, які штовхають людей до низької моральності. Рівність всіх без винятку людей та справедливість сполучаються. У А.Ейнштейна з ненавистю до фашизму, до мракобісся. Невід'ємне почуття відповідальності за долю всього світу, за життя і добробут кожної людини в будь-якій точці земної кулі [118, с. 25-37].

У теорії глобалізації є не тільки прихильники, а й критики. Останні говорять про те, що глобалізація охоплює не більше 30% країн світу, тобто, не є

істинно «глобальною». Глобалізація лише на одну третину реальна, а на дві третини є віртуальним зображенням її adeptів та ідеологів. Так, Р.Дарендорф вважає що треба говорити не про глобалізацію, а про зростаючу інтернаціоналізацію господарства. Глобалізація ряду областей життя, наприклад, сфери обслуговування взагалі позбавлена сенсу [178, с. 7-8]. Не можна не помічати що об'єднання країн світу супроводжується «фрагментаризацією», тобто накопиченням протиріч, відмінностей усередині кожної країни, наслідком чого є не укріплення, а розмивання в цих країнах внутрішньої єдності та в цілому – ослаблення національних держав. Об'єднана Європа багато в чому ще дезінтегрована, оскільки наявні чи приховані ознаки розброду та розбіжностей не згладжуються, а множаться [178, с. 8].

Глобалізацію критикують Папа Римський, Патріарх Московський, духовні лідери ісламу, індуїзму та буддизму, а також політики від Франції до Малайзії. У самих США більше 50 республіканських членів Конгресу виступають проти глобалізації [3, с. 52].

До сутнісних характеристик глобалізації належить інформація, тобто один із провідних напрямів технологічного перевороту. Глобалізація спирається на високо наукоємні технологічні інфраструктури. Це підвищує попит на все більш кваліфікованих працівників. Відповідно падає попит на не кваліфіковану робочу силу. Глобалізація набагато розширює простір, в якому відбивається, розгортається конкуренція. Конкуренція проходить вже не в межах національних кордонів, а в масштабах груп країн, регіонів і всієї планети. Вона підштовхує державу підтримувати своїх суб'єктів, зайнятих перш за все в економічній галузі, у конкурентній боротьбі з підприємствами та економічними об'єднаннями в інших країнах. Глобальна економічна конкуренція змушує національні держави здійснювати наголос на таку економічну політику, яка сприяє підвищенню міжнародної конкурентноздатності. З іншого боку, посилення конкуренції та розширення її простору, безперервні зміни структури потреб в працівниках, створюють несталість їх положення, викликають масові звільнення. Разом з тим глобалізація в її сучасному вигляді підсилює нерівність і соціальну поляризацію

усередині країн і між групами країн, так, в 70 країнах з населенням близько мільярда людей рівень споживання наприкінці ХХ століття був нижчим, ніж 20 років до цього, враховуючи, що між 1975 та 1998 рр. світовий ВВП виріс на душу населення у 3,5 рази. 20% населення землі споживає 86% загальносвітового об'єму товарів та послуг. Достатки трьох самих багатих людей світу перевершують ВВП 48 найменш економічно розвинених країн, серед яких чимало відносно крупних країн. Не менш високий розрив спостерігається і по таких показниках як освіта і охорона здоров'я. Така поляризація в світі є підґрунтям для насильницьких дій, що свідчить про те, що глобалізація є складний, суперечливий і нерідко конфліктний процес [225, с. 101-104].

Джерелом виникнення, функціонування і розвитку глобалізаційного процесу є протиріччя. До протиріччя глобалізації належать передусім протиріччя, які мають онтологічне походження і разом з тим стосуються інтересів певних суб'єктів соціально-історичного процесу. Йдеться про протиріччя між прагненням до національно-етнічної ідентичності і загальнолюдськими інтересами у взаємозалежному світі, між гомогенізацією і фрагментацією. Не можна забувати також про явища науково-технічних диспропорцій, соціально-економічної поляризації, розриву у загальноосвітніх рівнях, інших протиріччях інформаційної епохи. Тут мають місце також протиріччя, які мають гносеологічний характер. Це – протиріччя, які пов'язані зі з'ясуванням джерел розвитку: по-перше: якими мають бути підходи до різноманіття етнічного розвитку в умовах глобалізаційного світу; по-друге, якими мають бути інтерпретації деяких базових понять цивілізаційного прогресу, міжцивілізаційних відмінностей та взаємодій. До протиріччя глобалізації варто віднести проблеми зіткнення цивілізацій: західний світ та «ісламський світ».

Йдеться про спроби штучно роз'єднати весь світ лише на дві цивілізації: атлантична (головна), а решта (ісламська, японська та ін.) як реліктові, залишкові. Останні тлумачаться як недоцивілізовані, «дефектні», яким до речі відмовляють у праві на особливу «духовність» та ін. Протиріччя глобалізаційного процесу стосуються співвідношення форм суспільного розвитку та межа

цивілізаційного простору. Протиріччя простежуються між глобальними змінами та прагненням до соціально-культурної автономності, до поваги історичних та інших традицій народів, національної та регіональної інституційної, самобутності, форм демократії, громадянської участі та ін., між основними культурами, світовими конфесіями, національною специфікою та ін. [228, с. 12].

До сказаного ще треба додати те, що замість взаємного культурного збагачення відбувається процес культурного нівелювання за найнищими стандартами поп-культури. Замість різноманітних систем цінностей, які притаманні кожній цивілізації, відбувається встановлення єдиної шкали цінностей, де все вимірюється грошима та наживою [198, с. 224-226].

Глобалізація має також певні механізми свого розвитку, до яких ми відносимо шляхи, форми, методи та засоби регулювання цивілізаційних відносин. Однією із складових механізму глобалізаційного розвитку є шлях діалогу, мирної співпраці та зіткнення, протидії цивілізацій. Діалог чи конфронтація, як завжди, стосується боротьби; за владу у міжнародних стосунках. У глобалізаційному просторі склалися три історичних моделі влади в системі міжнародних відносин: 1 – уніполярна система, коли в світі є одна наддержавна (прообразом такої системи був класичний Рим, стародавній Китай в Східній Азії); 2 – біополярна система (СРСР та США зі своїми союзниками в часи «холодної війни»); 3 – мультиполярна система, коли діє декілька великих держав. Але сьогодні, на думку С.Хантингтона, склалася унікальна ситуація. Йдеться про унікальний гібрид уніполярної та мультиполярної систем [214, с. 240-241]. Уніполярність простежується в тому, що всю повноту влади у міжнародних відносинах після розпаду СРСР беруть на себе США. Мультиполярність полягає у прагненнях Європейського союзу, Японії та інших країн протистояти диктату США. Однак, глобалізація об'єднує в єдине ці системи і вони становлять цілісний глобалізаційний процес. До механізмів сучасного глобалізаційного процесу варто віднести також припинення ідеологічного протистояння в світі, після холодної війни та порушення сталої військової рівноваги між двома центрами на чолі з США та Радянським Союзом.

Внаслідок цього на передній план вийшли відмінності та конфлікти за етнічними та релігійними мотивами [2, с. 187]. До механізмів регуляції стосунків між державами в глобалізаційному світі належить міжнародне право, зокрема, такі його принципи як: поважливе ставлення до державного суверенітету; рівноправності держав, ненапад, мирне розв'язання міжнародних суперечок, невтручання у внутрішні справи держав, поважання міжнародних зобов'язань. Не менш важливе значення має «природне право», яке не створюється державами і не залежить від їхньої волі. Воно ґрунтується на моральній природі людини [52, с. 125]. Значну роль в розвитку глобалізаційних процесів відіграє Організація Об'єднаних Націй. Хоча рішення Генеральної Асамблеї не є обов'язковими, проте в глобалізаційному просторі вони мають велике значення. Рішення Ради Безпеки ООН обов'язкові для членів ООН [52, с. 126]. До механізмів, а точніше до засобів впливу на глобалізаційні явища і процеси належать ядерні сили, армія та флот. Ними широко користуються США, особливо після трагічних подій 11 вересня 2001 року. Три країни – Ірак, Іран і Північна Корея – розглядаються як «вісь зла» і з ними пророкується столітня війна, оскільки там народжується тероризм [52, с.128].

Сучасне українське суспільство знаходиться на етапі трансформаційної кризи. Тому варто спочатку сказати, що таке трансформація та трансформаційна криза, а потім рухатися далі в напрямі з'ясування трансформації інтересів народу під впливом глобалізаційного процесу. Суспільна трансформація (від лат. *transformatio*- зміна, перетворення) – особливий етап з розвитку суспільства, коли воно знаходиться в постійно мінливій структурі. Трансформаційна криза – це перехідна стадія від стабільного суспільства до трансформаційного суспільства. Сучасне українське суспільство характеризується рисами трансформаційної кризи. Тому за прикладами далеко ходити немає потреби. Наприклад, наявність аномії (від грец. *α* – заперечлива частка і *nomos* – закон, від франц. *anomie* – беззаконня) – такий стан суспільства, коли значна частина його членів знаючи про певні свої права, ставиться до них байдуже або негативно. Одною із причин виникнення аномії є криза ідентифікації під впливом

глобалізаційного процесу, коли людина не може себе впевнено віднести до певної соціальної етнічної спільності. Вважається, що аномія насправді перешкоджає трансформації. Подоланню аномії сприяє поява правил, норм притаманних трансформації, яка забезпечує її ефективне здійснення. Аномія є реакція соціальних або етнічних суб'єктів на процес зміни конституцій урядів, парламентів тощо. В певному значенні слова аномія свідчить про наявність трансформаційних процесів у суспільстві, модифікацію норм, переходу суспільства в новий нормативний стан. Для суспільств, які знаходяться в стані трансформаційної кризи, характерний нормативний плюралізм.

Інтереси народу враховуються особистостями, класами, політичними партіями, націями, корпораціями, транснаціональними корпораціями та іншими спільностями. Тому вплив глобалізаційного процесу на інтереси народу спостерігається не тільки безпосередньо, а й опосередковано. Частіше за все спостерігається другий варіант. Сказане можна простежити на історії становлення Європейського Союзу. Дата народження Євросоюзу 1992 рік. Він з'явився як третій етап в розвитку Європейського економічного товариства (ЄЕС), інакше кажучи «Загального ринку», 1957-1992 роки його існування. У свою чергу створенню ЄЕС передувало створення і розвиток Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) – (помітимо – міжнародної – В.Д.) державної організації, яка об'єднувала каміновугільну, залізорудну і металургійну галузі промисловості Франції, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембурга і «Євратом», організації, яка об'єднала зусилля групи країн для розробки та використання в мирних цілях атомної енергії. У березні 1957 р. ці шість країн підписали Римський договір, який набрав чинності в 1958 році, про створення Європейського економічного товариства (ЄЕС). Мета ЄЕС відповідала корпоративним та народним інтересам країн-учасниць. Йшлося про поступове усунення всіх обмежень у торгівлі між країнами-учасницями, встановлення загального митного тарифу в торгівлі з третіми країнами, скасування обмежень для вільного пересування людей, капіталів, та послуг, розробка і проведення загальної політики в галузі транспорту, сільського господарства, створення

валютного союзу, уніфікація податкової системи, зближення законодавства, розробка принципів узгодженої економічної політики. З метою втілення в життя цих засад була створена складна і розгалужена організація, інституційна структура: Рада Міністрів ЄЕС, Комісія європейських спільнот (КЕС), Європейська рада. Кожна інституція, у свою чергу, сформувала численні організації та установи.

Маастрихтські угоди 1992 р. позначили якісно новий етап в розвитку західноєвропейської інтеграції. Вони надавали ЄС наступні важливі функції, в яких мовчазно присутні також інтереси народу: Йдеться про:

- створення й управління, єдиною валютною системою;
- координацію і контроль, а також (де це було доречно) посилення єдиної економічної політики;
- заснування і захист Єдиного ринку на принципі вільної конкуренції;
- підтримку законності та правопорядку;
- визнання і розвиток фундаментальних прав окремих громадян;
- управління єдиною зовнішньою політикою, яка охоплює всю сферу іноземних справ і політики безпеки, включаючи формування загальної оборонної політики.

Врешті-решт, Європа сьогодні – це конфедеративне товариство держав, яке має єдиний парламент, єдиний уряд і неформально – навіть об'єднане громадянство, поряд з національним; єдину економічну і соціальну політику. Звісно, що створення Європейського Союзу як західноєвропейської конфедерації є справою елітних кіл розвинених країн Європи і передусім Великобританії, Франції, Німеччини та Італії. Разом з тим мудрість еліт полягає в тому, щоб враховувати інтереси широких верств населення і в цілому народу своїх країн. Впевнено можна говорити, що якби домовленості Маастріхту не відповідали інтересам європейських народів, Європейський Союз не стався б.

Звернемо увагу на особливості інтеграційних процесів в Європі, які полягають в тому, що 400-мільйоний європейський народ становить сукупний потенціал Європи. У європейців, незважаючи на успіхи, ще чимало невирішених

проблем. Йдеться перш за все про те, що європейський центр сили не має поки що єдиної державності, єдиної орієнтації господарської політики. По-друге, мають місце протиріччя інтересів національних угруповань європейського капіталу. По-третє, відчувається невідповідність існування роздрібнених ринків, що заважає повністю використовувати переваги високої концентрації виробництва і потужного капіталу, здатного, діяти на об'єднаному західноєвропейському континенті. Ідея «Сполучених Штатів Європи», яка на початку ХХ століття виглядала реакційною і не реалістичною, на початку ХХІ століття виявилась достатньо реалістичною. Справа в тому, що гетерогенність європейського центру долається комплексними інтеграційними заходами стосовно економічної, політичної та соціальної діяльності. В Європі йдуть об'єктивні спрямовані на інтеграцію процеси. Вони просліджуються у створенні умов для розширення внутрішнього ринку, в якому має місце вільний рух людей, товарів, послуг і капіталу. Це дозволяє створити потужний економічний міжнародний комплекс, переваги якого простежується у вдалому сполученні централізму та автономії, коли не принижується національна гідність членів товариства. Події, які мають місце в ЄС, не можна, інтерпретувати однозначно як жорстко наддержавний механізм винесення рішень. В ЄС домінують рішення міждержавного координаційного характеру. Пов'язано це з тим, що підвищується роль національних політико-економічних пріоритетів та інтересів таких країн як ФРН, Франції та Великобританії. Як бачимо, роль і значення етнічного фактору є визначальною у розвитку суспільств, подібно до того як несвідоме детермінує розвиток свідомого і руйнує надсвідомі постанови, та заборони в життєдіяльності людини. У даному випадку мова йде про значення національних інтересів, а відповідно й народу в інтеграційних процесах в Європі і не тільки в Європі. Навіть діяльність Комісії європейських товариств. У відповідності з інтересами європейських народів розробляються концепції вельми складних процесів подолання матеріальних, та нічних, адміністративних і, головне, податкових бар'єрів. Інтереси бізнеса, очікування переваг крупно масштабної економіки континентальних розмірів вимагають подолання західноєвропейської

роздрібненості, які склалися під впливом державних кордонів і соціально-культурних традицій. Виникнення Європейського економічного простору (ЄЕП) виникає побоювання, що Європа може самоізолюватися від зовнішнього світу, оскільки на сьогодні вже три чверті своєї зовнішньої торгівлі країни «єдиної Європи» здійснюють між собою. Однак, ця тенденція йде всупереч етнічним інтересам народів Європи, Тому створюються законодавчі та інституційні механізми, які здатні упоратися з тенденцією до автаркії в ЄС. Програма щодо усунення перепон на шляху до повної інтеграції країн ЄС була опублікована в 1985 р. в так званій «Білій книзі».

Яким же чином глобалізаційний процес впливає на трансформацію інтересів народу? Які ж проблеми знаходяться в орбіті інтересів народу? Гадаємо, ми не помилимося, коли скажемо, що в орбіті інтересів народу знаходяться проблеми захисту літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери, соціосфери, ноосфери та інших сфер. Проблеми добування енергоресурсів, а також нормальної питної води актуальні для народів всього світу. Проблеми, якими опікується альтернативний та антиглобалізаційний рух, безумовно, можна вважати такими, що мають відношення до інтересів народу. Звичайно, інтереси народів так званого «золотого мільярда» та інтереси периферійних народів в глобалізаційному процесі де в чому тотожні, але в головному мають суттєві відмінності.

У цілому ж народам не байдужі такі проблеми, які тяжким тягарем падають на їхні плечі:

- мілітаризація суспільств;
- тенденція фізичного виродження аборигенного населення;
- явно виражена тенденція поступової руйнації сім'ї;
- курс на послаблення національних держав, знищення національного інституціоналізму;
- дві зустрічні тенденції асоціалізації: а) асоціалізація в розвинених країнах на ґрунті гедонізму і б) асоціалізація в бідних країнах на ґрунті голоду і нездатності навіть до фізичного виживання;

- експансіонізм західної культури;
- духовний потенціал людей не відповідає рівню породжених їх діяльністю проблем;
- виникнення нових промислових гігантів, які посилюють внутрішню глобальну конкуренцію;
- кризи та фінансові катастрофи, торгівельні та валютні війни;
- некерована міграція, зростання перемішаних осіб, гуманітарні катастрофи;
- терористичні та громадянські війни, національна та релігійна нетерпимість.

Отже, інтереси народу в сучасних умовах знаходяться під впливом глобалізації як об'єктивного процесу. Глобалізація, про яку сьогодні так багато говорять економісти, політологи, історики, релігієзнавці, має ще й філософській аспект, який ще не отримав розробки, але до нього свідомо чи несвідомо прагнуть всі мислителі. З точки зору філософії глобалізація є процес, в якому яскраво простежується принцип всезагального зв'язку між явищами літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери, соціосфери та інших сфер. Складовими частинами глобалізаційного процесу є природно-історичний та суспільно-історичний процеси, які в свою чергу можуть класифікуватися за певними критеріями. Так, природно-історичний глобалізаційний процес можна класифікувати за літосферним, гідросферним, атмосферним, біосферним та іншими критеріями. Суспільно-історичний глобалізаційний процес можна класифікувати за економічним, політичним, інформаційним та іншими суспільними критеріями. У цьому зв'язку інтереси народу знаходяться під впливом як природно-історичного, так і суспільно-історичного процесів. Як впливає природно-історичний процес на інтереси народу можна судити за наслідками землетрусів, повенів, тайфунів, цунамі та інших природних явищ. Майже всі народи страждають від згаданих природних явищ. І, звичайно, всі вони знаходяться в орбіті глобальних інтересів на роду. У цьому зв'язку виникає потреба дати визначення поняття «глобальні інтереси народу». Відштовхуючись

від загальних понять «інтерес» та «інтереси народу» можна сказати, що глобальні інтереси становлять діяльність, спрямовану на пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів та засобів розв'язання протиріч між потребами, цілями, ідеалами, цінностями та умовами життєдіяльності всього людства. Тобто кожен народ прагне так, чи інакше розв'язати проблеми, які стосуються населення всієї планети. Тому глобальні інтереси народу стосуються як охорони природи та здоров'я людей, так і забезпечення всіх мешканців планети предметами споживання, енергоресурсами тощо. Щодо забезпечення як власного, так і всього людства культивується високотехнологічне виробництво, виробництво нових технологій та знань на основі конкуренції, боротьби за виживання. І в цьому глобалізаційному процесі мають місце безліч протиріч, механізмів та тенденцій, на які впливають і до яких змушенні адаптуватися народи.

5.2. Специфіка механізмів функціонування та реалізації інтересів народу в різних соціально-політичних системах

Наше дослідження логічно підійшло до того пункту, коли виникає необхідність поставити питання про теоретичні й політичні проблеми врахування інтересів народу в органах суспільного управління та самоврядування, тобто політичної системи. Іронія історії полягає в тому, що приватні особи, а також державні діячі які претендують на вираження і захист інтересів народу, переслідують, передусім, свої егоїстичні інтереси. Про народ вони згадують час від часу заради посилення власного політичного впливу. Не в останню чергу це пов'язано з тим, що сучасні органи суспільного управління та самоврядування генетично пов'язані з іменем народу. Склалась парадоксальна ситуація: політична система баз народу існувати не може і в той же час інтереси народу в ній не домінують. Усвідомленню цього протиріччя присвячена ця глава. Почнемо з розкриття механізму взаємної адаптації інтересів політичної системи

та інтересів народу. Далі розглянемо проблему сподівання і розчарування народу відносно політичних систем. І закінчимо розглядом питання щодо виникнення і розв'язання конфліктних ситуацій у взаємовідносинах політичної системи та інтересів народу [99, с. 38-62].

Перш за все з'ясуємо поняття: «адаптація» і «механізм». Поняття «адаптація» має широкий спектр використання. Воно виникло в біології для означення пристосованості організмів до умов існування і звикнення до них. В соціології поняття «адаптація» розвивалось представниками органічної школи, які проводили аналогію між суспільством і організмом. Адаптація розглядається ними як пасивний процес пристосування суб'єкта до вимог суспільства. Ж.Піаже, Р.Мертон та інші розглядають адаптацію як двобічний процес і результат зустрічної активності суб'єкта і соціального середовища [190, с. 9-10]. У сучасній вітчизняній політології соціальна політична адаптація розглядається як взаємодія особистості або соціальної групи із середовищем.

Поняття «механізм» запозичене суспільствознавцями із інженерно-технічної сфери. Його використовують для позначення способу функціонування того чи іншого явища і для позначення будь-якої системи органів, що здійснюють певний вид діяльності. Терміном «механізм адаптації» ми позначаємо систему шляхів, форм, методів та засобів здійснення певних подій, явищ, процесів.

Ми маємо підстави говорити, що пошуком механізму адаптації політичної системи до інтересів народу вчені і політичні діячі займаються давно. Пошуками механізмів взаємної адаптації інтересів політичної системи та інтересів народу пройняті моделі ідеального державного устрою Т.Мора, Т.Кампанелли, Ф.Бекона та інш. Головним, що робить всіх людей щасливими незалежно від походження, віку та соціального положення, є відсутність приватної і панівне положення колективної, обцинної власності. Община «робить усіх одночасно і багатими, і бідними: багатими – тому у них є все, бідними тому, що у них немає ніякої власності [115, с. 182-183]».

Ще один варіант тоталітарного політичного устрою запропонував Т.Гоббс. Оскільки для природного стану людей характерна жорстка «війна всіх проти всіх», то держава покликана налагодити суспільні відносини, зняти антагонізм. Вона покликана виражати волю всіх в особі «єдиної особистості». Державна влада має бути абсолютною, єдиною і неподільною. Вона має необмежену владу відносно своїх підданих і не контролюється з боку суспільства [114, с. 262-269].

Але не всі прихильники політичної влади були апологетами тоталітаризму. Скажімо, Г.Гегель, хоча і вважав, що держава має підноситися над індивідом і суспільством, хоча і заперечував самостійну цінність прав і свобод особистості, разом із тим виступав з критикою тоталітаризму. Гегелівська концепція «конституційного» етатизму була спрямована на розбудову правової держави, оскільки ґрунтувалася на конституції, праві та законі [114, с. 425-430].

Проявом тоталітарної політичної системи є грубий комунізм, духом якого була пройнята російська община. О.І.Герцен помічав, що община поглинає особистість і несумісна в певному розумінні з її розвитком. Але О.І.Герцен був упевнений в тому, що російське життя само знайде в собі засоби, щоб подолати цей недолік [41, с. 248]. Одним із таких засобів є артіль. Вона не подібна німецькому цеху, вона не прагне ні до монополії, ні до виключних прав. Вона створюється ні для того, щоб шкодити іншим, вона влаштована для себе, і не проти кого-небудь. Артіль – це поєднання вільних людей однієї професії на загальний прибуток загальними зусиллями [41, с. 248]. Ще один засіб проти недоліків брутального комунізму О.І.Герцен вбачав в козацьких республіках. Саме козаки, нагадує він, заперечували Б.Хмельницькому вступати в підданство Москви вільним людям [41, с. 249].

Економічні, політичні та психологічні підвалини тоталітаризму яскраво критикував В.К.Винниченко. Він зазначає, що тоталітарна політична система заперечує народний суверенітет, здатність народу самому вирішувати питання свого соціального, політичного, економічного і будь-якого іншого буття. Таку функцію, згідно тоталітаризму, можуть виконувати за «темні маси» вибрані одиниці, так звані проводирі нації чи класу. Тоталітаризм має тисячолітню

історію, він є причиною такої хвороби, як гіпертрофія егоїзму, коли завелось панування людини над людиною, коли людство поділилося на класи та нації: панівні та підлеглі. Панівні класи (чи нації) сотнями тисяч років виробляли, вдосконалювали цю систему буття і кінець кінцем, закореніли її в людстві в такій мірі що вона існує немов би вродженою, притаманною людині. Вона жила в людях не тільки гіпертрофованим егоїзмом, в так званих панах та експлуататорах усякого роду, але й багатьох так званих революціонерах. Та більше того, підкреслює В. К. Винниченко, ми всі народжуємося і вступаємо в життя з цілим комплексом спадкових, переданих із давніх тисячоріч, так і від ближніх родичів, якостей і нахилів, а серед них і нахили до панування над іншими людьми.

Реформатори, революціонери, борці за свободу, національні герої визволителі класу чи нації, всі вони допускали у свою психіку оту стародавню філософію й психологію тоталітаризму, піддавались їй, непомітно робили її своєю політичною ідеологією і нею обдурювали себе та інших. Саме тоталітаризм, вважав В.К.Винниченко, дав більшовикам теорію нездатності мас до самодіяльності й необхідності для них сильних, безвідповідальних вождів, диктаторів. А наслідком цієї теорії обов'язково впливала теорія цілковитого підпорядкування будь-якими засобами, а головне, страхом, терором. Таке підпорядкування, тобто «дисципліна», неодмінно розвиває у підпорядкованих інстинкт підлеглості, покори, рабськості, гіпертрофіє інстинкт егоїзму, страху і кари, загострює почуття постійної небезпеки, гальмує здатність до ініціативи, творчості, робить маси безвольними, догідливими, тремтливими, старими. Найкращий зразок такого стану В.К. Винниченко знаходить у більшовицькій диктатурі Політбюро ВКП [32, с. 64-66].

Мабуть, ми не помилимося, коли скажемо, що механізм адаптації тоталітарної політичної системи до інтересів народу включає в себе завоювання народного інтересу і завоювання влади. Всі наприклад, довіряли Й.В.Сталіну як комуністу, бо вірили в комунізм. Після цього настає стадія адаптації народу до інтересів політичної системи. А, можливо, в умовах тоталітарної політичної системи адаптації до інтересів народу взагалі не існує. В цих умовах народу все

нав'язувалось, інтереси народу майже не враховувалися. Разом з тим, щоб існувати, тоталітарна політична система повинна дати народу можливість якось жити. Так в СРСР з цією метою були забезпечені безкоштовне медичне обслуговування й освіта, дешеві продукти споживання, робота для всіх і кожного з заробітною платнею і т.ін. Це, власне, і була адаптація тоталітарної політичної системи до інтересів народу. Саме народу, а не людини, вільної в думках і вчинках.

Як помітив В.К. Винниченко, адаптації тоталітарної політичної системи до інтересів народу взагалі не існує. Навпаки, народ адаптується до цієї системи. У народу в таких умовах не існує своїх інтересів. Йому нав'язують інтереси «згори». Одним словом, існує диктат політичної системи. І якщо хто-небудь намагався заявити про свої інтереси, того вважали «ворогом народу».

В умовах тоталітарної політичної системи про інтереси народу ніхто не турбується. В дії системи існує порядок, згідно з яким вирішальну роль відіграють люди наділені владою і народу нічого не залишається як виконувати накази, які залишали його без шматка хліба і штовхали на вірну погибель. Так, наприклад, голодомор в 30-х роках ХХ ст. в СРСР привів до вимирання мільйонів українців. Систему це не турбувало. В умовах тоталітарної політичної системи думки людей, їх інтереси ніякої рольової функції не відігравали. Вся влада в системі зосереджена в руках групи людей, занепокоєними своїми егоїстичними інтересами. Народ переконували в тому, що краще КПРС ніхто не знає, чого народ хоче. Люди зовсім перестали думати про свою долю, сподіваючись на тих, хто знаходився при владі. Всі робили вигляд, що повністю задоволені своїм життям.

Тоталітарна політична система реагувала масовим терорам відносно людей, котрі намагалися внести інші ідеї в політичну систему, хотіли змінити її. Тоталітарна політична система ґрунтується на негідному та брудному і втоптує в бруд чесного і праведного. Більш того, тоталітаризм породжує недовіру й ненависть серед дружніх та люблячих людей.

Можна нарахувати принаймні три точки зору стосовно механізму адаптації тоталітарної політичної системи до інтересів народу: 1) тоталітарна політична система не адаптується до народу, а, навпаки, шляхом насильницьких дій примушує народ адаптуватися до неї; 2) тоталітарна політична система адаптується до інтересів народу, але поверхово, аби не довести до громадянської війни; 3) тоталітарна політична система адаптується до інтересів народу, створює йому певні умови для розвитку потреб, інтересів, ідеалів і цінностей, які влаштовують систему.

Між тоталітарною і демократичною політичними системами знаходиться перебудовча, тобто перехідна політична система. Загалом, перебудовча політична система характеризується поступовим реформуванням тоталітарної політичної системи, яка чинить шалений опір. Тому перебудовуючи процеси йдуть непослідовно, суперечливо. Проблеми перехідного періоду з'являються всюди, де тільки має місце повалення старої і створення нової політичної системи. Наприклад, проект Конституції М.М.Муравйова в певному розумінні відкривав перспективу перехідного періоду російського суспільства від кріпосництва до нового політичного устрою. Проект Конституції проголошував: «Російський народ, свободолюбний і незалежний, не є і не може бути приналежністю ніякої особи і ніякого сімейства». «Джерелом верховної влади є народ, якому належить виключне право здійснювати головні постанови для самого себе [204, с. 85]». Право власності проголошувалося священним і недоторканим. Всі громадяни проголошувались рівними перед Законом і мали право приймати участь в управлінні суспільством як посередньо (через чиновників, яких народ обирає), так і безпосередньо, тобто бути самому обраним на яку-небудь посаду в межах законодавчої, виконавчої чи судової влади [204, с. 86]. За проектом Конституції М.М.Муравйова, кріпосний стан і рабство скасовуються. Раб, який торкається російської землі, стає вільним. Поділ населення на благородних і простолюдинів також скасовується, оскільки це суперечить вірі, згідно з якою всі люди-брати, всі народилися за волею бога, для блага, і всі просто люди, бо всі слабі і недосконалі [204, с. 85-86]. Ніхто не має права порушувати закони природи і моралі. Проект

проголошував вищим законодавчим органом Народне Віче, що має складатися із Верховної Думи і Палати народних представників [204, с. 87]. Імператор розглядався як верховний чиновник російського уряду. Імператор проголошувався верховним начальником сухопутної та морської сили. Проект Конституції проголошував волю всім релігійним вірам. Знищувалась державна монополія на сіль і на горілку. Зрівнювались права всіх верств населення. Знищувалась постійна армія [204, с. 90].

Перебудовча політична система характеризується тим, що починають більше або менше враховуватись певні інтереси народу. До цього прагнули також певні особи. Але враховувались тільки такі інтереси, які не приносили великої шкоди для владних органів. Адаптація перебудовчої політичної системи це, в сутності, адаптація зруйнованої тоталітарної політичної системи, що намагається врятуватися за рахунок часткової лібералізації і розширення кола інтересів, які задовольняють народ. Перебудовча політична система майже не пристосовується до інтересів народу, оскільки при владі залишаються старі лідери, які нездатні докорінно змінити свої погляди і мислити по-новому. Для перебудовчої політичної системи характерна широка різноманітність інтересів народу, тобто і в самому народі ще існують старі закостенілі інтереси і з'являються вже нові, прогресивні інтереси. Вони становлять дуже суперечливу складну систему. Пристосуватися до неї дуже складно і, як наслідок, будь-який перебудовчий процес – це сумний час. Він вимагає впровадження дуже гнучкої політики лавірування. Адаптація перебудовчої політичної системи до інтересів народу є найбільш складним процесом, тому що вона відбувається шляхом руйнування передуючих ідей, інтересів, цінностей, ідеалів і створенням нових ідей, формуванням нових інтересів тощо. Ось чому перебудовча політична система є найбільш хворобливою для народу і країни.

Перебудова відкрила шлях до ринкової системи суспільства. Почали з'являтися більше або менше привабливі товари. Повернули від моністичного світогляду до плюралізму ідей, народу повернули релігію.

В основному перебудовча політична система уже не тоталітарна, але ще не демократична. Здається, в цей період ніхто не адаптується повністю: ні народ, ні система. Обом заважає окрім усього, менталітет, тобто сукупність інтелектуальних і психологічних особливостей, що формуються віками. І все ж таки із механізмів адаптування інтересів перебудовчої політичної системи до інтересів народу можна назвати такі: впровадження гласності, скасування масових репресій, більш інтенсивний розвиток зв'язків із зовнішнім світом, зняття «залізної завіси», запровадження демократичних процедур виборів керівників тощо.

Отже, відповідь на питання про взаємоадаптацію інтересів перебудовчої політичної системи і інтересів народу має декілька варіантів: 1) перебудовча політична система відповідає інтересам народу і адаптується до них; 2) перебудовча політична система не відповідає інтересам народу; 3) вона не відповідає інтересам народу і не адаптується до них, розвиваючись за своїми власними законами.

Підсумовуючи все, що стосується взаємної адаптації інтересів народу і політичних систем, зазначимо, що в цьому суперечливому процесі мають місце загальні й специфічні риси. До загальних рис відноситься те, що і народ, і політична система адаптуються одне до одного настільки, наскільки це відповідає їх потребам, інтересам, цілям, цінностям та ідеалам. Тобто, відбувається не повна, а відносна адаптація. З точки зору специфічних рис варто звернути увагу на те, що кожна політична система вирішує проблему адаптації по-своєму, використовуючи певний набір форм, методів і засобів. Так, тоталітарна політична система адаптується до народу шляхом репресій, перебудовча – шляхом щирих обіцянок демократизації та гласності, посттоталітарна – шляхом ринкових реформ. Що стосується народу, то серед нього завжди комусь подобається тоталітарна, комусь перебудовча, а комусь – посттоталітарна політична система.

Сподівання і розчарування проходять червоною ниткою через всю писану і неписану історію людства. Але ми не будемо говорити про всю історію.

Зосередимо нашу увагу на тому періоді, коли виникла політика й, відповідно, політична система. У Стародавній Греції були мислителі, які прагнули об'єднати інтереси народу і держави.

Говорити про сподівання і розчарування народу відносно політичної системи ще важче, ніж, скажімо, про інтереси народу. Адже народ не існує тілесно і зримо як окрема людина. Народ – дуже тонка і прозора, гнучка і могутня реальність. Тому все, що говориться про народ, виходить з вуст окремої людини. Істина часто-густо знаходиться в руках не того, хто безпосередньо є селянином чи робітником, а того, хто глибоко розуміє душу народу.

Думки про сподівання і розчарування народу відносно політичної системи знаходимо вже в релігійно-міфологічних концепціях країн Далекого Сходу, в яких народу пропонується не робити нічого несправедливого і протизаконного, бо тільки такою поведінкою можна досягти милості богів у загробному житті. У стародавній Греції кожний філософ вважав за головне у своєму житті дати розумні поради народу. Так, Геракліт Ефеський радив своєму народу битися за закон, як за свої стіни [9, с. 138]. Йдеться, певно, про те, що прийняті в суспільстві закони відповідають інтересам народу. Закони – це гарант справедливості. Вони безпристрасні та нейтральні. Вони боляче вражають тих, хто їх не шанує. Але народ, як правило, дотримується: законів, якщо вони відповідають його інтересам, і намагається їх подолати, коли вони суперечать його інтересам. Створити ідеальну політичну систему, яка б об'єднувала інтереси народу і держави, прагнув Платон. Звертають на себе увагу принаймні три положення Платона якими він аргументує свою позицію відносно того, що інтереси держави мають бути вищі за інтереси народу. По-перше, верховним правителем повинна бути одна розумна, людина, яка від природи, а не виховання, здатна мудро керувати людьми. По-друге, кожна людина мусить займатися своєю справою, до якої у неї є хист, і не змінювати свого ремесла впродовж усього життя. По-третє, непорушною має бути етнічна структура народу. Політичний устрій повсюди насаджує однодумність і колективістське начало. Загалом, як влучно зауважив К.Поппер, Платон сконструював модель

закритого суспільства [202, с. 218, 251]. Ідеї Платона про найкращий політичний устрій, що відповідає сподіванням усіх, розвинув його учень Аристотель. Як і вчитель, Аристотель розглядав усі відомі на той час державні форми і прийшов до висновку, що найкращою державною формою є політія, тобто, говорячи сучасною мовою, правова держава. Аристотель, як і його попередники, вважав, що найкраще керувати тим суспільством, у якому всі підкоряються закону [247, с. 138]. Ідеї Платона, і особливо Аристотеля, отримали розвиток у політичних і правових вченнях Стародавнього Риму. Заслужують на увагу погляди М.Т.Цицерона про форми держави, змішане правління, правове співтовариство тощо. Зокрема, його положення про державу як справу народу дають підстави до висновків, що держава повинна виправдовувати сподівання народу на щасливе буття [17, с. 165]. Згідно з Л.А.Сенекою, всесвіт – природна держава зі своїми певними необхідними і розумними правами. Членами цієї держави, за законами природи, є всі люди [114, с. 87]. Звідси випливають широкі висновки про відповідальність держави перед народом. Римський імператор Марк Аврелій розвивав також вчення про державу з рівними для всіх законами, яка найбільше за все шанує свободу підлеглих [114, с. 89-90]. Це, звісно, відповідало сподіванням народу.

Середньовічні філософи вважали за необхідне зрозуміти, що людське благо єдине і неподільне. Воно з'являється у свій повноті, або не з'являється зовсім. Благо це досконалість, і досягається воно шляхом творіння добра. А чи існує та безумовна основа людської моральності від якої отримує свій смисл поділ вчинків людей на добрі і злі? Цією основою є Бог, Бог – це те, що існує, світ буття. Зло – тільки небуття. Небуття – це розлад із самим собою, із світом, відчуження від Бога. Зло – це ніщо, бо Бог його не творив і не міг створити, тому що він всезнаючий і всеблагий. Ось чому зло – це ніщо [22, с. 248].

Чому добрі й чесні люди страждають від незгод, мінливості долі і свавілля злих і нечесних, які нерідко насолоджуються життям, уникають кари за здійсненні злочини? Хто виразить і захистить інтереси народу? Відповідь

полягала в тому, що, з одного боку Бог, а, з другого, вільний народ, здатний сам виразити і захистити свої Інтереси, Тобто, сподівайся на Бога і на себе.

Соціальна політична думка епохи відродження продемонструвала свою здатність і бажання зробити все можливе, щоб позбавити людство тих страждань, які несло їм індустріальне суспільство й подальше розшарування людей на дуже багатих і дуже бідних. Яскравим зльотом демократичних і гуманістичних думок були проекти найкращого суспільного розвитку. В деяких рисах ці проекти заслуговували на увагу, наприклад, подолання крайнощів у класовій диференціації суспільства.

Період ранніх буржуазних революцій характеризується тим, що тієї доби народ використовувався як засіб задоволення інтересів буржуазії, Соціально-політичні сподівання народу зазначеного періоду знайшли теоретичне відображення у творчості Дж.Локка. Його увагою оволоділи в першу чергу проблеми співвідношення природної і громадянської влади. В цьому відношенні мають виключне значення положення про розмежування поняття влади як природного явища (мається на увазі батьківська влада) і поняття політичної влади як влади правителів і народу на основі суспільної домовленості. Природне та політичне становище людей відрізняється тим, що в першому випадку люди керуються природним розумом, а в другому юридичними законами. Законом природи людина керується, а громадянському закону – підкоряється. Свобода людини і, взагалі, народу в суспільстві полягає в тому, що він нікому не підкоряється, окрім тієї законодавчої влади, яка встановлена в суспільстві за згодою всіх його суб'єктів. Це є поняття громадянської свободи. Стосовно поняття природної свободи, то вона полягає в тому, щоб бути нічим не пов'язаним, крім закону природи [153, с. 274-275]. Дж.Локк розробляє трудову теорію власності, згідно з якою все, що в природі, становить власність всього людства. І тільки та частина природи, на яку людина витратила власні розумові і фізичні зусилля, перетворюється в її приватну власність. Предметом власності можуть бути не тільки речі, що знаходяться на поверхні землі, але й сама земля, яку людина спроможна зорати, засіяти, зібрати, обробити і споживати. Людина

саме своєю працею відмежовує її від загальної власності [153, с. 279]. Дж.Локк говорить про рівність всіх людей не в абсолютному значенні слова, а у значенні рівного права на свою природну свободу, яку має кожна людина і яка не зобов'язана підкорятися волі чи владі іншої людини [153, с. 292]. Поняття, «політичне суспільство» і «громадянське суспільство» синонімічні поняття. Це таке суспільство, де кожний із його членів відмовився від природної влади, передавши її в руки суспільства, яке має загальний встановлений закон і судову установу, куди можна звернутися за захистом, Дж.Локк вважав, що перші держави очолювалися владою і управлінням однієї людини [153, с. 322].

У природному стані люди підкоряються двом видам влади. Це, насамперед, робити те, що людина вважає для збереження себе та інших у межах закону природи. За цим законом, загальному для всіх, людина і взагалі, народ являють собою одне товариство, складають єдине суспільство. Причиною відокремлення людей від великого природного товариства стало положення і порочність людей. І тільки за допомогою товариства домовленостей люди утворили невеличкі окремі об'єднання. Другий вид природної влади полягає в покаранні за злочинства, здійснені проти природного закону. Але від цього виду влади люди відмовляються, коли приєднуються до окремого політичного суспільства і вступають до якої – не будь держави, відокремленої від решти людства. Все це робиться людиною з метою збереження своєї свободи і власності [153, с. 336]. Влада суспільства або створеного людьми законодавчого органу ніколи не можуть існувати довше, ніж це необхідно для загального блага.

І хто б не володів законодавчою або верховною владою в кожній державі він зобов'язаний правити згідно з установленим постійним законом, проголошеним народом. Верховний правитель зобов'язаний правити за допомогою безпристрасних і справедливих суддів, які повинні розв'язувати суперечки шляхом цих законів і застосовувати силу товариства тільки під час виконання таких законів, а за кордоном – для запобігання шкоди або для отримання відшкодування і для охорони товариства від вторгнень і захоплення і

все це повинно здійснюватися тільки в інтересах миру, безпеки і суспільного блага народу [153, с. 337].

Закони повинні прийматися народом у вигляді конституції, як головного постійного закону. Конституція; має прийматися народом, як і личить правовому суспільству. Критерієм форми держави слід розглядати інтереси тих, у кого знаходиться законодавча влада. Вона є вищою верховною владою [153, с. 338]. Тільки народ може встановлювати форму держави, здійснюючи це за допомогою створення законодавчої влади і призначення тих, в чийх руках вона буде знаходитись [153, с. 340-346].

Нарешті, декілька пунктів, що стосуються меж повноважень законодавчої влади незалежно від форми правління. По-перше, вона зобов'язана керувати за допомогою опублікованих установлених законів, які не повинні змінюватися в кожному окремому випадку. Навпаки, повинен існувати один закон для багатого і бідного, для фаворита при дворі чи для селянина за плугом. По-друге, ці закони зобов'язані мати за мету – благо народу. По-третє, законодавча влада не повинна підвищувати податки на власність народу без згоди народу, яку він дав їй сам або через своїх представників. І це, власне кажучи, стосується тільки таких держав, де законодавчий орган діє безперервно, або, принаймні де народ не зберіг якоїсь частини законодавчої влади за депутатами, які час від часу вибираються ним самим. По-четверте, законодавчий орган не повинен і не може передавати законодавчу владу комусь іншому, або передовіряти її комусь, крім тих, кому довірив її народі [153, с. 346].

Крім законодавчої та виконавчої влади в інтересах народу слід мати федеративну владу. Це – третій вид влади. Вона містить у собі керівництво зовнішньою безпекою та інтересами суспільства у відносинах з усіма, від кого вона може отримувати користь або терпіти збитки.

Виконавчу та федеративну влади, вважає Дж.Локк, не слід розмежовувати і передавати одночасно в руки різних осіб. По-перше,, небезпечно зосереджувати силу держави в руках різних і не підлеглих один одному осіб; по-друге, небезпечно створювати таке становище, коли виконавча і федеративна влада

будуть довірені особам, які можуть діяти незалежно. Внаслідок сила суспільства буде знаходитись під різним керівництвом, а це може рано чи пізно привести до безладдя та загибелі. Дж.Локк підкреслював і не одноразово що інтереси, наміри і сподівання народу вимагають справедливого і рівного представництва членів суспільства в органах влади.

Заслуговує на увагу аргументація Дж.Локка стосовно тієї ситуації, коли виникає протиріччя між владою, яку обрав народ, і самим народом. У таких випадках, коли виконавча чи законодавча влада повертають справи таким чином, що народ може потрапити в рабство чи, взагалі, буде знищений, у таких випадках народу нічого не залишається робити, як звертатися до небес [153, с. 355-356, 361]. Гадаємо, як це не прикро, таке буває. Саме тоді, коли зростає неспроможність владних структур шляхом розумних альтернатив поліпшити, перш за все, економічне та фінансове становище народу, зростає його потяг до містики. В цих умовах активізуються алогічні уявлення як окремої людини, так і народу в цілому.

Таким чином, Дж.Локк розробляє концепцію суспільного договору між правителями, тобто політичною системою, і народом. Політична система зобов'язана піклуватися про народ. Щоб вона від цієї мети не відхилялася, народ впроваджує розподіл влади на законодавчу, виконавчу та федеративну. Цього, на думку Дж.Локка, достатньо, щоб виправдати сподівання народу. Коли ж і цього не достатньо, народу нічого не залишається, як звертатися до Бога.

З існуючих у світовій практиці XVIII-XIX сторіч форм правління республіканської, монархічної і деспотичної – інтересам і сподіванням народу найбільше відповідає республіканська форма правління, вважав Ш.Л.Монтеск'є. При такій формі правління верховна влада знаходиться у всього народу, або більшої його частини. В такому суспільстві існує політична свобода як право робити все, що дозволено законами [176, с. 541].

Прагнучи виразити та захистити сподівання народу відносно політичної системи, оригінальну концепцію суспільного договору запропонував Ж.-Ж.Руссо. Він вважає, що протилежність приватних інтересів привела до

необхідності встановлення суспільства. Разом із тим встановлення суспільства стало можливим лише шляхом злагоди тих же інтересів. Саме те, що є загальним у різноманітних приватних інтересах, утворює суспільний зв'язок. Ї якби не було такого пункту, в якому зосереджуються всі ці Інтереси, то ніяке суспільство не мало б змоги існувати. Саме на засадах цього загального інтересу і треба керувати суспільством. Ж.-Ж.Руссо стверджує, що суверенітет є здійснення загальної волі. Суверен є не, що інакше, як колективна істота. Влада може, звичайно, передаватись, але не воля [210, с. 571]. Що ж, власне, має на увазі Ж.-Ж.Руссо, коли про це говорить? Він говорить про те, що завжди має місце одне із двох: воля або всезагальна, або ні; або це воля всього народу, або це воля тільки його частини. В першому випадку оголошена всезагальна воля є актом суверенітету і становить закон; в іншому – це тільки приватна воля або акт магістратури (посадових: осіб), саме найбільше це – декрет. Суспільний договір встановлює між усіма громадянами таку рівність, що вони знаходять злагоди на одних і тих же умовах і всі повинні користуватися одними і тими ж правами (правилами). Отже, із самої природи договору випливає, що всякий акт суверенітету, тобто будь-який справжній акт загальної волі, зобов'язує однаково всіх громадян, таж що верховна влада знає тільки сукупність народу і не бачить різниці між тими, хто її складає [210, с. 571].

Республікою, згідно з Ж.-Ж.Руссо, є будь-яка держава, яка керується законами, незалежно від форми правління, тому що тільки в цьому випадку управляє суспільний інтерес, і суспільна справа має деяке значення: Будь який законний уряд є урядом республіканським [210, с. 571]. Ж.-Ж.Руссо звертає також особливу увагу на співвідношення інтересів народу і інтересів законодавців.

Він приходить до висновку, що найбільше благо, яке повинне бути метою будь-якої законодавчої системи, зводиться до двох речей: свободи і рівності. Свободи – тому, що будь-яка приватна залежність рівнозначна відібранню у державного органу деякої сили; рівності – тому, що свобода не може існувати без рівності. Рівність Ж.-Ж.Руссо трактує не в абсолютному, а у відносному

значенні. Щодо влади, то вона не повинна доходити до насилля і застосовуватися не інакше, як за певних умов і законів. Стосовно багатства – громадянин не повинен бути настільки багатим, щоб бути в змозі купити іншого, і не настільки бідним, щоб бути змушеним продавати себе. Все це передбачає з боку знатних людей помірність в користуванні майном і впливом, а з боку людей маленьких – помірність і своїй жадобі і заздрості [210, с. 571].

Слушні зауваження знаходимо у Ж.-Ж.Руссо стосовно суверенітету загальної волі народу і народних депутатів. Суверенітет знаходиться виключно в загальній волі, яка не може бути представлена: це – або та сама воля, або щось інше, середини тут немає. Народні депутати є представниками народу. Вони тільки його комісари і нічого не можуть постановляти остаточно. Будь-який закон, який народ не ратифікував не дійсний і не легітимний. Тут Ж.-Ж.Руссо виявляє глибоку суперечливість у тому плані, що воля народу не виражається народними депутатами, і що народні депутати не є представниками народу. Але до його аргументації варто прислухатись, бо, дійсно, політична практика народів ще не знайшла таких варіантів, які б скоротили розбіжності між народом і владою. На жаль, більшість із народних депутатів переслідують свої власні егоїстичні інтереси, яким підпорядковує загальні інтереси. На питання, як розв'язати цю суперечливість в діяльності представників народу, Ж.-Ж.Руссо не дає відповіді. Стосовно нашої авторській позиції щодо цього питання, то воно полягає в наступному. Перш за все люди переслідують свої власні інтереси, щоб вони не робили, на яких посадових місцях вони не знаходилися б. Це є закон природи. А на закони природи не треба лаятись, чи молитись на них, чи плакати, їх треба розуміти. По-друге, лише деякі, винятково відповідальні соромливі і совісні люди, займаючи урядові місця віддають себе всезагальній справі безкорисно. Тому є лише один конструктивний вихід із цього суперечливого положення: верховенство закону і високі людські і громадянські якості людей на урядових посадах. Про верховенство закону ми говоримо в тому значенні, що діяльність посадових осіб повинна бути чітко окреслена критеріями, згідно з

якими в парламент люди повинні йти не за привілеями, а заради бажання здійснити щось корисне для народу і суспільства.

Сподівання народу – це те, про що народ думає, мріє, на що має надії. Виразниками народних сподівань, у певному розумінні цього слова, були І.Кант, Й.Гердер, Й.Фіхте, Г.Гегель. Зупинимось коротко на їх поглядах І.Кант особливу увагу звертає на таку атрибутивну характеристику народу як самовизначення, що притаманне вільному народу. Самовизначення тісно пов'язане з поняттям самосвідомості. Адже, самовизначити себе означає, перш за все, усвідомлення своєї тотожності і відмінності від інших етнічних формувань. У праці «До вічного миру» І.Кант висунув концепцію світового союзу незалежних правових держав. На думку німецького мислителя, такий союз мав би виступати в ролі захисника і гаранта вічного миру між народами. Гадаємо, що Організація Об'єднаних Націй в певній мірі є втіленням омріяного союзу, який І.Кант називав «державою народів» та «федерацією вільних держав». Можливо, І.Кант був одним із перших, хто запропонував ввести «право всесвітнього громадянства». Ця ідея була наслідком пошуків співжиття народів за умов розвиненого спілкування між народами.

Ідеям про різноманітність і рівноправність культур, про цінність і значимість кожної з них, про потребу і можливість їх мирного співіснування особливого значення надавав Й.Г.Гердер. Він був одним із перших, хто порушив проблему про самовизначення народів, хто побачив і зрозумів негативні наслідки руйнування чи нівелювання культурних відмінностей, поширення універсалістських та космополітичних ідей. Й.Г.Гердер засуджував всі війни, оскільки вони руйнують й нищать самобутні культури не тільки поневолених, але й переможених народів.

Й.Г.Фіхте пропонував на території Прусії створити централізовану замкнену державу з обов'язковим залученням до праці всього працездатного населення, регульованою самодостатньою економікою, до того ж, незалежно від економік інших країн. Він мав на увазі згодом поширити цю модель і на майбутню об'єднану Німеччину. При обґрунтуванні ідеї централізованої

замкненої національної держави Й.Г.Фіхте посилався на досвід народів стародавнього світу, які були відокремлені один від одного й розглядали чужинців як своїх «ворогів». «Держава повинна, перш за все, відокремитися від іноземної торгівлі й створити з цього моменту такий самий відокремлений торгівельний організм, який вона вже створила, – відокремлений юридичний та політичний організм». Не важко помітити, що в розробці моделі національної держави Й.Г.Фіхте дещо абсолютизує прадавні племінні відносини. І зародки того, що пізніше назвали «закритим суспільством». Це, звичайно, не залишилось непомітним для такого опонента закритого суспільства, як К.Поппер. Він досить влучно охарактеризував творчість Й.Г.Фіхте таких словах. «В той час, коли Фіхте став апостолом націоналізму, інстинктивний і революційний націоналізм підносився у Німеччині як реакція на вторгнення Наполеона. (Це була одна з типових племінних реакцій проти експансії наднаціональної імперії). Народ у той час вимагає демократичних реформ, які він розумів у дусі Ж.-Ж.Руссо й Французької революції, проте свою революцію він волів здійснити без французьких загарбників [202, с. 67-68]».

Заслуговують на увагу спроби Й.Г.Фіхте відповісти на питання, які завжди турбують людство. Йдеться по причини виникнення війн та їх запобігання. Щоб ліквідувати війни, треба ліквідувати причини війн. Кожна держава повинна отримати мирним шляхом те, що вона намагається отримати війною. Тепер їй вже немає чого шукати у інших держав. В іншій (державі) немає чого шукати в неї, адже вона не виходить за межі своїх природних кордонів і не втручається в кордони іншої [242, с. 325]. Відповідь Й.Г.Фіхте на питання про причини війн, здається занадто простою і, разом з тим, дуже складною. По-перше, невідомо, що мається на увазі, коли говорять про «природні кордони», і, по-друге, невідомо, що держава намагається отримати шляхом війн.

Г.Гегеля також хвилювала проблема війни і миру між народами. Треба зазначити, що він спочатку, під впливом І.Канта, вірив у можливість вічного миру. Але згодом переглянув свою точку зору. Внаслідок власних роздумів Г.Гегель дійшов висновку, що «держава – це індивід, а в індивідуальності

міститься заперечення. Тому, якщо відома кількість держав зіллється в одну сім'ю, то цей союз в якості індивідуальності повинен буде створити протилежність і породити ворога [38, с. 361]. Саме тому Г.Гегель намагався обґрунтувати високу значимість війн. «Народи виходять із війн не тільки зміцнілими завдяки зовнішнім війнам нації, всередині яких діють нездоланні протиріччя, але й отримують внутрішній спокій» [38, с. 361]. Говорячи про невідворотність війн, Г.Гегель, разом із тим, закликав не сіяти ворожнечі в ненависті між народами.

Стосовно вираження й захисту сподівань народу широкий відгук знайшли ідеї марксизму. На підставі вчення про всесвітньо-історичну роль пролетаріату К.Маркс і Ф.Енгельс дійшли до висновку про необхідність знищення класового розподілу праці, різноманіття якого буде зростати в міру прискорення соціально-економічного розвитку суспільства. Вчення про диктатуру пролетаріату базувалось на теорії класової боротьби, відкритої Французькими Істориками епохи Реставрації. Саме диктатура пролетаріату розглядалася ними, тобто К.Марксом і Ф.Енгельсом, як умова і перехід до знищення будь-яких класів і побудови безкласового суспільства. На думку К.Маркса і Ф.Енгельса, здійснення соціалістичних перетворень повинно бути більш демократичним явищем порівняно з буржуазно-демократичними революціями. Перехід на соціалістичний шлях розвитку промисловості та сільського господарства планувався як максимально послідовний й ненасильницький. Держава як засіб радикальних економічних, політичних та інших перетворень має виконувати такі функції: 1) вираження і захист інтересів всіх членів суспільства; 2) подолання опору повалених класів; 3) розбудову нового суспільства; 4) роль арбітра, судді у справах суспільних зв'язків і відносин.

Незважаючи на привабливість своїх головних ідей, марксисты не зуміли втілити їх в життя, тому що марксизм виявився досить суперечливою суспільно-політичною доктриною. З одного боку, він був точним теоретичним осмисленням певних історичних фактів і процесів суспільного розвитку і за межами цих фактів і процесів не міг мати ніякої теоретичної та практичної

цінності, з іншого боку, – нав'язування новим історичним умовам, фактам і процесам застарілих теоретичних положень. З одного боку, заяви засновників марксизму не диктувати людству ніяких законів, заздалегідь уготованих рішень відносно деталей, організації майбутнього суспільства, а з іншого – бачення майже на кожному кроці розвитку людства законів комуністичного майбутнього. Загалом, марксизм спіткала доля майже всіх суспільно-політичних догматичних доктрин. Тому наукова політична думка має підстави критично користуватися його методологічним і світоглядним потенціалом і вчитися на його досвіді.

Сподівання народу на краще майбутнє знайшли відображення у творчості Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка, Л.Українки, М.П.Драгоманова, М.С.Грушевського, В.К.Винниченка та інших. Т.Г.Шевченко виступав за об'єднання всіх слов'янських народів у Федеративну республіку. «Нехай жито-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою зостанеться навіки од моря і до моря – слов'янська земля [252, с. 128]. Сподівання народу були в центрі І.Я.Франка як письменника, поета та громадського діяча. Він бажав волі для скованих, кращої долі для скривджених і рівного права для всіх. І.Я.Франко мріяв про країну братерства, згоди і любові. Поет вірив у все переможність розуму, сильної і спільної праці [244, с. 15-17]. Він вболіває за долю свого народу, якому немов на роді написано в сусідів бути гноєм, тяглом у «поїздах їх бистроїздних». Він вірить у світле майбутнє свого народу, що він засяє у народів вірних колі, і буде домовитим у своїй хаті і своєму полі [244, с. 137-138].

М.П.Драгоманов прагнув використати досвід минулих епох, морально-політичний досвід попередніх народів для просвіти українців, для впровадження в їхнє життя здобутків цивілізації. За Драгомановим, суспільно-політичний інтерес пов'язаний не лише зі зміною виробничих відносин, продуктивних сил, засобів виробництва, а і з виявленням у ньому міри людської свободи. Його приваблює аналіз не тільки співвідношення соціальних сил, а й весь соціальний світ людини. На особливу увагу заслуговують його положення про те, що Україна є перехідним містком між Південно-Східною Європою і Росією [67, с. 6]. Він ґрунтовно довів, що Україна ще з часів Київської Русі має тісні і безперервні

культурні зв'язки з іншими слов'янськими народами, а також країнами, що пережили добу Відродження та Реформації.

Поза увагою не залишились проблеми політичного устрою запорізьких козаків. Козаччина, на його думку, мала республікансько-демократичний характер [68, с. 186-187]. М.П.Драгоманов заперечував концепцію «культурно-колонізаційної місії Польщі» на українських землях. У питаннях про свободу віросповідання М.П.Драгоманов підтримував реформаційні рухи, зокрема сектантство в Росії, які, на його думку, ближчі до інтересів простої людини, ніж ортодоксальна церква. Стосовно питань побудови політичних систем учений був прихильником федеративно-демократичного державного устрою і заперечував унітарно-централістичну державну політику Німеччини і Росії. Він влучно зауважував, що національний інтерес завжди вузький і нездатний привести до загальноєвропейської точки зору. М.П.Драгоманов прагнув усіма засобами повернути молодь до народних інтересів. Він відкидав brutальні думки про те, що народ має інтерес лише до хліба.

Вчений-гуманіст, палкий прихильник розвитку України М.С.Грушевський був Головою Центральної Ради і першим Президентом України. На процес становлення народу, на думку М.С.Грушевського, впливає маса факторів об'єктивного та суб'єктивного порядку. Основу, українського народу склала південна група східнослов'янських племен [54, с. 30]. Важливо підкреслити, що М.С.Грушевський помічає, що для народу, як етнічної системи, властивий територіальний, а не родовий принцип розвитку суспільних відносин [54, с. 31], а також виникнення системи міст, призначення яких полягало в захисті сіл.

В інтерпретації М.С.Грушевського народ є важливою політичною силою. Селяни і козаки це не інертна маса, а дійовий фактор, зданий вносити в політику елітних груп суттєві корективи. Саме вони, визначає М.С.Грушевський, не дали здійснитися політичним планам І.Вигодського, П.Дорошенка, І.Мазепи та ін. Чимало цікавих думок відносно інтересів народу в суспільному житті висловлював і захищав М.С.Грушевський. Небезпідставно він вважав, що інтереси народу детермінуються його географічним положенням. В цьому плані

він говорить про північні та південні, східні та західні інтереси народу [55, с. 208]. В суспільному житті, згідно з М.С.Грушевським, має місце диференціація інтересів. Йдеться, по-перше, про інтереси самих владних структур, тобто тих сфер і чинників, що безпосередньо тримають у своїх руках владу і для власної користі змушені підтримувати державну організацію. По-друге, йдеться про інтереси захисту землі від нападників. Насамперед, в цьому зацікавлені ті панівні верстви, які мають маєткові інтереси [55, с. 208]. М.С.Грушевський вірив, що прийде такий час, коли інтереси та сподівання українських верств будуть забезпечені. Умови культурного життя української нації та інших національностей в Україні будуть утверджені.

Певні сподівання та розчарування висловлює В.К.Винниченко стосовно української національної ідеї. Він вважає, що не можна відокремлювати національне від соціального і навпаки. Він добре розуміє, що український націоналізм виник із великої національної гіркоти, з пекучого гніву; з обурення за те, що революція 1917 року, на яку революційні демократи поклали багато надій і яку любили, не виправдала своїх обіцянок [32, с. 67]. В.К.Винниченко піддає гострій критиці націоналізацію. Він застерігає, націоналізація це не рентабельний спосіб господарювання. Як прихильник соціалізму, він вважав, що націоналізація є капіталізм, визиск, відсутність віри в майбутнє соціалізму. Погоджуючись з критичним ставленням вченого до націоналізації, підкреслимо, що вона не викличе небезпеки, якщо буде підпорядкована вищим інтересам не нації, а народу багатонаціональної країни.

Не можна не звернути увагу на те, якою бачилась В.К.Винниченку соціальна структура українського народу. Вона на його думку складається із трьох нерівних частин: 1) класу комуністичної бюрократії; 2) класу опанованих і гноблених; 3) невеликої кількості людей, які прагнуть тільки національно-державного визволення і готові повернути старий соціальний лад з його приватною власністю і поділом на класи соціально-панівні і соціально-підлеглі класи. Репрезентована соціальна структура українського народу за політичним критерієм відповідає економічній структурі суспільства [32, с. 67].

У полі зору В.К.Винниченка проблема зла в суспільстві, Він вважає, що зло є не у факті власності, а у факті експлуатації праці засобом власності. Головне зло в найманій праці. Тому не власність треба забороняти, а знищити найману працю. Кожний громадянин може мати яку завгодно власність, але за умовою, що він не матиме на ній наймитів. Колективну власність на землю, фабрики чи якісь інші об'єкти й місця праці В.К.Винниченка називає колектократією, яка відрізняється від кооперації тим, що в останній може бути наймана праця, а в колектократії її не може бути. А між комуною (типу оуенівських чи фур'єристських та навіть радянських) і колектократією різниця в тому, що в комунах не може бути приватної власності на ті чи інші предмети побуту чи житла, а колектократія це допускає. Колектократію можна розглядати як «нову форму національного господарства [32, с. 12, 113]». Стосовно партійно-політичної системи в Україні В.К.Винниченко пропонує мати в уряді дві партії: прогресивну і консервативну. Ці партії не повинні ворогувати між собою, а допомагати народові України. Гарантом самостійного й незалежного розвитку української держави він вважав побудову Світової Федерації Народів.

Проблема пошуку й вибори шляхів, форм, методів, засобів і, врешті-решт, механізмів вираження і захисту сподівань народу відносно політичних систем вирішується в різноманітних ідеологічних формах, якими є міфологія, релігія, мистецтво, мораль, політика, право, філософія та ін. У сучасних умовах найбільш поширеною формою вираження сподівань народу є засоби масової інформації, література і мистецтво. Без перебільшення можна сказати, що дуже активним і дійовим виразником сподівань народу відносно політичної системи суспільства є депутатський корпус всіх рівнів. Не можна звичайно, забувати і про державу, яка з перших кроків свого існування прагне виражати і захищати інтереси народу. Незважаючи на це, інтереси і сподівання народу в повній мірі не виражаються і не захищаються.

Сьогодні сподівання і розчарування українського народу відносно політичної системи можна згрупувати за такими критеріями: 1) стосовно

держави; 2) стосовно партійної системи; 3) стосовно релігійних конфесій; 4) стосовно лідерів.

Стосовно держави сподівання дуже великі. Але держава розчаровує як окрему людину, так і весь народ. Тому народ має поки що більше розчарувань, ніж позитивних почуттів. Створення нової держави люди зустріли з надіями на підвищення добробуту. Але за сім років незалежності майже всі втратили свої заощадження, а значна частина – роботу. Внаслідок цього основна маса народу втратила свою незалежність і можливість жити як «при Союзі». У 1991 році народ сподівався на зрушення до кращого в економічній, соціальній, політичній та інших сферах. Народ сподівався на те, що в Україні, по-перше, закони держави будуть найкращими і справедливими, по-друге, Україна примножить свій величезний потенціал. Але сталося те, що держава неспроможна бути самостійною, по-друге, вона не забезпечує гідного життя кожному громадянину. Єдине, в чому держава відповідає сподіванням народу, полягає в тому, що в нашій країні немає кровопролиття і біженців.

Нині Україна – багатопартійна країна. Декілька партій, що засідають у парламенті існують як партії парламентського типу, деякі існують як легально, так і нелегально. Народ сподівався, що багатопартійність буде так впливати на законотворчий процес, що буде втримуватися баланс інтересів всього населення країни. Але партії більше ведуть боротьбу за владу, ніж слухають виборців. Партійна система ще не вдосконалена. Закони прийняті щодо неї, або не виконуються, або їх неможливо виконати. Фінансову підтримку партії одержують від окремих людей, які потім від імені партії диктують закони, вигідні не народу, а «новим українцям». Відносно партійної системи в Україні сподівань менше, ніж розчарувань. Багатопартійність не зменшила бюрократизму в країні. Вона розчаровує народ ще тим, що нагадує байку Крилова про лебедя, рака та щуку. Партійна система в Україні корумпована. І важко зрозуміти, яка із партій дійсно бореться за покращення життя народу. Партійні діячі, за рідким винятком, гребуть під себе. Народу залишається одне: сподіватися, що настане час, коли багатопартійна хвороба скінчиться, і ми

прийдемо до двопартійної системи, коли одна партія, як сподівався В.К.Винниченко, буде керівною, а друга – опозиційною.

Внаслідок здобуття незалежності український народ отримав більшу свободу стосовно релігійних конфесій, ніж сподівався. Але релігійні партії більше вболівають за відродження храмів, і менш за все за все за економіку. Здається, мова повинна йти про все рівноцінно. Взагалі, стосовно релігійних організацій існує безліч суперечностей. Головна з них полягає в тому, що вони входять як структурний елемент до політичної системи поряд із державою і політичними партіями. З іншого боку, релігійні організації не мають права втручатися у справи держави. Але оскільки релігійні організації неможливо викреслити із політичної системи, тому необхідно досягти гармонії, а не дисгармонії в діяльності структурних елементів політичної системи. Отже, проблема полягає в пошуку конструктивної взаємодії держави і релігійних організацій у справах розв'язання як економічних, так і духовних проблем.

Мабуть, найбільше розчарування народу щодо політичних лідерів. Більшість із них нездатна вирішувати складні питання політичного життя. Сучасні політичні лідери тільки багато обіцяють, але майже нічого не виконують. Щоб жити краще, народу треба своїм розумом і своїми руками будувати своє світле майбутнє і не чекати, поки лідери або виведуть країну із кризи, або приведуть до загибелі.

Чим же пояснити той факт, що народ має так багато розчарувань відносно політичної системи? Насамперед, сподівання народу не можуть бути вичерпно виражені і захищені завдяки самій об'єктивній і суперечливій природі народу як субстанції суспільне політичного процесу. Справа в тому, що народ надто різноманітний. По-друге, народ не має завершених, сталих інтересів і сподівань. Він постійно знаходиться в пошуку і виборі шляхів, форм, методів, засобів і механізмів розв'язання протиріч, які постійно виникають між потребами й умовами його Існування. Тому те, що народові пропонують наперебій політичній партії, народні депутати та інші суб'єкти політичної системи своїми програмами, заявами, обіцянками, за жонами і пророцтвами, може сприяти або гальмувати

його субстанціальну діяльність. По-третє, інтереси народу не може виразити і захистити жодна окрема особа (навіть, президент), група людей, партія та ін., тому що інтереси народу нікому не дано повністю виразити, оскільки народ якісно і кількісно перевищує і фізичні і інтелектуальні можливості кожної людини, групи, партії тощо. Не менш складно захищати інтереси народу. Та чи ішла політична партія, подібно до окремої людини, свідомо чи стихійно захищає, насамперед, свої власні і корпоративні інтереси. Предметом захисту можуть бути загальні інтереси народу або окремих його частин. Але загальні інтереси не вичерпують всієї різноманітності інтересів народу. Сказане не зменшує зусиль держави, політичних партій і рухів, окремих особистостей максимально виразити і захистити інтереси народу як цілого. Тут діє певна закономірність: різноманітні етнічні суб'єкти політичної діяльності тим сильніше прагнуть виразити й захистити інтереси народу, чим значнішим є її власний інтерес. Інакше кажучи, внесок державних і недержавних, політичних і неполітичних організацій і окремих осіб у справу вираження і захисту інтересів народу щоденно і повсякчасно детермінується індивідуальними цілями, потребами, ідеалами, інтересами та цінностями. По-четверте, інтереси і сподівання народу ніколи не існують в «чистому» вигляді. Вони завжди існують як органічна єдність інтересів всіх етнічних спільностей. У діяльності державних органів, політичних партій і рухів, їх діячів так чи інакше простежуються інтереси народу, бо кожна людина, група осіб, соціальна верства є представниками народу, носіями його інтересів. Однак, найнадійнішим виразником і захисником інтересів народу є сам народ. У буденному житті це означає, що кожна людина повинна стверджувати себе власною працею і розглядати себе як частину великого цілого, тобто народу.

Важливою проблемою, що стосується вираження і захисту інтересів і сподівань народу, є проблема підготовки професійних кадрів з питань управління справами суспільства. Дійсно, по-справжньому виразити і захистити інтереси народу можуть люди професійно підготовлені. Але де гаранті того, що професіоналізм політиків, юристів, філософів, соціологів та інших не буде протиставлений, як це неодноразово траплялося в історії народу? Адже людина є

легковажною і слабкою істотою. І живе вона, керуючись, перш за все, своїми власними інтересами. Дуже багато було в історії особистостей, які начебто прагнули ошчасливити свій народ, але дуже малим за наслідками був їх внесок у скарбницю всенародного щастя. Навіть великі революції недостатньо зробили для цього. Відомо, що Французька революція висунула широкі гасла: народам – мир, націям – суверенітет, селянам – землю, робітникам – заводи і фабрики. І ці прекрасні ідеї повисли в повітрі, бо зародились вони в чийхось інтересах і не здійснились також в інтересах певних соціальних сил. Воістину, ідеї рухають людьми, а люди рухають ідеями.

Як наслідок розчарування народу тією роллю, яку виконують у суспільстві політична система та її компоненти виникають політичні конфлікти між: 1) народом і політичною системою; 2) народом і державою; 3) народом і політичними партіями та рухами; 4) народом і релігійними конфесіями; 5) окремими підрозділами народу за етнічними ознаками і певними елементами політичної системи тощо.

Серцевину політичної системи суспільства становить, як відомо держава. Тому зупинимось на причинах і наслідках конфлікту інтересів народу і держави, існує безліч думок з цього приводу, і якщо спробувати їх узагальнити, то буде досить мозаїчна картина. За критерієм неоднорідності самого народу ситуація виглядає таким чином. Оскільки у народ становить неоднорідну етнічну спільність, про що свідчить існування різноманітних політичних партій, наявність опозиції, а також неспівпадання цінностей, ідей та інтересів, то тут виникає безліч конфліктів. Наприклад, конфлікт поколінь: молоде покоління надає переваги демократичному устрою суспільства, а стара генерація людей у своїй більшості надає переваги тій політичній системі, яка забезпечувала його «ковбасою та хлібом з маслом», як це мало місце при «комунізмі». За критерієм нездатності держави виражати і захищати інтереси народу помітимо наступне: 1) держава не бажає прислухатися, або робить тільки вигляд, що прислухається до інтересів народу; 2) нездатність або небажання державних чиновників забезпечити порядок в суспільстві, подолати злочинність; 3) неспроможність

держави подолати економічну і політичну кризу в країні; 4) відсутність чіткого і справедливого кодексу законів у країні, нездатність державних чиновників конституційними заходами контролювати ситуацію в країні; 5) незлагодженість у роботі державних органів, зокрема законодавчої та виконавчої влади, центральних і місцевих органів, управління; 6) держава банкрут і тому не має грошей для виплат заробітної плати, пенсій тощо. Вона неспроможна подолати безробіття і жебрацьке становище сотень тисяч своїх громадян; 7) держава проводить внутрішню і зовнішню політику, яка не зовсім адекватна внутрішньому стану суспільства. До сказаного додамо, що політичний конфлікт загострюється недосконалим податковим законодавством, несприятливими для народу шляхами розвитку держави, розграбуванням національного багатства, відсутністю економічної стабільності, зростанням інфляції, юридичною незахищеністю народу.

З того, що інтереси народу і держави не співпадають можна помітити таке: народ прагне до створення стабільного економічного положення, зростання добробуту, своєчасної виплати заробітної плати, скасування відкритого та закритого, тобто прихованого безробіття, зростання громадянських прав і свобод. Стосовно держави, то її інтереси полягають у створенні єдиної централізованої держави, що неможливо без обмеження громадянських прав і свобод. До причин конфлікту між інтересами народу та інтересами держави відносимо корумпованість державних органів і слабку роботу правозахисних органів. Держава наділена безмежною владою. Але інтереси народу для неї другорядні. Про них багато говорять, але мало що роблять. Стосовно України складається враження, що вона начебто поділена на три сильні угруповання: дніпропетровське, західноукраїнське і донбаське. Народ прагне більшої самостійності, а держава розглядає народ тільки як дешеву робітничу силу. Народ і державні чиновники живуть за різними законами, мають різні права, різний матеріальний стан. Держава перетворюється в експлуататора народу. Ще, мабуть, не було держави, яка б здійснювала програми розвитку країни в інтересах народу. В сучасному українському суспільстві держава прагне

розвиватися європейським шляхом, здійснювати новації в економічній, соціальній та духовній сферах за рахунок зубожіння народу. Коротко кажучи, конфлікт між державою і народом виникає тому, що держава не виконує своєї основної функції – не захищає інтереси народу, переслідує свої приватні, групові, корпоративні інтереси.

Наслідком конфлікту є зростання відчуженості народу від держави, величезна невдоволеність мас політикою держави, видимістю допомоги держави народу. Народ починає працювати тільки на себе з метою зберегти сім'ю, вижити в складних умовах кризи. Він не підтримує консервативну політичну систему, непослідовні і незрозумілі за наслідками реформи з боку держави. Поглиблення конфлікту між державою і народом доповнюється конфліктом між окремими верствами населення, що ще більше посилює конфліктне становище і заважає самій державі. З боку народу мало ініціативи у відстоюванні своїх прав. Держава байдуже ставиться до деяких виступів народу, окремих його загонів (скажімо шахтарів). Народ висуває свої претензії до держави через народних депутатів, але – дарма. Народ обманюють і грабують державні чиновники. Зростає соціальна і політична напруга, економічний занепад, зростає безробіття, в суспільстві безліч убогих, занедбане оточуюче середовище. Внаслідок страйків, акцій протесту, пікетування, невиконання громадянами законів і розпоряджень держави, порушення податкового кодексу, жорсткий контроль за засобами масової інформації і т.ін. економша країни руйнується. Наслідком конфлікту є повна відсутність інтересу у людей до політичної влади. Врешті-решт, наслідки можуть бути такими: або держава буде працювати в інтересах народу, або відбудеться державний переворот, а, можливо, і розпад держави. Такі епізоди в історії людства траплялися, і неодноразово. Невипадково, цій дуже складній і серйозній проблемі надавали величезного значення вже античні мислителі, зокрема Аристотель, котрий вважав, що в період утворення державного ладу люди виходять із того, що держава буде ґрунтуватися на додержанні законів і рівній участі всіх у справах суспільства. Інакше кажучи, держава буде мати за мету, щоб ніхто не був ображеним, скривдженим. Такий намір Аристотель

вважав помилковим, хоча і благородним. Життєвий досвід свідчить, що навіть у найдемократичніших країнах не всі мають однаковий доступ до механізмів управління державою. Саме соціальна нерівність підштовхує людей на державні перевороти, які, як правило, бувають двоякі: 1) інколи посягають на існуючий державний устрій, щоб замінити його іншим; 2) частіше на державний устрій в цілому не зазіхають, а намагаються захопити державний апарат у свої руки.

Політичність населення також слугує джерелом чвар, державних переворотів. Інколи в державах виникають, внутрішні негаразди внаслідок місцевих умов. Різного роду відмінності тягнуть за собою незгоди. Та, мабуть, більше за все чвари зумовлюються відмінностями між бідними та багатими. Державні перевороти викликаються ще й тим, що якась частина держави прагне слави або першочергового значення. Державний лад змінюється і тоді, коли антагоністичні частини суспільства, скажімо, багаті та бідні, зрівнюються в кількості, а середніх громадян зовсім незначна кількість.

Державні перевороти здійснюються шляхом або насильства, або обману. До насильства звертаються або з самого початку, або як мине деякий час. Інколи, скориставшись довірою народу, здійснюють переворот ніби за згодою народу, а потім насильницьким шляхом захоплюють владу, навіть проти його волі.

Виходить, що держава не виражає і не захищає інтересів усіх етнічних спільностей, з яких складається народ. Чому? Тому, що держава – це протиріччя. З одного боку, вона поневолює особу і народ, а з другого – прагне їх звільнити від будь-якого гноблення. Головне полягає в тому, що держава служить тим етнічним і соціальним спільностям, хто має силу. Ось чому сильна держава завжди вживається з бідним народом, Звідси стає зрозумілим, чому народ інстинктивно ненавидить державу і в той же час, сподівається на її допомогу. Завдяки зловживанню цим природним інстинктом народу здійснюються значні суспільні події, в тому числі державні перевороти і навіть розпад держав.

До того часу, поки держава не виражає і не захищає гармонійно інтереси всіх груп, верств, класів і націй, із яких складається народ, вона приречена на державні перевороти. Є чимало причин тому. На деякі із них звертав увагу

Аристотель. Додамо ще такі, що впливають із самої природи народу, оскільки суперечності між етнічними і соціальними спільностями народу неможливо примирити повністю. Більше того, держава і не прагне виразити і захистити інтереси всього народу, бо це веде до «відмирання» держави, а вона цього не бажає. Окрім того, різні класи, нації, верстви, групи і окремі особи прагнуть зробити державу органом вираження і захисту, насамперед, своїх власних інтересів. Тому існує небезпека державних переворотів. І це ще не все.

Державні перевороти є неминучим наслідком тих обставин, коли протиріччя накопичуються, але не розв'язуються, або розв'язуються та тільки не в інтересах основної маси народу. В такі періоди народ перебуває в стані безладдя: принципи, якими керується держава, порочні, а закони, які вона приймає, погані і безсилі; до державної влади ставляться з презирством; анархія охоплює всі верстви; громадяни відокремлюють свої інтереси від інтересів всього народу; настає період громадянської війни, коли громадяни озброюються один проти одного; за допомогою насильства змінюється форма правління; іноземні загарбники занурюються в країну з метою розчленування її та позбавлення незалежності; пружини державної влади послаблюються повністю; держава не має більше громадян і людьми, які втратили розум, честь і сумління, керує неприборкана пристрасть до багатства, насолод і легковажного способу життя [46, с. 484-485].

Думки про причини державних переворотів можна ще доповнити судженнями про причини розпаду держави. Це, перш за все, внутрішні причини, що пов'язані з моральним зносом держави, відсутністю можливості задовольнити всі потреби та інтереси народу, нежиттєздатність базису суспільства, відсутність політичних сил, здатних розвинути державу, прагнення «удільних князів» одноособово правити своєю «вотчиною», втрата центром контролю над периферією, роздвоєння влади на непримиренні частини, занепад економіки, міжусобиці, дисгармонія суспільних інтересів, міжнаціональні конфлікти на ґрунті суперечливої етнічної політики держави, релігійні конфлікти, нарешті недосконалість політичної системи.

Окрім внутрішніх причин, розпад держави детермінується ще зовнішніми обставинами, пов'язаними, в першу чергу, з поразкою у війні, яку вела держава [44, с. 338-346]. Найголовніша причина розпаду держави полягає в тому, що руйнується, в першу чергу, те, що створюється насильницьким шляхом, насильницькими засобами і методами. Так, були зруйновані еллінська та римська імперії. На засадах насильства, націоналізму та шовінізму зазнали поразки спроби Наполеона і Гітлера побудувати Французьку і Німецьку імперії. Зазнала поразки, врешті-решт, і сталінська спроба збудувати імперію за класовою ознакою. Імперії будуються і розвиваються більш-менш успішно до того часу, поки держава вирішує більш-менш успішно внутрішні проблеми розвитку своєї етнічної спільності. Але коли етнічне стало приноситься в жертву своїй протилежності, тоді втрачається гармонія протилежних сторін суспільного розвитку і протиріччя накопичуються швидше, ніж їх розв'язання. Тому відбувається те, що мало статися. Держава, в якій насильницька політика переважає над злагодою і доброзичливим розв'язанням етнічних проблем, втрачає пасіонарні якості і вмирає.

Які ж заходи необхідно запроваджувати в суспільно-політичному житті, щоб досягти консенсусу між інтересами народу і держави і разом з тим запобігти державних переворотів? Звернемося, знову-таки, до Аристотеля. Насамперед, він вважає, необхідно з'ясувати причини, які ведуть до порушення суспільної рівноваги. По-друге, слід потурбуватися про недопущення правопорушень, які входять в державне життя непомітно. По-третє, перебування при владі високопосадових осіб повинно бути недовготривалим, бо тривале перебування на високих посадах веде до зловживання владою, творить зло. По-четверте, заради збереження державного ладу – слід руйнувати ті начала, які здатні, розвинувшись, викликати державний переворот. По-п'яте, треба вміло розв'язувати протиріччя, що пов'язані з майновим цензом, особливо в умовах, коли з'являється надлишок грошей. По-шосте, загальним правилом для будь-якого державного ладу повинно бути те, щоб нікого занадто не звеличували. Краще за все, за допомогою закону налагодити справи так, щоб ніхто занадто не

виділявся своїм багатством. З цією метою Аристотель радить постійно прилучати різні верстви населення до тих чи інших державних справ і посад. При цьому слід спробувати зблизити незаможних із заможними, або зміцнювати вагу середніх громадян. Цей засіб, на думку Аристотеля, веде до припинення внутрішніх чвар, які виникають на ґрунті нерівності [7, с. 547]. По-сьоме, найголовніше полягає в тому, щоб за допомогою законів встановити управління суспільством таким чином, щоб посадовим особам неможливо було наживатися. Для цього необхідно об'єднати демократичне і аристократичне начала в управлінні, щоб знать і народна маса одержали для себе те, чого вони бажають. Таке співвідношення політичних сил буде в тому випадку, коли неможливо буде наживатися, займаючи посади [7, с. 548]. Але досягти такого стану дуже і дуже важко, тому що більшість із тих, хто веде боротьбу за державні посади, прагне саме наживи. По-восьме, необхідно також стежити за тим, щоб частина населення, яка бажає збереження існуючого ладу, була сильніша за ту, яка бажає його знищення. Пріоритети мають бути на боці середніх громадян, бо занадто багаті і занадто бідні порушують пропорційність частин суспільства. Тому законодавці та політичні діячі повинні знати, які засоби необхідно запроваджувати, щоб існуючий державний лад не зруйнувався. Адже суспільство не може існувати із абсолютно рівних людей. По-дев'яте, найголовніший засіб збереження державного ладу – це виховання молоді в дусі існуючого державного устрою. З малого віку людей треба привчати до дотримання встановленого порядку. Величезне значення має ще й те, як люди розуміють свободу. Справді, демократія має дві протилежні ознаки: 1) зосередження верховної влади в руках більшості і 2) свобода. Свобода, однак, не означає робити, що завгодно. Вона полягає в тому, щоб дії людей не завдавали шкоди існуючому державному устрою.

Слід зазначити, що конфліктні стосунки між політичною системою, державним устроєм, з одного боку, і народом, з іншого, були предметом роздумів представників різних народів і епох. Так, Г.С.Сковорода у своїх творах відбив соціальний протест трудового селянства проти зростаючого поневолення,

моральний осуд трудящими глитайства, здирства, панства, появи первісного капіталістичного нагромадження і кріпосницьких відносин. Причиною конфронтації у суспільстві виступає зло, носієм якого є саме суспільство. Суспільні відносини, які не відповідають законам природи, становлять джерело цього зла. Вихід із конфліктних відносин Г.С.Сковорода вбачає не у сфері споживацьких інтересів, не в борінні за привілеї і нагороди, а у сфері продуктивної праці, діяльності. Людським способом життя, за Г.С.Сковородою, є «споріднена праця», яка є водночас і потребою і най вищою насолодою. «Споріднена праця» – це праця у відповідності зі своїми природними здібностями, природним покликанням. Саме вона робить людину щасливою, звільненою відчуженості від самої себе. Держава покликана сприяти цьому.

Російський мислитель О.М.Радищев вважав, що всі люди від природи вільні, і ніхто не має права відібрати у них свободу. У своїх працях, особливо в «Подорожі від Петербурга до Москви» він захищає інтереси кріпосного селянства, висловлює мрії і сподівання найпередовіших людей XVIII сторіччя. На відміну від французьких просвітників, які покладали надії у справі розв'язання суспільних конфліктів, політичних перетворень тільки на видатних людей, геніїв, розумних королів та царів, О.М.Радищев звертає свої погляди до народу. Він вбачає в ньому активну творчу силу. Стосовно проблеми найбільш сприятливої для народу форми управління справами суспільства О.М.Радищев був прихильником республікансько-демократичної форми. Він критикував точку зору Ш.Л.Монтеск'є про розподіл влади за взірцем стародавніх республік і точку зору Ж.-Ж.Руссо, вважаючого, що нібито республіканська форма правління може бути здійснена тільки в невеличких державах, а у великих має зберігатися «насильство», тобто монархічна форма правління.

На особливу увагу заслуговують погляди борців за незалежність на американському континенті в середині XVIII сторіччя. Там склалися нетрадиційні конфліктні відносини між метрополією, в ролі якої виступала Великобританія, і колоніями в Північній Америці. Вони вимагали нестандартного мислення і нестандартних рішень. Одним із перших, хто

зайнявся дослідженням проблем колоніальних народів був Д.Отіс, який запропонував теорію прав колоніальних народів. Визначним представником американських просвітителів, а пізніше одним із авторів Декларації про незалежність був Б.Франклін, який, спираючись на теорію Д.Отіса, висунув досить оригінальну концепцію надання англійським колоніям у Північній Америці державно-правового статусу суверенітету в рамках Британської імперії. Ця теорія відповідала інтересам англійських колоністів в Америці які виступали за надання національного суверенітету, хоча і обмеженого.

Подальший розвиток теоретичного осмислення інтересів англійських колоністів, які називали себе вже «американцями», знайшло відображення в розробках С.Адамса. Саме він закликав до негайного створення незалежної держави, «американської республіки». Не менший внесок у теоретичне віддзеркалення інтересів англійських колоністів на американському континенті зробив Т.Пейн. Він поставив питання про відокремлення англійських колоній від Британії й створення незалежної держави. В основі суспільно-політичних поглядів Т.Пейна є теорія природних прав людини, яку він творчо розповсюджував на народ. Виходячи з ідеї народного суверенітету Т.Пейн висунув концепцію людини на повстання й революцію та на створення власної незалежної держави [195, с. 23-24]. Більшість ідей Т.Пейна увійшла до проекту американської Декларації про незалежність.

Ідеї про відокремлення англійських колоній Північної Америки від Великобританії та створення ними самостійної та незалежної держави одержали обґрунтування і розвиток у творах Т.Джеферсона. Йому належить розробка концепції децентралізованої політичної системи, або федерально-республіканської держави, палким прихильником якої він був після обрання його президентом США. Запропонована Т.Джеферсоном концепція була особливою формою союзного утворення, федеративною й децентралізованою. Т.Джеферсон також вважав, що кожна генерація людей має право на таку форму правління, яка найбільш сприяє її щастю. Спираючись на це положення, Т.Джеферсон висунув тезу про необхідність внесення до Конституції певних доповнень і змін кожні

двадцять років заради миру й злагоди людства. Отже ідея Джеферсона підіймала на рівень закону право кожного покоління на докорінне й, головне, мирне вдосконалення держави, відкидала силові, в тому числі й революційні, методи розв'язання соціально-політичних проблем. Одним словом, були запропоновані мирні й ненасильницькі шляхи, форми, методи і засоби розв'язання конфліктних ситуацій. Це був еволюційний, реформаторський шлях суспільного розвитку.

Керуючись інтересами народу, дещо іншу позицію з питань державного устрою США займав О.Гамільтон. Він був проти конфедеративного устрою країни й боровся за зміцнення і посилення центральної влади. Він вважав, що тільки централізована федерація здатна запобігти чварам, розбрату, етнічним конфліктам.

Стислий аналіз розвитку суспільно-політичної думки в Північній Америці свідчить про те, що інтереси народу в тому регіоні були надто поліетнічними. На американській землі народилося чимало нових і досить оригінальних ідей, концепцій та принципів стосовно устрою політичної системи та запобіганню конфліктів між її елементами та народом. Йдеться зокрема про права колоніальних народів (Д.Отіс), обмеженого національного суверенітету (Франклін), централізованої (О.Гамільтон), і децентралізованої (Т.Джеферсон) федерації, права народу на повстання (Т.Пейн) і самовизначення (С.Адамс).

Добре відомо, що революцію можна розглядати як шлях, форму, метод і засіб розв'язання конфлікту між народом і державою, яка нехтує інтересами народу і захищає інтереси панівних класів, верств населення. В цьому відношенні значним здобутком Французької революції є «Декларація прав людини і громадянина», в якій проголошувалося: «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах». В цій декларації були проголошені принципи необхідності становлення правової держави, обґрунтовано пріоритет прав людини, зафіксовано гарантії цих прав, оголошено принципи розподілу влади, законності, відповідальності й підзвітності посадових осіб. Вона генерувала всі найбільш перспективні думки свого часу, об'єднувала ідеї

гуманізму і справедливості із принципами демократії й народного суверенітету, заклала підвалини сучасної правосвідомості та політичної культури.

Серед українських революційних демократів значне місце посідає Т.Г.Шевченко. Він відіграв визначну роль у формуванні антикріпосницької ідеології, становленні національної і соціальної самосвідомості українського народу. Т.Г.Шевченко був переконаний у неминучій загибелі кріпацтва, бачив у народних масах вирішальну силу суспільного розвитку. Його діяльність була спрямована проти банди «своєкорисних поміщиків» і «коронованого палача» – царя, проти апологетів кріпосного ладу. У розв'язанні конфлікту між народом і царизмом Т.Г.Шевченко виходить з ідеї народного повстання [252, с. 512-513].

Розв'язати конфлікт і дійти консенсусу між інтересами народу та політичної системи поет і громадський діяч І.Я.Франко пропонує «не зброєю, не силою огню, заліза і війни, а правдою і працею, й наукою. А як війна кривава знадобиться – не наша буде в тім вина [244, с. 32]». Поет засуджує імперії, маючи на увазі, перш за все, Росію. Імперія – тюрма народів, яка обручем сталевим обліпила живі суглоби, поплутала народи, «щоб одні одних гризли [244, с. 98]». І.Я.Франко протестує проти християнського догмату відносно любові до своїх ворогів. Він не любить Русь, як раб не любить свого пана.

Близько до серця горе й страждання українського народу приймала Леся Українка. Коріння її творчості – в народі. Народ, його історія, художня творчість, співуча мова – це ті джерела, що постійно живили щедрим талантом поетеси. У розв'язанні проблеми конфлікту між народом і політичною системою вона вела невтомний пошук революційних і неревольюційних форм та засобів повалення ненависного ладу. Вона була впевнена, що народові потрібні не лише стрільці, а й співці, які несуть слово правди, звитяги, нескореності.

Значної уваги проблемам суспільно-політичного розвитку надавав В.К.Винниченко. З цього питання він займав чітку позицію. Головними причинами розладу й конфлікту в суспільстві, на його думку, є соціальний і психологічний характер народу. Йдеться, насамперед, про інстинкт панування і влади. В змовах диктатури вождів, при їх безконтрольності і безвідповідальності

перед народом, ця сила інстинкту набуває страшного розміру. Що ж може приборкати цей інстинкт? Тільки демократія. Тільки вона, на думку В.К.Винниченко, являє собою ту соціально-психологічну обставину, в якій цей інстинкт панування не може сильно розвинутися. Але не треба думати, застерігає В.К.Винниченко, що від цього інстинкту звільнені соціалісти чи демократи. На жаль, це є вселюдською спадщиною. Нахил до влади, до командування, до використання влади у своїх особистих інтересах, схильність до підлабузництва, до оплесків та інших знаків високої оцінки виявляється у найщиріших демократів, соціалістів, патріотів тощо. Найкраще середовище для розвитку інстинкту панування чи честолюбності – це бути міністром чи депутатом, а то й президентом [32, с. 66]. Засобом боротьби з інстинктом панування і влади, на думку В.К.Винниченка, є насамперед світло свідомості. Саме під його контролем цей інстинкт втрачає свою гостроту, шуплиться, зменшується.

Які ж саме в українському народі є інтереси, що можуть протистояти інстинкту панування? На думку В.К.Винниченка, це, насамперед, здобуття незалежності й самостійності своєї держави. По-друге, побудова світової федерації, в якій українці вбачають найповніше забезпечення своєї національно-державної самостійності. За здійснення ідеї Світової Федерації Народів, яка знищить можливість одній нації накинати своє панування другій, необхідно боротися [32, с. 84].

Таким чином, у пошуку консенсусу інтересів народу та інтересів держави як центральної організації політичної системи, думки людей різних епох і народів дійшли головним чином двох варіантів. Перший варіант – еволюційний, мирний, просвітницький і реформаторський. Другий варіант – революційний, бунтарський. Як свідчить історичний досвід США, Франції та інших розвинених країн більш конструктивним і життєздатним є перший варіант.

Ми вже з'ясували, яку роль у суспільному житті відіграють політичні партії, релігійні конфесії та політичні лідери. Звернемо увагу на те, які причини і наслідки конфлікту інтересів народу з інтересами політичних партій.

Коротко кажучи, до причин конфлікту інтересів народу з інтересами політичних партій треба віднести багатопартійність, наявність різноманітних точок зору на те чи інше питання, розбіжність слів і дала. Жодна політична партія не виконує послідовно своїх зобов'язань. У кращому разі партії враховують інтереси тих чи інших верств суспільства. Вони прагнуть будь-якими шляхами прийти до влади, щоб відстоювати свої корпоративні інтереси і амбіційні ідеали та цінності. Деякі політичні партії створюються лише для того, щоб певні люди пройшли у парламент.

Внаслідок зростає недовіра народу до політичних партій. І на наступних виборах політичні партії, що негативно зарекомендували себе, не будуть мати широкої народної підтримки. Наслідком помічених причин є нерішучість партій на конкретні дії, відсутність чітких законів, поглиблення економічної, політичної та духовної кризи. До сказаного ще треба додати розмитість загальних інтересів, які до того ж дуже важко виразити, а ще важче захистити.

До причин конфлікту інтересів народу та інтересів релігійних конфесій можна віднести: зростання кількості релігійних конфесій та сект, їхні змагання за душі людей. Релігійні діячі сьогодні активно займаються політикою, що ставить під сумнів саму сутність будь-якої релігії. Дають про себе знати певні протиріччя між віруючими і переконаними атеїстами, адже народ довгі роки виховувався в атеїстичному дусі. Далі, церква нічого не пропонує, окрім покірності і слухняності. Релігійні течії часом пригнічують народ, викликають скептичне ставлення до себе дискусіями відносно того, яке у бога ім'я, відносно різних трактувань Біблії. До інших причин конфлікту інтересів народу і релігійних конфесій можна віднести невіру людей в Бога, особливо серед молоді і, навпаки, широке розповсюдження релігії серед літніх людей; спроба деяких екстремістських релігійних течій змінити спосіб життя людей на свій лад. Більше того, релігійні конфесії нікому не приносять користі, окрім релігійних діячів, які більше служать не Творцю, а собі, заробляючи таким чином на життя. Часто церкви очолюються корисними людьми.

До причин конфлікту між інтересами народу й релігійними конфесіями належать такі, як: невідвідування церкви, зміна віросповідання. Суспільно небезпечні релігійні течії ліквідуються правозахисними органами, не допускаються до політичної діяльності. Можуть мати місце фатальні наслідки, як, наприклад, самознищення. До наслідків конфлікту інтересів народу з інтересами релігійних конфесій належать також пошуки шляхів швидкого вирішення людьми своїх потреб, невизначеність особи у виборі релігії. До наслідків належить також негативна репутація релігій, суперечки між представниками різних релігійних конфесій. Люди перестають вірити, саме вірити і любити бога.

Слід також сказати декілька слів про причини і наслідки конфлікту між інтересами народу та інтересами політичних лідерів. До причин треба віднести перш за все, що народ звик за свої помилки обвинувачувати кого завгодно, тільки не себе; лукаві відносини між лідерами і народом; розходження між обіцянками, заявами і програмами, з одного боку, і справами лідерів – з другого. До причин конфлікту треба віднести ще те, що народ завжди невдоволений своїм вибором; зловживання лідерів владою. Певна кількість лідерів являються пішаками в руках людей, що стоять на чолі криміногенних угруповань. Лідери дотримуються інтересів народу, прислухаються до його голосу тільки на початку своєї діяльності, а потім, у більшості випадків, думають і піклуються тільки про себе. До причин конфлікту треба зарахувати осудження народом рішень керівництва, незгоду народу з точкою зору лідера, особливо в тих випадках, коли спливає компромат (рахунок у швейцарському банку, хабарництво, корумпованість, зловживання владою тощо). Конфлікти випливають з того, що лідер працює непрофесійно, має сумнівну репутацію. Далі, інтереси вищих ешелонів влади багато в чому суперечать інтересам більшості народу. До причин конфлікту між інтересами народу та інтересами політичних лідерів треба зарахувати ще той факт, що народ сприймає політичних лідерів як ворогів дармоїдів, що прагнуть служити не народові, а пробитися до влади, грошей, впливу.

Наслідки конфлікту між інтересами народу та інтересами політичних лідерів сумні. В людей пропадає довіра до людей, що знаходяться на державних посадах, до реформ, що вони пропонують. Лідери, у яких «підмочена» репутація, втрачають голоси виборців, «провалюються») на виборах, висміюються в анекдотах. Таких лідерів лають на чому світ стоїть, тому що за їх свідомою чи несвідомою участю приймаються недієздатні закони, розвалюється економіка, руйнується духовність народу.

У світовій практиці розв'язання конфліктів у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства, зокрема в бізнесі [171, с. 523-524], накопичено певний досвід. Творчо трансформуючи його стосовно політичних конфліктів у суспільстві, варто звернути увагу на функціональні і дисфункціональні наслідки конфлікту. До функціональних наслідків політичного конфлікту можна віднести: 1) будь-яка проблема може бути вирішена таким шляхом, котрий прийнятний для народу та політичної системи, внаслідок чого суперечливі сторони будуть відчувати свою причетність до вирішення цієї проблеми; 2) сторони будуть більше схильні до співпраці а не до антагонізму в майбутніх ситуаціях, можливо, здатних, викликати конфлікт; 3) конфлікт може також зменшити можливість однодумства в суспільстві, яке інколи культивується політичною системою, наприклад, тоталітарною; 4) конфлікт сприяє зменшенню синдрому покори, коли громадяни не висловлюють ідей, які, як вони думають, суперечать ідеям політичної системи; 5) покращується якість процесу прийняття рішень, оскільки додаткові Ідеї та «діагноз» ситуації ведуть до кращого її розуміння; 6) симптоми відокремлюються від причин і розробляються додаткові альтернативи і критерії, й оцінки; 7) через конфлікт політичні і державні структури можуть відпрацьовувати можливі проблеми ще до того, як рішення почне виконуватися. Якщо ж лідери політичної системи не знайдуть ефективного способу управління конфліктом, то можуть скластися такі дисфункціональні умови, які заважатимуть досягненню цілей. До дисфункціональних наслідків конфлікту належать: 1) невдоволеність, не гарний стан духу, зростання текучості кадрів в управлінських сферах і зниження продуктивності заходів законодавчої,

виконавчої та судової гілок влади; 2) незначний ступінь співпраці в майбутньому; 3) надмірна відданість своїй етнічній або державній групі та багато непродуктивної конкуренції з іншими гілками влади; 4) уявлення про іншу сторону конфлікту як про «ворога», уявлення про свої цілі як про позитивні, а про цілі іншої сторони як про негативні; 5) згортання взаємодії і спілкування, зміщення акценту: надання більшого значення «перемозі» в конфлікті, аніж розв'язанню реальної проблеми.

Враховуючи складні відносини з народом, політична система намагається всіма силами не дати конфлікту між власними інтересами та інтересами народу перерости із функціональної форми в дисфункціональну. В цьому відношенні вона має певні здобутки. Йдеться про шляхи, форми, методи і засоби агрегування і артикуляції інтересів. Шляхом агрегування (від лат. *aggregation* – збирання) політичні системи трансформують різноманітні вимоги етнічних груп в офіційні рішення. Ця функція політичної системи є важливим засобом гармонізації соціальних відмінностей і способом забезпечення стабільності, в суспільстві [1, с. 10].

Завдяки артикуляції (від лат. *artikulatio* – розчленування) чітко проголошуються заяви про інтереси, що здійснюються державою, політичними партіями та іншими політичними структурами. Формами артикуляції інтересів є комюніке, заяви, програмні положення, інтерв'ю тощо. За Дж.Алмондом, артикуляція інтересів належить до групи вхідних функцій політичної системи. Окрім агрегування та артикуляції інтересів, політична система надає особливого значення ще таким функціям, як політична соціалізація, політичне рекрутування та політичні комунікації [8, с. 26].

Отже, вираження та захист інтересів народу – дуже складний і суперечливий процес. Механізм його складають пошуки шляхів, форм, методів і засобів взаємної адаптації і взаємного консенсусу інтересів народу та інтересів політичної системи. Власне, призначення політичної системи полягає в тому, щоб забезпечувати гармонію у відносинах народу і складаючи його етносоціальних спільностей, еліти та особи тощо. Кожна людина, врешті-решт,

виражаючи та захищаючи свої власні інтереси, виражає і захищає інтереси народу. Видатні особи створюють навколо себе елітні кола, які, на їх погляд, можуть суттєво змінити історію. Згадаймо ленінську організацію революціонерів, яка перевернула Росію, або сталінську номенклатуру, яка експлуатувала народ, насаджуючи йому свої інтереси («партія і народ – єдині»). І тепер кожна політична партія, кожна пасіонарна особистість прагне влади, посипаючи народ щирими обіцянками. Але проходить час, обіцянки забуваються, і народ «має те, що має». Виникає замкнене коло. Де ж вихід із нього? Вихід, як нам здається, знаходиться в поверненні до досвіду, якого набуло людство, а саме – створювати громадянське суспільство, суверенну, правову та соціальну державу, в якій би кожна людина, етнічна спільність вільно розвивалась у відповідності з законами природи та суспільства. Але й тут ми маємо справу знов-таки з протиріччям, протилежностями якого виступають природні, суспільні та духовні явища і, звичайно, сама людина, яка належить до певної етнічної спільності людей. Іншого не дано. Тільки шляхом згоди, гармонійного поєднання природного, суспільного та духовного в життєдіяльності окремих осіб, груп і т. ін. можна виразити та захистити інтереси народу, які полягають у тому, щоб усім жилося добре.

5.3. Державне управління та місцеве самоврядування як інструменти інтеграції інтересів народів Європи

Як свідчить історія філософської думки, погляди мислителів у пошуках шляхів, форм, методів і засобів вираження та захисту інтересів народу спрямовувалась, передусім, до суспільних органів управління і самоврядування [84, с. 96-108; 143, с. 11-14; 229, с. 3-7]. Тому має сенс зупинитися на цьому питанні дещо детальніше.

Управління та самоврядування є елементом взаємодії всіх живих спільностей. Воно спостерігається не тільки між ними, але і в середині кожної із

них. Разом з тим є різні рівні управління і самоврядування: на рівні біологічної форми руху (наприклад, мурашник, рій бджіл, зграя птахів, стадо тварин) і на рівні соціального руху. Останній має складну природну та соціальну структури. Про це йшлося в попередніх розділах. Тут же розглянемо коротенько людське спілкування з боку його управлінської структури, в якій природні та соціальні відносини переломлюються крізь призму управлінських і самоуправлінських відносин. В цьому аспекті всі природні та соціальні відносини підрозділяються на відносини ведучого і веденого, начальника і підлеглого. Якщо управлінські процеси в біологічних системах забезпечують їхнє збереження, розмноження тощо, то управління людьми є цілеспрямована дія на їхні потреби та інтереси з метою змінення рівня і якості життя суспільства.

Суспільне управління зумовлене системою природних і соціальних спільностей, суспільним характером праці, необхідністю спілкування людей в процесі їхньої життєдіяльності, в процесі обміну матеріальними і духовними цінностями. На практиці спостерігається два типи суспільного управління: стихійний і свідомий (плановий). При першому вплив на інтереси народу відбувається внаслідок взаємодії різних соціальних сил (ринок, традиції, звичаї тощо). Другий тип припускає наявність спеціальних органів управління, діючих відповідно до заданої програми.

Крім названого гносеологічного боку управління існує ще етнічний аспект управління. В цьому аспекті управління може бути материнським матріархат або батьківським (патріархат), родовим, племінним тощо. В соціальному аспекті управління підрозділяються на класове, адміністративно-територіальне, адміністративно-виробниче тощо. Треба сказати, що відмінність названих типів управління дуже відносна, умовна. В життєдіяльності етнічних спільностей, як правило, має місце їх органічна єдність, взаємодія, взаємовплив, взаємодоповнення. Виникнення соціальних органів управління детермінується не в останню чергу традиціями, звичаями та іншими історично сталими умовами та факторами.

На відміну від управління самоврядування етнічних спільностей є цілеспрямована дія людей на свої потреби та інтереси з метою зміни рівня і якості життя. Якщо суспільне управління припускає систему «суб'єкт-об'єкт», в якій органи управління виступають в якості суб'єктів, а народ – в якості об'єкта, то суспільне самоврядування предстає як «суб'єкт-суб'єкт», тобто тут суб'єкт виступає немов би у двох обличчях: 1) як орган управління і 2) як об'єкт управління. Інакше кажучи, народ управляє сам собою свідомо змінюючи природу своїх потреб у вигідному для себе напрямку. Етнічні спільності, починаючи з роду і закінчуючи людством, мають такі органи. Так, рід управляється і разом з тим самоуправляється старійшиною (матір'ю чи батьком), плем'я – радою старійшин, яка вибирає або призначає вождів для військових походів або інших якихось виняткових справ, нація і народ органом управління і самоврядування створили державу. Людство в якості управління і самоврядування відкрило для себе Організацію Об'єднаних Націй.

З часів, як існує народ, центральним органом управління і самоврядування справами суспільства є держава. Вона виникає як продукт життєдіяльності нової етнічної спільності і покликана виражати й захищати її інтереси. Про це достатньо впевнено говорили, наприклад, деякі представники дворянства в Генеральних штатах Франції наприкінці XV сторіччя. Вивчаючи промови, які проголошувались там в 1484 році, О.Т'єррі знайшов промову, яку не можна читати без приємного здивування. Вона містила в собі такі положення: «Королівська влада є посада, а не спадкове володіння. Спочатку королів вибирав суверенний народ. Держава є справа народу. Ті, хто тримає владу в своїх руках силою або яким-небудь іншим способом без згоди народу, є експлуататором чужого надбання. На випадок малолітства або нездатності государя розпорядження державними справами повертається народові, який бере їх знову як свою приналежність. Народ – це сукупність всіх мешканців королівства, генеральні штати – виразники загальної волі. Рішення одержує силу закону лише з ухвали його штатами, ніщо не міцне і не святе без їх згоди [233, с. 63]». Розуміння верховенства народу, його права розпоряджатися державними

справами, як бачимо, вже достатньо виразно пробивало собі шлях. В Київській Русі, наприклад, розуміння верховної влади народу було писаним і неписаним правилом. Князь був підлеглим не тільки по відношенню до людей, але і до Бога. З необхідності народ вибирає собі нового князя [229, с. 114-115].

Коли ми говоримо про роль народу в суспільному управлінні і самоврядуванні, ми розуміємо демократичну державу. Однак, народу, власне кажучи, байдуже, як буде називатися держава: демократичною, монархічною чи республіканською.

Все одно суспільством будуть правити вибрані. Важливо інше: наскільки повно інтереси народу будуть виражені і захищені державою. Адже відомо, що на протязі тисячоліть спираючись на волю народу, суспільством правили князі, королі, царі, імператори, генсеки, президенти тощо. До речі, традиція, згідно з якою народом керує хтось один, має біблійне походження. Згідно з Біблією, Бог – творець всього, батько всьому. Створивши людину за своїм образом і подобою, Бог дав йому право володіти тваринами і рослинами [211, с. 10]. В Біблії знаходимо онтологічні та гносеологічні основи самодержавства. Але ми вивчаємо історію не тільки з біблійних текстів, а прагнемо зрозуміти історичні процеси такими, якими вони є. Народ може дати згоду на управління справами суспільства кому завгодно при одній умові: що будуть гарантовані воля, праця і сімейний побут. Розуміючи це, демагоги і облудники всіх часів і народів заграють з народом, обіцяють йому золоті гори, аби тільки заручитися його підтримкою у боротьбі за владу. А народ погоджується на всякий державний лад, аби йому забезпечили нормальне людське життя. На жаль такої держави ще не було і, мабуть, не буде. Ідеальну державу, про яку мріяв Платон, збудувати нікому не вдалось. Побудований в СРСР і оспіваний апологетами як самий передовий, демократичний і гуманний державний лад, також не витримав перевірки часом.

Виходить, що держава не виражає і не захищає інтереси всіх етнічних спільностей, з яких складається народ. Чому? Тому, що держава – це протиріччя. З одного боку, вона поневолює особу і народ, з іншого – прагне їх

звільнити від всякого гноблення. А головне полягає в тому, що держава служить тим спільностям людей, які мають силу. Ось чому сильна держава «завжди вживається з бідним народом [11, с. 8-9]».

У зв'язку з цим інстинктом народу здійснюються значні суспільні події, в тому числі державні перевороти і навіть розпад держав.

До тої пори, поки держава не виражає і не захищає гармонійно інтереси всіх груп, верств, класів і націй, із яких складається народ, вона приречена на державні перевороти. Є чимало причин тому. Перш за все вони впливають із самої природи народу, оскільки суперечності між етнічними спільнотами народу неможливо примирити повністю. Більше того, держава і не прагне виразити і захистити інтереси всього народу, бо це може викликати її відмирання, а вона не бажає вмирати. Крім того, різні класи, нації, верстви, групи і окремі особи прагнуть зробити державу органом вираження і захисту, насамперед, своїх власних інтересів. Тому існує небезпека державних переворотів. І це ще не все. Варто в цьому зв'язку сказати про те, що причина державних переворотів знаходиться, врешті-решт, у суперечливій природі самої людини.

Державні перевороти являються неминучим наслідком також того, що протиріччя накопичуються, але не розв'язуються, або розв'язуються в інтересах незначної маси народу. В такі періоди народ перебуває в стані безвладдя: принципи, якими керується держава, порочні, а закони, які вона приймає, погані і безсилі; до державної влади ставляться з презирством; анархія охоплює всі верстви, громадяни відокремлюють свої інтереси від інтересів усього народу; настає період громадянської війни, коли громадяни озброюються один проти одного; за допомогою насильства змінюється форма правління; іноземні загарбники втручаються в країну з метою розчленувати її і позбавити незалежності; пружини державної влади послаблюються повністю, держава не має більше громадян, і людьми, які втратили розум, честь і сумління, керує неприборкана пристрасть до багатства, насолод і легковажного способу життя [46, с. 484-485].

Сказане вище, має певне відношення до нашого сьогодення. Те, що характеризує революційні ситуації, характерне і для ситуацій національного визвольного руху, для перебудовчого періоду. Власне кажучи, в Україні йде процес руйнування старих державних структур які склалися за умов тоталітарно-імперського режиму Радянського Союзу, і розбудови нових незалежних субстанційних структур. Справа в тому, що Україна знаходилась у складі СРСР на умовах атрибутивної його ознаки. Тепер вона здобуває статус субстанції історичного процесу. Це значить, що Україна стає рівноправною учасницею всіх цивілізаційних процесів у світі. Тобто вона бореться за свій субстанційний статус на європейському і світовому рівнях. Це, звичайно, радісна перспектива. Але, як зазначав Г.Гегель, ніщо не робиться без пристрастей та інтересів. Люди переслідують, насамперед, свої особисті інтереси. Тому на кожному кроці державних перетворень йде боротьба і становлення нового відбувається дуже повільно. Але цьому не слід дивуватися і цим не слід зловживати. За таких умов існує небезпека державного перевороту.

Які ж цілі державних переворотів? Інколи державний переворот має на меті здійснення тільки часткових зрушень в державному устрої, наприклад, впровадження або скасування якихось дуже важливих посад. Державні перевороти здійснюються також заради або зміцнення, або послаблення, або зміни форми державного устрою.

Думки щодо причин державних переворотів можна ще доповнити судженнями про причини розпаду держави. Це, перш за все, внутрішні причини, які пов'язані з моральним зносом держави, відсутністю можливості задовольнити всі потреби та інтереси народу, нежиттєздатністю базису суспільства, відсутністю політичних сил, здатних розвинути державу, прагненням «удільних князів» одноособово правити своєю «вотчиною», втратою центром контролю над республіками союзу, роздвоєнням влади на непримиренні частини, занепадом економіки, ідеологічним впливом зовнішніх суперників, міжусобицями, дисонансом суспільних інтересів, міжнаціональними конфліктами на ґрунті суперечної етнічної політики держави, релігійними

конфліктами, нарешті, недосконалістю політичної системи. Крім внутрішніх причин, розпад держави детермінується ще зовнішніми обставинами, пов'язаними, в першу чергу, з поразкою у війні, яку вела держава [44, с. 338-346]. Держава міцніє, коли виграє війну, і руйнується, коли терпить поразку. Так, поразка фашистської держави в 1945 р. привела до розпаду Німеччини. Через 40 років у «холодній війні» потерпів поразку Радянський Союз. Внаслідок цього сталося об'єднання Німеччини і розпад світової системи соціалізму і СРСР. Як і чому таке трапилося – предмет спеціального дослідження .

В контексті нашої роботи помітимо, що тут спрацювала низка негативних закономірностей суспільного розвитку, серед яких, насамперед, маніпулювання та зловживання інтересами народу і його волею з боку держави. Будівництво нового суспільства буцім-то в інтересах народу і в ім'я людини – залишалось лише красивою революційною фразою. Було порушено закон рівнодії соціальних інтересів. Інтереси правлячої еліти були, в сутності, відірвані і протиставлені народу. Держава набувала все більше і більше антинародних ознак. Врешті-решт, соціалістична ідея розійшлася з інтересами народу.

Трапилося, власне кажучи, те, проти чого застерігали Аристотель, Т.Гоббс, П.Гольбах, К.Маркс та інші філософи минулого.

Найголовніша причина розпаду держави полягає в тому, що руйнується, в першу чергу те, що створюється насильницьким шляхом, насильницькими засобами і методами. Так, були зруйновані еллінська і римська імперії . На засадах насильства зазнали поразки спроби Наполеона і Гітлера побудувати французьку і німецьку імперії. Зазнала поразки, врешті-решт, і сталінська імперія. Імперії будуються більш-менш успішно до тих меж, доки держава вирішує більш-менш успішно внутрішні проблеми розвитку своєї етнічної спільності. Але, коли природне стало приноситься в жертву соціальному, внутрішні протиріччя в усій своїй сукупності накопичувались швидше, ніж розв'язувалися. Тому відбулося те, що мало статися. Держава, в якій насильницька політика превалює над злагодою і доброзичливим розв'язанням етнічних проблем, втрачає пасіонарні якості і вмирає.

Проблема «відмирання» держави приваблювала завжди вільнолюбиву думку мислителів всіх часів і народів, Можна назвати, принаймні, дві концепції стосовно цього процесу. Однієї з них ми вже, власне, торкнулися. Йдеться про розпад держави. Це так би мовити ситуаційна концепція, оскільки йдеться не про «вмирання» взагалі, а скоріше про «нешасливий випадок».

Друга концепція – концепція про «вмирання» держави взагалі – виникла в XIX сторіччі і здобула всебічне обґрунтування в марксизмі. Вчення про державу диктатури пролетаріату завершувалося тим, що пролетаріату держава потрібна як засіб побудови комуністичного суспільства. По завершенню історичної місії пролетаріату держава «відмирає».

Але держава є атрибут не якоїсь частини народу, а народу в цілому. Тому процес «відмирання» держави ми пов'язуємо з дуже глибокими, суттєвими зрушеннями в розвитку самого народу, з трансформацією його в якісно нову сутність. Вважаємо, що «відмирання» держави – це дуже далека перспектива. «Держава, як і рабство – писав О.І.Герцен – йде до самознищення і її не можна скинути з себе, як брудне руб'я, до певного часу. Із того, що держава є форма, яка проходить. – продовжував О.І.Герцен – не впливає, що ця форма вже пройшла. З якого народу, насправді, може бути знята державна опіка, як зайва перев'язка, без розкриття таких артерій і нутрощів, які нароблять жахливих бід сьогодні, а потім спадуть самі? Чи можна говорити всерйоз про вмирання держави, якщо навкруги держава тільки входить в пору повноліття [42, с. 297-298]».

Про те, коли наступить «відмирання» держави, ми можемо тільки гадати. На цей рахунок існує, принаймні, дві точки зору. Перша пов'язана з іменем К.Маркса. Згідної з Марксом, держава «відміре» тоді, коли управління народом, заміниться самоврядуванням народу. Друга точка зору належить В.І.Леніну. Він вважав, що держава стане непотрібною тоді, "коли люди поступово звикнуть додержуватися елементарних віками відомих, тисячоліттями повторюваних в усіх писаннях, правил гуртожитку, до додержання їх без насильства, без примусу, без покори, без особливого апарату для покори, який називається державою [146, с. 89].

Ідея самоврядування існує з того часу як виникла держава. Самоврядування є альтернатива централізму у будь-якій політичній системі. Централізм, з іншого боку, є атрибутивна ознака держави як органу загального управління справами суспільства, з урахування того, що існують родові, племінні, територіальні органи самоврядування. І тут ми нашоуємося на поняття загального та окремого, більше того – загальносуспільного, регіонального і місцевого управління. Тут ми маємо справу з діалектикою загального – особливого – окремого, де майже неможливо чітко визначитись з межами між централізмом та самоврядуванням. Справа в тому, що поняття централізму та самоврядування відносні, мінливі, рухомі. Тобто вони зустрічаються і в межах державного управління і за його кордонами. Скажімо, в повноваженнях Прем'єр-міністра і окремого міністра хіба не проходить оця демаркаційна лінія, коли перший є представником центральної влади, а другий – має певні обов'язки і права, якими він користується незалежно від директив Прем'єр-міністра. Приблизно в таких стосунках знаходяться Президент і Прем'єр-міністр. Йдеться про централізм та самоврядування на державному рівні. Різновид централізму та самоврядування на державному рівні простежується у взаємовідносинах між столичними, обласними, та міськими (районними, селищними) державними органами, зокрема Радами народних депутатів.

Другий тип різновиду централізму та самоврядування простежується у відносинах між державними органами (централізм) та органами громадянського суспільства (самоврядування).

Діалектику державного управління та місцевого самоврядування можна розглядати на рівні інтеграції інтересів народів Європи. Хоча державний рівень є один із варіантів глобалізаційного процесів Європі, складовою його частиною є інтеграція. Інтеграція є свідоме реагування певних суб'єктів на об'єктивний глобалізаційний процес. Інструментом цього реагування виступає державне управління та місцеве самоврядування. Стосовно інтеграції інтересів народів Європи таким інструментом виступає система наддержавних органів, які треба

певним чином впорядкувати шляхом підписання Конституційного договору між країнами-учасницями Європейського союзу. Оскільки мова йде про інтеграцію інтересі народів Європи, треба визначитись з поняттям «інтереси народів Європи». Відштовхуючись від раніше сформульованих робочих визначень понять «інтерес», «інтереси народу» та «глобалізаційні інтереси народу» можна сказати, що інтереси народів Європи є діяльність, яка спрямована на пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів та засобів розв'язання протиріч між потребами, цілями ідеалами, цінностями та умовами життєдіяльності європейських народів.

На рівні Європейського Союзу ми маємо нагоду переконатись в тому, що поняття державне управління (доцентрові сили) та місцеве самоврядування (відцентрові сили) відносні. Разом з тим треба зазначити, що і перші і другі органи управління народжуються як такі, що відповідають інтересам народу. Але розгляд цієї проблеми на макрорівні не є вичерпним. Є ще вищий рівень співвідносин цих понять. Наприклад, владні структури ООН, зокрема, Рада Безпеки є наднаціональною доцентровою силою, а всі інші органи управління становлять відцентрові сили, тобто органи самоврядування. Отже, куди не кинь, скрізь, де є політична система, там існує діалектичне сполучення доцентрових, тобто центральних сил і відцентрових сил, тобто органів самоврядування. І перші і другі є інструментами інтеграції інтересів народів Європи. Головний інтерес народів Європи полягає в тому, щоб у Європі більше не розв'язувались ні світові, ні регіональні війни. «План Шумана» був першим кроком на цьому шляху. Він свідчить про те, що мудрість політичного керівництва полягає у тому, щоб знімати конфронтацію між керівництвом і народами європейських держав. Бажано, щоб завжди між ними був консенсус. Але, якщо він і буває, то це лише миттєвість у стосунках органів державного управління та місцевого самоврядування. Причин цьому багато. Головні з них поділяються на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних причин швидкоминучості консенсусу належать проблеми охорони здоров'я населення та оточуючого середовища і, перш за все, енергоресурсів, які розподілені в надрах Землі нерівномірно. Ще треба звернути

увагу на проблеми гідросфери, атмосфери та біосфери, які різні у народів світу і, зокрема, європейських. До об'єктивних причин швидкоплинності консенсусу між європейськими народами належать ще фактори, які пов'язані з економічним та політичним буттям різноманітних етносів. До економічного та політичного буття належить все, що не складає економічної та політичної свідомості. Тобто це такі зв'язки і відносини, які складаються об'єктивно, тобто незалежно від свідомості. Тому державні органи та органи місцевого самоврядування мають розв'язувати протиріччя, які складаються на рівні літосфери, гідросфери, біосфери, атмосфери. Також державні органи місцевого самоврядування мають розв'язувати протиріччя на рівні суспільного буття і суспільної свідомості, головне тут полягає у тому, щоб зводити до єдиного знаменника плюралістичні інтереси народів Європи. Звичайно, це завдання краще вирішують ті елітні кола, які здобувають досвід керівництва суспільними процесами в поліетнічних спільнотах. Тому при виборі наднаціональні органи Європейського Союзу мають пріоритет ті кандидатури, які пройшли всебічну школу управління та самоврядування в умовах поліетнічних держав, оскільки Європа є макрополіетнічна спільнота (супер, мега тощо).

Оновлена Європа може відіграти особливу роль в сучасному глобалізаційному світі, якщо облишить ілюзії стосовно універсалізму своєї моделі і подолає власну внутрішню роз'єднаність [208, с. 133-161]. До цього і покликана Конституція Євросоюзу.

На прикладі розробки і прийняття Конституції європейського Союзу ми спостерігаємо наскільки складно об'єднувати зусилля органів державного управління та місцевого самоврядування з урахуванням, скажімо, інтересів релігійних організацій. А якщо до цього додати ще діяльність політичних партій ситуація буде виглядати ще складніше.

Діяльність політичних партій в контексті нашого дослідження можна віднести до суб'єктивного фактору, який активно впливає на конституювальний процес у Європі. Політичні партії – організації громадянського суспільства, які на відміну від інших його структур прагнуть завоювання держави як апарату по

управлінню справами суспільства. Звичайно, політичні партії виникають не від гарного життя. Вони, як правило, прагнуть захопити як центральних, так і місцевих органів влади, з метою навести порядок у відповідності зі своїми потребами, інтересами, цілями, ідеалами та цінностями від імені і за дорученням народу.

На відміну від держави, яка є атрибутом народу, політичні партії ми розглядаємо як модуси народу в тому розумінні, що вирішального впливу на долю народу вони не здійснюють, оскільки майже завжди поглинуті по-перше, власними корпоративними інтересами, по-друге, міжпартійною боротьбою за вплив на народ і, по-третє, нездатні на послідовну роботу в інтересах народу.

Чим же займаються конкретно політичні партії? Переслідуючи власні вузько партійні цілі в боротьбі за владу, вони, насамперед, займаються підбурювальними чутками. І коли незгоди і зіткнення партій відбуваються відкрито – це є ознакою того, що повага до влади втрачена. Отже людині яка знаходиться при владі, не слід ототожнювати себе з будь-якою партією, щоб неуподобити своє управління з кораблем, який перевертається від непомірного розміщення вантажу [27, с. 381]. Саме домагання якоїсь із партій можуть стати причиною державних переворотів. Владним структурам необхідно приймати, перш за все, до уваги інтереси партій. Як завжди, партії знаходяться у відкритій війні між собою і з державою. Дуже часто більшість партій сильні в опозиції і слабкі, коли треба займатися конструктивною роботою по управлінню справами суспільства.

Як відомо, кожна людина переслідує власні цілі та інтереси. І не дивно, що зустрічаються люди, які, досягнувши успіху в одній партії, переходять в іншу партію, ворожу тій, якій вони зобов'язані своїм піднесенням, вважаючи, мабуть, що з першої партії вони своє взяли і шукають нової користі. Не перевелись ще люди, які тримаються середини між двома партіями. Це не завжди буває від помірності, а частіше від своєкорисності і має за мету вилучення вигоди із обох. Ф.Бекон радив правителям не бути на боці якої-небудь однієї партії, тому що

всякі союзи неодмінно згубні для монархії. Державним структурам і, насамперед верховній державній особі треба мати на увазі, що безмірне зростання партій і незгод між ними вказує на слабкість держави і царів [27, с. 466].

Відверто неповажливе ставлення до партій висловлював Дж.Локк. Поки партії утовкмачують свої догмати в голови всіх тих, кого їм вдається підкорити своїй владі, не даючи змоги розібратися в їх істинності чи хибності, поки партії не дозволяють істині вести чесну гру, а людям мати свободу відносно істини, яких успіхів можна чекати в цьому відношенні, на яку освіту можна сподіватися в сфері моральних наук? [152, с. 30]. Людина, віддана якій-небудь партії позбавлена критичного й об'єктивного відношення до світу [153, с. 235]. Партійність в науці та філософії, згідно з Дж.Локком, – це однобічність. І читати прихильників тієї чи іншої партії треба з величезною обережністю [153, с. 231].

Г.Гегель оправдовуючи існування партій, вважав, що вони доповнюють почуття народу розумом. Станова опозиція, за Г.Гегелем, виправдана, якщо вона веде до партійної боротьби [38, с. 474]. І тільки там, де виступають партії, голос окремої людини стає важливим, там відразу з'являється загальна мета, яка конституїрована як партія, а разом з цим і завзяття [38, с. 477].

Приклади того, що у ставленні до політичних партій і рухів існує, принаймні, два погляди – за та проти – можна примножити. Але здається і цього достатньо.

Отже, політичні партії і рухи виникають в силу об'єктивної необхідності розв'язання протиріч у сфері державного управління та місцевого самоврядування. Партії разом з тим не можуть виразити і захистити інтереси всього народу, а в межах Європейського Союзу – всіх народів Європи. Вони, передусім, виражають і захищають інтерес певної частини народу, прагнучи разом з тим зміцнити народ в цілому. Але досвід вчить, що претензії на вираження і захист інтересів народу з боку політичних партій є демагогія і лицемірство. Партії повинні виражати і захищати корінні інтереси певної частини народу, не приносячи шкоди його цілісності. Врешті-решт у своїй сукупності партії будуть виражати і захищати інтереси всього народу. Але такого

ідеального варіанту в житті немає. На кожному кроці суспільного життя йде послідовне виникнення і розв'язання етнічних проблем. У цьому процесі приймають участь і політичні партії та рухи. Більше того між ними виникає між партійна боротьба, коли вони намагаються корінні інтереси народу підчинити корпоративними інтересами. І ще гірше, коли корінні інтереси народу підмінюються або приносяться в жертву честолюбним амбіціям партійного керівництва, яке прагне заволодіти владою будь-якою ціною.

Таким чином, по-перше, державне управління та місцеве самоврядування є інструмент інтеграції народів Європи. Що ж таке державне управління як візаві місцевому самоврядуванню і навпаки? Узагальнюючи все, ще було сказано про державне управління, можна підкреслити головну атрибутивні ознаку державного управління. Йдеться про управління зв'язками і відносинами між людьми всього суспільства в усіх сферах його розвитку: економічному, політичному, правовому, моральному тощо. Народ же є більша частина суспільства, яким керує еліта. Стосовно місцевого самоврядування, то мова може йти про обласні, місцеві, районі та селищні органи, які Виконують управлінські функції в конституційне визначених адміністративно-територіальних межах.

По-друге, яким же чином державне управління та місцеве самоврядування можна розглядати і, головне, використовувати як інструмент інтеграції інтересів народів Європи? Відповідь на питання, мабуть, має бути такою: якщо держава та місцеві органи самоврядування виступають атрибутивними ознаками народу, то європейським народам треба віддати частину свого суверенітету наднародним (наднаціональним) державним структурам, які будуть виражати і захищати інтереси об'єднаної Європи або Сполучених Штатів Європи, де кожна окрема країна буде нібито штатом на зразок США. Але, здається, така назва не досить коректна, оскільки не всі європейські народи мають приблизно однаковий ландшафт і демографічну ситуацію.

По-третє, виклики глобалізаційного процесу вимагають від європейських народів об'єднання своїх економічних, політичних, духовних та інших інтересів, порозуміння і, головне, взаємодопомоги в умовах всесвітньої конкуренції та

боротьби за виживання. У цьому контексті держави мають розвивати свої універсальні здібності, тобто виконувати функції і центральних органів влади в межах власних кордонів і органів місцевого самоврядування в межах Європейського Союзу як конфедеративного державного устрою. Національні держави мають виражати волю своїх народів в органах Євросоюзу і доводити до своїх народів необхідність певних заходів в інтересах єдиної Європи. Розгляд цієї складної проблеми свідчить про те, що Європа прагне бути миролюбним континентом і конкурентноздатною на всесвітньому ринку. Звідси випливають завдання, які мають вирішувати всі європейські народи і, зокрема, Україна: розвивати власні продуктивні сили спираючись на свій багатовіковий досвід та досвід інших європейських народів.

Висновки до п'ятого розділу

1. У дисертації показано, що процеси глобалізації та інтеграції сучасного світу прискорюють розвиток субстратних та діяльнісних інтересів народу. На субстратному рівні має місце розгортання механізмів вираження й захисту об'єктивних та суб'єктивних інтересів у міжнародних стосунках. Йдеться про необхідність розробки політичних, правових, екологічних та інших програм по забезпеченню розвитку як пасивних (літосфера, гідросфера, атмосфера та біосфера), так і активних (соціосфера та ноосфера) явищ і процесів, детермінуючих розвиток не тільки людини, а й усього живого в цілому світі.

2. Змістовний розвиток інтересів народу органічно пов'язаний із законами природогенезу (фаза підйому, акматична фаза, фаза надлому, інерційна фаза, фаза обскурації, регенераційна та меморіальна фази), і соціогенезу (парціація, сепарація, консолідація, дисперсизація, асиміляція та фіксація) етнічних спільнот. Наш висновок полягає у тому, щоб процеси природогенезу та соціогенезу контролювалися з боку держави та органів місцевого самоврядування як в межах окремої країни, групи країн (Європейський Союз), так і людства в цілому (на рівні Організації Об'єднаних Націй).

РОЗДІЛ 6

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

6.1. Формування та розвиток інтересів українського народу

Традиція української філософської думки полягає у її практичній спрямованості [88, с. 4-26]. Праксіологічна направленість філософської думки в Україні полягає у тому, щоб впроваджувати у життя пропозиції, які стосуються економічного та політичного суспільного розвитку перш за все. Але все ще залишається «білою плямою» проблема формування та розвитку інтересів українського народу. Тому варто з'ясувати поняття «український народ» та «інтереси українського народу», щоб потім зробити певні дослідження атрибутивних ознак українського народу як субстанції історичного процесу і, відповідно, його історичних інтересів.

Розпочнемо з визначення поняття «український народ». Український народ є особлива природна, суспільна і духовна спільність людей, яка має єдину територію, специфічні форми власності, господарювання, управління, певну мову, якою прийнята мова титульної нації, свої культурно-історичні традиції світогляд та менталітет. «Українській народ – поняття політичне і поліетнічне. Він вбирає в себе людей різних національностей, які почувають себе громадянами України [173, с. 13]».

Його етнічна структура є продуктом історичного розвитку. «Визначальний вплив на формування сьогочасної української етноструктури справили демографічні, територіальні, економічні, соціальні, культурні, міграційні та інші чинники [129, с. 299]». Із 180 національностей та народностей домінуючим в Україні є український етнос – один із найчисленніших етносів Європи. У ході українського перепису 5 грудня 2001 р. кількість українців становила 37 541,7 тис. осіб (77,8%). Окрім цього була опублікована кількість осіб окремих

етнографічних груп українського етносу: бойки, гуцули, лемки, литвини, поліщуки, русини. Загальна кількість представників цих субетносів нараховувала на дату перепису 32,4 тис. осіб. Основним місцем їх проживання були дві західні області (Закарпатське та Івано-Франківська), незначна їх кількість мешкає також у Тернопільській та Львівській областях та інших регіонах країни. Найбільшу за чисельністю групу серед субетносів складають гуцули (66,0 %) та русини (34,4%). Крім українців в Україні проживає 10,7 млн. (22,2%) представників інших національностей та народностей. Найбільшою за чисельністю серед цієї групи є росіяни (77,8%), потім білоруси, молдавани, кримські татари, кількість яких зростає. І це не випадково, оскільки розпочинаючи з середини 1980-х і особливо 1990-х років стало масове повернення кримських татар з місць депортації. З числа інших національностей, які проживають в Україні залишаються болгари (0,4%) усіх жителів країни, угорці (0,3%), поляки (0,3%), греки (0,2%), німці (0,1%), румуни (0,3%) [129, с. 300-309].

Ми не будемо вдаватись до детального розгляду етнічної структури українського народу. Наше завдання полягає в іншому. Ми маємо розглянути процес становлення і розвитку інтересів українського народу.

І якщо порівнювати інтереси людей до всього спектру проблем їхньої життєдіяльності, то ми побачимо, що власне питання етнічної ідентифікації посідає лише 10-е, 12-е і 13-е місце. Більшість українців надають переваги міцному здоров'ю, благополучній сім'ї, матеріальному забезпеченню, добрим відносинам поміж людьми, хорошій освіті, свободі висловлювання думок [129, с. 317].

Об'єктивна інформація з боку соціологів та політологів свідчить про те, «що етнічно забарвлені пристрасті, які вірували і до сьогодні вирують на поверхні суспільного життя, на шпальтах преси, в радіо і телеефірі, далеко не завжди відповідають реальним, пріоритетним, соціально-економічним інтересам і потребам життя народу, в тому числі етнічних українців [129, с. 318]».

Особливого значення набула проблема національної ідентифікації народів, які хочуть мати статус «корінного народу» з метою виборювання в подальшому «права на державність».

Інтереси українського народу є багатовимірними, тобто вони вимагають розв'язання протиріч пов'язаних з територіальним, економічним, політичним, мовним та іншими факторами. Йдеться, по-перше, що пріоритетними мають бути інтереси корінної, титульної нації. І це зрозуміло, це не викликає сумнівів. Проблеми виникають тоді і там, де і коли інші, скажімо, 10 із 130 національностей ставлять питання про певні пільги для своєї етнічності, оскільки вона займає друге, третє, четверте і т. д. місце в етнічній ієрархії українського суспільства.

Сучасна державна політика щодо національних меншин намагається надавати їм рівноправні можливості. «Своїм змістом вона спрямована, головне, на здійснення заходів культурного спрямування: розширення можливостей користування і навчання різними мовами, підтримку національних культурних традицій і забезпечення умов сповідування своєї релігії, підготовку національних культурно-освітніх кадрів, організацію національних навчальних закладів, сприяння випуску літератури, радіо та телепрограм національними мовами і т. ін. [129, с. 324]».

Але цього недостатньо. Пріоритети державної етнополітики ще відповідають потребам, інтересам, ідеалам та цінностям етносів. Робиться в цьому напрямі надто мало. І головне, що стримує розвиток етнічної структури українського суспільства в цілому і кожного окремо взятого етносу є обмежене фінансування цих явищ і процесів не варто забувати, матеріальне забезпечення будь-яких етнічних процесів має бути адекватним тій ролі, яку вони виконують у суспільному житті України.

До атрибутивних ознак народу належать культурно-історичні традиції. І коли ми придивляємось пильніше до українського народу, то з'ясуємо що у нього ці традиції дуже різноманітні. Культурна різноманітність має як плюси так і мінуси. Перші полягають у тому, що їх багато і взаємообмін ними сприяє

розвитку українського народу в цілому і зокрема його складових частин. Мінуси культурного розмаїття пов'язані з тим, що окремі регіони дуже сильно підпадали і ще продовжують підпадати під вплив сусідської культури. Так, на Сході, Півдні і в Криму помітно домінує проросійська субкультура. «Її головна відмітна ознака – розповсюдженість російської мови... У Криму і Сході України російська етнокультурність є переважаючою для всіх етнічних спільнот. Вона зумовлена не лише направленими діями колишнього режиму, а стихійною російською еміграцією, галузевим поділом праці та урбанізацією [129, с. 327-328]».

Разом з тим до проросійської, чи пропольської, проугорської, прорумунської культури треба ставитися толерантно, оскільки так склалося історично. Інакше кажучи, не варто протиставляти ці етнокультурні явища національній культурі титульного етносу.

Українці належать до слов'янської групи індоєвропейської етнолінгвістичної сім'ї народів і становлять її східнослов'янську гілку. Як особлива природна суспільна та духовна етнічна спільнота українці сформувалися на власній території, розвинули власні економічні, політичні світоглядні та інші форми, а також етнічну самосвідомість. Як і будь-яка нація, українці неоднорідні. Український етнос включає в себе: 1) основний етнічний масив українського народу, який проживає переважно на території формування в сучасних адміністративних кордонах країни; 2) етнічні групи українців, що проживають за межами основного етнічного масиву (останнім часом поширений щодо них термін «діаспора») – у колишніх республіках Радянського Союзу та інших держав. Формування цих груп обумовлене передусім міграційними процесами, що особливо посилювалися з кінця XIX – початку XX століття; 3) субетнічні групи – етнічні утворення в середовищі українства за специфічними рисами культури [129, с. 329-330].

Територіальні інтереси українського народу пов'язані з їх збереженням, поверненням та розширенням. Йдеться про ту частину українського ландшафту, який сформувався в таких регіонах, як Середня Наддніпрянщина, правобережна

Київщина, Переяславщина, Чернігово-Сіверщина, Полтавщина, Верхня і Середня Наддністрянщина (Галичина), Волинь і Поділля. «Саме тут уперше утвердилася назва «Україна», яка з згодом поширилася на всю територію розселення українського народу і стала його етнонімом [129, с. 330]». До речі, термін «Україна» позначає саме те, що людина знаходиться у середині країни.

До монголо-татарської навали Україна була єдиним державницьким організмом під більш відомою в ті часи назвою «Київська Русь». Саме Київська Русь зупинила глобальний рух монголо-татарів по всьому світі ціною величезної напруги та втрати своєї потужності. Знесилена Україна на превеликий жаль не отримала допомоги і підтримки з боку сусідів. Навпаки, втративши свою міць, вона підпала під суспільно-економічну й політичну залежність від різних країн – Польщі, Австро-Угорщини, Російської імперії. Декілька століть (умовно з XIII по XXст.) Україна була територіально роздроблена, не мала власної суверенної держави, знаходилась під тиском денаціоналізації.

Процеси етнічної консолідації, які пов'язані з отриманням українським народом статусу суверенної, соціальної та демократичної держави сприяють ідентифікації та розвитку титульної нації і, відповідно, етнографічних груп українців: лемків, гуцулів та бойків.

З'ясувавши поняття «український народ», перейдемо до розгляду проблем, пов'язаних з інтересами українського народу. Відштовхуючись від родового поняття інтересу, дамо визначення видового поняття «інтереси українського народу» як діяльності спрямованої на пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів та засобів розв'язання протиріч між проблемами, цілями, ідеалами, цінностями та умовами його життєдіяльності. Розкриваючи протиріччя, які постійно розв'язує український народ за допомогою своєї еліти та видатних особистостей, ми обов'язково звернемо увагу на проблеми територіального, економічного, політичного, соціального та духовного його розвитку. Але, щоб не розпливатися у безмежному просторі та часі життєдіяльності українського народу, ми сфокусуємо увагу на соціально-філософському аспекті проблематики розвитку українського народу.

Соціально-філософський аналіз стосується з'ясування основ, рушійних сил і закономірностей розвитку людини і суспільства. Оскільки об'єктом нашого дослідження є український народ, а предметом – його інтереси, то ми і будемо рухатися в цьому напрямі, а саме: будемо досліджувати основи та рушійні сили розвитку українського народу. Із закономірностей розвитку народу ми надаємо особливого значення закону інтересу, сутність якого полягає в тому, що у ньому причинно-наслідковий зв'язок дещо прихований. Він нагадує айсберг, видима частина якого становить наслідок, а невидима – причину. К.А.Гельвецій порівнював інтерес з чарівником [39, с. 34], який творить чудеса перетворюючи раціональне в ірраціональне, а ірраціональне – в раціональне. Цей суспільно-історичний закон знаходиться на перехресті несвідомого і свідомого. А у співвідношенні свідомого і несвідомого перемагає, врешті-решт, несвідоме, як комплекс біологічних та психологічних орієнтацій, подразників, емоцій та різноманітних почуттів, інстинктів, вольових актів, які детермінують свідомість як окремої людини, так і великих спільностей людей.

Інтереси українського народу стосуються насамперед ландшафту, як органічного поєднання літосферних, гідросферних, атмосферних та біологічних умов його існування. Йдеться, звичайно, про воду, землю, повітря і вогонь як парадигму, в межах якої людство буде розвиватися до тих пір, поки не вичерпаються ці природні енергоносії і воно змушене буде шукати нові енергоресурси.

Україна становить географічний центр Європи. За територіальним критерієм вона посідає друге місце в Європі (після Росії). Чисельність українського народу становить 46 млн. осіб. Це – шосте місце в Європі після Росії, Німеччини, Італії, Великобританії та Франції. У світовій ієрархії країн за рівнем розвитку Україна знаходиться у другому ешелоні, тобто нам «однаково далеко як до найбагатших та найпотужніших країн, так і до тих із них, що є найбільш бідними на планеті [130, с. 80]».

Ландшафт України містить майже половину всіх світових ресурсів родючих чорноземних ґрунтів. Вона має у своєму розпорядженні могутній

промисловий і науково-технічний потенціал, досить розвинену інфраструктуру. Разом з тим Україна відчуває «гостру необхідність капіталоємної та інноваційної структурної перебудови економіки, слабкість експортних можливостей, втрату традиційних ринків, розрив або послаблення зовнішньоекономічних зв'язків [130, с. 80]».

Другий блок проблем стосується шляхів, форм, методів та засобів розв'язання актуальних економічних проблем. Йдеться, зокрема, про приватизацію та інвестування народногосподарських підприємств та землі. Тут сформувався ціла низка проблем, які мають вирішуватися в інтересах українського народу. Якщо поглянути на приватизацію, то не можна не помітити кричачу несправедливість. Скажімо, приватизація землі та народногосподарських підприємств. І в першому і в другому випадку йдеться про обкрадання народу. Так, земля за Конституцією України належить українському народові, який у більшості своїй є корінний народ України, тобто народ, який у більшості сформувався на даній території як своєрідна етнічна спільність, а територія його є історичною батьківщиною [131, с. 169].

Питається, як можна примушувати людину приватизувати те, що є її атрибутивною ознакою, що полито її кровію та потом. Рухаючись в такому напрямі людину залишається примусити приватизувати повітря, яким вона дихає, здоров'я, завдяки якому вона живе і т. ін.

Але навіщо приймається Конституція і проголошується закон про Землю, Так, в статті 13 Конституції України говориться: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України» природні ресурси її континентального шлейфу виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах визначених цією Конституцією [121, с. 5]».

Отже, перша частина цієї статті проголошує, що народ є господарем своєї землі, а другою частиною – держава проголошує себе власником природних

багатств народу і надає собі право «від імені» і «за дорученням» розпоряджатися нею. Десь ми це вже бачили і чули. Не випадково, приватизацію на пострадянському просторі український народ охарактеризував як «прихватацію». Сказано влучно і за суттю. Із сказаного випливає те, що із природними умовами існування українського народу у нас не все гаразд.

Окрім землі складною проблемою є приватизація народногосподарських об'єктів. Нова політична номенклатура, не вдаючись до глибоких роздумів про минуле і майбутнє народного господарства України, продає стратегічні об'єкти «Нікопольський завод алюмінієвих сплавів», «Криворіжсталь», «Одеський приладний завод», «Укртелеком», «Турбоатом») направо і наліво, переслідуючи тільки свої особисті та корпоративні інтереси. Конкуренція йде не в сфері розвитку вітчизняних продуктивних сил, а в сфері розпродажу, тобто розтринькування того, що дісталось українському народові дорогою ціною.

Наступною атрибутивною ознакою українського народу є управління, яке в сучасних умовах має політичне забарвлення у вигляді державного управління та місцевого самоврядування. Останні є елементами політичної системи суспільства.

Український народ у процесі своєї боротьби за соціальне та національне визволення пережив чимало політичних систем. Отриманий внаслідок цього історичний досвід не можна не враховувати в пошуку і побудові оптимальної політичної системи в Україні.

Українцям добре відома колоніальна модель політичної системи. Вона мала місце в період входження України до складу Австро-Угорської та Російської імперій. Національна визвольна політична система мала три форми:

- 1) політична Система Центральної Ради (1917 – 1918 рр.);
- 2) політична система Гетьманату (квітень-грудень 1918 р.);
- 3) політична система Директорії (грудень 1918 – 1920 р.).

У цей період в Україні існували декілька політичних партій та громадянських організацій.

У часи входження до складу СРСР в Україні діяла тоталітарна політична система, встановлена більшовиками у 1920 р.. Радянська політична система українського суспільства керувалась Центральним Комітетом Комуністичної партії.

З 1985 року в СРСР розпочався бурхливий процес перебудови радянської політичної системи на засадах гласності, демократії верховенства права тощо. Склалася перебудовча політична система. Але сталася не перебудова. Тоталітарна політична система, яку встановлював В.Ленін як тимчасову, укорінилась і не піддалась перебудові, на яку сподівався М.Горбачов. Вона була ліквідована, а разом з нею потерпіла фіаско і горбачовська перебудова.

З грудня 1991 року в Україні формувалася модель національного відродження. Склалася багатопартійна система, хоча Компартія України була тимчасово заборонена. Влада концентрувалася в державному апараті.

Традиційна національна модель склалася у другій половині 90-х років внаслідок консолідації державної бюрократії (номенклатури) та політичних і громадських організацій навколо ідеї національної незалежності України. Ідеологічним підґрунтям цієї політичної системи стала філософія українського народництва. Традиційна національна політична система незважаючи на існуючі елементи політичної свободи, розподілу влади, верховенства права тощо, не відповідає політичним інтересам українського народу. Найсуттєвіший її недолік полягає у відірваності політиків від інтересів народу, у розходженні слів і справ політичної еліти. Тому є необхідність вдосконалювати політичну систему в Україні з урахуванням як власного історичного політичного досвіду, так і творчого сприйняття конструктивних елементів в європейських моделях політичних систем. У Західній Європі останнім часом отримали поширення консервативна, ліберальна й соціал-демократична моделі політичної системи.

Консервативна модель політичної системи передбачає впровадження жорстких політичних, конституційно-правових відносин. Влада в державі контролюється, регламентується конституцією. Політичні партії та громадські

організації за цієї моделі являються заручниками державної влади та низької політичної культури громадян.

Ліберальна модель політичної системи сприяє підвищенню ролі політичних партій і громадських організацій у розвитку суспільства. В умовах цієї моделі держави народ стає політично грамотнішим, а держава менше втручається у справи громадянського суспільства.

Соціал-демократична модель політичної системи є найбільш ефективною в Європі, особливо в скандинавських країнах. Політичні партії та громадські організації ведуть цілеспрямовану роботу по вираженню і захисту певних категорій громадян. Держава також здійснює помітні заходи щодо задоволення життєвоважливих потреб громадян [116, с. 40-42].

Ми коротко охарактеризували найголовніші моделі політичних систем в Західній Європі. І, звичайно, підійшли до питання, на яку модель шикуватися? Але проблема полягає не в тому, щоб механічно перенести найпрекраснішу модель політичної системи в Україну. Ми маємо рухатись своїм шляхом і разом з тим сприймати із досвіду інших країн те, що найбільше нам підходить. Мабуть треба виходити з досвіду тих політичних систем де політичні еліти не зраджують свій народ і плідно відпрацьовують свої зобов'язання перед ним. Виходить, що головне полягає не в назвах політичних систем, а в людських якостях народних обранців. Справа в тому, що напередодні виборів і в день виборів народні депутати усіх рівнів запевняють електорат у своєму патріотизмі та бажанні віддати всі свої сили виконанню покладених на них зобов'язань. Тому тут однозначної відповіді поважаючий себе мислитель на ці питання не дасть. Йдеться про те, що тут знов-таки спрацьовує закон інтересу, який керує поведінкою людей. Незалежно від своєї свідомості та політичної орієнтації народні обранці займаються такими справами, які не були предметом їхніх програм, але у підсвідомості чекали свого часу.

До атрибутивних ознак народу належить самоврядування, яке можна розглядати в якості системи «управління, за якою відсутній розрив між суб'єктом і об'єктом управління, тобто ті, хто керує, і ті, ким керують,

виступають в одній якості, в одній особі [21, с. 29]». Самоврядування притаманне як суспільству в цілому, так і окремим його частинам. У розвинутих суспільствах функцію самоврядування виконує держава, яка має дві підсистеми: державні органи управління всім суспільством і державні органи управління на місцях. Інакше кажучи, органами самоврядування є центральні державні органи і місцеві державні органи. І центральні і місцеві органи суспільного самоврядування виражають і захищають інтереси народу і в цьому їхня тотожність. Відмінність центральних державних органів і державних органів місцевого самоврядування полягає у тому, що перші вирішують проблеми, які відповідають інтересам всього народу, а другі – проблеми місцевих громад району, області і так далі [21, с. 29-30].

Разом з тим самоврядування є явище не тільки державне, а й політичне. А це значить, що окрім державних органів воно включає ще недержавні політичні органи, які прагнуть приймати активну участь у розв'язанні проблем управління на рівні суспільства, області, району і так далі. Місцеве політичне самоврядування також є система державних і недержавних політичних органів. Наприкінці ХХ ст. внаслідок перебудовчого процесу в Україні (1990-1991рр.) склалась державна модель місцевого самоврядування. В ній домінували представники комуністичної партії і чиновництво. У 1992-1993 роках здійснювалися спроби роздержавити місцеві органи самоврядування. На сьогодні відомі такі форми місцевого самоврядування: модель національного відродження традиційна національна модель місцевого самоврядування, консервативна модель місцевого самоврядування [116, с. 40-42]. Але успіх діяльності органів місцевого самоврядування визначається людським фактором і, насамперед: професіоналізмом і відповідальністю посадовців за виконання повноважень, отриманих від виборців.

Закон інтересу як один із соціологічних законів в умовах глобалізації соціального світу набуває нових специфічних відтінків. Інакше кажучи, йдеться про проблему оптимізації глобальних, загальнонаціональних та регіональних

інтересів, як один із ключових факторів які зближують народи й держави і разом з тим посилюють суперечності і порушують геополітичну рівновагу [132, с. 193].

Отже, треба з'ясувати ключові поняття: глобальні інтереси, загальнонаціональні інтереси, і регіональні інтереси. Глобальні інтереси є діяльність суб'єктів суспільно-історичного процесу, котрі зайняті пошуком і вибором раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів і засобів розв'язання глобальних протиріч між потребами, цілями, цінностями та умовами їх життєдіяльності. Загальнонаціональні інтереси – це інтереси всіх національностей та народностей певної країни чи групи країн. Загальнонаціональні інтереси є, власне кажучи, народні інтереси, оскільки народ є поліетнічне утворення. Регіональні інтереси є інтереси певного регіону.

До речі, що ж таке регіон? Регіон (від лат. regio – область, округ) – територія, що характеризується комплексом притаманних їй фізико-географічних, економічних, політичних та інших ознак. Поняття регіону може стосуватися як окремої країни, так і групи країн. Регіональні інтереси є діяльність певних суб'єктів, яка спрямована на пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів та засобів розв'язання регіональних протиріч між потребами, цілями, ідеалами, цінностями та умовами їх життєдіяльності.

Похідним від терміну «регіон» є регіоналізація. Як наукове поняття «регіоналізація» пов'язана, перш за все, з економічним розвитком певних територій. Поняття регіону не тільки географічне територіальне, а й політичне. Воно позначає рівень децентралізації. Регіоналізація є обґрунтування того, що керівникам держави треба урахувувати це один рівень інтересів, який знаходиться на близькій відстані від федералізації.

Регіоналізація в сучасному світі розглядається як контролююча інстанція з боку громадянського суспільства за діяльністю державних органів у регіонах. Регіоналізація по суті справи спрямована на послаблення політичного напруження в державі, інституційної її єдності. У політичному розумінні «регіоналізація є концепцією, наближеною до федералізму, а отже, виникає

новий тип держави – регіоналізована держава [132, с. 194]». Тут запрошується думка: про те, поняття «регіоналізована держава» є близьким до поняття «федеративна держава». Разом з тим, між ними є не тільки тотожність, але й відмінність. Тотожність понять «федеративна держава» та «регіоналізована держава» полягає у тому, що складовими державними органами, якими є федеративні та регіональні органи, надається право законодавчої влади, тобто повної автономії. Отже, виходить, що і федерація і регіоналізація підривають устої унітарної держави.

Федералізація (від фр. *federaliser* – об'єднувати у федерацію) – запровадження федеративного ладу в будь-якій країні. Федерація є форма державного устрою; союзна держава, що складається з ряду держав, або державних утворень, кожне з яких, поряд з загальнодержавними, має власні законодавчі, виконавчі і, як правило судові органи.

Різниця між «федеративною державою» та «регіоналізованою державою» полягає в тому, що «регіони загалом не беруть участі у функціонуванні центральної влади [132, с. 194]».

Розглядання питання про співвідношення глобалізаційних, національних та регіональних інтересів у життєдіяльності українського народу приводить до висновку, що у вітчизняній суспільствознавчій літературі не розроблені якщо не взагалі, то принаймні у більшості випадків самі поняття глобалізаційні, національні та регіональні інтереси. Більше того, спроби розглянути поняття «регіональні інтереси» виводять нас на поняття «регіоналізація» та «регіоналізаційна держава». Наближений аналіз цих понять дає можливість переконатися, що тут ми торкаємося проблеми перспектив розвитку української державності: від унітаризму до федералізації чи регіоналізації. Але цієї теми ми торкнемося в наступній главі.

А поки що звернемо увагу на поняття «національні інтереси». Саме поняття інтересу характеризується суперечливістю. Вона появляється насамперед у тому, що в інтересі перехрещуються раціональні та ірраціональні шляхи форми, методи та засоби розв'язання протиріч. По-друге, суперечливість

інтересу простежується по суб'єктному критерію, тобто по носію інтересів: окремі люди, групи людей і класи, нації, країни. По-третє, суперечливість інтересу має місце у визначенні «розумної міри поєднання глобальних, загальнодержавних і регіональних інтересів [22, с. 195]».

Треба зазначити, що глобальні, державні та регіональні інтереси становлять певну протилежність. Мудрість полягає у тому, щоб «гармонійно поєднати їх [132, с. 200]». Вони однаково суттєві в контексті забезпечення соціальної цілісності. Але істина завжди конкретна і в певних конкретно-історичних умовах глобальні, державні або регіональні інтереси мають пріоритет.

У сучасній соціально-політичній ситуації в Україні мають місце перебільшення ролі і значення центру і регіону. Прибічники першого підходу відстоювали модель унітарної децентралізованої держави. Прибічники другого – схиляються до ідеї федерального устрою України. І в період президентських виборів 2004 року, коли конкурентна боротьба між претендентами на посаду президента досягла апогею, в повітрі вітала ідея: адміністративно-територіального розподілу України за едеративним критерієм. і це не випадково, оскільки для цього є об'єктивні передумови в Україні і значний досвід в Західній Європі. «Наприклад, значна кількість парламентарів об'єдналась в Асамблею європейських регіонів, яка має за мету всіляко сприяти регіональній інтеграції і співробітництву в Європі поза існуючими державними кордонами [132, с. 201-202]». Але механічно європейську ідею регіоналізму не можна перенести в Україну, оскільки «західно європейський регіоналізм розвивається на тлі розвинутої економіки країн Європейської співдружності, стабільної політичної системи і соціального консенсусу – тобто за умов, яких поки що немає в Україні [132, с. 202]».

Але не можна погодитись з думкою стосовно того, що в Україні начебто протікають два паралельних процеса – «становлення державності і дальша консолідація української нації як багатоетнічної, полікультурної спільноти [132, с. 202]». Тут, на наш погляд, має місце штучний відрив атрибута від субстанції,

що є принаймні некоректно. Етнос і його історичні різновиди виступають однією із основ і рушійних сил суспільного розвитку. Є ще класові спільноти, які в умовах ринкової економіки та таких законів суспільного розвитку як закон інтересу та закон конкуренції, втрачають своє провідне значення. Врешті-решт, нації в умовах поліетнічних суспільств також не можуть очолити соціально-історичні процеси. Це мають здійснити тільки ті суб'єкти суспільно-історичного процесу, які виражають і захищають інтереси народу як наднаціональної спільноти. Отже, поліетнічне суспільство може бути консolidоване тільки з позицій цілого, а не з позицій якоїсь його складової частини. Нація – навіть корінна нація – лише складова частина цілого, в якості якого виступає народ.

В народі, як в океані, згасають міжетнічні та міжнаціональні антагонізми. Тому не можна погодитись, що становлення державності може протікати паралельно з консолідацією української нації. У сучасній Україні понад 150 національних меншин і етнічних груп, які не мають своєї власної державності, але є держава як орган, який покликаний виражати і захищати інтереси всіх мешканців країни. Тому говорити про два паралельних процеси в Україні, принаймні, неточно і помилково. Процес державотворення і етнічна консолідація українців є єдиний, хоча і суперечливий процес. Більше того, недоцільно приводити приклади, коли держава начебто формує свою національну спільність. Тому, що такі приклади будуть працювати проти ідеї, заради якої приклад приводиться. Ленін говорив: «Дайте нам організацію революціонерів і ми перевернемо Росію!» Такою організацією з'явилася КПРС. Соціалістична держава намагалась створити із народів царської імперії радянський народ. І ми знаємо чим це закінчилось.

Ідея національної державності залишається сьогодні актуальною і романтичною. Але не варто забувати, що це один із міфів, яким кормлять і підкормлюють українців. Справді, якщо кожна національна спільнота, яка мешкає на теренах України, буде переслідувати тільки свої національні інтереси (адже в цьому суть національної ідеї), що корисного буде для України? Разом з тим прихильники національної ідеї вважають що категорія «національна ідея»

такої ж ваги, якщо не більше, що і категорія «національна безпека», оскільки «національна ідея – це форма раціонального досягнення нацією своєї єдності, самодостатності, ідентичності і самосвідомості – корінних цінностей свого існування і цілей діяльності і розвитку ... субстратом, на якому формується національна ідея, є народ [15, с. 3, 7, 10]».

У порівнянні з національною ідеєю більш конструктивною є, на наш погляд, ідея раціоналізму. Чому? Тому, що регіонів в Україні п'ять, а національностей близько 150. І це тільки у кількісному значенні. А у якісному значенні регіони – конкретні територіальні, господарські та адміністративно-політичні одиниці, в умовах яких мешкає поліетнічний український народ. Умовно в Україні виділяють Центральний, Індустріальний, Південний, Західний регіони, а також – Донбас. До Центрального регіону належить та частина України, яка традиційно охоплюється поняттям Київська Русь і являє собою історичну Батьківщину східного слов'янства, колиску української мови. Київ становить його ядро, найбільший промисловий і впливовий культурний осередок, центр підготовки кадрів для всієї України. Індустріальний регіон має два центри – Дніпропетровськ і Харків.

«Тут впродовж семи радянських десятиріч було створено потужний промисловий комплекс, значною мірою підпорядкований завданням: оборони. Інтенсивне переміщення населення створило своєрідне політичне середовище з високим ступенем міжетнічної толерантності [132, с. 205]».

Південний регіон – це Чорноморський регіон, який характеризується складними етнічними проблемами, пов'язаними з політико-правовим статусом кримських татар.

Інтересам українського народу відповідають культурно-історичні традиції Західного регіону. «Регіон зазнав значного впливу західної політичної традиції... Тут значно глибше, ніж на Сході, закорінені у суспільну свідомість ідеї незалежності, державності, специфічної української духовності. На сповідувану населенням систему цінностей впливають греко-католицькі та римо-католицькі віросповідні принципи [132, с. 206]».

Регіональна строкатість України пояснюється, принаймні, двома обставинами. Перша – з давніх-давен український народ розвивався на стику двох силових полів. Західна частина українців потрапляла в орбіту впливу Польщі та Литви, а східна – Росії. Значного утиску український народ зазнавав ще й з боку південних сусідів Криму та Туреччини. Усе це мало трагічні наслідки і часто українці опинялися «по різні боки фронтів і змушенні були вбивати один одного. Та в роки Другої світової війни відгомін того поділу ще залишався [132, с. 206-207]».

Він залишається ще й сьогодні і це відчувається в дискусіях про надання воякам УПА статусу учасників Другої світової війни.

Друга причина, яка стимулює регіональні ілюзії, пов'язана з тими шляхами, формами, методами та засобами індустріалізації в тій частині України, яка входила до складу СРСР у 20-30-х роках ХХ століття.

Ідеї регіоналізації та федералізації розігруються як козирні карти у політичних баталіях політичних партій та блоків під час парламентських та президентських виборів. В принципі такі ідеї мають право на існування, оскільки вони випливають із історично-територіальних особливостей українського суспільства. Але як тільки політичні амбіції в певній мірі задовольняються, ідеї регіоналізму та федеративного устрою вщухають і політичні лідери дотримуються ідей унітаризму. Врешті-решт, це є віддзеркаленням у суспільній свідомості сучасного природно-історичного процесу, який характеризується двома тенденціями:

- 1) федеральні системи еволюціонують у бік більшого унітаризму;
- 2) унітарні держави дедалі більше стають децентралізованими [132, с. 208].

В умовах, коли в Україні діють політичні сили зацікавлені в розвитку регіоналізму, важливою є проблема досягнення загальнонаціонального консенсусу. Мова йде про діалектику частини і цілого. Оскільки ціле складається з окремих частин, то проблема полягає у досягненні «необхідного консенсусу між різними регіонами країни».

Тут, звичайно, потрібно поглиблювати і розширювати права регіонів і разом з тим не втрачати із поля зору цивілізаційний потенціал унітаризму. Звичайно, абсолютного консенсусу не може бути між регіонами та центром. З іншого боку абсолютизація регіональних інтересів може привести до сепаратизму, що ще більше небезпечно для цілісності України.

Ніщо інше, «як лише власна демократична державність може гарантувати не тільки національну соборність, а й регіональну самобутність. Цього не варто забувати тим політикам, які час від часу, особливо під час парламентських і президентських виборів, намагаються розігрувати в Україні регіоналістську карту, таку собі мозаїковість України, за якою інколи зникає образ самої України [131, с. 174]».

Держава як ціле, а регіони як частини являються суб'єктами регіональної політики. Центр і регіони «домовляються про нові правила гри, кінцевою метою якої є підвищення ефективності регіонального господарювання і управління, внаслідок якої у виграші залишаються всі: і держава, і регіони [131, с. 174]».

До специфічних політичних рис українського народу додається ще одна обставина. «Йдеться про збіг у просторі і часі двох важливих процесів – етнічного відродження меншин, що відчують та усвідомлюють себе суб'єктами політичних процесів, з одного боку, та відродження титульного українського етносу, який з об'єктивних причин посідає роль державоутворюючого, – з другого. Цілком природно, що спочатку активнішим був титульний етнос, коли йшлося про незалежність. На сьогодні політична активність його дещо знизилась, але цього не можна сказати про окремі етнічні та регіональні меншини [133, с. 136]».

«Націоналізм як ідейно-політичну течію титульного етносу переосмислено з позицій сучасних уявлень. Визнано, що виникнувши в певних історичних умовах, коли українська нація по суті не мала державності і була розчленованою, він відігравав консолідуючу та мобілізуючу роль радикально налаштованої частини молоді. Проте націоналізм не став офіційною ідеологією сучасного державотворення в Україні, хоча на цьому наполягали певні політичні та

інтелектуальні кола в Україні та діаспори, щоб покласти його в основу національного відродження [131, с. 178]».

«Істотному зниженню міжнаціональної напруги в Україні сприяло й те, що в основу державотворення було закладено модель держави, яка будується не на етнічному, а громадянському принципі. ...Україна як суверена демократична держава будується на принципах громадянської рівності, обстоюючи пріоритет прав людини, а не окремого етносу. І це закріплено в Конституції України. Але оскільки людина не існує поза межами етнонаціонального виміру, то зрозуміло, що гуманізація етнополітики, наповнення її людським змістом стала однією з пріоритетних засад вітчизняного державотворення [131, с. 178]».

У країнах пострадянського простору спостерігається тенденція до законодавчого закріплення мов титульних націй як державних. Чим це пояснюється? Сказати політичним фактором недостатньо, тому що у багатьох постколоніальних країнах світу державною мовою тривалий час залишається мова метрополії. Швидше за все така ситуація пояснюється тим, що в СРСР національні мови мали право на існування. Принаймні вони не знищувались, як це було за часів царизму. Але і в старі часи до української мови ставлення було неоднозначне в умовах колонізації українських земель після падіння Київської Русі під натиском монголо-татарської навали. Так, в період перебування частини українських земель у складі Великого князівства Литовського в повній політиці Литви переважало звичаєве право, яке ґрунтувалося на принципі: «Ми старини не рушаємо, з новини не уводимо».

За часів підпорядкування Польщі в Україні українська мова обмежувалась територіально й функціонально. Після Люблінської унії (1569 р.) майже всі українські землі перейшли до Польщі, а українська освіта, книгодрукування втратили державну підтримку. Обмеження функцій української мови відбувалося і в Східній Україні, яка знаходилася під протекторатом Росії. Спершу це торкнулося мови української церкви, коли в 1685 р. владу над українською православною церквою перейняв московський патріарх. 1720 р. видається указ про заборону видання нецерковних книг українською мовою. Поступово

відбувалося російщення східноукраїнського народу. 1863 р. видається таємний Валуєвський циркуляр про відміну видання української церковної і науково-освітньої літератури. Енським актом 1876 р. заборонялося ставити театральні вистави українською мовою, викладати в освітніх закладах, зберігати українську літературу. У 1881 р. Олександр III здійснив деякі незначні послаблення щодо української мови. Нею дозволялося користуватися у родинному житті переважно селян.

Революція 1905 р. скасувала протиукраїнські циркуляри російського самодержавства. У 1907-1909, 1912-1913 рр. в Україні відбувається незначне оновлення української мови, як наслідок тимчасової лібералізації з боку російського уряду. У цілому царська політика щодо української мови була незмінна.

Інша ситуація склалася на західноукраїнських землях у кінці XIX – на початку XX ст. У Галичині та на Буковині визнавалась і гарантувалась рівноправність усіх мов. Але на перешкоді стояло пропольське місцеве законодавство. У Галичині українська мова визнавалась як друга крайова мова. Її викладали у початковій школі. У вищій та середній освіті домінувала польська мова. На Буковині насаджувалася німецька та румунська мова, а на Закарпатті – угорська мова. Розвиток української мови дозволявся на рівні діалектів.

Суттєво стало змінюватися ставлення до української мови розпочинаючи з Лютневої революції 1917 р. Українська Центральна Рада, Гетьманат, Директорія докорінно змінили статус української мови. Після встановлення радянської влади в Україні спостерігається на перших етапах радянського періоду (1921-1982 рр.) українізація: всі державні установи переходять на українську мову. У навчальних закладах викладання здійснюється українською мовою, у театрах і кінематографі зазвучала також українська мова. Але у політиці українізації було чимало формалізму, парадності, показухи. З 1933 р. розпочалася неоголошена боротьба Москви з політикою українізації під прикриттям боротьби з «місцевим націоналізмом». Поступово зростало тотальне зросійщення особливо в сфері освіти.

У роки Другої світової війни, зокрема, в повоєнний період незмірно зросла в Україні кількість російських шкіл. Теоретичним підґрунтям цієї політики стало вчення про так зване злиття нації під егідою російської мови. І лише 28 жовтня 1989 р. Верховна Рада прийняла перший в історії України Закон УРСР «Про мови в Українській РСР». За цим Законом Українська мова отримала статус державної. Це положення отримало розвиток у «Декларації прав національностей України» 1991 р., в Законах України «Про національні меншини в Україні» 1992 р., «Про освіту» 1991 і 1996 рр. і в Конституції України 1996 р.

Незважаючи на це мовна ситуація в Україні залишається складною і вона визначається наступними факторами:

1) домінування російської мови внаслідок історичної традиції, яка склалася шляхом тривалої політики русифікації як неприхованої з боку царського та маскованої з боку радянського режимів;

2) повільне розширення діапазону соціального функціонування української мови завдяки тому, що вступив у дію новий чинник мовної ситуації, а саме – мовна політика новоутвореної держави і роль громадських та політичних організацій та засобів масової інформації [134, с. 424-428].

Але впровадження української мови в суспільне життя здійснюється на так швидко, як передбачалось у Державній програмі 1991 р. та комплексних заходах 1997 р. Найбільш загрозлива і суперечлива ситуація стосовно статусу української та російської мов склалася в південно-східному регіоні України, де не заперечувалося, що українська мова має бути державною, але разом з тим і російська мова не повинна почуватися як іноземна.

Мовна проблема залишається актуальною і в перших роках XXI століття на теренах України. Справа в тому, що ще в народній свідомості не вдалося подолати рецидиви об'єднання російської української та білоруської мов під егідою російської мови, які ґрунтуються на міфі про першорядність російської мови і походження від неї української та білоруської мов. Але українська мова має свої генетичні корені і вона повинна розвиватися як атрибутивна характеристика українського народу. Оскільки український народ є поліетнічна

спільнота, до складу якої входить і не українське населення, не спілкування українською мовою впливають такі чинники, «як: а) прищеплення любові до української мови; б) підвищення її престижності і в) усвідомлення мовцями ступеня її потрібності, тобто фактор доцільності володіння й користування нею [134, с. 459]».

Побудова суверенної демократичної та соціальної держави в Україні пов'язана з піднесенням престижності української мови, що «передбачає гармонізацію відносин між українською (титульною) нацією та національними меншинами. Інструментом регулювання міжнаціональних відносин в Україні повинна стати державна політика у сфері застосування української мови як державної та мови міжнаціонального спілкування в Україні... виходячи з конституційних вимог та національних інтересів України [134, с. 463]».

На користь того, що українська мова має домінувати в Україні свідчить її етнічний склад. У відповідності з даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, в Україні проживають представники понад 130 національностей та народностей. У національному складі населення України переважна більшість – українці, чисельність яких становить 37 541,7 тис. осіб, або 77,8 % від загальної кількості населення. Українську мову вважають рідною 67,5% населення України, що на 2,8% більше, ніж за даними перепису 1989 року [134, с. 464].

Між іншим, мовна проблема в Україні залишається ще складною, оскільки є етнічні українці, які володіють і українською і російською мовами, і російськомовні етнічні українці, які не досить активно володіють українською мовою. Інакше кажучи, у нас немає етнічних підстав автоматично поділяти український народ на дві частини: україномовний та російськомовний. Разом з тим заслуговує на увагу думка І.Ф.Кураса, що «для забезпечення реальних умов повнокровної соціального функціонування української мови як мови основної корінної нації й державної мови країни держава на рівні всіх гілок влади – законодавчої, виконавчої й судової – має цілеспрямовано й послідовно проводити в життя вже обрану нею мовну політику з її пріоритетним напрямом – Виконанням 10-ї статті Конституції України. Основними напрямами

на найближчу перспективу мають бути, очевидно, такі. По-перше, приведення мовного законодавства країни у відповідність до нових історичних реалій. По-друге, незалежно від долі цього нового закону й часу його прийняття Верховною Радою забезпечення виконавчою владою, органами прокуратури та судовими органами беззастережного виконання вже прийнятих нормативних актів з мовних питань... По-третє, створення при Кабінеті Міністрів України структурного підрозділу під умовною назвою комітету (департаменту) в справах мовної політики як єдиного центрального державного органу що здійснював би керівні координаційні й контрольні функції в цій галузі... По-четверте, забезпечення з боку держави політики економічного протегування державній мові в тих сферах її функціонування, які в умовах різноукладності економіки й ринкового суспільства поки що не регулюються правовими актами або адміністративними заходами (недержавні заклади освіти й виховання, книговидавництва, друковані засоби масової інформації тощо), захист мови від нівелюючих глобалізаційних чинників [134, с. 467-469]».

Проблема вираження і захисту інтересів українського народу у мовній політиці пов'язана з процесами деколонізації та глобалізації.

Деколонізація є не що інше як утвердження національної ідентичності і у мовній сфері передбачає вирішення принаймні трьох основних завдань:

- 1) збільшення кількості носіїв мови;
- 2) розширення її функціонування в тих сферах, у яких зона представлена мінімально;
- 3) очищення корпусу мови (лексики, граматики, фонетики) від іншомовного впливу, у першу чергу її дерусифікація [134, с. 469]».

Глобалізація у мовному просторі означає відкритість мови в комунікативних потоках і можливість впливу чужоземних учасників на мовний процес. Хоча глобалізація за своєю сутністю має наднаціональний характер, проте добре відомо, що у світовому соціально-історичному процесі домінують інтереси американців, британців, німців, японців. «Глобалізація загострює боротьбу за панування в інформаційному просторі. Йдеться не тільки про

суперництво між мед медіа-концернами, але й між національними мовами... Мова стала не просто активним учасником товарообміну, але й частиною товару [134, с. 470]». Отже, мовні інтереси українського народу полягають у тому, щоб, по-перше, українська мова розвивалась і розповсюджувалась серед широкого українського загалу. По-друге, необхідна виважена робота спрямована на поліпшення, шліфування, унормування української мови, щоб вона була зрозумілою, красивою і легкою у спілкуванні в різноманітних колах мовного простору.

Українська національна свідомість (ідея) є комплекс уявлень про сутність призначення й історичний шлях українського народу [133, с. 101]. На значній частині суспільно-історичного шляху, пройденого українським народом українська національна ідея мала войовничо захисний характер, і тільки останнім часом вона набуває науково-творчого, конструктивного будівничого змісту. На жаль, українська історіографія «дуже мляво займалася гносеологічними і методологічними проблемами [133, с. 102]». Звичайно, вона сподівалася на допомогу з боку філософії, яка, на жаль не надходила, оскільки остання в СРСР знаходилась в полоні марксизму-ленізму, а емігрантські та діаспорні філософські школи знаходились далеко від Батьківщини.

Сутність національної свідомості полягає у відповіді на питання: «за для чого живе нація, як вона реалізує себе в оточенні спільнот? [133, с. 131-132]». Національна свідомість (ідея) «є продуктом історичного розвитку, дії велетенської суми різноманітних факторів. Вона не існує поза часом, не є вічною і не народжується в одну мить. А народившись живе складним життям, чутливо реагуючи на будь-які суспільні злами і повороти, часом навіть на незначні, ледь помітні. Вона розвивається, збагачується, поглиблюється, вдосконалюється в процесі цивілізаційного поступу. Нерідко доводиться виборювати право на визнання в нелегкому суперництві з іншими світоглядними орієнтаціями, суспільствознавчими концепціями [133, с. 132]».

До «обов'язкових, визначальних системоутворюючих елементів національної свідомості можна віднести три базові ідеї – ідею української

державності, ідею української соборності та ідею української особистості (окремішності) [133, с. 134]».

«У багатомісячній історії українського народу, окрім здобуття державної незалежності в 1991 р., можна виділити ще лише два моменти – апогеї, коли нація об'єднувалась у могутньому пориві до самозбереження, свободи і суспільного прогресу. Це своєрідна українська революція 1648-1667 рр. і революція 1917-1920 рр. При всіх зрозумілих відмінностях обидві революції мали чимало спільного. Передусім, у обох випадках подія виривалася з віковичної неволі, переживала бурхливі періоди відродження в усіх сферах суспільного буття, запроваджувала власну державність, перетворювалась на могутню геополітичну реальність, вагомий чинник світових процесів. І в обох випадках це був триумф національної ідеї [133, с. 137]».

«В основі національної свідомості має бути органічне поєднання природних соціальних і духовних сфер життєдіяльності народу, прагнення провідної нації та її пасіонарних осіб до корінних суспільних зрушень і перетворень, які виводили б народ до рубежів суспільного прогресу. У національній свідомості мають домінувати думки і почуття, які відповідають інтересам переважної більшості народу, коли керівники визвольного руху висувають і обґрунтовують програми і гасла, які близькі і зрозумілі різним соціальним верствам. Ступінь згуртованості навколо визвольних ідеалів (на рівнодіючій природно-соціально-духовній магістралі) виявляється максимальним у моменти коли натхненники, ініціатори, організатори руху демонструють здатність здійснювати адекватний народним сподіванням курс і миттєво руйнується, коли виявляється, що елітні кола зраджують ідею соціальної справедливості. Тоді мають місце внутрішні конфлікти в елітних колах і при втручанні зовнішніх чинників це може завершитися національною катастрофою. Таким чином, майбутнє України, її народу, що в черговий раз переживає екстремальну ситуацію радикальних трансформацій, багато в чому перегукується зі згаданими історичними періодами. Значною мірою воно залежить від усвідомлення керівниками держави, всіма суб'єктами політичного процесу,

потреби у національній ідеї з її могутньо-консолідуючим потенціалом [133, с. 138]».

До структури інтересів українського народу належать етноконфесійні реалії. Останнім часом стало правилом гарного тону критикувати марксистсько-ленінську парадигму, в якій начебто головними суб'єктами суспільно-історичного процесу були класи та партійно-класові організації, хоча і говорилося, що все діється заради людини, в ім'я людини. Поки що в посттоталітарному українському суспільстві мають місце політичні змагання, зміст яких зводиться до спекуляції на людському факторі, в тому числі і релігійному, оскільки релігія спрямована на людину та її внутрішній духовний світ.

Треба зазначити, що релігія впливає на розвиток українського народу у тісному зв'язку із політичним фактором. Цей взаємозв'язок релігії та політики простежується в наступному. По-перше, вирішення завдань державного управління вимагає того, щоб рахуватися з релігійним фактором у різних його проявах: регіоналізм і конфесійність населення; релігія і етнополітичні проблеми; забезпечення прав особи, пов'язаних з релігією; геополітичний вибір, зовнішньополітичні орієнтації України (саме тут стикаються західне і східне християнство, християнство та іслам, а складні процеси у релігійному житті сусідніх з нами країн впливають на одновірців в Україні); питання внутрішньої безпеки (міжконфесійні та міжцерковні конфлікти, які мають відверто дестабілізаційний характер щодо внутрішньої політики в Україні) [135, с. 365].

Істотно на інтереси українського народу впливають релігійні організації, центри яких знаходяться за межами України. Ідеться про Українську православну Церкву московського Патріархату, Українську Греко-Католицьку Церкву, Римо-Католицьку Церкву, різноманітні християнські секти та інші. По-друге, релігія впливає на інтереси народу як своїм світоглядним змістом, так і комплексом господарських, майнових, правових та інших справ. По-третє, релігія завжди виступає як політизована сила, хоча і відділена від держави. Більше того в умовах, коли в Україні відбуваються демократичні процеси, релігія

і церква помітно прилучається до активної участі у політичному житті. Цьому сприяє той факт, що в Україні виникають громадсько-політичні організації, приймають релігійну спрямованість. Тут мають місце і християнсько-демократичний рух і політична партія мусульман України. По-четверте, останнім часом деякі політичні сили використовують релігію та церкву як засіб політичної боротьби, досягнення певних політичних цілей і набуття авторитету серед широких верств населення [135, с. 365-368].

Проблеми впливу релігійного світогляду на народ і, зокрема, на окрему особистість в сучасних умовах досліджуються в релігієзнавчій українській літературі. Але на цьому шляху існує чимало перешкод. «До причин такого стану слід віднести: а) труднощі переходу дослідників на нову методологічну базу; б) залишкові прояви атеїстичної традиції, коли релігію було усунуто з суспільно-політичного життя, внаслідок чого досліднику, вихованому на атеїстичних підходах, важко й досі уявити всю міру впливу релігії на соціальні вчинки людей; в) прагнення керівників багатьох релігійних організацій відмежуватися від політики, залишитися осторонь неї; г) організаційна складність проведення соціологічних досліджень; д) важкодоступні об'єкти вивчення – релігійні лідери й політична еліта, майже повна відсутність в Україні розгорнутих біографічних словників [135, с. 371-372]».

Варто зазначити, що український народ зацікавлений у відродженні міфологічного і релігійного світоглядів, які впродовж семи десятиліть знаходились у змушеній ізоляції. Релігія і церква справляють гуманістичний вплив на суспільство і на окрему людину, виконуючи мотиваційну, виховну та інші функції. Релігія задовольняє «тяжіння людей до трансцендентного, вічного», виступає могутнім регулятором морально-політичних відносин, долає бездуховність і політичний аморалізм [135, с. 389]». Найпопулярнішим в Україні є християнство як світова релігія, згідно з якою в якості першооснови і рушійної сили розвитку всього існуючого приймається Найвище Духовне Енергетичне Начало – Бог, який має три іпостасі: Бог-Отець, Бог-Син і Бог Дух Святий. Найчисленнішим в Україні є православ'я, яке представлене трьома автономними

церквами: українська Православна Церква, Греко-Католицька Церква, Римо-Католицька Церква. Поширені в Україні також протестантські церкви. Це, насамперед, євангельські християни-баптисти, християни віри євангельської, адвентисти сьомого дня, свідки Єгови та інші. В Україні функціонують окрім зазначених церков іудейські та мусульманські громади. Поширюються також нетрадиційні релігійні напрями: нехристиянські, неоіндуїстські, буддійські, універсалістсько-інтеграційні та інші.

Не можна сказати, що атрибутивні ознаки народу існують ізольовано одна від одної. Навпаки, вони органічно перетинаються, взаємопов'язані. Так, територіальні та політичні проблеми пов'язані між собою таким чином, що їх розглядають як геополітичні. Таке сполучення набуває особливої гостроти в умовах сучасної глобалізації, коли йдеться про тенденції нейтралізації та збереження національної ідентифікації українського народу в питаннях збереження самобутності в державній сфері, мовній, культурно-історичній.

Геополітична ситуація в світі загострилася внаслідок дії кількох фундаментальних факторів. Мова йде, по-перше, про події 11 вересня 2001 р. в США, а також дії американського уряду проти Іраку та Афганістану, які свідчать про початок міжцивілізаційних воєн. По-друге, зростає роль і значення геоекономіки. Глобалізація у її різноманітних формах руйнує «стіни» та кордони між народами, обмежує їх суверенітет і викликає до життя наднаціональні економічні, політичні, інформаційні та інші структури. По-третє, в результаті зростання глобалізаційних процесів у світі домінують три потужних економічних центра: США як лідер сучасного однополюсного світу; Європейський Союз, який об'єднує 25 країн і наближається до федеративної наддержави нового типу; Китай, який набирає обертів у геоекономічному просторі і здатний перевести міжнародні відносини у двополюсну площину. По-четверте, Росія відновлює статус наддержави за рахунок створення паливо-енергетично-транспортної світової імперії [130, с. 68].

Усі ці фактори безпосередньо чи опосередковано впливають на Україну. Звідси випливає завдання стосовно чіткого усвідомлення свого місця в

геополітичному просторі сучасного динамічного світу. Тому геополітична проблематика захоплює широкі верстви політиків, журналістів, політологів та інших науковців. І це не випадково, оскільки плюралізм у міжнародній політиці змінив дуалізм Вашингтона і Москви у прийнятті стратегічних рішень. Від цього безумовно виграли всі. Разом з тим молоді незалежні держави пострадянського простору зіштовхнулися з глибокими і небезпечними зовнішніми впливами стосовно національної ідентичності.

Україна тривалий час балансує між Росією та західною Європою. Разом з тим Україна прагне до гармонізації геополітичних інтересів у сучасному світі, зокрема в Європі. Звичайно, Україна має враховувати геополітичні орієнтації близького і далекого зарубіжжя.

З погляду Росії Україна є важливим проміжним "окраїнним" несамо-достатнім геополітичним ареалом. Росія прагне всіма засобами тримати Україну в російському напрямі у її пошуках свого геополітичного розвитку. Російські експерти постійно наголошують, що «дрейф» України в бік Заходу приведе до її послаблення і врешті-решт розпаду. В цілому Росія прагне домінувати на пострадянському просторі і «створити єдину державу за типом федерації, чи конфедерації, чи союзу [130, с. 78]». З погляду України Росія була, є і буде одним із найважливіших пріоритетних стратегічних партнерів. Інтереси українського народу вимагають усвідомлення місця України в геополітичному просторі і в контексті розвитку глобалізаційних зв'язків і відносин між народами, розробки стратегії і тактики реалізації національних інтересів.

Геополітична стратегія України розвивається в орбіті трьох головних парадигм: Євразійська, Євроатлантична і Чорноморська. Це природне геополітичне середовище України викликало інколи суперечливі оцінки політиків і аналітиків стосовно того, чи є Україна суверенною державою і чи має вона власну зовнішню політику? В оточенні потужних індустріально розвинених країн Україні нелегко розробити і послідовно дотримуватися чіткої стратегії у міжнародних відносинах. Але це має бути. Інтереси українського народу вимагають не ситуативної гри на стратегічних протиріччях між Росією і Заходом,

а далекоглядної прозорої стратегічної лінії, яку б поважали і на Заході, і на Сході. Здається, міжнародна політика України має будуватися на більш глибоких фундаментальних засадах, які витримують будь-які тимчасові коливання західних і східних держав. Звичайно, стратегія української держави також має колитися і бути гнучкою, але не до перманентної переорієнтації її основ. Щоб цього не сталося, необхідно добре продумати роль, функції та статус держави у глобалізаційному світі. Принципи зовнішньої політики мають бути не кон'юнктурними, а далекосяжними «засадничими принципами внутрішньої і зовнішньої політики держави [130, с. 84]».

Інтересам українського народу не відповідає конфронтація між США і Росією щодо контролю над пострадянським простором. «Саме тому для України вкрай важливо виробити адекватну лінію з обома своїми стратегічними партнерами [130, с. 86]». Варто також наголосити на тому, що у зв'язку з дослідженнями проблеми геополітичного розвитку України, набуває особливого значення питання про національну безпеку як від зовнішніх, так і від внутрішніх загроз. До речі поняття «безпека» варто розглядати «не як відсутність будь-якої небезпеки, а їх існує безліч, а як спроможність держави, еліти, особи передбачити їх реальність і забезпечити захист від їх деструктивного впливу.

Тобто це не стільки усунення небезпеки як такої (інколи її просто неможливо усунути), а формулювання позитивного стану суспільства, держави і особи по захисту їх існування і навіть життя шляхом активної протидії реальним і потенціальним небезпекам. У цьому аспекті безпека є сукупністю протидій, системою гарантій, які забезпечують захист об'єкта (особи, суспільства, держави) від реально існуючих і потенційно можливих внутрішніх і зовнішніх небезпек, які можуть нанести шкоду життєво важливим інтересам [130, с. 91]».

Особливість геополітичного становища України полягає в тому, що південно-східні її регіони перебувають у зоні підвищеної етнополітичної конфліктності пов'язаної з «великою євразійською дугою етнополітичної нестабільності», яка простягається від Північної Ірландії до Шрі-Ланки. Разом з тим варто зазначити, що конфліктний потенціал цієї дуги певною мірою

балансується консенсусним потенціалом іншої дуги – «північно-східноєвропейської дуги етнополітичної стабільності» від берегів Ісландії до берегів Волги [130, с. 92-93].

Проблема захисту етнічної безпеки потребує перш за все визначення ключового поняття «етнічна безпека». Етнічна (відповідно – національна) безпека – забезпечення сприятливих умов для життєдіяльності та «самореалізації» етносу (нації, народу), суспільства в цілому і також держави [130, с. 93]».

Є принаймні два варіанта забезпечення етнічної (національної, народної) безпеки у сучасному світі. По-перше, йдеться про гоббсовську парадигму національної безпеки, у відповідності з якою територіальна цілісність, національна єдність та національне виживання забезпечується шляхом утворення і розвитку власної держави. Більш привабливою концепцією стає кантівська парадигма етнічної безпеки. Сутність її полягає у тому, що національна безпека може бути забезпечена шляхом усунення сучасної системи ізольованих національних держав і досягнення довічного миру через створення всесвітньої федерації держав і введення всесвітнього громадянства. Історичний досвід свідчить про те, що обидві концепції мають право на існування. До гоббсовського варіанту схиляються ті народи, які щойно звільнилися з-під тоталітарного ярма і прагнуть вільного розвитку. І навпаки, поліетнічні, правові та демократичні країни все більше схиляються до кантівської парадигми.

Поняття етнічна безпека вкрай важливе і потрібне. Останнім часом все частіше говорять про етнополітичну безпеку. На думку багатьох авторів, етнополітична безпека – це стан етнічного розвитку, «який характеризується стабільністю, здатністю знаходити оптимальні відповіді на виклики часу, адекватно реагувати на вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, котрі викликають міжетнічну напруженість, створюють загрозу національній злагоді і єдності, територіальній цілісності та самому існуванню поліетнічної держави і суспільства [130, с. 94]». Етнічна безпека полягає також у тому, щоб забезпечити такі умови, які б гарантували існування і всебічний розвиток кожної особи незалежно від її етнічного походження; родини незалежно від етнічного

походження і рівня розвитку; суспільства та держави незалежно від кількості й чисельності етнічних спільнот. До складових елементів етнополітичної системи варто віднести, по-перше державні органи, які контролюють ситуацію всередині та ззовні; по-друге, політичні партії та рухи; по-третє, організації, які мають статус складових частин громадянського суспільства. Кожен елемент системи етнічної безпеки може бути і джерелом загрози і гарантом безпеки. Тому негативна діяльність будь-якого елементу етнічної системи може викликати конфліктну ситуацію і привести врешті-решт до розколу і занепаду. Щоб забезпечити безпеку етнічної структури українського народу варто не стільки розв'язувати небезпечні ситуації, а створювати умови по запобіганню виникнення небажаних ситуацій [130, с. 94].

Отже, український народ з позицій свого географічного положення знаходиться на перехресті стратегічних інтересів великих держав Заходу і Сходу, Півдня і Півночі. Тому інтересам українського народу більш відповідає концепція «динамічної рівноваги сил». Але саме головне полягає у тому, що Україна повинна мати «свою власну, орієнтовану тільки на власні інтереси зовнішню політику [130, с. 96]» і така політика буде впливовим фактором створення механізму оптимальної моделі безпеки Європи ХХІ ст. і в цілому міжнародної безпеки у світі.

Таким чином, формування і розвиток інтересів українського народу відбувався і відбувається за такими критеріями, які стосуються складових частин будь-якої етнічної спільноти. По-перше, інтереси українського народу стосуються збереження і забезпечення цілісності, єдності, соборності українського народу. По-друге, йдеться про збереження літосферного, атмосферного, біосферного та ноосферного середовища українського народу. По-третє, йдеться також про надання прав і свобод вільному розвитку різноманітних форм власності та господарювання. По-четверте, до інтересів українського народу належить забезпечення гармонійного сполучення всеукраїнських, центральних, регіональних та місцевих форм управління та самоврядування. По-п'яте, має відбуватися обмін культурно-історичними

традиціями між різноманітними етнічними спільнотами, які складають український народ як самобутнє і неповторне етнічне утворення на європейському геополітичному просторі. По-шосте, повинна бути певна пріоритетна мова в якості державної мови має бути мова корінного етносу. Разом з тим не можна перешкоджати, а навпаки сприяти розвиткові мови, літератури та мистецтва інших етнічних спільнот в Україні. Нарешті, варто надавати усілякої підтримки такій характерній рисі українського народу як менталітет, який є його екзистенційною ознакою і у глибині якого знаходяться високі морально-вольові кардіоцентричні якості.

6.2. Специфіка механізмів вираження і захисту інтересів українського народу

Інтереси народу є певна система пошуку і вибору як раціональних, так і ірраціональних шляхів, форм, методів і засобів розв'язання протиріч між потребами, ідеалами, цілями, цінностями та умовами його життєдіяльності. Залишається недостатньо висвітленою збоку соціальної філософії проблема пошуку механізмів вираження і захисту інтересів українського народу. Наше повідомлення є спробою привернути увагу на специфічні механізми вираження і захисту інтересів українського народу засобами народної мудрості, міфології, релігії, науки та філософії. Значної уваги ми надаємо аналізу філософської думки в Україні щодо зазначеної проблеми з праукраїнських часів до сьогодення.

До механізмів вираження і захисту інтересів українського народу належать раціональні та ірраціональні шляхи, форми, методи та засоби, які пов'язані з міфологією, релігією та наукою. Є також механізми вираження та захисту інтересів народу, що ґрунтуються на народній мудрості, як сукупністю узагальнень філософського типу, що виникають, формуються і розвиваються в процесі буденної життєдіяльності народу. Народна мудрість, яка має відношення до походження української філософії, пов'язана з пошуками першооснов та

рушійних сил розвитку всього існуючого, які формуються в процесі життєдіяльності праукраїнських племен. Йдеться про племена, які мешкали у лісостепу між Дністром і Дніпром і займалися головним чином землеробством. Самі себе вони називали сколотами (від імені їхнього царя), а греки нарекли їх скіфами. Саме сколоти-слов'яни вели жваву торгівлю пшеницею з давньогрецькими колоніями в Північному Причорномор'ї. Інші племена займалися мисливством, рибальством, чабанством та іншими формами господарської діяльності. До праукраїнських племен належать також скланівські, антські племена, а також сіверяни, деревляни, драговичі. Народна мудрість праукраїнських народів дійшла до нас переважно у вигляді народних приказок, повір, прикмет та ін. У буденних спостереженнях тогочасних праукраїнських племен зафіксовано чимало здогадок, в яких фіксувалися узагальнення стосовно явищ природи, суспільного життя, поведінки та характеру людей.

До ірраціональних форм, методів, форм та засобів вираження і захисту інтересів народу належить міфологія, яку можна розглядати як систему переважно ірраціональних (емоційно-чуттєвих) поглядів і уявлень стосовно основ та рушійних сил всього існуючого, які сягають глибокої давнини, гублячись в первісних нетрях прадавньої міфологічної свідомості [81, с. 6-10]. Міфологічні уявлення праукраїнського етносу підрозділяються на міфологію матріархальної та патріархальної доби. Міфологію можна розглядати як специфічний механізм вираження і захисту інтересів народу. У міфологічних уявленнях патріархальної доби в якості першооснови розвитку всього існуючого в праукраїнському етносі приймаються – Лада й Леля, мати і донька. Ці богині оживляють й відроджують плідну землю. Жіноче начало приймається в якості першооснови всього існуючого. Це явище спостерігається майже повсемірно, оскільки всі народи перебували на матріархальній стадії розвитку. Так, у Стародавній Елладі доби кріто-мікенської культури існують богині Лето та Артеміда, теж мати й донька. Пізніше на культ цих богинь «наклався» культ Деметри та Парсефони (теж матері і доньки). Фахівці з античної та

старослов'янської міфології знаходять певний зв'язок між міфологічними сюжетами про Лето-Артеміді і Ладу-Лелю.

Дуже давньою й шановною була Мокош – володарка життєдайної вологи. Саме вона сповнює життєвою енергією рослинний світ. Шанувалася також Коляда – богиня неба, мати Божича-Сонця, якого народжує у найдовшу зимову ніч. Божич є узагальнення уявлень праукраїнців про Нове Сонце, Новий рік. Вважалося, поки Божич росте – день збільшується, коли ж починає старішати – день скорочується. У День народження Божича співали колядки, посипали зерном у будівлях на врожай, заколювали обрядову свиню, їли кутю, водили хороводи.

Українська філософська ментальність спирається також на міфологічні сюжети епохи зародження патріархату. Цьому періоду відповідає героїчна міфологія й епос. У скотсько-скіфські часи виникають і отримують поширення уявлення про небесного коваля Сварога – «батька сонця» й «творця вогню», який викував плуг, переміг Змія й, запрягши його в плуг, виорав знамениті «Змієві вали». Особливе місце у патріархальній міфології праслов'ян займають волхви-жреці, серед яких існував своєрідний «розподіл праці»: серед них були «хмарогонителі», «чародії», «потворними» та «кошунники». Перші впливали на погоду, другі – здійснювали магичні дії з водою, за допомогою особливого посуду, «чар». Треті – були «знахарями», тобто лікарями. Четверті виконували функції віщунів-ідеологів. Центральним персонажем серед останніх був Кощій (він же Кощей), який володарював потойбічним, мертвим, «зимовим» царством. Він полонив красуню-дівчину й тримав у полоні певний період, який асоціювався із зимою – періодом зимового омертвіння природи. По закінченню зими дівчину визволяв, убиваючи Кощія, молодий позитивний герой у образі князя, царевича. Закінчувалось панування зими і починався новий цикл землеробських занять [10, с. 17-30].

До механізмів вираження і захисту інтересів українського народу слід віднести тотемістські уявлення праукраїнців. Тотемізм є історична форма міфології, у відповідності з якою в якості першооснови та рушійної сили

розвитку людей приймається кровна спорідненість, їх з деякими рослинами або тваринами. Тотемізм виникає в період панування найпростіших форм господарювання (мисливство та збиральство) і відповідно такої форми суспільних зв'язків як кровна спорідненість. У повір'ях та обрядах слов'ян з цим пов'язані, по-перше, уявлення про ліших, водяних, русалок, берегинь, домових і т.ін. По-друге, мабуть в цих віруваннях беруть свій початок і обряди ряжених, звичай одягання тваринних масок, наприклад, кози, ведмедя, коня та ін., і виконання певних обрядів, танців. Нарешті, з цими віруваннями пов'язані і уявлення про людську здатність перетворюватися в тварин і птахів, що також розповсюджено в усній творчості – казках, билинах архаїчного походження. Персонажі чарівних казок мають не тільки розум та мову, але й силу і могутність, якими не володіє пересічна людина. Сюди також належать уявлення про перевертнів., можливо, родоплемінного союзу полян. Система певних моральних норм, правил і заборон регулювала відносини між співплемінниками. Тотемістичні уявлення сполучались з магічними Тотемістичні уявлення слов'ян з'явилися формою особливого усвідомлення ними єдностівіруваннями, в яких явища оточуючого світу сприймалися або як добрі, бажані, або як злі, небажані для людини. Усе це відбивалось в магічних добрих і злих прикметах, які визначали характер магічних ритуалів та дій. У східних слов'ян, як і у інших народів, виникли вірування у магічні прикмети, що регулюють поведінку членів спільностей як в будь-яких життєвих ситуаціях, так і в різноманітних галузях господарської діяльності – полюванні на звірей, ловленні риби, скотарстві, землеробстві [234, с. 6-13].

Фетишистичні уявлення праукраїнців. Перш за все варто дати визначення фетишизму. Фетишизм є міфологічна форма, у відповідності з якою певні предмети, явища чи процеси мають виняткове значення у житті людини та людства. Фетишизм пов'язаний з системою магічних вірувань та обрядів, які ґрунтувалися на річних формах господарської діяльності: скотарстві та землеробстві. Сліди цих вірувань знаходяться в календарно-обрядових піснях, за допомогою яких наші предки намагалися ублажати сили природи, щоб отримати

приплід, або запобігти порчі корисних домашніх тварин, виростити добрий врожай. Ця примітивна віра в здатність одних предметів магічно впливати на наслідки практичної діяльності і на долю людей являлась формою ілюзорних поглядів, спотвореного бачення світу. І все ж такий погляд означав важливий крок на шляху подолання конкретики, яка набувала символічного сенсу та практично-перетворювального значення для віруючих в магію людей. У період панування міфологічного освоєння світу мали також місце анімістичні погляди і уявлення, згідно з якими предмети, явища та процеси видимого та невидимого світу мають живу душу.

Плюралістичні уявлення в міфології праукраїнців. Окрім моністичних образів в праукраїнській міфології зустрічаємо і плюралістичні уявлення про світ. Як свідчить текст «Велесової книги» праукраїнці уявляли собі світ плюралістичною структурою [29, с. 9-76]. Перш за все – це світ, в якому ми живемо. Він отримав назву Явь (звідси «явище», тобто те, що безпосередньо існує). По-друге, Навь – світ душ померлих. По-третє, світ Правди, Справедливості, Правь. Плюралістичну конструкцію мають боги праукраїнського міфологічного пантеону. Вони існують «трійцями», інакше кажучи, «триглавами». Насамперед, це Великий Триглав – Сварог, Перун, Свентовид. Сварог виконує функцію творця неба і землі, батько богів і наш прадідусь, бог неба і живе на небі. Перун є рушійною силою, повертає небесне колесо, змінює день ніччю, а ніч-днем. Перун вважається богом війни, блискавки, грому і дощу. Хоробрі воїни, що загинули в бою, переходять у вічне життя і стають дружинниками Перуна. Свентовид виконує функцію освітлення. Завдяки йому ми маємо можливість бачити світ. Разом з цим він керує світами Яві та Праві, захищає людей від Наві – царства смерті та зла, яким керує Чорнобог. У цьому царстві живе богиня п'їтьми, хвороб і смерті Мара зі своїми страхітливими 13-ма доньками-хворобами – Вовницею, Глуханею, Гризачкою, Жовтяницею, Кікіморою, Каркушею, Лідницею, Ломотою, Лякливицею, Навією, Очницею, Трясовицею і Черевницею. У царстві смерті та зла перебувають богиня смутку, печалі, скорботи й плачу – Желя, божество страху і смерті – Див у

вигляді великого хижого птаха з потворним жіночим обличчям, який є провісником смерті напередодні бою. Ще одна трійця складається з Хороса, Стрибога і Велеса. Хорос є бог Сонця, Стрибог – бог вітру, Велес – бог всього, що покрито волоссям. Велес, він же Волос, – один з найшановніших богів праукраїнців. Саме за його іменем отримала назву, головна книга стародавніх праукраїнців «Велесова книга». Іменем Велеса присягалися наші пращури поряд з Перуном, укладаючи угоди з іншими племенами, народами, державами (зокрема з Візантією). Третю трійцю склали Даждьбог (Дажбог), Удржаць і Сівіяр. Дуже шанований був Даждьбог – першооснова всього живого, родоначальник усіх русичів і їх перший захисник. Не випадково у «Слові о полку Ігоровім» Боян називає русичів Дажбоговими онуками.

Наші пращури уявляли світ полем боротьби Добра і Зла, Білобога та Чорнобога. За цією боротьбою стежив Сварог, надаючи підтримки Білобоку, не дозволяючи Чорнобогу здолати Білобога. Сварог також відкривав праведним людям шлях до вічного життя. Праукраїнці щиро вірили у потойбічний світ – Ірій (Рай). Ірій – це першоземля богів і світу. На цій землі росте першодерево Прадуб з молодильними яблуками безсмертя, а також розташоване озеро живої води. Сюди злітаються зимувати птахи. На вершечку Прадуба сидить сокіл – Род, прадавній Першобог.

До механізмів вираження і захисту інтересів українського народу варто віднести билинний епос [80, с. 11-12]. На основі кощун та іншого фольклорного матеріалу формується в IX-X ст. слов'янський героїчний епос – билини київських та новгородських авторів. Билинні богатирі чимось нагадують міфологічних героїв, але в билинах спостерігається своєрідне нашарування епічного змісту на міфологічний. У цьому зв'язку фахівці звертають увагу на те, що богатирі нерідко здійснюють свої героїчні подвиги двічі: перший раз – «з молодечтва», другий – «за службою». Так, Добриня вперше перемагає Змія, купаючись в Пучай – ріці, вдруге – визволяючи доньку Князя Володимира Забаву Путятичну. Подібна двократність простежується й у подвигах Іллі Муромця. Альоша Попович також двічі перемагає Тугарина Змійовича: перший

раз дорогою до Києва, вдруге – в Києві, захищаючи честь князя київського. Йдеться вже про те, що в билинах має місце осмислення міфічних сюжетів, їх використання і певне доповнення. Тут має місце певна бінарність епічного змісту, подвоєння природи героїчного подвигу. Варто звернути увагу на те, що в билинах значної уваги надається просторово-часовим параметрам. Йдеться про те, що просторово-часові характеристики подій беруться не випадково, оскільки події завжди відбуваються по дорозі до Києва, або починаються й завершуються в Києві. «Чисте поле» або «застава» знову ж таки пов'язані з Києвом. Часові параметри подій, що трапляються з героями, також мають чітке окреслення. Це – час розквіту Київської Русі X-XII ст. Хоча билинний простір й час чимось нагадують міфологічний просторово-часовий континуум, але вони вже значною мірою деміфологізовані. Деміфологізація виявляє себе в тому, що в оповіданнях використовується не космічна, а етнічна термінологія, тобто автори билин оперують географічними назвами, історичними іменами племен і держав, царів і вождів воєн і міграцій. У билинах вже йдеться не про творення світу, а про започаткування національної історії, устрій державних утворень найдавнішої доби і т.п. [80, с. 12-14]. Своєрідний механізм вираження і захисту інтересів українського народу становить релігія як система переважно ірраціональних (трансцендентних) поглядів та уявлень стосовно першооснов, рушійних сил розвитку видимого та невидимого світу. В якості першооснови та рушійної сили в релігії приймається надчуттєве та надрозумове єдине духовне енергетичне начало. Особливістю українського менталітету та української долі є те, що релігійний світогляд наші предки не вистраждали самотужки, а просто запозичили від сусідньої Візантійської імперії, де сповідувалося християнство, хоча здійснювали розвідки й до інших національних та світових релігій. Отже, становлення і розвиток філософської думки в Україні зазнавало впливу і зрощення з християнством, у відповідності з яким Бог існує у трьох іпостасях – Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух святий. Не в останню чергу цей вибір пояснюється тим, що в українській ментальності вже склався плюралістичний погляд на рівні міфологічних уявлень щодо першооснов та рушійних сил. Значною мірою на

виникнення та розвиток філософської думки в Україні вплинуло православне християнство, в якому творцем всього існуючого приймається Бог-Отець, від якого надходить Святий Дух. Особливого значення в православ'ї надається Богу-Сину, який проголошується Спасителем людства від гріховності. Християнство мало значні переваги над язичницькими, тобто міфологічними віруваннями праукраїнців. По-перше, християнство визнавало тільки одного Творця Всесвіту; по-друге, в християнстві підкреслюється близькість Бога-Творця до людини, оскільки Бог створює людину за образом і подобою своєю; по-третє, Бог надає людині необмежено володарювати і користуватися оточуючим світом, підкреслюючи, що все створено заради щастя людини; по-четверте, враховуючи, що люди нездатні власними зусиллями подолати свої гріхи, Бог приносить в жертву свого Сина возлюбленого, щоб врятувати людей від загибелі. Така божа жертвовність свідчила про милосердність та любов Бога до всіх людей, чого не можна було сказати про язичницьких богів. Християнські ідеї на київському терені були представлені головним чином філософськими текстами, які поширювалися на Русі в перекладах з давньоболгарської мови. Маються на увазі «Шестиднев» Іоанна Екзарха Болгарського. Збірники Святослава 1073 та 1076 рр. християнська література а разом із нею і твори Платона, Аристотеля та інших античних і середньорічних авторів. Треба зазначити, що християнство було прийнято не відразу і не в один рік. Сприйняття, християнства відбувалося поступово і це простежується в готсько-антських та візантійсько-антських стосунках. Інтерес до християнських ідей значно зріс у період княжіння останніх Києвичів головним чином Аскольда та княгині Ольги і досяг апогею в період остаточного хрещення Русі Володимиром Великим. Варто зазначити, що християнська література і разом з нею твори античних та середньовічних авторів втрачали ментальність оригіналу і набували київської ментальності. З впровадженням християнства Київська Русь приєдналася до світової культури, античної та візантійської філософської думки [14, с. 319-324].

До механізмів вираження і захисту інтересів українського народу має відношення обмін раціональною та ірраціональною інформацією з народами

близького і далекого зарубіжжя. Такий обмін відбувався через економічні, військово-політичні стосунки, пошуки релігійного вчення, яке б відповідало амбіціям київських князів, зміцненню князівської влади, утриманню в покорі широкі верстви населення. Українські мислителі періоду Київської Русі мали можливість ознайомитись з філософськими творами Іоанна Дамаскіна, Діонісія Ареопагіта та ін. Під впливом античних та візантійських філософських вчень написані такі твори: «Слово про Закон та Благодать», «Молитви Данила Заточника», «Повість врем'яних літ», тексти ділової писемності, юридичні акти.

До раціональної інформації стосовно вираження і захисту інтересів українського народу належить розвиток природознавчих та суспільствознавчих наук. Обробка металів, розвиток скотарства та плужного землеробства викликали необхідність розвитку природознавчих наук і якісно нового рівня осмислення явищ природи. Природознавчі та суспільствознавчі погляди мали не тільки місцеве походження, а й були завезені на Русь і знайшли відбиття в таких енциклопедіях, як «Шестиднев», «Фізіолог» та «Християнська типографія» Козьми Індикоплова. На основі міфологічних та релігійно-християнських поглядів і уявлень про першооснови та рушійні сили розвитку всього існуючого розвивалась філософська думка в Київській Русі [10, с. 31-56]. Стосовно проблеми вираження і захисту інтересів українського народу серед діячів духовної культури в Київській Русі домінували ірраціональні (трансцендентні) погляди і уявлення. Найбільш відомими і впливовими діячами духовної культури в Київській Русі були Іларіон, Лука Жидята, Феодосій Печерський, Нестор, Никифор, Володимир Мономах, Климент Смолятич, Кирило Туревський, автор «Слова о полку Ігоревем», Данило Заточник, які склали інтелектуальну еліту українського народу того періоду.

Слід звернути увагу на те, що кожна історична епоха формувала свої специфічні механізми вираження і захисту інтересів українського народу. Невідомі автори проукраїнської давнини розвивали різноманітні погляди і уявлення про першоджерела і рушійні сили розвитку родів і племен матріархальної та патріархальної доби. В епоху Київської Русі широкого

поширення набувають християнські уявлення про шляхи, форми, методи і засоби вираження і захисту інтересів народу. Йдеться про Ісуса Христа як Сина Божого, який прийшов рятувати людей і на якого можна покладатися. Тут спрацьовувала схема: єдиний Бог – єдиний князь як виразники і захисники українського народу (Іларіон, Ф.Печерський, Нестор, Никифор, В.Мономах, К.Смолятич, К.Туровський, Д.Заточник та ін.) [110, с. 16-48]. Проблеми суспільного розвитку, в тому числі вираження і захисту інтересів народу займають провідне місце в філософських поглядах українських мислителів XIII-XVIII століть. Містичні, релігійні та ірраціональні уявлення поступаються перед раціональними поглядами на світобудову та суспільний розвиток (Ю.Дрогобич, П.Русин, С.Оріховський). Висловлюються думки щодо природного права українського народу на самовизначення (Х.Філалет, Д.Наливайко, І.Вишенський) [194, с. 126-171], засуджувались полонізація та окатоличення українців (К.Ставровецький, Й.Борецький, І.Копинський, М.Смотрицький та ін.). Діячі Києво-Могилянської академії обстоювали точку зору щодо провідної ролі морального фактору та освіти у розвитку українського народу, захищали ідею єдності всього слов'янського народу (П.Могила, Й.Кононович-Горбацький, І.Гізель, Л.Баранович, І.Гілятовський, Д. Туптало, І.Кроковський та ін.). Разом з тим серед українських мислителів були і апологети кріпацтва (Т.Прокопович та ін.) [183, с. 5-50; 234, с. 112-136].

Особливо слід наголосити на творчості Г.Сковороди. Григорій Савович Сковорода (1722-1794) – вихованець Києво-Могилянської академії, мандрівний філософ-проповідник – у поглядах на суспільстві дотримувався просвітницьких позицій та вчення про «споріднену працю». Він вважав, що «спорідненість» і «неспорідненість» праці має велике соціальне значення. Йдеться про те, що щаслива та людина, яка займається такою справою, що відповідає не тільки індивідуальним, а й соціальним потребам та інтересам. Коли ж суспільство не забезпечує своїм людям умов для виявлення та реалізації її здібностей, то його не можна вважати розумним та нормальним. Звідси пропозиція Г.Сковороди: створювати для людей умови «спорідненої праці». Ідеальним може бути саме

таке суспільство, яке шляхом освіти забезпечує людям реалізацію їх творчих здібностей. Основою радості людини і суспільства є споріднена праця. Ідеальний суспільний устрій Г.Сковорода називав «горною республікою», з такими відносинами між людьми де панують любов, рівність, справедливість та інші відносини, які забезпечують щастя людини і суспільства. На особливу увагу заслуговує проблема рівності в суспільному житті. Справа в тому, що її в природі не буває і більше того, як зазначав Аристотель, її ніхто і не бажає, тому що як тільки вона досягається, то в той же час і втрачається. Г.Сковорода звертає увагу на те, що нерівність має не лише соціальне, а перш за все природне походження [234, с. 204-226].

Якщо у XVII – XVIII ст. серед українських мислителів зустрічаються захисники кріпацьких суспільних відносин, які виправдовували поділ людей на бідних і багатих, експлуататорів та експлуатованих природними умовами, то мислителі XIX ст. характеризуються пошуком радикальних шляхів, форм, методів та засобів розв'язання суспільних проблем. І цьому звичайно сприяв декабристський рух в Росії, яким була охоплена й лівобережна Україна. Після розгрому французьких загарбників в 1812 – 1813 роках в царській імперії виникають різного роду благодійні союзи, які прагнули дійти згоди між всіма верствами, племенами й чинами, об'єднати їх навколо уряду з метою загального блага, щоб державні органи благодійним своїм впливом творили добрі звичаї як міцну й непорушну основу благоденства і доблесті народу.

Виразити і захищати інтереси українського народу прагнули члени Південного товариства декабристів (П.Пестель, М.Муравйов та ін.), Вони боролися за звільнення російського і українського народу від самодержавства і кріпацтва шляхом конституційної реформи [204, с. 85-92].

Конструктивну програму вираження і захисту інтересів українського народу розробляли учасники Кирило-Мефодіївського братства (М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко та ін.) шляхом побудови федерації слов'янських народів. Ідеалом такого політичного устрою Тарас Шевченко вважав федеративну республіку на зразок Сполучених Штатів Америки [55, с. 130-167].

Представники так званої академічної філософської думки виходили з того, що треба дотримуватися гармонійного розвитку зв'язків і відносин між людьми (П.Лодій, І.Шад, О.Новицький), покладатися на самосвідомість, моральні та релігійні якості людей (С.Гогоцький, П.Юркевич), інтелектуальну революцію (П.Ліницький) [136, с. 6-23].

У другій половині XIX ст. в Європі набула потужного розвитку ідея соціалістичної перебудови суспільства заради визволення народів від будь-якого поневолення. Але поняття соціалізму мислителями різних народів та регіонів трактувалося по-різному. В Україні вважали, що соціалізм має бути організацією гармонійно розвинених особистостей (М.Драгоманов) на основі широкого самоврядування і органічного поєднання соціального і національного питань (І.Франко, Л.Українка) [109, с. 51-105]. Висловлювалися сподівання не освіти, науку і еволюційний розвиток суспільства (В.Антонович, П.Чубинський, О.Костяківський, С.Подолінський) [112, с. 112-191; 234, с. 204-226].

У XX ст., коли розпалася Російська імперія і розпочалося соціалістичне будівництво серед українських мислителів проголошувалось чимало конструктивних ідей, зокрема положення про те, що інтереси трудового народу – це найвищий закон суспільного розвитку (М.Грушевський), що соціалізм як прояв насильства над особистістю не можна вважати демократичною формою державного устрою (В.Вернадський), що шлях у майбутнє має бути реформістським (С.Семковський), що у соціалістичному будівництві треба дотримуватися не застарілих догм, а вивчати конкретні ситуації і розв'язувати їх в інтересах трудящих (В.Юринець) [154, с. 10-41].

Значної уваги вираженню та захисту інтересів українського народу надавали українські мислителі в діаспорі, висуваючи ідеї «конкордизму» (В.Винниченко), «української абсолютної монархії» (В.Липинський), «українського націоналізму» (Д.Донцов) [66, с. 25-32; 67, с. 52-61], поєднання традиціоналізму й футуризму (Ю.Вассиян) [28, с. 32-93], пріоритету загальнолюдських цінностей перед національними (Д.Чижевський), про примноження людей типу («*vita maxima et heroica*») (О.Кульчицький),

теологічного розвитку суспільства в напрямі метаісторичної мети (В.Олексюк) [120, с. 206-253; 186, с. 158-170, 192-200].

Отже, стосовно питання пошуку механізму вираження і захисту інтересів українського народу складається плюралістична палітра поглядів, уявлень, вчень та пропозицій. Але істина завжди конкретна. І на кожному історичному етапі механізм вираження і захисту інтересів українського народу набуває конкретної форми. В будь-якому випадку це має бути ансамбль економічних, політичних та духовних програм всебічного розвитку українського народу в напрямку Свободи, Справедливості і Братерства.

6.3. Держава і громадянське суспільство як суб'єкти саморегуляції інтересів народу України

В поліетнічному українському суспільстві існує безліч суб'єктів, які прагнуть бути виразниками і захисниками інтересів народу України. Серед них найпотужнішим є держава. Але держава не виконує свого призначення, якщо вона не має певних альтернатив. В якості альтернативного явища стосовно держави розглядається громадянське суспільство. Виникає питання: яким чином альтернативні історичні явища можуть виконувати роль суб'єктів саморегуляції інтересів народу? Відповідь на поставлене питання має дати наше дослідження [98, с. 81-92].

Розпочинати треба, як вчив Арістотель, з визначення ключових понять, а саме: «держава», «громадянське суспільство», «суб'єкт», «саморегуляція», «інтереси народу». З'ясуємо ці поняття, а потім будемо визначатися з розкриттям більш складних понять «держава як суб'єкт саморегуляції інтересів народу» і «громадянське суспільство як суб'єкт саморегуляції інтересів народу».

Латинський термін «regulo» у перекладі означає впорядковує. У широкому значенні цього слова йдеться про те, що сприяє впровадженню певного порядку, певної системи зв'язків і відносин між людьми, суб'єктами економічної,

науково-технічної, політичної та інших форм суспільної діяльності. Існує певна система видів соціальної регуляції: моральна, правова, релігійна, наказна та інші. У нашому випадку розглядається поняття «саморегуляція» і воно позначає не що інше, як здатність певного суб'єкта своїми власними зусиллями регулювати свої потреби, інтереси, ідеали, цілі та цінності. В даному випадку мова знов-таки йде не про те, що держава і громадянське суспільство займаються саморегуляцією своїх власних проблем, а про те, що вони виступають суб'єктами саморегуляції інтересів народу України. А це вже свідчить про інше, а саме: держава і громадянське суспільство виступають в якості атрибутивних форм життєдіяльності народу і народ, відповідно, дозволяє їм виконувати функції своєї саморегуляції. Більше того і держава і громадянське суспільство мають тверді наміри бути суб'єктами саморегуляції інтересів народу України. Отже, в контексті сказаного треба дати визначення понять «держава» і «громадянське суспільство» і з'ясувати в чому їх тотожність і відмінність.

Держава є орган, апарат по управлінню справами суспільства. Є декілька концепцій походження держави. До них належить патріархальна теорія Платона, Арістотеля та інших представників античної філософії, у відповідності з якою держава має природне походження. Терміни «держава», «суспільство» і «місто» розглядалися античними авторами як слова-синоніми. У середньовічній філософії домінувала теологічна концепція походження держави, згідно з якою державна влада породжується Божою волею. У філософії Нового часу виникла договірна концепція походження держави. Ця теорія обґрунтовує положення про те, що держава виникла внаслідок договору, злагоди між членами суспільства. Її дотримувалися Гроцій, Гоббс, Руссо та інші. Психологічна теорія пояснювала походження держави (Петражицький, Фрейзер, Тард) особливими морально-психологічними якостями людей, коли одні виявляються здатними керувати іншими. Популярна теорія насильства (Гумплович, Тюрінг) пояснює походження держави актами насильства з боку сильних племен менш розвинених спільностей людей. Є ще й інші уявлення про походження держави. Але і сказаного достатньо для того, щоб зрозуміти, що походження держави пов'язано з

розвитком продуктивних сил, внаслідок чого виникає приватна власність, майнова нерівність людей, сімейні відносини, відокремлення розумової праці від фізичної і таке інше. Як наслідок, виникає потреба у надродовій і надплеменній формі управління. З'являється держава як орган по управлінню справами суспільства, яке складається з союзу декількох племен. Разом з тим держава виникає не з волі народу, а з'являється зовнішньою до народу силою, яка примушує населення виконувати певні обов'язки. Держава виникає як відчужена для більшості народу сила, яку створили більш спритні та агресивні родичі та одноплемінники для вираження і захисту своїх потреб, інтересів, ідеалів, цілей та цінностей. Але щоб зняти суспільні стреси, не доводити відносини зі своїми співвітчизниками до антагонізму і відвертої боротьби, стали вдаватися до усіляких легенд і міфів, що держава нібито потрібна і вигідна всім і має виражати і захищати інтереси всіх. Відверто про це писав В.Ленін у своїй праці «Держава і революція»: «Держава є органом класового панування, органом пригнічення одного класу іншим, є створення «порядку», який узаконює та зміцнює це пригнічення... [146, с. 7]». Б.Муссоліні, приховуючи насильницьку сутність держави, писав, що «фашистська концепція життя... приймає індивідуальне лише настільки, наскільки його інтереси збігаються з інтересами Держави, яка уособлює совість та універсальну волю людини як історичної сутності [224, с. 27]». Йдеться про те, що держава становить кінцеву мету розвитку людства. Інший ідеолог і практик фашизму ставився до держави, як до засобу для здійснення певної мети. У своїй праці «Моя боротьба» він писав: «Держава є засіб до мети. Її власна мета полягає у збереженні та в подальшому розвитку колективу фізично і морально однакових людських істот. Це збереження стосується насамперед лише того ядра, яке справді належить до даної раси і забезпечує їй розвиток тих сил, що закладені у цій расі. Частина цього ядра буде забезпечувати збереження фізичного життя, а інша частина – сприяти подальшому духовному розвитку. Насправді ж одна частина створює передумови, необхідні для іншої.

Держава, що не служить цій меті, є якоюсь підразливою і приреченою на загибель. Сам факт її існування ще нічого не доводить. Адже ніхто не скаже, що успіх зграї флібустьєрів може виправдати розбійництво як інститут.

Найвищою метою справді народної держави має стати піклування про збереження того расового ядра, яке лише й спроможне створити культуру, подарувати людству красу, гідність і все високе. Ми, арійці, розуміємо під державою лише живий організм раси, що не лише забезпечує саме існування цієї раси, але й забезпечує їй також можливість подальшого більш високого розвитку всіх закладених в ній здібностей до ступеня найвищої свободи [224, с. 27]».

Отже, ставлення до держави є двобічним: з одного боку, вона є апаратом пригнічення одної частини суспільства іншою, а з іншого, вона має виражати і захищати інтереси кожного громадянина суспільства.

Із цього випливає висновок, що держава є протиріччя, протилежностями якого виступають її бажання і нездатність виразити і захистити інтереси всіх, і разом з тим спроможність виражати і захищати інтереси найбільш потужної частини суспільства. Суперечлива природа держави детермінується суперечливою природою самого народу. Адже народ як сукупність різноманітних етнічних спільнот також є протиріччя. Він є носієм як раціональних, так і ірраціональних шляхів, форм, методів і засобів своєї життєдіяльності.

Яким же чином держава з урахуванням своєї суперечливої природи хоче виступати суб'єктом саморегуляції інтересів народу України як суперечливої природної, соціальної та духовної історичної спільноти людей?

Щодо забезпечення інтересів всього українського народу, який є поліетнічною спільнотою, в суспільстві має бути чітка державна етнічна політика на урядовому, центральному, регіональному і місцевому рівнях. Така розгалужена структура етнічної політики як сукупності організаційних матеріальних (фінансових) ідеологічних заходів по задоволенню потреб, інтересів, цілей, ідеалів та цінностей етнічних спільнот має певні протилежності,

які простежуються по такому критерію як бажання і здатність вирішувати певні проблеми. Скажімо, соціально-економічні диспропорції соціального розвитку мають місце в кожному регіоні, яких в Україні вісім: Донецький, Придніпровський, Східний, Центральний, Поліський, Подільський, Причорноморський, Карпатський. І забезпечити одночасно їх вирішення в кожному із них держава не в змозі, оскільки її ресурси обмежені. Тому вона допомагає в першу чергу тим регіонам, від яких отримає швидку віддачу і в останню чергу фінансує ті регіони, від яких вона не отримує значних прибутків.

Спробуємо детальніше розглянути проблему саморегуляції інтересів народу України з боку держави на прикладі регіонів. Перш за все звернемо увагу на принципи державної регіональної політики, по-друге, на завдання, які мають вирішуватися для досягнення головної мети державної регіональної політики і, по-третє, на пріоритетні шляхи вирішення цих завдань.

Державна регіональна політика ґрунтується на таких принципах:

- конституційності та законності, тобто політика має здійснюватися відповідно до Конституції та законів України, указів Президента України та актів Кабінету Міністрів України на засадах чіткого розподілу завдань, повноважень та відповідальності між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

- забезпечення унітарності та цілісності України, включаючи єдність економічного простору, її грошово-кредитної, податкової, митної та бюджетної систем;

- гармонійного поєднання процесів централізації та децентралізації влади, загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів;

- максимальне наближення послуг, що надаються органами державної центральної влади та місцевого самоврядування, до безпосередніх споживачів;

- диференційованість надання державної підтримки регіонам відповідно до умов, критеріїв та строків, визначених законодавством;

– стимулювання тісної співпраці між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у розробці та реалізації заходів щодо регіонального розвитку.

– До основних завдань, які передбачається вирішити для досягнення головної мети державної регіональної політики, належать:

– запровадження поглибленого вивчення та оцінки внутрішнього природного, економічного, наукового, трудового потенціалу кожного регіону, розроблення комплексних правових, організаційних, економічних (фінансових) та інших механізмів його ефективного використання;

– здійснення структурної перебудови економіки регіонів на інноваційній основі з урахуванням особливостей їх потенціалу;

– поетапне зменшення рівня територіальної диференціації економічного розвитку регіонів та соціального забезпечення громадян;

– широкий розвиток підприємництва як головного фактора соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, підвищення зайнятості населення, наповнення місцевих бюджетів;

– зміцнення економічної інтеграції регіонів з використанням переваг територіального поділу і кооперації праці, що є одним з головних чинників підвищення конкурентоспроможності держави на міжнародних рівнях;

– забезпечення здатності органів місцевого самоврядування та територіальних громад в межах, визначених законодавством, самостійно та відповідально вирішувати питання соціально-економічного розвитку, створення ефективних механізмів забезпечення їх активності у формуванні та проведенні державної регіональної політики;

– удосконалення фінансових бюджетних відносин, розробка чітких критеріїв та ефективних механізмів надання державної підтримки розвитку регіонів;

– досягнення продуктивної зайнятості населення, стабілізації та поліпшення демографічної ситуації в державі;

– вдосконалення державної системи охорони довкілля та використання природних ресурсів, механізмів та інструментів вироблення і реалізації екологічної політики;

– налагодження міжнародної співпраці у сфері регіональної політики, наближення національного законодавства з цього питання до норм і стандартів Європейського Союзу, а також розвитку транскордонного співробітництва як дійового засобу зміцнення міждержавних відносин та вирішення регіональних проблем.

Пріоритетними шляхами розв'язання поставлених завдань має бути вдосконалення державного регулювання у сфері соціально-економічного розвитку регіонів відповідних правових, організаційних економічних та інших механізмів, а також підвищення ролі та відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів [132, с. 236-238].

Головна мета державної регіональної політики полягає у створенні умов для динамічного, збалансованого всебічного розвитку України.

На прикладі державної регіональної політики можна простежити, яким чином держава виконує саморегулюючу функцію інтересами народу. Зупинимося на проблемах Донецького регіону, до якого входять Донецька і Луганська області. Останнім часом цьому краю держава приділяє значної уваги. І це не випадково, оскільки цей регіон має потужний науковий потенціал, без якого не можлива ринкова трансформація економіки. Розвинута наука, новітні технології, які інтенсивно залучаються до різноманітних форм економічної діяльності. На державному рівні прийнята програма науково-технічного розвитку Донецької області на період до 2020 року. Від виконання цієї програми залежить як стабільність в регіоні, так і сталість економічного розвитку країни в цілому. «Програма передбачає заходи щодо впровадження досягнень науки і техніки в окремих галузях матеріального виробництва та соціальної сфери, економічні та організаційні механізми взаємодії науки з виробництвом, заходи щодо кадрового забезпечення, та організаційні механізми реалізації Програми, визначає етапи реалізації заходів і проектів, обсяги фінансування та очікувані

результати. Результатом реалізації цієї цільової довгострокової програми буде створення ефективної, якісно нової структури економіки, високотехнологічного промислового комплексу, розвинутої промислової та соціальної інфраструктури, поліпшення екологічної ситуації та умов життя населення [132, с. 243]».

Донецька область є одним з найрозвиненіших технологічно регіонів України зі значним науково-технічним і виробничим потенціалом. Частка області у ВВП України становить майже 11%, а у виробництві промислової продукції понад 18 %. Прямі іноземні інвестиції в регіон досягли понад 330 млн дол. США, або майже 8% від загальних обсягів по Україні. Більш сприятливою, ніж в інших регіонах, склалася ситуація з фінансуванням основного капіталу, головним чином за рахунок законодавчого запровадження спеціальних правових інвестиційних режимів та державної підтримки вугільної промисловості. Державна підтримка області здійснюється також шляхом надання цільових податкових пільг господарюючим суб'єктам, які беруть участь в економічному експерименті. Питома вага регіону в Україні у загальній сумі надходжень податки усіх рівнів складає 10% [132, с. 244].

Разом з тим на даний час у господарському комплексі Донецької області накопичилося багато невирішених проблем. Так, у промисловості має місце значний рівень фізичного та морального зносу основних фондів, низький рівень використання виробничих потужностей, деформована галузева структура промислового комплексу: частка машинобудування та металообробки в загальному обсязі виробництва скоротилася за останні 10 років з 17 до 8,6%, легкої промисловості – з 7 до 0,3%, харчової промисловості – з 7,9 до 5,3%. Внаслідок низького рівня механізації та роботизації промисловості, особливо важких і шкідливих виробництв, показники ефективності використання робочої сили в 5-10 разів нижчі, ніж у високорозвинених країнах, а розрив у виробництві та застосуванні персональних комп'ютерів вимірюється тисячами разів. Відтворенню та розвитку аграрного сектору заважає недостатня правова урегульованість власності на землю та майно, обмеженість власних коштів підприємств, недостатність кредитного забезпечення, нерозвиненість ринкової,

фінансової та соціальної інфраструктури, деградація та зниження родючості земель. У малих підприємствах області працює лише 9% зайнятих у галузях економіки, переважна більшість з них – у торгівлі і громадському харчуванні. Повільно вирішується проблема житлового будівництва, відсутній механізм залучення коштів населення та довгострокових банківських кредитів до створення житлового фонду. В області зменшився показник приросту населення та скорочення середньої тривалості життя людини. Потребують невідкладного вирішення питання підвищення рівня освіти та професійної підготовки кадрів. Використання зношених виробничих фондів та застарілих технологій призводить до вироблення неконкурентної низькоякісної продукції, перевитрат матеріальних і паливно-енергетичних ресурсів, зростання травматизму та підвищеного навантаження на довкілля.

Метою Програми науково-технічного розвитку Донецької області на період до 2020 року є забезпечення стабілізації і сталого зростання економіки та соціальної сфери регіону і держави в цілому на основі збереження і розвитку науково-технічного потенціалу області, а також залучення по окремих напрямках інтелектуального потенціалу вітчизняної науки для створення виробництва і реалізації конкурентоспроможної наукомісткої продукції та технологій, зменшення безробіття і оздоровлення екологічної ситуації в інтересах підвищення життєвого рівня населення. Стратегічні завдання науково-технічного розвитку Донецької області наступні:

- створення сприятливих правових, економічних і організаційних умов для розвитку науково-технічної й інноваційної діяльності, інтеграції науки і промисловості регіону;

- забезпечення ефективного використання результатів науково-технічної діяльності, подолання енерго-ресурсовитратного характеру виробництва та їх технологічне оновлення, підвищення конкурентоспроможності продукції;

- включення інноваційних факторів до процесів соціально-економічного розвитку, ефективне використання і збереження природних ресурсів і довкілля для майбутніх поколінь;

- перехід до відновлення наукового потенціалу у сфері фундаментальних досліджень, зокрема всесвітньо визнаних наукових шкіл;

- перехід до активного виборювання передових позицій в світі на основі нових відкриттів, впровадження «ноу-хау», наукових ідей через підтримку відповідних прикладних досліджень і розробок, промислових наукоємних новацій;

- перехід від моделі «витратної науки» до реальної комерціалізації наукових знань, формування інфраструктури підтримки підприємництва в науково-технічній сфері;

- підготовка фахівців для науково-технічного комплексу й економіки регіону, підтримка унікальних технологій, вчених і талановитої наукової молоді [132, с. 244-248].

Впровадження в промисловий комплекс вищих досягнень науки і техніки забезпечить розв'язання таких проблем:

- оптимізація структури промислового виробництва у напрямі збільшення частки наукоємних, ресурсозберігаючих, екологічно безпечних та соціально-значущих галузей;

- принципове оновлення ресурсної бази на основі залучення нових джерел енергії, конструкційних матеріалів та інформаційних технологій;

- раціоналізація використання та розміщення усіх місцевих ресурсів області у виробничо-відтворювальному циклі;

- формування людського потенціалу нової якості як провідного чинника розвитку нової моделі промислового виробництва у регіоні;

- суттєве підвищення конкурентоспроможності промислових товаровиробників області на українському, європейському та світовому ринках високотехнологічних товарів і послуг;

- визначення сфери ефективної участі промислових товаровиробників області у виробничо-економічних інтеграційних утвореннях на національному та транснаціональному рівні;

- розробка дійової політики енерго- та матеріалозбереження в області на перспективу до 2020 року;

- масштабне зменшення небезпечного техногенного навантаження на довкілля [132, с. 249-250].

Програмою передбачено наступні напрями інноваційної політики області на період до 2020 р.:

- вибір найважливіших базових технологій з метою забезпечення високої ефективності виробництва і конкурентоспроможності продукції в галузях економіки та її перехід на новий технологічний рівень;

- використання технологій подвійного призначення, як для виробництва озброєнь і військової техніки, так і для продукції цивільного призначення;

- спрямування інвестицій у базові галузі і виробництва для прискореного промислового освоєння вітчизняних і іноземних науково-технічних і технологічних досягнень світового рівня;

- врахування екологічних факторів в усіх галузях господарського комплексу області [132, с. 250-251].

Інноваційна політика спрямовується:

- у паливно-сировинному комплексі на розробку і впровадження сучасних методів розвідки і моніторингу запасів стратегічних і дефіцитних видів сировини, підвищення рівня переробки, а також розвиток надійних і екологічно безпечних систем транспортування;

- у нафтогазовому комплексі на підвищення ефективності геолого-розвідувальних робіт, комплексного освоєння родовищ, поглиблення переробки газу і конденсату;

- у нафтопереробній промисловості на збільшення виробництва моторних і реактивних палив за рахунок розвитку процесів глибокої переробки нафти;

- у вугільній промисловості на поліпшення споживчих властивостей вугільної продукції на основі створення принципово нових систем глибокої переробки;

– в електроенергетиці на створення парогазових установок та газотурбінних блоків для електростанцій на газоподібному паливі і високоефективних паросилових енергоблоків із застосуванням новітніх технологій спалення палива;

– у транспортному комплексі на відновлення парку транспортних засобів, модернізацію інфраструктури, застосування прогресивних технологій і т.д.;

– у металургійному комплексі на створення наскрізних технологічних циклів виробництва, розширення сортаменту і підвищення якості металопродукції;

– в хімічній і нафтохімічній промисловості на матеріало- і енергозберігаючі технології виробництва синтетичних і композиційних матеріалів нових поколінь;

– у машинобудівному комплексі на технічне переозброєння виробництва за рахунок автоматизації процесів проектування і виготовлення машинобудівної продукції.

Важливе значення мають також екологічні пріоритети інноваційної діяльності, оскільки використання новітніх технологій сприяє поліпшенню навколишнього середовища [132, с. 251-252).

Щойно наведена в головних контурах Програма науково-технічного розвитку Донецької області до 2020 року, розроблена Донецькою облдержадміністрацією разом з Національною академією наук України, широким колом наукових організацій регіону окремими вченими та провідними фахівцями. Хочеться сподіватися, що ця програма відповідає певним вимогам соціальних програм, а саме: посилається «на теоретичний фундамент, що включає в себе загально філософські, економічні, політичні й правові принципи та всебічну оцінку ситуації, що склалася в державі і в регіоні на час прийняття програми, а також містить всебічний прогноз розвитку ситуації в майбутньому й тих дій, до яких необхідно вдатися, аби ситуація залишалась регульованою, контрольованою. Як правило, програмою намагаються охопити всі форми взаємодії сфер суспільного розвитку, передбачити позитивні й негативні

наслідки дій соціального суб'єкта, що розробляє і реалізує програму, а також ставлення до них народних мас [173, с. 201]».

Хоча наука накопичила величезний досвід розробки й реалізації різноманітних програм, на жаль, переважна більшість урядових програм не мала нічого спільного зі справжніми програмами. «Так звані програми» КПРС завжди хибили декларатизмом й утопізмом, їхні «конструктори» особливо зловживали стратегічними обіцянками. В концентрованому вигляді це виявилось у «програмі» КПРС, прийнятій у 1961 році. В ній, як відомо, обіцялось до середини 80-х років побудувати комунізм, зліпити єдиний радянський народ і сформувану гармонійно розвинуту особистість [173, с. 202]». Програма залишалась лише на папері. Перевірки її виконання не здійснював жоден із наступних з'їздів КПРС. Така ж доля спіткала і перебудовчі програми 1985-1987 років в СРСР, які не були виконані, хоча й звучали привабливо.

Питається: які причини такого ставлення до урядових програм і хто винен? «Слід визнати: значна частина вини лежить на суспільній науці. Десятиліттями вона була служницею тоталітарного політичного режиму й апологетично перепитувала: чого бажаєте? І тепер, коли історичні умови докорінно змінилися, вона не встигає перебудуватись, тим більше що владні структури і зараз відштовхують науку на манівці апологетики [173, с. 202-203]».

Здається, є причини й об'єктивного порядку, внаслідок чого з'являються «програми», які не виконуються. Йдеться не тільки про те, що до 2020 року про цю програму можуть забути і прийняти ще декілька бвзвідповідальних програм, йдеться про те, що подібні «програми» контролюються в кращому випадку лише тою організацією, яка їх приймає, врешті-решт, державою. У держави немає, поки що серйозної опозиції за винятком декількох політичних партій. Серйозною опозицією до держави має бути громадянське суспільство. Як відомо, К.Маркс і Ф.Енгельс ставили проблему про співвідношення держави і суспільства таким чином, що «держави повинна бути перетворена з органу, який домінує над суспільством, і орган повністю підлеглий соціуму. В результаті ж теза Маркса у

ленінсько-сталінській модифікації була втілена в дзеркальній протилежності: держава оволоділа громадянським суспільством цілковито, зробивши суспільне життя державним (одержавленим) [173, с. 183]». Відсутність в Україні розвиненого громадянського суспільства є підставою того, що будь-які державні програми не будуть виконані. Тому в об'єктивна потреба з'ясувати поняття «громадянське суспільство», його структурні компоненти і після цього, вести пошук шляхів, форм, методів і засобів саморегуляції інтересів українського народу з боку громадянського суспільства.

Що ж таке громадянське суспільство? Існує чимало визначень громадянського суспільства. Наведемо деякі із них. Громадянське суспільство є сфера реалізації приватних інтересів окремих індивідів [125, с. 182]. «Громадянське суспільство – це механізм соціальної взаємодії, що складається зі сфери особистого (особливо родини), різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації [241, с. 205]». Громадянське суспільство – соціальна система, в якій функції цілого здійснюються через взаємодію автономних індивідів, тобто громадян, з урахуванням розмірності їх буття, їх прав, обов'язків, можливостей, інтересів [221, с. 103]. Громадянське суспільство є альтернатива державному суспільству, інакше кажучи, воно є захисником громадян та їх спільнот від зазіхань держави на тоталітарне панування. Одним із перших, хто помітив цю відмінність держави і суспільства був Арістотель у IV ст. до н.е. В тому ж античному суспільстві думки про необхідність суспільного суверенітету висловлював Епікур в ідеї про суспільний договір. Але ні в Стародавній Греції та Римі, ні в умовах Середньовіччя ці ідеї не знайшли розвитку та реалізації. І лише в епоху Відродження ідею суспільного договору, на якому базується концепція громадянського суспільства, підхопив Н.Макіавеллі. Він надав значної уваги етатистській тенденції, яка несе загрозу суверенітету громадянській самодіяльності людей, прагне позбавити їх свободи.

У філософії Нового часу концепція громадянського суспільства одержує подальший розвиток в працях Т.Гоббса. Саме Т.Гоббс уводить у науковий обіг поняття «громадянське суспільство» як альтернативу державі, оскільки держава

прагне до всевладдя і втручання в усі сфери приватного життя людей. Подальший розвиток концепція громадянського суспільства отримала в поглядах Дж.Локка та Ж.Ж.Руссо, які виходили з того, що люди за своєю природою рівні, вільні і незалежні. І якщо хто-небудь відмовляється від своєї свободи і приймає на себе узи громадянського суспільства – це є конвенція з іншими людьми про об'єднання в співтовариство. Ж.Ж.Руссо помітив, що в процесі переходу від природного стану до громадянського суспільства, люди здобувають громадянську свободу і право власності на все, чим вони користуються [174, с. 357].

В поглядах французьких мислителів, зокрема, П.А.Гольбаха, як і поглядах Ж.Ж.Руссо, простежується думка про те, що основою держави і громадянського суспільства є народ. Саме народ є творцем законів, яким має підкорятися і громадянське суспільство і держава. Там, де виконуються закони, які спрямовані на забезпечення блага суспільства, там панує свобода. «Свобода є невід'ємним правом будь-якої нації і будь-якого суспільства, і зважаючи на те, що вона істотно необхідна для збереження та процвітання суспільних союзів. Бути вільним – значить виконувати тільки закони, які спрямовані на забезпечення блага суспільства і ухвалені ним. Свавілья також чужо суспільному благу, як деспотизм або тиранія. Свобода неможлива там, де немає доброчесності; у свою чергу патріотизм, шляхетність душі, честь, любов до суспільного блага можуть існувати лише у націй, котрі користуються справжньою свободою [46, с. 533]».

Численні пропозиції стосовно взаємодії держави і громадянського суспільства висунув І.Кант. Він виходив з того, що громадянське суспільство є система зв'язків і відносин між вільними людьми. І.Кант виходив з того, що громадянське суспільство повинне ґрунтуватися на таких апріорних принципах: свобода, рівність і самостійність кожного члена суспільства як громадянина. «Величезна проблема для людського роду, розв'язати котру його змушує природа – досягнення всезагального правового громадянського суспільства» – підкреслював І.Кант [11, с. 12].

В основі громадянського суспільства знаходиться концепція громадянського договору, тому громадянське суспільство є правове суспільство. Правове громадянське суспільство є справедливий громадянський устрій. На ці обставини звертав увагу Г.Гегель, підкреслюючи, що держава і громадянське суспільство знаходяться в суперечливій єдності. З одного боку, держава претендує бути носієм абсолютних моральних, політичних та правових якостей і непомітно включає до себе і громадянське суспільство. З іншого боку, держава і суспільство не співпадають. Держава є носієм всезагальних інтересів громадян, а громадянське суспільство є сфера здійснення не загальних, а особливих приватних інтересів індивідів.

В цьому контексті держава, громадянське суспільство і сім'я, за Гегелем, виступають самостійними соціальними інститутами, які субстаціонально розмежовані між собою. Об'єднує їх те, що в суспільстві і державі реалізується: «Сім'я повинна, звичайно, піклуватися про хліб для своїх членів, однак в громадянському суспільстві вона – дещо підлегле і слугує лише основою: об'єм її діяльності не надто великий. Навпаки, громадянське суспільство представляє собою могутню силу, яка оволодіває людиною, вимагає від неї, щоб вона на нього працювала, була всим тільки за допомогою нього і робила все тільки за допомогою нього. Якщо людина має бути таким членом громадянського суспільства, то вона зберігає в ньому ті ж права та домагання, які вона мала в сім'ї. Громадянське суспільство має захищати свого члена, відстоювати його права, а індивід у свою чергу зобов'язаний дотримуватися прав громадянського суспільства [37, с. 268]».

Різно протиставляв громадянське суспільство і державу американський політичний діяч та просвітник Т.Пейн, у відповідності з поглядами якого громадянське суспільство створюється нашими потребами, а держава – вадами. Перше – заохочує зближення, друге – ворожнечу. Перше є захисник, а друге – каратель. Звичайно, у цих рельєфно-опозиційних порівняннях громадянського суспільства і держави чимало доречної інформації, але абсолютне протиставлення цих суб'єктів суспільно-історичного процесу – це занадто. Адже

держава і громадянське суспільство окрім усього ще й взаємопроникають одне одного у прагненні виражати і захищати інтереси не тільки окремого громадянина, а й усього народу.

Абсолютне протиставлення громадянського суспільства і держави є шлях до анархізму, крайніх проявів індивідуалізму та егоїзму. Звісне, що держава і громадянське суспільство є протилежності і скасування будь-якої із них приводить до знищення і другої протилежності.

Класики марксизму, виступаючи ідеологами комуністичної перебудови людства, також вимагали знищення держави, але не на другий день після пролетарської революції (на чому наполягали анархісти), а після встановлення диктатури пролетаріату і виконання його всесвітньо-історичної місії – побудови безкласового комуністичного суспільства. І тоді замість громадянського суспільства, яке у Маркса асоціювалося з буржуазним суспільством, буде побудоване воістину людське суспільство. Задумка, звичайно, була геніальна, а виконання жалюгідне. Тому у нас немає підстав відкидати цей проект, як абсолютно нездійснений.

У сучасній західній соціально-філософській літературі проблематика громадянського суспільства активно не обговорюється. Можливо це пояснюється тими міркуваннями, що краще будувати майбутнє, ніж про нього надмірно розмовляти. Дійсно, чому концепція громадянського суспільства, що розроблялась самими блискучими та сміливими ми умами минувшини, коли обставин для цього не було, або вони були обмеженими, у наші дні в демократичних країнах слабо затребувана? У самій загальній формі питання стоїть так: або в західних країнах головні ідеї, принципи і норми громадянського суспільства вже реалізовані і тому вони втратили свою колишню актуальність; або настільки девальвувались ціннісні підходи до всього того, що пов'язано з громадянством, що немає особливого сенсу вводити її в якості провідного критерія у визначенні сучасного суспільства [174, с. 408]. Інакше кажучи, на Заході термін «громадянське суспільство» і пов'язана з ним філософська проблематика активно розроблялись три з половиною століття. Тепер там «ця

ідея реалізується десятиліттями на потужному економічному підґрунті», хоча «ще далека від довершених оптимальних форм [173, с. 183]».

Концепція громадянського суспільства створювалась на основі різноманітних підходів до з'ясування поняття суспільства взагалі. Суспільство взагалі має різноманітні підструктури в залежності від критеріїв за якими воно може диференціюватися. По-перше, за правовим критерієм йдеться про державне та громадянське суспільство. По-друге, за економічним критерієм: індустріальне, доіндустріальне, постіндустріальне, інформаційне суспільство. За географічним критерієм: європейське, азійське суспільство тощо. За етнічною ознакою: українське, російське, англійське, французьке тощо. За історично-часовим критерієм: античне суспільство, середньовічне суспільство тощо. За формаційним критерієм: первісне, рабовласницьке, феодальне, буржуазне тощо. Щодо громадянського суспільства, то його протилежністю, звісно, виступає державне суспільство, яке цілком підпорядковане законам держави. Отже, серед підходів до характеристики громадянського суспільства склалося принаймні два основних. У відповідності з першим, громадянське суспільство є соціальна форма, яка зумовлює існування всіх підсистем суспільства: економічної, політичної, правової, культурної і т. ін. Само виникнення громадянського суспільства в такому випадку трактується як умова розвитку ринкової економіки, індустріального виробництва, перетворення держави в підсистему для захисту механізмів суспільного виробництва, напрацьованих людьми загальних стандартів їх взаємообумовленого життя і діяльності. Згідно з другим підходом громадянське суспільство характеризується як підсистема, що склалася внаслідок розвитку економіки або індустрії і яка детермінує відношення співпраці або боротьби з державою [221, с. 103].

Яким же чином громадянське суспільство може бути суб'єктом самореалізації інтересів українського народу? Чи є у нього для цього підстави? З одного боку, такі підстави є. По-перше, громадянське суспільство генетично пов'язане з народом, є головний субстратний елемент суспільства з точки зору його будови. По-друге, народ є головна субстанціальна сила розвитку

суспільства в тому розумінні, що всі інші суб'єкти суспільного розвитку (видатної особистості, політичні партії, класи, нації), хоча і відіграють в певних просторово-часових межах визначальну роль, але в остаточному рахунку крапки над «і» розставляє народ. Роль суб'єкта регуляції інтересів народу громадянське суспільство швидше за все виконує як ціле, тобто як виразник природних і громадянських прав і свобод людини. «У найбільш загальному вигляді громадянські права і свободи закріплені у прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН «Загальній декларації прав людини» (1948), а також уточнені й розвинуті в «Міжнаціональному пакті про економічні, соціальні й культурні права» та «Міжнародному пакті про громадянські й політичні права» (1976). До основних громадянських прав і свобод належать: право на свободу й рівність; право на життя й особисту недоторканість, включаючи свободу від рабства і підневільного стану, від тортур і жорстокого поводження, від вторгнення в особисте й сімейне життя; свободу пересування; свободу думки, совісті, релігії тощо; економічні, соціальні і культурні права, включаючи право на соціальне забезпечення, працю, відпочинок, нормальний життєвий рівень, освіту, участь у культурному житті суспільства; право на соціальний і міжнародний порядок, за якого можуть бути повністю здійснені всі права і основні свободи [241, с. 206]». Принаймні, сказане є відповіддю на питання щодо захисту прав і свобод громадянина. Не викликає сумніву, що громадянин має виконувати свої обов'язки як по відношенню до держави, так і до тієї природної чи соціальної організації, членом якої він є: сім'я, приватне підприємство, політична чи релігійна організація тощо.

По-друге, громадянське суспільство може виступати суб'єктом само-регуляції інтересів народу через свої структурні утворення, йдеться про економічні, інформаційні, культурні зв'язки людей, тобто такі сфери життєдіяльності людей, в яких вони меншою мірою залежні від обмежень та регламентації з боку держави.

До структурних компонентів громадянського суспільства належить економіка, політика, право, релігія тощо. Варто звернути увагу на те, що

економіка громадянського суспільства уявляє собою інтегровану сукупність галузей матеріального виробництва: промисловість, будівництво, сільське господарство, транспорт і т.ін. Матеріальні основи громадянського суспільства є певною структурою, складовими частинами якої виступають: 1) праця як процес життєдіяльності людини, в якому відбувається регуляція і контроль обміну речей, як між членами суспільства, так і між суспільством і природою; 2) виробництво, яке має суспільну, колективну і приватну форми; 3) цивільний ринок товарів, послуг, капіталів, робітничої сили, інформації; 4) різноманітні форми власності і засновані на них акціонерні суспільства, кооперативи, орендні колективи, інші добровільні недержавні об'єднання громадян в галузі господарської, підприємницької діяльності [174, с. 412].

Отже, виникнення, функціонування і розвиток громадянського суспільства має декілька періодів, так, в умовах античності, зокрема, в грецькому полісі суспільство і держава існують у зливній формі. Теоретично і практично вони розглядалися як дещо ціле, єдине, моноструктурне. Період підготовки буржуазних революцій позначився фундаментальною розробкою теорії громадянського суспільства, після краху феодально-абсолютистських режимів і проголошення буржуазних республік відбуваються активні процеси відокремлення суспільних структур від державних, їх диференціація і автономізація, цей період характеризується дуальною структурою. У XIX столітті складається вільна ринкова економіка, в останній чверті століття розпочинається її монополізація. У XX ст. посилюються тенденції пов'язані з відокремленням суспільства та економіки від держави. Тут має місце структурна тріада. Теоретичне обґрунтування концепції державного регулювання економічного розвитку суспільства дав Дж. Кейнс, який сформулював головні принципи державного регулювання з використанням таких макроекономічних величин, як: ринок, національний дохід, капітальні вкладення, держбюджет, гроші, зайнятість, споживання [174, с. 415].

Повернемося до питання: чи здатна держава бути суб'єктом саморегуляції інтересів народу України? Тут не можна однозначно сказати ні «так» ні «ні»,

тому що держава є протиріччя. Із цього випливає положення про те, що держава з'являється як зовнішня і ворожа, антинародна сила. Але внаслідок того, що вона прагне з'єднатися, злитися з суспільством, в тому числі і з народом, держава змушена здійснювати заходи, які їй не до вподоби. Державі краще, коли народ неосвічений, подавлений, бідний. Таким народом легко керувати, з ним можна роботи, що забайдужиться. Але прагнення держави до абсолютного володарювання приводить до висновку, що про народ треба турбуватися, щоб він не загинув, не помер з голоду, холоду, хвороб і т.ін. Держава, іншими словами, змушена здійснювати заходи по забезпеченню життєздатності народу. Але більш за все вона піклується про інтереси тих, заради кого вона створена, йдеться в першу чергу про інтереси крупного бізнесу, потім – середнього, далі – дрібного бізнесу і в останню чергу про інтереси народу. Не в останню чергу вона піклується за свої власні інтереси, тобто інтереси державних службовців і, звичайно, народних депутатів.

Саме поведінка народних депутатів є в цьому відношенні показовою. У процесі виборчого марафону вони виглядають «казанськими сиротами», всім серцем вболівають за тяжке життя пересічних громадян і клянуться зробити все можливе і неможливе, щоб і на «нашу вулицю прийшло свято». Свято, звісно, приходить по закінченню виборів, але не до народу, а народних обранців, які отямившись після марафонського забігу на нардепівські крісла, зібравшись у сесійній залі Верховної Ради приймають рішення по забезпеченню «слуг народу» заробітною платою, яка в 20-30 разів перевищує зарплату будь-якого робітника, селянина, вчителя, чорнобильця та ін. Окрім цього, вони забезпечують себе численними пільгами. Уже цієї інформації достатньо, щоб пояснити, чому держава в сутності своїй є антинародна сила. Усі соромливі люди, як правило, не потрапляли на державні посади, по-перше, тому, що не хотіли бути «недобрими» людьми, а, по-друге, їм не давали можливості туди потрапити «мисливці» за теплими місцями. Тому найбільш відчайдушні революціонери виступали за негайне скасування держави після перемоги пролетарської революції. Але ідеологи пролетаріату – К.Маркс і Ф.Енгельс – розробили вчення про диктатуру

пролетаріату як про шлях, умову, місток переходу від експлуататорського (державного) до бездержавного суспільства.

Історичний досвід соціалістичного будівництва в СРСР довів, що то була революційно-романтична ілюзія. Керівники КПРС забули, а можливо і не приймали всерйоз положення К.Маркса про те, що в процесі соціалістичного будівництва держава диктатури пролетаріату має «вмирати» і не замінюватись ніякою іншою державною формою.

Можливо, більшовики пішли не тим шляхом? Адже були інші шляхи. Один із них – китайський. Це є шлях конвергенції соціалізму і капіталізму. А ще раніше, у 1871 році був відкритий шлях Паризької Комуни.

Але справа не в тім, щоб копіювати чийсь досвід. Йдеться про те, щоб поєднати кращі якості капіталізму і соціалізму заради вираження і захисту інтересів народу. Безглуздо, звичайно, копіювати досвід Паризької Комуни як першої пролетарської держави. Але варто звернути увагу на два принципи, якими керувалися паризькі комунари. Як повідомляє Ф.Енгельс, щоб пролетарська держава не перетворилася в орган експлуатації народу «Комуна застосувала два безпомилкових засоби. По-перше, вона призначила на всі посади з управління, суду, народної освіти осіб, які були обрані всезагальним виборчим правом і при цьому увела право відгукувати цих обраних в будь-який час за рішенням виборців. А, по-друге, вона платила всім посадовцям як вищим, так і нижчим лише таку плату, яку отримували інші робітники... У такий спосіб була створена надійна перешкода гонитві за містечками та кар'єризму... [105, с. 200]».

Зазначені принципи, зокрема, той, що стосується заробітної плати державних посадовців, в тому числі й народних депутатів, сьогодні актуальні, як ніколи. Які плюси та мінуси цього нововведення паризьких комунарів. До плюсів названих нововведень варто віднести наступне. По-перше, тут простежується взаємозв'язок, скажімо, народних депутатів і електорату. По-друге, заробіток виборців і народних депутатів суттєво не відрізняється. По-третє, кожен займається своєю справою професійно та якісно і отримує, відповідно, зарплатню. Але заробіток народного депутата має дорівнювати середньомісячній

зарплаті виборців. Якою має бути ця зарплата, неважко підрахувати. У паризьких робітників вона становила 6000 франків у 1871 році і відповідно стільки отримували паризькі комунари. По-четверте, середньомісячна зарплата, скажімо, нікого не влаштовує. Це означає, що виборці і народні депутати разом з урядом мають спільну зацікавленість у підвищенні зарплати по країні і по регіонах. Поп'яте, народні депутати мають вести пошук на професійному рівні шляхів, форм, методів і засобів підвищення своєї і своїх виборців зарплати. І взагалі життєвого рівня. Така ситуація буде сприяти не на словах, а на ділі цілеспрямованій роботі народних депутатів по поліпшенню матеріальних і духовних умов життєдіяльності народу.

Яке значення має нововведення паризьких комунарів щодо органічного зв'язку інтересів народу і народних депутатів і, врешті-решт, держави? Це нововведення має неоцінене значення. Відпадуть суперечки між гілками влади стосовно владних повноважень, оскільки проблема полягає в тому, як сумісними зусиллями підняти життєвий рівень народу і, відповідно, свій власний. Те, що діється сьогодні в українській державі, свідчить про те, що народні обранці зайняті переважно проблемами власного улаштування у житті: супервисокі оклади, житло в столиці, маєтки поблизу Києва та інші різноманітні привілеї. І, звичайно, поки народні депутати зайняті розв'язанням цих проблем, їм не до проблем своїх виборців.

Разом з тим нововведення паризьких комунарів мають один досить серйозний мінус, а саме: його не підтримали в країнах Заходу і, можливо, Сходу. Справа в тому, що це нововведення запровадили у життя анархісти (бланкісти), які виступали взагалі за скасування держави. Але, опинившись при владі, їм прийшлося займатись такими справами, які суперечили їхнім переконанням. Названі нововведення можна розглядати як крок до знищення держави. Принаймні, вони значною мірою «приземлили» її до проблем народу. І якщо ці нововведення паризьких комунарів не знаходять поширення, значить для цього є певні причини. На наш погляд, до таких причин можна віднести, по-перше, небажання правлячих елітних кіл позбутися держави, адже вона є дуже зручною

формою вирішення егоїстичних чи корпоративних проблем і, по-друге, мати високі доходи шляхом імітування політичної та державної діяльності, від якої народ нічого гарного не отримує, оскільки держава одною рукою народу щось дає, а другою відбирає.

Чи можна з урахуванням вищесказаного розглядати Верховну Раду в якості суб'єкта саморегуляції інтересів народу України? Звичайно, ні. А якщо – «так», тоді треба довести, яким чином всім забезпечена людина може виражати і захищати інтереси бідних верств населення? На це питання народ давно вже відповів: бідний багатому – не товариш. Правда, нинішній Президент, воюючи за президентське крісло вигукував: багаті допоможуть бідним. Тепер це гасло не згадують. Нема потреби. Можливо, про нього згадають через певний час, тобто у період нових президентських виборів.

Отже, якщо ми хочемо, щоб держава була дійсно суб'єктом саморегуляції інтересів народу у позитивному значенні цього слова, треба здійснити те, що запровадили у свій час паризькі комунари і тоді в органи державного управління будуть обиратися дійсні патріоти України. Тут є, звичайно, проблеми. Як це робити? Чи є, на цей рахунок ще який-небудь досвід? Треба також з'ясувати питання про причини поразки Паризької Комуни. Чи є однією із причин поразки першої пролетарської революції нововведення, на яке ми звернули увагу. Це, по-перше. По-друге, варто до цього питання підходити з позицій його обговорення на якомусь міжнародному форумі, скажімо, в межах Євросоюзу, де, до речі, не завжди афішуються соціалістичні ідеї: там їх просто запроваджують у життя, якщо вони сприяють суспільному прогресу.

Щоб в державні органи приходили не ділетанти та хапуги, а дійсно патріоти своєї вітчизни, пропонується продумати ще одне правило: держслужбовців, законодавців і урядовців треба готувати на студентській лавці, як, скажімо, готуються інженери, лікарі, вчителі та інші. Адже ми дуже дивуємося і вважаємо, що так не повинно бути, коли люди, які не маючи професійної освіти, беруться лікувати людей, конструювати нові машини і таке інше. Так чому ж державою беруться керувати: робітники, інженери, лікарі та ін.?

Виходить комусь вигідно не готувати державних керівників у вищих навчальних закладах. Комусь вигідно, щоб у суспільстві не було порядку, справедливості. Комусь подобається, коли у суспільстві панує хаос і невизначеність. У ситуації суспільної напруженості у органи державного управління легше проникнути авантюристам, кар'єристам і просто шахраям. Звичайно, ці люди піаряться, тобто поливають один одного брудом, грають на публіку, затьмарюють розум народів. Звісно, що нічого корисного ці «народні обранці» не принесуть народу своєю діяльністю. Тому в ХХІ ст., після декількох століть та тисячоліть народного страждання від некомпетентного і непрофесійного керівництва справами суспільства треба розпочати, нарешті, роботу по професійній підготовці спеціалістів по державному управлінню.

До проблем професійної підготовки фахівців по управлінню державою підходили французькі матеріалісти ХУІІІ століття, але з іншого боку. Вони наголошували на тому, що суспільство має керуватися розумними законами, які мають розробляти розумні законодавці. Але законодавці не можуть розробляти досконалі закони, оскільки виховуються у недосконалому суспільстві. Французькі матеріалісти зіткнулися із замкненим колом: недосконале суспільство має недосконалі закони, а недосконалі закони розробляються законодавцями, яких формує недосконале суспільство. У нашому випадку приблизно така ж ситуація: недосконалі вихователі не можуть сформувати щирих патріотів. Чому складається таке замкнене коло? Причиною цьому є суперечлива природа людини, адже вона є ансамблем раціональних та ірраціональних потреб, інтересів ідеалів, цілей та цінностей. Відповідно, інтереси є органічним поєднанням раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів та засобів розв'язання протиріч між нетребами, цілями, ідеалами, цінностями та умовами життєдіяльності соціальних суб'єктів. Інакше кажучи, в будь-якій ситуації людина переслідує свої власні егоїстичні інтереси. А її власні інтереси пов'язані з інтересами певних корпорацій, партій, класів, націй тощо, навіть, професійні державні діячі будуть знаходитися під «обстрілом» різноманітних зацікавлених сторін. Але із двох зол – професіонали чи

дилетанти – краще вибирати менше зло. Професіонали, хочеться сподіватися, причинять менше шкоди, ніж ділетанти.

А яку роль можуть відіграти громадські організації по забезпеченню правопорядку та справедливості в суспільстві? Перш за все вони мають сприяти створенню матеріальних та духовних умов життєдіяльності тим членам суспільства, яких не влаштовує держава. Громадські організації, які в сукупності складають громадянське суспільство, приймають участь в будь-яких проектах, які пропонує держава. Так, в умовах обмежених можливостей бюджетного фінансування інновацій зростатиме залучення додаткових джерел фінансування інновацій. Йдеться про залучення власних коштів організацій, приватних інвестицій, коштів позабюджетних фондів, позикових засобів міжнародних кредитно-фінансових організацій тощо [132, с. 253].

Громадянське суспільство в сучасній Україні ще не стало на ноги внаслідок своєї слабкості. Причин цьому декілька. По-перше, в Україні не було розвиненого громадянського суспільства, коли вона знаходилась у складі Російської імперії. По-друге, громадянського суспільства в Україні не було, коли вона перебувала у складі Радянського Союзу. Останнє пояснюється тим, що в СРСР до громадянського суспільства переважало зневажливе ставлення, оскільки соціалістичне будівництво проводилось під прапором марксизму-ленінізму, на якому було накреслено, що наша мета не громадянське суспільство, а людське суспільство. І власне в Україні не мали чіткого уявлення про ці форми суспільства, окрім того, що громадянське суспільство асоціювалося з буржуазним, а людське суспільство – з комуністичним. Тепер ми змушені з'ясувати сутність громадянського суспільства і будувати його, осягаючи таким чином історичний закон про неможливість перестрибнути не пройдені етапи суспільного розвитку. Виходить, треба повернутися назад, пережити період становлення та розвитку громадянського суспільства з усіма його плюсами та мінусами.

І оскільки громадянське суспільство в Україні ще слабе, то суперництво між державою і громадянським суспільством розгортається на користь держави.

Свідоцтвом тому є так званий рейдерський рух, який керівники різноманітних акціонерних товариств розглядають як форму поглинання олігархічними структурами під прикриттям держави, слабкорозвинених підприємств.

Таким чином, держава і громадянське суспільство можуть розглядатися як суб'єкти саморегуляції інтересів народу за певних умов. По-перше, коли держава подолає віковий стереотип, пов'язаний з пригніченням, обманюванням народу, маніпулюванням його потребами, інтересами, ідеалами, цілями та цінностями. А це можливо тільки в тому випадку, коли державні органи будуть формуватися із патріотично налаштованих і перевірених людей. По-друге, варто продумати механізми впровадження оптимальної системи зближення інтересів виборців і народних депутатів по такому, зокрема, критерію як заробітна плата. Мають бути спільні стимули об'єднання зусиль електорату і депутатів по підвищенню життєвого рівня народу. По-третє, держава не повинна перешкоджати розвитку громадянського суспільства як сукупності організацій, в яких будь-яка людина знаходить умови для розкриття своїх здібностей і талантів. По-четверте, держава і громадянське суспільство мають підтримувати одне одного. Інтереси народу зобов'язують державу і громадянське суспільство шукати консенсусу у стосунках між собою.

Висновки до шостого розділу

1. Виникнення, формування та розвиток інтересів українського народу пов'язане із субстанційними та атрибутивними умовами його існування. Йдеться як про субстратні, так і діяльнісні аспекти життєдіяльності українського народу, зокрема, про закон етногенезу у його природногенетичному та соціогенетичному аспектах.

2. Формування та розвиток інтересів українського народу відбувається у тісному зв'язку з народами близького та далекого зарубіжжя.

3. Ми вважаємо, що специфіка механізмів вираження і захисту інтересів українського народу детермінується субстанційними та атрибутивними ознаками. Йдеться про необхідність розробки законопроектів щодо захисту природного (літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери), соціального (освіти, охорони здоров'я, розвитку фізкультури та спорту), духовного (міфології, релігії, науки, філософії, мови тощо).

4. Головні суб'єкти саморегуляції інтересів українського народу – держава і громадянське суспільство – мають, на наш погляд, не воювати, а змагатися одне з одним у справі вираження та захисту інтересів українського народу.

ВИСНОВКИ

У дисертації досліджена роль інтересів народу в суспільно-історичному процесі. У цьому контексті запропоновано керуватися як раціональними, так й ірраціональними мотивами життєдіяльності не тільки окремої людини, а й усього народу і, тим більше, людства. Таким інтегрованим мотивом життєдіяльності людей виступають інтереси, оскільки, як помічав Г.Гегель, ніщо не діється без інтересу.

У роботі послідовно розглянуто природу, сутність і зміст інтересів народу.

Розкрито субстратний та діяльнісний рівні інтересів народу у їхньому органічному поєднанні, проаналізовано раціональні та ірраціональні шляхи, форми, методи та засоби розв'язання протиріч у суспільному розвитку. Тут має бути компроміс, консенсус, гармонійне поєднання всієї гами думок та почуттів. Висловлене глибоке переконання, що домінувати мають інтереси народу, а не окремих особистостей, в тому числі президентів, прем'єр-міністрів, керівників політичних партій та блоків.

У дисертації розкрита теза стосовно того, що народ, і відповідно його інтереси, безпосередньо не побачиш і не почувеш. Вони існують подібно анаксимандрівському апейрону, який виявляється як об'єднавче начало багатоякісного матеріального та духовного світу. Вони, на нашу думку, існують у різноманітних проявах духовної людської життєдіяльності, в інтересах тих, хто виступає «від імені і за дорученням» народу. Це можуть бути не тільки добрі, а й лихі люди. Останні зловживають повноваженнями, які їм делегує народ на парламентських та місцевих виборах.

У дисертаційному дослідженні широко використані такі методи філософського аналізу як субстанційний, формаційний, цивілізаційний та етнічний, до яких долучена організаційна методологія, яка останнім часом набуває поширення щодо з'ясування сутності суспільно-історичних явищ та процесів.

Разом з тим аналіз будь-яких суспільних явищ буде неглибоким і однобічним, якщо їх розглядати тільки з соціального боку.

Така традиція склалася в марксизмі, де соціально-класовий підхід досяг небувалої гіпертрофії. На практиці класова методологія обернулася, як відомо, жахливими перекрученням й руйнуванням етнічних зв'язків і відносин, що вело до знищення етнічного генофонду. У сучасних умовах етнічний аналіз тим більше заслуговує на увагу, оскільки може статися гіпертрофія природного аспекту суспільного розвитку. Ось чому необхідно усвідомити гармонійну єдність етнічного і соціального. Етнічний аналіз, на наш погляд, має велике майбутнє. Він дозволяє позбавитися однобічності при вивченні кожного суспільного явища.

Використання цього методу поглиблює пізнання таких природних і соціальних спільностей як рід, плем'я, нація, клас, суспільні верстви. Останні в своїй органічній сукупності становлять народ.

Розробка проблематики генезису і структури інтересів народу в дисертації відповідає завданням, які стоять нині перед українським суспільствознавством. У період широкого розгортання процесів інтеграції суспільства навколо загальнонародних інтересів, потреб, цінностей і цілей розгляд народу в єдності і взаємодії його складових частин дозволяє представити інтереси народу як єдину систему. Структура інтересів народу є історично змінною. Її сучасний стан є продуктом тривалого історичного розвитку думки людства. Наукові уявлення про інтереси народу виростають на ґрунті донаукових форм знання. Вони співіснують з іншими формами знання природних і соціальних інтересів народу, займаючи по відношенню до них провідне місце.

Крім теоретичних цілей передбачалось і певне практичне спрямування дослідження. Йдеться про встановлення зв'язку деяких положень дисертації з певним колом практичних проблем. Насамперед, вони стосуються питань розбудови демократичного суспільства в Україні. Застосований у дисертаційному дослідженні субстанційний підхід до аналізу інтересів народу

може бути використаний для теоретичного обґрунтування політичних, юридичних, моральних та інших рішень. Зазначений теоретичний підхід дозволяє встановлювати межі між інтересами окремих природних і соціальних спільностей, інтегрованих в народ. Будувати таке розмежування інтересів доцільно з метою досягнення чітких уявлень про специфічні функції субсистем природного і соціального порядку в загальній структурі інтересів народу. До одного і того ж явища, події, процесу суспільного життя кожна етнічна спільність підходить по різному. Можна сказати, що у них спільний об'єкт інтересів, але різні предмети інтересів. Так, для української нації суверенітет українського народу є найвищим проявом свободи, коли Україна предстає як самостійна світова держава з усіма атрибутами своєї самостійності. Для української нації її інтереси є самостійний предмет аналізу. Для інших етнічних спільностей суверенітет України є скоріше зовнішнім явищем.

Отже, народ є етнічне утворення, яке тотожне всім попереднім етнічним спільностям. Разом з тим кількісно і якісно народ перевершує всі ці етнічні спільності, становить нову субстанцію суспільно-історичного процесу.

Особливої уваги в дисертаційному дослідженні надано розкриттю механізмів реалізації інтересів народу в умовах глобалізації інтересів соціального світу. В роботі зазначається, що соціально-філософський аспект глобалізаційного процесу ще не отримав достатньої розробки. На основі філософського принципу всезагального зв'язку між явищами природно-історичного та суспільно-історичного процесів у дослідженні дається визначення поняття «глобальні інтереси народу», яке пропонується розглядати як діяльність, спрямовану на пошук і вибір раціональних та ірраціональних шляхів, форм, методів та засобів розв'язання протиріч між глобальними потребами, цілями, ідеалами, цінностями та природними, соціальними і духовними умовами життєдіяльності всього людства.

Складною і суперечливою проблемою є вираження та захист інтересів народу. Однією із складових цього процесу є механізм взаємної адаптації і взаємного консенсусу інтересів народу та інтересів політичної системи. Зроблено

висновок, що цей механізм має будуватися за умов створення правової, суверенної, соціальної держави та всебічно розвиненого громадянського суспільства, в якому кожна людина чи етнічна спільність почувалася б вільно у розвитку своїх природних та суспільних якостей.

Складовою частиною глобалізаційного процесу є інтеграція народів світу, зокрема, європейських народів. Вагомим інструментом інтеграції народів Європи є державне управління та місцеве самоврядування. Виклики глобалізаційного процесу вимагають від європейських народів об'єднання своїх економічних, політичних, духовних та інших інтересів, взаємодопомоги в умовах всесвітньої конкуренції та боротьби за виживання. Європа прагне бути конкурентоздатною на всесвітньому рівні. Разом з тим, вона хоче бути таким континентом, на якому більше не повинно бути ні всесвітніх, ні регіональних війн. Україна, як і інші європейські країни, має розвивати свої продуктивні сили, спираючись на свій багатовіковий досвід, і сподіватися рано чи пізно стати рівноправним членом Європейського Союзу як конфедеративного державного устрою вільних народів.

Процес формування та розвитку інтересів українського народу розглядається не тільки в історичному, а й в іншому вимірі. Йдеться про пошуки механізмів збереження і забезпечення соборності українського народу; про збереження природного, соціального й духовного середовища; про надання прав і свобод вільному розвитку різноманітних форм власності та господарювання. До інтересів українського народу належить турбота про забезпечення гармонійного сполучення різноманітних форм управління та самоврядування; про обмін культурно-історичними традиціями між різноманітними етнічними спільнотами, які утворили український народ на європейському геополітичному просторі. Обґрунтовується необхідність надання мові корінного етносу статусу державної мови, що ні в якому разі не перешкоджає розвитку мов інших етнічних спільнот. В роботі наголошується на тому, що виключного значення має менталітет українського народу, характерними рисами якого є **кардіоцентризм** та екзистенційність.

Говорячи про механізми вираження і захисту інтересів українського народу, варто звернути увагу на те, що ці механізми детермінуються особливостями історичних епох, розпочинаючи від первісного і закінчуючи пострадянським суспільством. Особливого значення проблема вираження і захисту інтересів народу набула в умовах виникнення, функціонування та розвитку держави, яка усіляко прагнула ввести тоталітарний контроль над усіма сферами життєдіяльності народу.

Конструктивні програми вираження і захисту інтересів народу розробляли українські мислителі XIII-XVIII століть, зокрема викладачі Києво-Могилянської академії, діячі Південного товариства декабристів, а також учасники Кирило-Мефодіївського братства, представники академічної філософської думки XIX ст., революційні демократи XIX-XX ст., прихильники соціалістичного будівництва. Не залишалися осторонь інтересів народу українські мислителі в діаспорі. Упродовж багатолітньої боротьби українського народу склалася плюралістична парадигма думок, уявлень і вчень, ядро яких складають поняття Свободи, Справедливості та Братерства.

Сьогодні уявлення щодо забезпечення інтересів українського народу шикуються навколо таких явищ суспільного життя як держава та громадянське суспільство. Хотілося б щоб вони були суб'єктами саморегуляції інтересів народу України. Але для цього з боку держави мають бути такі заходи, внаслідок яких український народ відчув би не на словах, а насправді, що держава є виразник, охоронець і реалізатор інтересів народу. У той же час держава не повинна бути монополістом у цьому процесі. Підрозділи громадянського суспільства мусять працювати там, куди держава не доходить, незважаючи на всі свої намагання. Інтереси народу єдині для держави і громадянського суспільства. Тому останні мають не конфліктувати між собою, а об'єднувати свої зусилля, підтримувати одне одного.

Потребують подальшого дослідження з позицій плюралістичної філософії питання пов'язані з: а) народом як багатоякісною субстанцією суспільно-історичного процесу; б) інтересами народу як багатофакторного явища його

субстанційних та атрибутивних якостей; в) розвитком інтересів у зв'язку з впливом на природне (літосфера, гідросфера, атмосфера, біосфера), суспільне (економіка, політика, право, здоров'я, спорт) та духовне (ноосфера, світогляд, освіта, мистецтво) середовище позитивних і негативних наслідків людської життєдіяльності; г) розвитком інтересів народу в контексті етногенезу як синтезу природогенезу (фаза підйому, акматична фаза, фаза надлому, інерційна фаза, фаза обскурації, регенераційна фаза та меморіальна фаза), соціогенезу (процеси парціації, сепарації, консолідації, дисперсизації, асиміляції, міксації) та ноогенезу з урахуванням наукових досягнень В.І.Вернадського, Л.М.Гумільова, Ю.В.Бромля, сьогоденної етнології, етнографії, екології тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агрегування інтересів // Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – С. 10.
2. Адамишин А.Л. Перспектива – неуправляемый мир / А.Л. Адамишин // Глобализация: Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: «Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК"». Институт микроэкономики, 2002. – С. 185-190.
3. Азроянц Э.А. Размышления о будущем / Э.А. Азроянц // Глобализация: Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: «Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК"». Институт микро-экономики, 2002 . – С. 50-62.
4. Альтерглобализм: теория и практика «антиглобалистского движения» / Под ред. А.В. Бузгалина. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.
5. Ананьїн В.О. Етнонаціональний чинник в умовах трансформаційних змін суспільств перехідного типу / В.О. Ананьїн // Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К.: ВІРУАН, 2010. – Випуск 32. – С. 158-164.
6. Аристотель. Метафизика / Аристотель // Сочинения : В 4-х т. – Т.1; [Ред. В.Ф. Асмус]. – М.: Мысль, 1975. – С. 63-367.
7. Аристотель. Политика: [пер. С.А. Жебелева] / Аристотель // Сочинения: В 4-х т. – Т.4. – М.: Мысль, 1983. – С. 375-644.
8. Артикуляція інтересів // Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – С. 26.
9. Бакунин М.А. Философия. Социология. Политика / М.А. Бакунин. – М.: Правда, 1989. – 621 с.
10. Белодед В.Д. Философская мысль в Киеве (историко-философский очерк) / В.Д. Белодед, В.А. Буслинский, А.К. Бычко. – К.: Наукова думка, 1982. – 356 с.

11. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н.А. Бердяев. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
12. Бех В.П. Генезис соціального організму країни: [монографія] / В.П. Бех. – 2-е вид., доп.– Запоріжжя: «Просвіта», 2000. – 288 с.
13. Бех В.П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ: [монография] / В.П. Бех. – 2-е изд., доп.– Запорожье: «Просвіта», 2000. – 148 с.
14. Бичко А.Д. Історія філософії: Підручник / А.Д. Бичко, І.В. Бичко, В.Г. Табачковський. – К.: Либідь, 2001. – 318 с.
15. Білорус О. Національна ідея і стратегія національної безпеки / О. Білорус, Е. Лисицин, В. Милостевцева // Віче. – 2001. – № 9. – С. 3-23.
16. Богайчук В.Ж. Проблеми та перспективи становлення громадянського суспільства в Україні / В.Ж. Богайчук // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 64. – С. 164-172.
17. Богомолов А.С. Античная философия / А.С. Богомолов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 368 с.
18. Богомолов А.С. Диалектический логос: Становление античной діалектики / А.С. Богомолов. – М.: Мысль, 1982. – 263 с.
19. Бойко Ю. Шлях нації / Ю. Бойко. – Париж; К.; Львів: Українське слово, 1992. – 126 с.
20. Бондаренко О.В. Феномен національної ментальності в розмаїтті суспільних форм життєдіяльності народів / О.В. Бондаренко // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 66. – С. 73-82.
21. Борденюк В. Народ не може бути джерелом двох влад / В. Борделюк // Віче. – 2006. – № 15-16. – С. 29-30.
22. Бозций. Утешение философией: [пер. В.И. Уколовой и М.Н. Цейтлина] // «Утешение философией» и другие трактаты / Бозций. – М.: Наука, 1990. – С. 190-290.

23. Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 1987. – 415 с.
24. Бромлей В.Ю. Человечество – это народы / В.Ю. Бромлей, Р.Г. Подольный. – М.: Мысль, 1990. – 391 с.
25. Бугреев А.Н. Диалектика стихийности и сознательности в общественном развитии / А.Н. Бугреев. – М.: Мысль, 1982. – 352 с.
26. Бэкон Ф. Афоризмы об истолковании природы и царстве человека // Соч. в двух т. – 2-е, испр. и доп. изд. – Т. 2. Сост., общ. ред. и вступит. статья А.Л. Субботина / Ф. Бэкон. – М.: Мысль, 1978. – С. 12-79.
27. Бэкон Ф. Опыты, или наставления нравственные и политические // Соч. в двух т. – 2-е испр. и доп. изд. – Т. 2. Сост., общ. ред. и вступит. статья А.Л. Субботина / Ф. Бэкон. – М.: Мысль, 1978. – С. 349-482.
28. Вассиян Ю. Твори. Т.І. Степовий сфінкс: суспільно-політичні нариси / Ю. Вассиян. – Торонто: Євшан-Зілля, 1972. – 288 с.
29. Велесова книга: ритм. переклад українською мовою, дослідження та рецензії Б.Яценка. Видання друге. – К.: Велес, 2006. – 256 с.
30. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1991. – 272 с.
31. Винниченко В.К. Відродження нації / Історія української революції: марець 1917 – грудень 1919 рр. / Репринт. вид. 1920. – Ч.1, П. / В.К. Винниченко. – К.: Політвидав, 1990. – 410 с.
32. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення / В. Винниченко. – К.: Вид. т-во «Криниця», 1991. – 128 с.
33. Вілков В.Ю. Трансформація поняття «нація»: політико-філософська модель реконструкції Юргена Габермаса / В.Ю. Вілков // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2009. – Випуск 42. – С. 137-148.
34. Воронкова В.Г. Україна в контексті європейської інтеграції та глобалізації / В.Г. Воронкова // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Випуск 65. – Ч.1. – С. 102-110.

35. Галкин А.А. О глобализации без иллюзий / А.А. Галкин // Глобализация: Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: «Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК"». Институт микроэкономики. 2002. – С. 164-171.
36. Гегель Г.В.Ф. Философская пропедевтика: [перевод Б.А.Драгуна] / Г.В.Ф. Гегель // Работы разных лет. В двух томах. Т.2. Сост., общ.ред. А.В. Гулыги. – М.: Мысль, 1971. – С. 7-209.
37. Гегель Г.В.Ф. Философия истории / Г.В.Ф. Гегель // Соч.: в 14 т. – М.-Л.: Соцэкгиз, 1935. – Т. VIII. – 468 с.
38. Гегель Г.В.Ф. Философия права: [пер. с нем.; Ред. и сост. примеч. В. С. Нерсесянц] / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
39. Гельвеций К.А. Об уме / К.А. Гельвеций. – М.: Соцэкгиз, 1938. – 395 с.
40. Гельвеций К.А. О человеке / К.А. Гельвеций. – М.: Соцэкгиз, 1937. – 483 с.
41. Герцен А.И. Крещённая собственность / А.И. Герцен // Избр. философ. произведения: В 2-х т. Т. 2. – М.: Госполитиздат, 1946. – С. 233-283.
42. Герцен А.И. К старому товарищу / А.И. Герцен // Избр. философ. произведения: В 2-х т. Т.2. – М.: Госполитиздат, 1946. – С. 284-300.
43. Герцен А.И. Русский народ и социализм / А.И. Герцен // Избр. философ. сочинения: В 2-х т. Т. 2. – М.: Госполитиздат, 1946. – С. 128-158.
44. Гоббс Т. Бегемот, или долгий парламент; [пер. А. Богомолова] / Т. Гоббс // Избранные произведения: В 2-х томах. Т.2. – М.: Мысль, 1965. – С. 670-720.
45. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Избранные произведения: В 2-х томах. Т. 1. – М.: Мысль, 1965. – С. 45-678.
46. Гольбах П.А. О распаде государств / П.А. Гольбах // Избранные произведения: В 2-х т.; [Под общ. ред. Х.Н. Момджяна]; Пер. с фр. Т.2. – М.: Соцэкгиз, 1963. – С. 483-534.

47. Горак Г.І. Суспільні науки: особливості, генезис, структура / Г.І. Горак. – К.: Вища школа, 1977. – 198 с.
48. Горський В. Україна в історико-філософському вимірі / В. Горський // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – №2. – С. 10-31.
49. Горський В.С. Історія української філософії: Підручник / В.С. Горський, К.В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
50. Гошевський В. Проблема прогресу в українській соціальній філософії (XIX – перша четверть XX ст.) / В. Гошевський // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – №3. – С. 88-102.
51. Грабчак К.К. Українські етнічні цінності у Великому князівстві Литовському / К.К. Грабчак // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С. 66-74.
52. Громыко А.А. О становлений нового мирового порядка / А.А. Громыко // Глобализация: Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: «Издательский ДОМ "НОВЫЙ ВЕК"». Институт микроэкономики», 2002. – С. 123-137.
53. Грушевський М.С. Очерки истории украинского народа / М.С. Грушевський. – К.: Лыбидь, 1990. – 398 с.
54. Грушевський М.С. Політичний і суспільний устрій українсько-руських земель в XI-XIII в. / М.С. Грушевський // Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол. П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1992. – Т. 3. – 1993. – С. 194-332.
55. Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі: від Григорія Сковорди до Тараса Шевченка / І. Гузар. – Торонто-Львів: Наукове товариство ім. Т.Шевченка, 1995. – 176 с.
56. Гумилев Л.Н. Тысячелетие вокруг Каспия / Л.Н. Гумилев. – М.: ТОО «Мишель и К^о», 1993. – 334 с.
57. Гумилев Л.Н. Этносфера: история людей и история природы / Л.Н. Гумилев. – СПб.: ООО «Издательский дом «Кристалл»», 2002. – 576 с.

58. Дегтяренко А.Н. Этнические особенности занятости и социально-профессиональной стратификации территориальных громад Украинского Северного Приазовья / А.Н. Дегтяренко // Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2007. – Випуск 8. – С.132-157.
59. Депенчук Л.П. Історіософія та соціальна філософія Михайла Драгоманова / Л.П. Депенчук, М.І. Лук. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1999. – 210 с.
60. Деятельность: теории, методология, проблемы. – М.: Политиздат, 1990. – 366 с.
61. Дидро Д. Последовательное опровержение книги Гельвеция «О человеке»; [пер. К. А. Кискоева] / Д. Дидро // Сочинения в 2 т.: Пер. с фр. – Т. 2. / Сост. и ред. В.Н. Кузнецова.). – М.: Мысль, 1991. – С. 342-506.
62. Дидро Д. Продолжение Апологии господина аббата де Прада, или Ответ на пастырское наставление его преосвященства епископа Осерского; [пер. К.А. Киспоева] / Д. Дидро // Сочинения в 2 т.: Пер. с фр. – Т. 2. / Сост. и ред. В.Н. Кузнецова.). – М.: Мысль, 1991. – С. 3-51.
63. Додонов Р.О. Етнос у природно-історичному процесі / Р.О. Додонов // Феномен нації основи життєдіяльності: [колективна монографія ІФ НАНУ] / під ред. Б.В. Попова. – К.: товариство «Знання», 1998. – С. 135-149.
64. Додяк М. Книга мудрости Гуцула Самоука: [Текст] / М. Додяк. – Торонто: Б.и., 1976. – 364 с.: іл.
65. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 342 с.
66. Донцов Д. Московська отрута / Д. Донцов. – Торонто-Монреаль: Спілка визволення України, 1955. – 292 с.
67. Драгоманов М.П. Малоросія в її словесности / М.П. Драгоманов // Вибране. – К.: Либідь, 1991. – С. 5-45.
68. Драгоманов М.П. Про українських козаків, татар та турків / М.П. Драгоманов // Вибране. – К.: Либідь, 1991. – С. 175-203.

69. Дубинин В.В. Мироззрение и интересы народных масс / В.В. Дубинин // Человек. Мироззрение. НТП: Всесоюзная научно-теоретическая конференция, 14-16 мая 1991 г. Секция 2. Научное мироззрение: сущность и проблемы формирования. – Киев-Краматорск: Институт философии АН УССР, 1991. – С. 37-38.

70. Дубинин В.В. Гармонизация интересов народных масс – важнейший фактор становления открытого общества в Украине / В.В. Дубинин // На шляху до відкритого суспільства: Міжнародна конференція, квітень 1993 р.: тези доповідей. – Донецьк, 1993. – С. 83-85.

71. Дубинин В.В. Интересы народных масс: социально-философский аспект / В.В. Дубинин. – К.: ІСДО, 1993. – 168 с.

72. Дубінін В.В. Про врахування інтересів в процесі прийняття управлінських рішень / В.В. Дубінін // Придніпровський науковий вісник. Донбаський випуск: Проблеми і практика управління в економічних системах. Економіка: міжнародна науково-технічна конференція.: матеріали. – 1998. – № 109 (176). – грудень. – С. 4-6.

73. Дубінін В.В. Етносоціальна природа народу: філософський аспект / В.В. Дубінін // Україна – Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва: міжнародна науково-практична конференція, 27-29 травня 1999 р.: [зб. наук. пр.]. – Маріуполь: Маріупольський гуманітарний інститут Донецького державного університету, 1999. – Т.1. – Ч.2. – С. 316-320.

74. Дубінін В.В. Етнічні аспекти корпоративної культури / В.В. Дубінін // Корпоративна культура організацій ХХІ століття: [зб. наук. пр.]; Під. заг. ред. Г.Л.Хаєта. – Краматорськ: ДДМА, 2003. – С. 35-38.

75. Дубінін В.В. Щодо етнічної культури майбутнього фахівця / В.В. Дубінін // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Другі Ірпінські міжнародні науково-педагогічні читання, 21-22 травня 2004, рік: матеріали. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. – С. 100-106.

76. Дубінін В.В. Місце і роль мистецтва і мистецької освіти в розвитку етнічної структури суспільства / В.В. Дубінін // Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції: Теоретичні та методичні засади розвитку: міжнародна наукова конференція, 30 червня – 2 липня 2004 р.: тези. – Київ-Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. – С. 5-7.

77. Дубінін В.В. Місце і роль народу в етнічній структурі суспільства / В.В. Дубінін // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України: VI Всеукраїнська науково-практична конференція, 6-8 жовтня 2005 р.: [зб. наук. пр.]; Під заг. ред. М.В. Дедкова. – Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ, 2005. – С. 33-35.

78. Дубінін В.В. Роль інтересів народу в становленні та розвитку політичної системи суспільства: [монографія] / В.В. Дубінін. – Краматорськ, ДДМА, 2006. – 260 с.

79. Дубінін В. В. Етнічна структура суспільства в контексті філософського дискурсу / В.В. Дубінін // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наук. пр.]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – Випуск 9(22). – С. 119-170.

80. Дубінін В.В. Розвиток філософської думки в Україні: Навчальний посібник / В.В. Дубінін. – Краматорськ: ДДМА, 2006. – 208 с.

81. Дубінін В.В. Історико-філософський досвід пізнання інтересів народу / В.В. Дубінін // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 64. – С. 26-37.

82. Дубінін В.В. Механізм вираження і захисту інтересів українського народу / В.В. Дубінін // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2007. – Випуск 24. – С. 74-85.

83. Дубінін В.В. Вплив глобалізаційного процесу на трансформацію інтересів народу / В.В. Дубінін // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 65. – Ч. 1. – С. 152-162.

84. Дубінін В.В. Інтереси як форма самовираження народу / В.В. Дубінін // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 66. – С. 89-104.

85. Дубінін В.В. Державне управління та місцеве самоврядування як інструменті інтеграції інтересів народів Європи / В.В. Дубінін // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 67. – С. 96-108.

86. Дубінін В.В. Особливості виникнення інтересів народу / В.В. Дубінін // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 68. – С. 77-96.

87. Дубінін В.В. Формування та розвиток інтересів українського народу / В.В. Дубінін // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2007. – Випуск 8. – С. 4-26.

88. Дубінін В.В. Народ як провідна субстанція історичного процесу / В.В. Дубінін // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.Г. Воронкова]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007. – Випуск 30. – С. 41-54.

89. Дубінін В.В. Субстанціональна природа інтересів народу / В.В.Дубінін // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2007. – Випуск 27. – С. 44-54.

90. Дубінін В. В. Субстратний рівень інтересів народу: соціально-філософський аналіз / В.В.Дубінін // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2009. – Випуск 21. – С. 167-179.

91. Дубінін В.В. Динаміка становлення та розвитку субстратних і діяльнісних рівнів інтересів народу / В.В.Дубінін // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2009. – Випуск 41. – С. 77-93.

92. Дубінін В.В. Раціональні та ірраціональні способи розв'язання етнічних протиріч / В.В.Дубінін // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2009. – Випуск 42. – С. 77 – 93.

93. Дубінін В.В. Природні суспільні та духовні детермінації виникнення та розвитку народу / В.В.Дубінін // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – Вип. XXI. – С. 446-449.

94. Дубінін В.В. Діяльнісний рівень інтересів народу / В.В.Дубінін // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2009. – Випуск 24. – С. 194-208.

95. Дубінін В.В. Атрибутивні властивості інтересів народу та його субетносів / В.В.Дубінін // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наук. пр.]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – № 20 (33). – С. 271-282.

96. Дубінін В.В. Сутність народу як суспільно-історичного явища / В.В.Дубінін // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – Випуск 87. – С. 30-46.

97. Дубінін В.В. Держава і громадянське суспільство як суб'єкти саморегуляції інтересів народу / В.В.Дубінін // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – Випуск 88. – С. 81-92.

98. Дубінін В.В. Інтерес як соціально-філософська категорія: діяльнісний підхід / В.В.Дубінін // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2009. – Випуск 27. – С. 131-138.

99. Дубінін В.В. До питання про класифікацію форм вираження й захисту інтересів народу / В.В.Дубінін // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К.: ВІРУАН, 2010. – Випуск 32. – С. 150-157.

100. Дубінін В.В. Специфіка механізмів функціонування та реалізації інтересів народу в різних соціально-політичних системах / В.В.Дубінін // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2010. – Випуск 47. – С. 38-62.

101. Дубінін В.В. Динаміка перетворених форм вираження й захисту інтересів народу / В.В.Дубінін // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2010. – Випуск 48. – С. 35-46.
102. Дубинин Н.П. Что такое человек / Н.П. Дубинин. – М.: Мысль, 1983. – 334 с.
103. Энгельс Ф. К. жилищному вопросу // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 18. – С. 207-284.
104. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. – Т. 21. – С. 23-178.
105. Энгельс Ф. Введение к работе К. Маркса «Гражданская война во Франции» // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 22. – С. 189-201.
106. Жадьков В.О. Національна пам'ять як функція національної ідеї та духовності: проблема взаємозв'язку / В.О. Жадьков // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 68. – С. 69-76.
107. Жалдак Н.Н. Место категории «интерес» в системе категорий исторического материализма: Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филос. наук / Н.Н. Жалдак. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 23 с.
108. Жолдоков В.О. Культурно-історичні витоки міжетнічних відносин / В.О. Жолдоков // Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2009. – Випуск 24. – С. 267-274.
109. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період / О.С. Забужко. – К.: Наукова думка, 1992. – 110 с.
110. Замалев А.Ф. Мыслители Киевской Руси; [Предисл. В.А. Карпушина]. – 2-е изд. перераб. и доп. / А.Ф. Замалев, В.А. Зоц. – К.: Вища школа, 1987. – 182 с.
111. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.
112. Злупко С.М. Сергій Подолинський – вчений, мислитель, революціонер / С.М. Злупко. – Львів: Каменяр, 1990. – 192 с.

113. Інтереси людські // Філософський словник соціальних термінів. Видання третє, доповнене / За заг. ред. проф. В.П. Андрущенко. – Харків: «Р.И.Ф.», 2005. – С. 339-341.

114. История политических и правовых учений: Учебник для вузов; [Под общ. ред. член-кор. РАН В. С. Нерсисянца]. – М.: Высшая школа, 1996. – 728 с.

115. Кампанелла // Антология мировой философии. В 4-х т. Т.2. Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения; [Ред. коллегия: В. В. Соколов (ред.-составитель второго тома и автор вступит. статьи)] и др. – М.: Мысль, 1970. – С. 180-194.

116. Кампо В. Європейська модель. Дострибнути чи дозріти? / В. Кампо // Віче. – 2003. – № 2. – С. 40-43.

117. Кант И. Критика эстетической способности суждения / Сочинения в шести томах; [под общ. ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана] / И. Кант. – Т.6. – М.: Мысль, 1966. – С. 201-380.

118. Кантор К.М. Глобализация? Да! Но какая? / К.М. Кантор // Вопросы философии. – 2006. – № 1. – С. 25-37.

119. Козлова Н.Н. Социализм и сознание масс: (социально-философские проблемы) / Н.Н. Козлова. – М.: Наука, 1989. – 160 с.

120. Козоріг Н. Струмина життя: [Текст]: (Думки з узбережжя) / Н. Козоріг. – 2-ге видання. – [Б. м. : б. и.], 1977. – 620 с.

121. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Вид-во «Право», 1996. – 54 с.

122. Коробейников В.С. Пирамида мнений: Общественное мнение: пирамида и функции / В.С. Коробейников. – М.: Молодая гвардия, 1981. – 222 с.

123. Костюк Л.Б. Етнічна ментальність українців як основа соціокультурної інтеграції / Л.Б. Костюк // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 66. – С. 83-88.

124. Косьмій Ю.В. Особливості політичного лідерства у структурах етнонаціональних спільнот / Ю.В. Косьмій // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2009. – Випуск 42. – С. 156-465.

125. Крапивенский С.Э. Социальная философия: Учебник для гуманитарно-социальных специалистов высших учебных заведений / С.Э. Крапивенский. – 3-е изд., исправленное и дополненное. – Волгоград: Комитет печати, 1996. – 352 с.

126. Крисаченко В.С. Етнополітична стабільність України (аналіз справ у кримському регіоні) / В.С. Крисаченко // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2010. – Випуск 47. – С. 72-94.

127. Кудряченко А. Глобалізація / А. Кудряченко // Політологічний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів; [За ред. Головатого М.Ф., Антонюка О.В.]. – К.: МАУП, 2005. – С. 144-145.

128. Кульчицький В.С. Історія держави і права України: Навчальний посібник / В.С. Кульчицький, Б.Й. Тищик. – К.: Атіка, 2001. – 320 с.

129. Курас І.Ф. Українці, корінні народи і національні меншини: проблеми гармонізації / І.Ф. Курас // Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004. – С. 297-359.

130. Курас І.Ф. Нові риси геополітичного виміру сучасної України / І.Ф. Курас // Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004. – С. 65-98.

131. Курас І.Ф. Етнополітичні засади державотворення в Україні / І.Ф. Курас // Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004. – С. 143-188.

132. Курас І.Ф. Пошук гармонії в контексті «нового регіоналізму» / І.Ф. Курас // Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004. – С. 189-296.

133. Курас І.Ф. Підстави української ідеї (еволюція в контексті пошуку етноісторичних моделей) / І.Ф. Курас // Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004. – С. 99-142.

134. Курас І.Ф. Мовна політика: здобутки і проблеми / І.Ф. Курас // Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004. – С. 409-486.
135. Курас І.Ф. Етноконфесійні реалії / І.Ф. Курас // Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004. – С. 361-408.
136. Кухарський В.М. Місія України: спроба системного аналізу / В.М. Кухарський (Ч. 1). – Київ-Тернопіль: УАІ; ЛСІ ЦДПІН НАНУ; УАР, 1996. – 100 с.
137. Лавриненко В.Н. Проблема социальных интересов в ленинизме / В.Н. Лавриненко. – М.: Мысль, 1978. – 210 с.
138. Ламетри Ж.О. Человек – машина // Сочинения; [Общ. ред., предисл. и примеч. В. М. Богуславского] / Ж.О. Ламетри. – 2-е изд. – М.: Мысль, 1983. – С. 169-226.
139. Лаута О.Д. Глобалізаційний варіант інтеграції людства : аналіз соціокультурного досвіду / О.Д. Лаута // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 65. – Ч.1. – С. 180-185.
140. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – СПб.: Макет, 1995. – 330 с.
141. Лейбниц Г.-В. Рассуждения о метафизике; [пер. с франц. В.П. Преображенского] / Г.-В. Лейбниц // Сочинения в четырех томах: Т. 1. / Ред. и сост., авт. вступит. статьи и примеч. В.В. Соколов; перевод Я.М. Боровского и др. – М.: Мысль, 1982. – С. 125-164.
142. Лейбниц Г.-В. Существуют две секты натуралистов... [пер. с франц. Г. М. Файбусовича] / Г.-В. Лейбниц // Сочинения в четырех томах: Т. 1. / Ред. и сост., авт. вступит. статьи и примеч. В.В. Соколов; перевод Я.М. Боровского и др. – М.: Мысль, 1982. – С. 102-106.
143. Ленин В.И. Проект программы нашей партии / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – Т. 4. – С. 211-239.

144. Ленин В.И. Крах II Интернационала / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1968. – Т. 26. – С. 209-265.
145. Ленин В.И. Философские тетради / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – Т. 29. – 782 с.
146. Ленин В. И. Государство и революция / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – Т. 33. – С. 1-120.
147. Ленин В.И. Задачи союзов молодежи / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – Т. 41. – С. 298-318.
148. Ленин В.И. Очередные задачи Советской власти / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – Т. 36. – 742 с.
149. Ленин В.И. Доклад Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров о внешней и внутренней политике 22 декабря 1920 г. / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – Т. 42. – С. 128-161.
150. Ліпич І.І. Місцеве самоврядування в сучасній Україні: пошук ефективної моделі / І.І. Ліпич // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – 2010. – Випуск 47. – С. 216-222.
151. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк // Сочинения в 3-х т.: Т. 1 / Ред. И.С. Нарский, А.Л. Субботин; Ред. 1 т., автор вступит. статьи и примеч. И.С. Нарский; Пер. с англ. А.Н. Савина. – М.: Мысль, 1985. – С. 78-582.
152. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. Книга IV / Дж. Локк // Сочинения в 3-х т.: Т. 2. Пер. с англ.; Редкол.: М.Б. Митин (пред.) и др. – М.: Мысль, 1985. – С. 3-201.
153. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк // Сочинения: В 3-х т.; [Пер. с англ. и лат.]. – Т. 3. / Ред. и сост., авт. примеч. А.Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – С. 135-405.

154. Лук М.І. Етичні ідеї філософії України другої половини ХІХ-початку ХХ ст. / І.М. Лук. – К.: Наукова думка, 1993. – 150 с.
155. Людина і світ: Підручник / Голов. ред. Л.В. Губерський. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», 2001. – 349 с.
156. Макаренко Е.М. Глобалізація як потенційна загроза соціальній безпеці нації / Е.М. Макаренко // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 67. – С.176-187.
157. Маковельский А.О. Досократики. Первые греческие мыслители в их творениях, в свидетельствах древности и в свете новейших исследований: (в 3 ч.). Историко-критический обзор и перевод фрагментов доксографического и биографического материала Александра Маковельского, прив.-доц. Казанского ун-та / А.О. Маковельский. – Ч. 1; издание кн. маг. Голубева М. А. – Казань: [б. и.], 1914. – 430 с.
158. Манелюк Ю.М. Національно-державницький аспект у політичній теорії Михайла Драгоманова / Ю.М. Манелюк // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2007. – Випуск 24. – С. 97-106.
159. Марксистско-ленинская теория исторического процесса / Исторический процесс: действительность, материальная основа, первичное и вторичное / ред. кол.: Ф.В. Константинов, Ю.К. Плетников, Л.П. Буева, В.В. Денисов, Ю.Е. Еремин, А.К. Уледов. – М.: Наука, 1981. – 464 с.
160. Маркс К. К критике гегелевской философии права // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955-1981. – Т. 1. – С. 219-368.
161. Маркс К. Классовая борьба во Франции с 1848 по 1850 // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955-1981. – Т. 7. – С. 5-110.
162. Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955-1981. – Т. 8. – С. 115-217.
163. Маркс К. Экономические рукописи 1857-1859 годов // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955-1981. – Т.46. – Ч. 1. – 560 с.

164. Маркс К. Святое семейство, или Критика критической критики // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955-1981. – Т. 2. – С. 3-230.
165. Маркс К. Немецкая идеология // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955-1981. – Т.3. – С.7-544.
166. Маркс К. Манифест Коммунистической партии // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955-1981. – Т. 4. – С. 419-459.
167. Маркс. Философия. Современность / Под общ. ред. Т.И.Ойзермана. – М.: Политиздат, 1988. – 413 с.
168. Матвійчук А.В. Громадянське суспільство: еволюція в інтерпретації поняття та його зміст / А.В. Матвійчук // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2010. – Випуск 47. – С. 202-215.
169. Межнациональные отношения. Термины и определения: Словарь-справочник / КВШ МВД ССС Рим. Ф.Э. Держинского и др.; Отв. ред. Ю.И. Римаренко. – К.: Вид-во КВШ МВС СРСР, 1991. – 408 с.
170. Мельник В.В. Теоретико-методологічні засади аналізу етнокультурного буття людини / В.В. Мельник // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.Г. Воронкова]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007. – Випуск 30. – С. 105-118.
171. Мескон М.Х. Основы менеджмента: [пер. с англ.] / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: «Дело», 1992. – 702 с.
172. Михальченко М. Україна ХХІ століття: і знову пошук шляхів розвитку / М. Михальченко // Віче. – 2001. – № 1. – С. 3-15.
173. Михальченко М. Україна доби межичася. Блиск та убозтво куртизанів / М. Михальченко, З. Самчук. – Дрогобич: Видавнича фірма «ВІДРОДЖЕННЯ», 1998. – 288 с.
174. Миголатьев А.А. Философия: Учебник для вузов / А.А. Миголатьев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 639 с.
175. Михайлов Н.Н. Социализм и разумные потребности / Н.Н. Михайлов. – М.: Политиздат, 1982. –191 с.

176. Монтескье // Антология мировой философии. В 4-х т. Т.2. Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения; [Ред. коллегия: В. В. Соколов (ред.-составитель второго тома и автор вступит. статьи) и др. – М.: Мысль, 1970. – С. 536-544.

177. Монтескье Ш. О духе законов / Ш. Монтескье / Избранные произведения; [Общая редакция и вст. ст. проф. М.П. Баскина]. – М.: Госполитиздат, 1955. – С. 159-733.

178. Мотрошилова Н.В. Идея единой Европы: философские традиции и современности. Часть вторая / Н.В. Мотрошилова // Вопросы философии. – 2004. – № 12. – С. 3-18.

179. Небрат С.С. Історія становлення права нації на самовизначення / С.С. Небрат // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2009. – Випуск 42. – С. 149-155.

180. Нестеренко Є.А. Європейська інтеграція України в контексті модернізаційних процесів / Є.А. Нестеренко // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 65. – Ч.1. – С. 192-197.

181. Нестеренко Г.О. Соціокультурні чинники національної самоідентифікації українців / Г.О. Нестеренко // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 68. – С. 55-68.

182. Нестеренко Г.О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення / Г.О. Нестеренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – 360 с.

183. Нічик В.Л. Києво-Могилянська академія і німецька культура / В.Л. Нічик. – К.: Укр. Центр духовної культури, 2001. – 204 с.

184. Новакова О.В. Європейська інтеграція України в контексті модернізаційних процесів / О.В. Новакова // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 65. – Ч.1. – С. 192-198.

185. Новосад С.О. Ідейно-світоглядні детермінанти національного статусу українця: соціокультурно-українознавчий вимір / С.О. Новосад // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2010. – Випуск 48. – С. 17-26.
186. Общественная практика и общественные отношения / Ред. кол. Р.Г. Яновский, Г.В. Осипов, Н.В. Пилипенко. – М.: Мысль, 1989. – 384 с.
187. Овчаренко С.В. Культурна своєрідність України та євро інтеграційні процеси / С.В. Овчаренко // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 65. – Ч.1. – С. 198-204.
188. Олексюк В.І. Християнська основа української філософії / В.І. Олексюк. – К.: Видавничий дім «Соборна Україна», 1996. – 236 с.
189. Олех Н.А. Поняття, стадії та чинники міжнародної інтеграції / Н.А. Олех // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 65. – Ч.1. – С. 205-209.
190. Ольшанский Д.В. Адаптация социальная / Д.В. Ольшанский // Современная западная социология: словарь. – М.: Политиздат, 1990. – С. 9-10.
191. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – №3. – С. 119-154.
192. Осипов А.А. Самоврядний процес та його роль в становленні демократії в сучасній Україні / А.А. Осипов // Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2007. – Випуск 8. – С. 125-131.
193. Павлова Т.С. Свобода народу і його правосвідомість в роботі «Феноменологія духу» Г.В.Ф. Гегеля / Т.С. Павлова // Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 32. – С. 199-206.
194. Пашук А.К. Іван Вишенський – мислитель і борець / А.К. Пашук. – Львів: Світ, 1990. – 176 с.
195. Пейн Т. Избранные сочинения; [Пер. с англ. А.С. Богомоллова и др. Под ред. проф. М.П. Баскина] / Т. Пейн. – М.: Изд. Акад. наук СССР, 1959. – 422 с.

196. Першиц А.И. История первобытного общества: Учебник для исторических факультетов вузов. – 3-е изд., перераб. и доп. / А.И. Першиц, А.Л. Монгайт, В.П. Алексеев. – М.: Высшая школа, 1982. – 223 с.

197. Пивоваров Є.Ю. Напрямки та механізми вдосконалення деяких аспектів системи національної безпеки і оборони України з урахуванням досвіду Франції / Є.Ю. Пивоваров // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2010. – Випуск 47. – С. 186-193.

198. Пирогов Г.Г. Стратегия глобализации в условиях цивилизационного многообразия мира / Г.Г. Пирогов // Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: «Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК"». Институт микроэкономики, 2002. – С. 224-239.

199. Плеханов Г.В. К вопросу о развитии монистического взгляда на историю / Г.В. Плеханов. – М.: Госполитиздат, 1949. – 334 с.

200. Побочий І.А. Особливості політичної культури та менталітету українського народу та їх вплив на політичну боротьбу / І.А. Побочний // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2007. – Випуск 24. – С. 156-165.

201. Політологія: Підручник / І.С. Дзюбка, К.М. Левківський, В.П. Андрущенко та інші.; За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – 2-е вид., випр. і допов. – К.: Вища школа, 2001. – 415 с.

202. Поппер К. Открытое общество и его враги: В 2-х т. Т.2. – Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы; Пер. с англ. под ред. В.Н. Сагатовского / К. Поппер. – М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 350 с.

203. Похило І.Д. Етнічні групи та процес їх петворення в нації за Ентоні Смітом / І.Д. Похило // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – Випуск 88. – С. 158-167.

204. Проект конституции Н. Муравьева // Декабристы. Избранные сочинения. В двух томах. Т. 1 / Сост. и прим. А.С. Немзера и О.А. Проскурина. Вступит. ст. А.С. Немзера. – М.: Правда, 1987. – С. 85-92.

205. Радищев А.Н. Житие Фёдора Василевича Ушакова, с приобщением некоторых его сочинений // Избранные философские сочинения / Под общ. ред. и с предисловием И.Я. Щипанова. – М.: Госполитиздат, 1949. – С. 205-261.

206. Радченко Л.М. Роль політичної свідомості у становленні та реалізації політичних інтересів / Л.М. Радченко // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 64. – С. 79-86.

207. Ракитов А.И. Историческое познание: Системно-гносеологический поход / А.И. Ракитов. – М.: Политиздат, 1982. – 303 с.

208. Рубинский О.И. Европейская цивилизация в меняющемся мире / О.И. Рубинский // Глобализация: конфликт или диалог цивилизаций? – М.: «Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК"», Институт микроэкономики, 2002. – С. 138-161.

209. Рудакевич О.М. Нація як суб'єкт політичної культури / О.М. Рудакевич // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2010. – Випуск 48. – С. 247-255.

210. Руссо Ж.-Ж. Рассуждения о науках и искусствах, получившее премию Дижонской академии в 1770 году, на тему, предложенную этой же академией: Способствовало ли возрождение наук и искусств улучшению нравов / Ж.-Ж. Руссо // Антология мировой философии. В 4-х т. Т.2. Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения; [Ред. коллегия: В.В. Соколов (ред.-составитель второго тома и автор вступит. статьи) и др. – М.: Мысль, 1970. – С. 558-573.

211. Священное писание: Опыт переложения на русский язык еврейских писаний русского архимандрита Макария... – Brooklyn (N. Y.): Watchtower Bible and Tract Society of New York; International Bible Students Association, 1996. – 1464 с.

212. Секст Эмпирик. Против ученых / Эмпирик Секст // Сочинения в двух томах; Т.1. Вступит. статья и пер. с с древнегреч. А.Ф. Лосева. – М.: Мысль, 1975. – С. 61-376.

213. Сидоренко Ю.М. Етнополітичні особливості державного управління середньоазіатський республік / Ю.М. Сидоренко // Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2007. – Випуск 8. – С. 196-200.

214. Скворцов Л.В. Диалог или столкновение цивилизаций? / Л.В. Скворцов // Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: «Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК"». Институт микроэкономики, 2002. – С. 240-245.

215. Скловський І.З. Цивілізаційність філософії свободи в метафізичному контексті осмислення національного буття / І.З. Скловський // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – Випуск 87. – С. 10-17.

216. Сковорода Г. Розмова, названа алфавіт або Буквар миру / Г. Сковорода // Твори: У 2 т. – К.: ТОВ «Видавництво «Обереги»», 2005. – 2-е вид., випр. (Київська б-ка давнього укр. Письменства. Студії; Т. 5). – Парал. тит. арк. англ. Т. 1. / Передм. О. Мишанича. – С. 413-463.

217. Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. – К.: Гол.ред. УРЕ АН УРСР, 1875. – 776 с.

218. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія: [Пер. з англійської] / Ентоні Д. Сміт. – К.: «К.І.С.», 2004. – 170 с

219. Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.

220. Соловьев В.С. Сочинения: В 2-х т. / В.С. Соловьев. – Т. 1. Философская публицистика. – М.: Правда, 1989. – 687 с.

221. Социальная философия: Словарь / Сост. и ред. В.Е. Кемеров, Т.Х. Керимов. – М.: Академический Проект, 2003. – 560 с.

222. Спираль познания: Мистицизм и Йога. Мистика устами мистиков. – М.: Прогресс, 1992. – 290 с.

223. Степико В.П. Псевдомодернізація як ризик перехідних суспільств / В.П. Степико, М.Т. Степико // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2010. – Випуск 48. – С. 168-178.

224. Сухонос В.В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму: [монографія] / В.В. Сухонос. – Суми: ВДТ «Університетська книга», 2003. – 336 с.

225. Тангян С.А. Сущность глобализации и международные проблемы / С.А. Тангян // Глобализация: Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: «Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК"». Институт микроэкономики, 2002. – С. 101-109.

226. Тарасенко А.А. Общественные интересы и личность; [Ред. Г.Н. Заренок] / А.А. Тарасенко. – Мн.: Наука и техника, 1980. – 152 с.

227. Тартаковский Б.Г. Изменения и дополнения К.Маркса во втором издании брошюры И. Моста «Капитал и труд» / Б.Г. Тартаковский // Вопросы истории КПСС. – 1968. – № 2. – С. 67-80.

228. Тимофеев А.В. Противоречия глобализации и цивилизационные процессы / А.В. Тимофеев // Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: «Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК"». Институт микроэкономики, 2002. – С. 7-19.

229. Тимошенко В.І. Російська та українська політична думка ХІ – ХІХ сторіч про верховну владу в державі / В.І. Тимошенко // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 12. – С. 111-124.

230. Тойнби А.Дж. Постижение истории: [Пер. с англ.] / Сост. А.П. Огурцов; Вступ. ст. В.И. Уколовой; Закл. ст. Е.Б. Рашковского / А.Дж. Тойнби. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.

231. Третяк А.С. Сучасні тенденції євроінтеграції України: проблеми та перспективи / А.С. Третяк // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 65. – Ч.1. – С. 225-231.

232. Трима К.А. Глобалізація, громадянське суспільство та проблеми розвитку сучасного світу / К.А. Трима // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 65. – Ч.1. – С. 232-238.
233. Тьерри О. Избранные сочинения / Под ред. и с предисловием О.Л. Вайнштейна / О. Тьерри. – М.: Госэкиз, 1937. – 424 с.
234. Федів Ю.О. Історія української філософії: Навч. посібник / Ю.О. Федів, Н.Г. Мозгова. – К.: Вид-во «Україна», 2000. – 512 с.
235. Философия: Учебное пособие / Авт. кол. под рук. Ю.В.Осичнюка, В.С. Зубова. – К.: Фита, 1994. – 456 с.
236. Філософія: [Підручник] / Г.А. Заїченко, В.М. Сагатовський, І.І. Кальний та ін.: За ред. Г.А.Заїченка та ін. – К.: Вища школа, 1995. – 455 с.
237. Філософія: [Підручник] / За заг. ред. М.І. Горлача, В.Г. Кременя, В.К. Рибалка. – Харків: Консум, 2001. – 672 с.
238. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1980. – 444 с.
239. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
240. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.Н. Ковалёв, В.П. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
241. Філософський словник соціальних термінів. Видання третє, доповнене. – Харків: «Р.И.Ф.», 2005. – 642 с
242. Фихте И.Г. Сочинения: В 2 т. / Сост. и примеч. В. Волжский / И.Г. Фихте. – СПб.: Мифрил, 1993. – Т. 2. – 798 с.
243. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения / Г. Форд. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 240 с.
244. Франко І.Я. Я думав про людське братство нове / Упоряд. и автор вступ ст. А.М. Халимончук / І.Я. Франко. – Львів: Каменяр, 1979. – 143 с.

245. Халамендик В.Б. Українська національна освіта та виховання: історія і сучасність / В.Б. Халамендик // Гуманізація навчально-виховного процесу: [зб. наук. пр.] / [За заг.ред. проф. В.І.Сипченка]. – Слов'янськ: СДПУ, 2009. – Випуск XLV. – С. 167-171.

246. Чайка І.Ю. Державний суверенітет в епоху глобалізації / І.Ю. Чайка // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2010. – Випуск 47. – С. 128-135.

247. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии: Учеб. пособие для филос. фак. и отделений ун-тов / А.Н. Чанышев. – М.: Высшая школа, 1981. – 374 с.

248. Чебоксаров Н.И. Народы, расы, культуры / Н.И. Чебоксаров, И.А. Чебоксарова. – М: Наука, 1971. – 256 с.

249. Чернышевский Н.Г. О некоторых условиях, способствующих умножению народного капитала / Н.Г. Чернышевский // Избр. философ. сочинения; Под общ. ред. М.М. Григорьяна. В 3-х т. – Т.2. – М.: Госполитиздат, 1950. – С. 175-214.

250. Чернышевский Н.Г. Критика философских предубеждений против общинного владения / Н.Г. Чернышевский // Избр. философ. сочинения; Под общ. ред. М.М. Григорьяна. В 3-х т. – Т.2. – М.: Госполитиздат, 1950. – С. 449-493.

251. Чувардинський О.Г. Громадянське суспільство, громадянське самоврядування і розвиток держави / О.Г. Чувардинський // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [Гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 68. – С. 141-148.

252. Шевченко Т.Г. Кобзарь / Т.Г. Шевченко. – К.: Дніпро, 1981. – 653 с.

253. Шкляр Л.Е. Этнос. Культура, Личность. (Философско-методологические аспекты исследования) / Л.Е. Шкляр; АН Украины. Институт философии; Отв.ред. Б.В.Попов. – К.: Наукова думка, 1992. – 84 с.

254. Шульга М.А. Наднаціональність та «проблема суверенітету» в Європейському Союзі / М.А. Шульга // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: «ІНТАС», 2009. – Випуск 41. – С. 340-350.

255. Ющенко П.А. «Ідея» як «національна ідея» в теорії та історії: ідеал і реальність / П.А. Ющенко // Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2009. – Випуск 24. – С. 181-187.

256. Янко В.В. Ідеї соціальної та національної справедливості в українському дисидентському русі в 1960-1980-і роки / В.В. Янко // Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К. 2007. – Випуск 8. – С. 117-124.

ДОДАТКИ

Додаток А

Динаміка розвитку інтересів народу

№ п\п	Етнічні спільноти	Субстратні рівні інтересів народу	
		Об'єктивовані явища і процеси: літосфера, гідросфера, атмосфера, біосфера	Суб'єктивовані явища і процеси: соціосфера, ноосфера, потреби, ідеали, цілі, цінності, інтереси
1	Рід	Користується несвідомо ландшафтом	Домінують родові форми власності та господарювання, матріархат. Потреби, ідеали, цілі та інтереси не усвідомленні.
2	Плем'я	З'являється свідоме ставлення до ландшафту на рівні пошуку та вибору	З'являється протиставлення родового та племінного
3	Союз племен	Розвивається свідоме ставлення до користування ландшафтом шляхом пересування	Розгалуджується уявлення про родові, племінні та союзно-племінні потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси в соціосфері та ноосфері
4	Нація	Ландшафт набуває сталих форм	Розвиваються національні потреби, ідеали, цілі, цінності та інтереси в соціосфері та ноосфері
5	Народ	Ландшафт набуває постійних, сталих форм, хоча і підрозділюється на регіони за етнічною ознакою	З'являються плюралістичні форми потреб, ідеалів, цілей, цінностей та інтересів в соціосфері та ноосфері
6	Людство	Зростає проблема збереження і оновлення ландшафту	Розвиваються плюралістичні форми потреб, ідеалів, цілей, цінностей та інтересів в соціосфері та ноосфері

Додаток Б

Динаміка розвитку інтересів народу

№ п\п	Етнічні спільноти	Ставлення до пасивних об'єктивних явищ і процесів			
		Літосфера	Гідросфера	Атмосфера	Біосфера
1	Рід	Домінує несвідоме користування	Переважає несвідоме користування	Домінує несвідоме користування	Переважає несвідоме користування
2	Плем'я	З'являється свідоме ставлення у формі виготовлення знарядь праці	З'являється свідоме ставлення до використання води у побутті та господарстві	З'являється свідоме ставлення до використання та врахування атмосферних явищ	З'являється свідоме використання рослин і тварин у аграрному секторі та військовій справі
3	Союз племен	З'являється свідоме бажання постійно проживати в межах певного ландшафту	Розвивається бажання більш широкого використання енергії води	Розвивається бажання більш широкого використання енергії повітря	Отримує розвиток свідоме використання флори та фауни в аграрному секторі та військовій справі
4	Нація	Отримує розвиток свідоме закріплення за певним ландшафтом і споживання корисних копалин	Отримує розвиток свідоме використання енергії води в аграрному комплексі та побутті	Отримує розвиток свідоме використання енергії повітря, будівництво вітряків та вітряних млинів	Отримує розвиток свідоме використання флори та фауни в господарстві та побутті
5	Народ	Ландшафт має постійні межі, хоча і підрозділюється на національні регіони	Отримує розвиток свідоме використання гідроенергії, боротьба за екологічно чисту воду	Отримує розвиток свідоме використання енергії повітря, законів аеродинаміки, боротьба за екологічно чисте повітря	Отримує розвиток свідоме використання флори та фауни в господарстві та побутті
6	Людство	Здійснюються заходи по збереженню планети Земля	Здійснюються заходи по збереженню гідросфери для майбутніх генерацій людей	Здійснюються заходи по збереженню атмосфери для майбутніх генерацій людей	Здійснюються заходи по збереженню флори і фауни як умови подальшого розвитку життя на Землі

Додаток В

Динаміка розвитку інтересів народу

№ п/п	Етнічні спільноти	Форми активних об'єктованих явищ і процесів						
		Форми розподілу праці	Форми власності	Форми господарювання	Форми управління	Крово-родинні відносини	Пасіонарність та компліментарність	Мова
1	Рід	Праця поділяється на жіночу, чоловічу та дитячу	Домінує колективно-родова власність	Збиральництво	Матріархат	Змішані, невпорядковані	Пріоритет мають жіноча пасіонарність та компліментарність	Домінує мова звуків, жестів, знаків
2	Плем'я	Набуває диференціації жіноча та чоловіча праця	Виникає приватна власність. Формується і розвивається племіна. Зберігається родина	Виникають і розвиваються нові форми: полювання, рибальство, землеробство	Відбувається перехід від матріархату до патріархату	Функціонують закони ендогамії та екзогамії	Набуває розвитку чоловіча пасіонарність та компліментарність	Виникає словісна мова, мова роду та племені
3	Союз племен	Індивідуальна, колективно-родова, племінна, союзно-племінна	Приватна, родова, племінна, союзно-племінна	Переважають аграрні форми, виникають промислові	Родові, племінні союзно-племінні, виникає держава	Домінують екзогамні шлюбні відносини	Пасіонарні особистості обираються керівниками	З'являється плуралізм мов та діалектів, єдина союзно-племінна мова
4	Нація	Індивідуальна, колективно-родова, племінна, союзно-племінна, національна	Приватна, родова, племінна, національна, транснаціональна	Аграрні, промислові, аграрно-промислові	Родові, племінні, союзно-племінні, державні	Домінують ендогамні шлюбні відносини	Пасіонарні особистості очолюють національний рух	Пріоритет національної мови

Продовження Додатку В

№ п/п	Етнічні спільноти	Форми активних об'єктованих явищ і процесів						Мова
		Форми розподілу праці	Форми власності	Форми господарювання	Форми управління	Крово-родинні відносини	Пасіонарність та компліментарність	
5	Народ	Плюралізм форм поділу праці	Плюралізм форм власності	Плюралізм форм господарювання	Центральні, регіональні та місцеві органи управління	Плюралізм форм шлюбних зв'язків	Плюралізм пасіонарних особистостей та форм компліментарності	Пріоритет мови титульного суєтносу. Плюралізм мов
6	Людство	Плюралізм форм поділу праці	Плюралізм форм власності	Плюралізм форм господарювання	Плюралізм форм управління. Пріоритет загальнолюдських форм управління	Плюралізм форм шлюбних зв'язків	Плюралізм форм пасіонарності та компліментарності	Плюралізм мов. Пріоритет мов найрозвинених націй

Додаток Г

Динаміка розвитку інтересів народу

№ п\п	Етнічні спільноти	Виникнення і розвиток світоглядних суб'єктивованих явищ і процесів			
		Міфологія	Релігія	Наука	Філософія
1	Рід	Виникають анімізм, тотемізм, фетишизм, матія	-	Виникають наукові уявлення на рівні здорового глузду	Філософія як любов до мудрості формується в лоні міфології та здорового глузду
2	Плем'я	Розвиваються анімізм, тотемізм, фетишизм, матія	Виникають монотеїстичні уявлення про першооснови та рушійні сили	Формуються наукові уявлення про основи і рушійні сили розвитку природи та суспільства	Любов до мудрості виступає рушійною силою розвитку міфології, релігії та науки
3	Союз племен	Поглиблений пошук першооснов і рушійних сил розвитку світу	Розвиваються монотеїстичні уявлення про першооснови та рушійні сили розвитку світу	Розвиваються наукові уявлення про природу та суспільство	Пошуки першооснов та рушійних сил розвитку всього існуючого на раціональному рівні
4	Нація	Становлення і розвиток міфологічних концепції світу, людини, етносу	Розвиваються національні релігії	Розвиваються наукові уявлення про природу, суспільство, духовність	Розвиваються моністичні, дуалістичні, деїстичні та пантеїстичні форми філософії
5	Народ	Розвиваються міфологічні погляди, уявлення і вчення	Виникають і розвиваються світові релігії	Відбувається диференціація та інтеграція наук про природу, суспільство і духовність	Відбувається становлення і розвиток моністичних, дуалістичних, деїстичних, пантеїстичних, філософських вчень
6	Людство	Розвиваються міфологічні погляди, уявлення і вчення	Розвиваються національні, світові та неотейстичні вчення про розвиток всього сущого	Поглиблюється диференціація та інтеграція наук про природу, суспільство та духовність	Відбувається подальший розвиток різноманітних філософських вчень

Додаток Д

Динаміка розвитку інтересів народу

№ п/п	Етнічні спільноти	Виникнення і розвиток суб'єктивованих форм суспільної свідомості					
		Економічна	Політична	Правова	Етична	Естетична	Екологічна
1	Рід	Уявлення про економічні відносини на несвідомому рівні	Уявлення про управління ґрунтуються на здоровому глузді	Правових відносин не існує	Уявлення про мораль ґрунтуються на несвідомому рівні	Естетичні погляди на уявлення ґрунтуються на несвідомому рівні	Екологічних поглядів та уявлень не уснує
2	Плем'я	Формуються уявлення про розподіл праці, форми власності та господарювання	Критично осмислюються плюси та мінуси матріархату, виникають змішані форми правління	Виникають погляди про необхідність введення законів	Виникають і розвиваються погляди та уявлення про добро і зло	Виникають погляди та уявлення про ставлення до світу	Екологічних поглядів та уявлень не існує
3	Союз племен	Виникають і розвиваються погляди та уявлення про форми розподілу праці, власності та господарювання	Виникають погляди про державну форму правління	Розвиваються уявлення про правові форми відносин	Розвиваються звичаєві уявлення про добро і зло	Розвиваються погляди і уявлення про естетичне ставлення до світу	Екологічних поглядів та уявлень не існує
4	Нація	Отримують розвиток вчення про економічні стосунки	Виникають концепції національної держави	Виникають та розвиваються правові концепції	Формуються загальнонаціональні моральні цінності	Формуються і розвиваються загальнонаціональні художні цінності	Виникає уявлення про екологічну небезпеку
5	Народ	Виникають плюралістичні економічні вчення	Виникають плюралістичні політичні вчення	Виникають і розвиваються концепції правової держави	Набувають розвитку загальнонародні моральні цінності	Отримують розвиток всенародні естетичні уявлення	Набувають розвитку всенародні екологічні вчення
6	Людство	Розвиваються вчення про транснаціональні світогосподарські відносини	Формуються і розвиваються вселюдські політичні вчення та організації типу ООН	Формуються і розвиваються вселюдські правові концепції	Поглиблюються і поширюються вселюдські моральні вчення	Поширюються плюралістичні та постмодерністські естетичні вчення	Розробляються про-грами щодо спасіння людства від екологічної небезпеки

Додаток Е

Динаміка розвитку інтересів народу

№ п/п	Етнічні спільноти	Виникнення і розвиток суб'єктивованих субстратних явищ і процесів				
		Потреби	Ідеали	Цілі	Цінності	Інтереси
1	Рід	Мають місце первинні потреби: споживання, одяг, житло, роду	Виникають уявлення про добро і красу предметів та явищ	Цілепокладання має стихійний утілітарний характер	Формуються уявлення про цінності та неціннісні предмети та явища	Плануються і забезпечуються дії спрямовані на задоволення первинних потреб, ідеалів, цілей та цінностей
2	Плем'я	Розкриваються та поглиблюються первинні потреби в предметах споживання житла, сексу, виникають вторинні потреби	Формуються уявлення про добрі та красиві предмети та явища	Плануються стратегічні та тактичні проекти щодо життя, харчування, здоров'я	Розробляється та класифікується шкала родових та племінних цінностей	Здійснюється діяльність по забезпеченню потреб, ідеалів, цілей та цінностей роду та племені
3	Союз племен	Розвиваються первинні та вторинні потреби родів, племен і союзу племен	Формуються і розвиваються родові, племінні та союзно-племінні ідеали	Формуються і розвиваються родові, племінні та союзно-племінні цілі	Шануються родові, племінні та союзно-племінні цінності	Забезпечуються родові, племінні та союзно-племінні інтереси
4	Нація	Розвиваються первинні та вторинні потреби нації та передуючих етнічних спільнот	Формуються і розвиваються національні ідеали на основі ідеалів передуючих етнічних спільнот	Формуються і розвиваються національні цілі на основі цілей передуючих етнічних спільнот	Виникають функціонують і розвиваються національні цінності на основі передуючих етнічних спільнот	Забезпечуються національні інтереси з поважливим ставленням до інтересів передуючих етнічних спільнот
5	Народ	Ускладнюється ієрархія потреб	Ускладнюється ієрархія ідеалів	Ускладнюється ієрархія цілей	Ускладнюється ієрархія цінностей	Ускладнюється ієрархія інтересів
6	Людство	Ускладнюються і розвиваються потреби всіх етнічних спільнот під егідою вселюдських потреб	Ускладнюються і розвиваються потреби всіх етнічних спільнот під егідою вселюдських ідеалів	Ускладнюються і розвиваються потреби всіх етнічних спільнот під егідою вселюдських цілей	Ускладнюються і розвиваються потреби всіх етнічних спільнот під егідою вселюдських цінностей	Ускладнюються і розвиваються потреби всіх етнічних спільнот під егідою вселюдських інтересів

Додаток Ж

Додаток 3

Динаміка первинних етнічних перетворених форм вираження і захисту інтересів народів

№ п/п	Перетворені етнічні форми у складі народу	Суб'єктивно-субстратні властивості народу				
		Потреби	Ідеали	Цілі	Цінності	Інтереси
1	Рід	Виражає і захищає потреби окремої людини, роду і народу як цілого	Виражає і захищає ідеали окремої людини і роду як цілого	Виражає і захищає цілі окремої людини і роду як цілого	Виражає і захищає цінності окремої людини і роду як цілого	Виражає і захищає інтереси окремої людини і роду як цілого
2	Плем'я	Виражає і захищає потреби окремої людини, роду, племені та народу як цілого	Виражає і захищає ідеали окремої людини, роду, племені та народу як цілого	Виражає і захищає цілі окремої людини, роду і племені як цілого	Виражає і захищає цінності окремої людини, роду і племені як цілого	Виражає і захищає інтереси окремої людини, роду і племені як цілого
3	Союз племен	Виражає і захищає потреби окремої людини, роду, племені і союзу племен як цілого	Виражає і захищає ідеали окремої людини, роду, племені та союзу племен як цілого	Виражає і захищає цілі окремої людини, роду, племені та союзу племен як цілого	Виражає і захищає цінності окремої людини, роду, племені та союзу племен як цілого	Виражає і захищає інтереси окремої людини, роду, племені та союзу племен як цілого
4	Нація	Виражає і захищає потреби окремої людини, роду, племені, союзу племен, нації та народу як цілого	Виражає і захищає ідеали окремої людини, роду, племені, союзу племен, нації та народу як цілого	Виражає і захищає цілі окремої людини, роду, племені, союзу племен, нації та народу як цілого	Виражає і захищає цінності окремої людини, роду, племені, союзу племен, нації та народу як цілого	Виражає і захищає інтереси окремої людини, роду, племені, союзу племен, нації та народу як цілого
5	Людство	Виражає і захищає потреби окремої людини, роду, племені, нації, людства та народу як цілого	Виражає і захищає ідеали окремої людини, роду, племені, союзу племен, нації, людства та народу як цілого	Виражає і захищає цілі окремої людини, роду, племені, союзу племен, нації, людства та народу як цілого	Виражає і захищає цінності окремої людини, роду, племені, союзу племен, нації, людства та народу як цілого	Виражає і захищає інтереси окремої людини, роду, племені, союзу племен, нації, людства та народу як цілого

Додаток К

Динаміка вторинних суб'єктивно-атрибутивних форм вираження і захисту інтересів народу

№ п/п	Перетворені суб'єктивно-атрибутивні форми народу	Суб'єктивні субстратні властивості народу				
		Потреби	Ідеали	Цілі	Цінності	Інтереси
1	Економічні структури роду, племені, союзу племен, націй та людства у складі народу	Виражають і захищають економічні потреби власних етнічних спільнот і разом з тим всього народу	Виражають і захищають економічні ідеали власних етнічних спільнот і разом з тим всього народу	Виражають і захищають економічні цілі власних етнічних спільнот і разом з тим всього народу	Виражають і захищають економічні цінності власних етнічних спільнот і разом з тим всього народу	Виражають і захищають економічні інтереси власних етнічних спільнот і разом з тим всього народу
2	Управлінські структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу	Виражають і захищають управлінські потреби власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають управлінські ідеали власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають управлінські цілі власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають управлінські цінності власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають управлінські інтереси власних етнічних спільнот і разом з тим народу
3	Правові структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу	Виражають і захищають правові потреби власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають правові ідеали власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають правові цілі власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають правові цінності власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають правові інтереси власних етнічних спільнот і разом з тим народу
4	Моральні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу	Виражають і захищають моральні потреби власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають моральні ідеали власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають моральні цілі власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають моральні цінності власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають моральні інтереси власних етнічних спільнот і разом з тим народу

Продовження Додатку К

№ п/п	Перетворенні суб'єктивно- атрибутивні форми народу	Суб'єктивні субстратні властивості народу				
		Потреби	Ідеали	Цілі	Цінності	Інтереси
5	Естетичні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу	Виражають і захищають естетичні потреби власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають естетичні ідеали власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають естетичні цілі власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають естетичні цінності власних етнічних спільнот і разом з тим народу	Виражають і захищають естетичні інтереси власних етнічних спільнот і разом з тим народу
6	Наукові структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу	Виражають і захищають наукові потреби власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають наукові ідеали власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають наукові цілі власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають наукові цінності власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають наукові інтереси власних етнічних спільнот і одночасно народу
7	Спортивні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу	Виражають і захищають спортивні потреби власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають спортивні ідеали власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають спортивні цілі власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають спортивні цінності власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають спортивні інтереси власних етнічних спільнот і одночасно народу
8	Міфологічні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу	Виражають і захищають міфологічні потреби власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають міфологічні ідеали власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають міфологічні цілі власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають міфологічні цінності власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають міфологічні інтереси власних етнічних спільнот і одночасно народу

Продовження Додатку К

№ п/п	Перетворенні суб'єктивно- атрибутивні форми народу	Суб'єктивні субстратні властивості народу				
		Потреби	Ідеали	Цілі	Цінності	Інтереси
9	Релігійні структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу	Виражають і захищають релігійні потреби власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають релігійні ідеали власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають релігійні цілі власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають релігійні цінності власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають релігійні інтереси власних етнічних спільнот і одночасно народу
10	Філософські структури роду, племені, союзу племен, нації та людства у складі народу	Виражають і захищають філософські потреби власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають філософські ідеали власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають філософські цілі власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають філософські цінності власних етнічних спільнот і одночасно народу	Виражають і захищають філософські інтереси власних етнічних спільнот і одночасно народу